

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ARAŞTIRMALAR

All Sciences Academy

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE ÖNCÜ VE YENİLİKÇİ ARAŞTIRMALAR

Editör

Prof. Dr. Osman YILMAZ

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Öncü ve Yenilikçi Araştırmalar
Editör: Prof. Dr. Osman YILMAZ

Dizayn: All Sciences Academy Design

Basım Tarihi: Haziran 2026

Yayıncı Sertifika Numarası: 72273

ISBN: 978-625-8993-84-4

© All Sciences Academy

www.allsciencesacademy.com

allsciencesacademy@gmail.com

İÇERİK

1.Bölüm	6
Uluslararası Ticarete İnovasyon Politikalarının Stratejik Önemi Ve Türkiye Perspektifi	
<i>Ahmet AKATAK, Hamdin EKTİREN</i>	
2.Bölüm	27
Kültür ve Turizm İlişkisi: Kültürel Mirasın Korunması, Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği Üzerine Kavramsal Bir İnceleme	
<i>Ali TÜRKER, Gülay ÖZALTIN TÜRKER</i>	
3.Bölüm	50
Sakin Şehir Üyelik Ölçütleri Bağlamında Yerel Kalkınma: Kemalpaşa (Artvin) Örneği	
<i>Atakan ÖZTÜRK, Beyzanur AYDIN</i>	
4.Bölüm	71
Çalışma Serbest Ticaret Anlaşmaları Perspektifinden Türkiye'nin Dış Ticaret Performansı	
<i>Celal KIZILDERE, Fetih Ahmet ÇAYCI</i>	
5.Bölüm	125
Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyonun Çevresel ve Maliyet Performansına Etkileri: Kavramsal Bir Değerlendirme	
<i>Çağla Rahşan Cora, Gülay İrak</i>	
6.Bölüm	147
Jeomiras ve Jeoturizm Özellikleri Bakımından Ilgaz Dağları	
<i>Ekrem MUTLU, Fatma Nur AYKUL</i>	
7.Bölüm	161
Yusuf Atılmanın romanında bağdaşıklık unsurları	
<i>Esra ARAZ</i>	

8. Bölüm	190
Platon’un Filozof-Kral İdealinin Işığında Günümüz Etik Liderlik Yaklaşımları <i>Halil İbrahim KELEŞ</i>	
9. Bölüm	201
Atatürk Dönemi Nüfus Politikalarının Çocuk Sorununa Yaklaşımı ve Basındaki Yansımaları (1923-1938) <i>Pelin YOĞUN</i>	
10. Bölüm	218
Kültürel Belleğin Somutlaşma Alanı Olarak Seramik Yüzeyler: Duvar Panoları <i>Seda DİLAY</i>	
11. Bölüm	235
Dışavurumcu Bir Arayüz Olarak Tasarımlarda Figüratif Semboller <i>Seda DİLAY</i>	

Uluslararası Ticarete İnovasyon Politikalarının Stratejik Önemi Ve Türkiye Perspektifi

Ahmet AKATAK¹

Hamdin EKTİREN²

¹ Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Akatak, Mardin Artuklu Üniversitesi, Savur Meslek Yüksekokulu, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Mardin, Türkiye, ahmetakatak@artuklu.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-6263-1033

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Hamdin Ektiren, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Anabilim Dalı, Mardin, Türkiye. hamdinektiren@yaani.com, ORCID No: 0009-0003-3191-3670

ÖZET

Küreselleşme, dijitalleşme ve teknolojik dönüşüm süreçlerinin hız kazanmasıyla birlikte uluslararası ticaretin yapısı önemli ölçüde değişmiş, ülkelerin rekabet gücünü belirleyen temel unsurlar arasında inovasyon ön plana çıkmıştır. Günümüzde sürdürülebilir ekonomik büyüme, ihracat performansının artırılması ve küresel pazarlarda kalıcı rekabet avantajı elde edilmesi; yalnızca üretim kapasitesine değil, aynı zamanda araştırma-geliştirme faaliyetlerine, bilgi üretimine, teknoloji geliştirme yeteneğine ve etkin inovasyon politikalarının uygulanmasına bağlı hale gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, uluslararası ticarete inovasyon politikalarının stratejik önemini kavramsal ve teorik çerçevede incelemek ve Türkiye'nin inovasyon politikalarını dış ticaret performansı açısından değerlendirmektir. Çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılarak inovasyon kavramı, inovasyon politikalarının temel araçları, uluslararası ticaret üzerindeki etkileri ve Türkiye'de uygulanan politika ve destek mekanizmaları ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin inovasyon kapasitesi, dış ticaret yapısı, kurumsal altyapısı ve rekabet gücü bağlamında güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, inovasyon politikalarının yüksek katma değerli üretimi teşvik ettiğini, ihracatın teknoloji yoğunluğunu artırdığını ve ülkelerin küresel rekabet gücünü olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Türkiye'nin genç ve dinamik nüfusu, stratejik coğrafi konumu ve gelişmekte olan sanayi altyapısı önemli avantajlar sunmakla birlikte; Ar-Ge harcamalarının yetersizliği, yüksek teknoloji ihracatının sınırlı düzeyi, bürokratik engeller ve kurumsal eksiklikler önemli sorun alanları olarak öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, Türkiye'nin uluslararası ticarete daha güçlü bir konuma ulaşabilmesi için inovasyon ekosisteminin geliştirilmesi, üniversite-sanayi iş birliğinin güçlendirilmesi, yüksek teknoloji odaklı üretimin desteklenmesi ve uzun vadeli inovasyon politikalarının kararlılıkla uygulanması gerektiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, İnovasyon Politikaları, Uluslararası Ticaret, Rekabet Gücü, Ar-Ge, Türkiye

GİRİŞ

Küresel ekonomik sistemin hızla dönüştüğü günümüzde uluslararası ticaretin yapısı önemli değişimler geçirmektedir. Bu dönüşüm sürecinde ekonomik büyümenin yalnızca sermaye birikimiyle açıklanamayacağı; bilgi üretimi, teknoloji geliştirme kapasitesi ve inovasyon faaliyetlerinin belirleyici unsurlar hâline geldiği görülmektedir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren ihracata dayalı büyüme stratejilerinin yaygınlaşmasıyla

birlikte yüksek teknoloji ihracatı, ihracat çeşitliliği ve ekonomik karmaşıklık, ülkelerin rekabet politikalarının merkezinde yer almaya başlamıştır.

Uluslararası ticarete rekabet avantajı elde etmek isteyen ülkeler, şirketlerin yenilikçi faaliyetlerini destekleyecek stratejiler ve politikalar geliştirmektedir. İnovasyonun küresel ölçekte önem kazanmasıyla birlikte her ülke kendi ekonomik yapısına uygun inovasyon politikaları oluşturmakta ve uygulamaktadır. Türkiye de Ar-Ge faaliyetlerini teşvik eden düzenlemeler, destek programları ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla küresel rekabet gücünü artırmaya çalışmaktadır.

Küreselleşme süreciyle birlikte inovasyon, kalkınma stratejilerinin temel bileşenlerinden biri hâline gelmiştir. 1980’li yıllarda geliştirilen içsel büyüme teorileri, beşeri sermaye ve teknolojiyi ekonomik büyümenin itici gücü olarak ele almakta; teknoloji transferi ve Ar-Ge faaliyetlerinin verimlilik artışı sağlayarak iktisadi büyümeye katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır (Türker, 2009: 88). Bu çerçevede inovasyon; ekonomik büyüme, ihracat performansı, küresel değer zincirlerindeki konumlanma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma kapasitesi üzerinde doğrudan etkili bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

1980’lerden itibaren hız kazanan küreselleşme süreci, ülkelerin ekonomik yapılarında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Teknolojik katma değeri yüksek üretimin artması, uluslararası pazarlardaki rekabeti yoğunlaştırmış ve inovasyona dayalı yeni stratejilerin geliştirilmesini zorunlu hâle getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ithal ikameci politikaların terk edilerek ihracata yönelik büyüme stratejilerine yönelinmesi, bu dönüşümün önemli sonuçlarından biri olmuştur (Sinan, 2022).

Bu çalışmanın temel amacı, küresel bulgular ve kavramsal çerçeve ışığında Türkiye’nin inovasyon politikalarının kurumsal ve tarihsel dinamiklerini dış ticaret performansı ile ilişkilendirerek analiz etmektir. Bu doğrultuda Türkiye ekonomisinin küresel rekabetçilik bağlamındaki güçlü ve zayıf yönleri değerlendirilecek; uluslararası ticarete rekabet gücünün artırılmasına yönelik politika önerileri geliştirilecektir. Çalışmada ayrıca inovasyon ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiler, karşılaşılan kurumsal engeller ve stratejik müdahale alanları Türkiye örneği üzerinden ele alınmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. İnovasyon Kavramı

İnovasyon, işletme faaliyetlerinde, üretim süreçlerinde ve yönetim anlayışında ortaya çıkan yeni ürün, hizmet, yöntem veya süreçlerin geliştirilmesi ve uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Buluş ve teknolojinin kullanıldığı, kurumlar arası etkileşimle şekillenen ve ekonomik değer üreten yeni bilginin oluşturulması ve yayılması sürecini ifade etmektedir. Bu kapsamda inovasyon; yeni teknolojilerin geliştirilmesi, uyarlanması, yaygınlaştırılması ve ekonomik faaliyetlere entegre edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Ürün düzeyinde yeni mal ve hizmetlerin geliştirilmesini, süreç düzeyinde ise yeni üretim teknikleri, organizasyon yapıları ve yönetim uygulamalarının tasarlanmasını kapsamaktadır.

İnovasyon kavramı yalnızca yenilik, yenilenme veya yenilikçilik olarak ifade edildiğinde kapsamı tam olarak açıklanamamaktadır. Çünkü inovasyon, ortaya çıkan yeniliğin ekonomik ve toplumsal bir değere dönüştürülmesini de içermektedir. Bu nedenle yeni bir ürün, hizmet veya sürecin geliştirilmesinin yanı sıra, söz konusu yeniliğin ticarileştirilmesi ve kullanıcıya değer sunması da inovasyonun temel unsurları arasında yer almaktadır. Başka bir ifadeyle inovasyon, bilginin ekonomik faydaya dönüştürülmesi sürecini ifade etmektedir (Tiftik, 2020: 186-187).

OECD tarafından inovasyon; yeni fikirler, iş modelleri ve girişimcilik faaliyetleri aracılığıyla ekonomik büyümeyi desteklerken çevresel ve toplumsal sorunlara çözüm üretmeyi mümkün kılan temel araçlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, inovasyonun yalnızca teknolojik gelişmelerden ibaret olmadığını; aynı zamanda sosyal, kurumsal ve örgütsel dönüşümleri de kapsayan çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede inovasyon, ekonomik, çevresel ve toplumsal etkileri bulunan çok katmanlı bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Zaman içerisinde inovasyon anlayışı bireysel veya kurumsal düzeyde gerçekleştirilen faaliyetlerin ötesine geçmiş ve “Ulusal İnovasyon Sistemi” yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu yaklaşım; kamu kurumları, özel sektör kuruluşları, araştırma merkezleri, üniversiteler, teknoloji transfer ofisleri, finansal kuruluşlar ve düzenleyici kurumlar arasındaki etkileşimi merkeze almaktadır. Sistemin önemli bileşenlerinden

biri olan üniversiteler; bilimsel bilgi üretimi, nitelikli insan kaynağının yetiştirilmesi ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedir. Benzer şekilde teknoloji transfer ofisleri ve akreditasyon kuruluşları, akademik bilginin ticarileştirilmesi ve sanayiye aktarılmasında köprü görevi görmektedir. Finansal piyasalar ile kamu destek mekanizmaları ise Ar-Ge teşvikleri, vergi avantajları, hibe programları ve düşük maliyetli finansman olanakları aracılığıyla işletmelerin inovasyon kapasitelerini desteklemektedir. Böylece inovasyon, yalnızca ürün ve süreç yeniliklerini değil; örgütsel, yönetsel ve kurumsal dönüşümleri de kapsayan geniş bir çerçevede değerlendirilmektedir (Gülgün, 2018: 30-32).

2.2. İnovasyon Politikaları ve Temel Araçları

İnovasyon politikaları, devletlerin ekonomik büyümeyi desteklemek, rekabet gücünü artırmak ve yenilikçi faaliyetleri teşvik etmek amacıyla geliştirdiği politika ve uygulamaların bütünüdür. Devletler, ekonomik sistemin işleyişine çeşitli araçlarla müdahale ederek piyasaların etkinliğini artırabilmekte ve ekonomik kalkınmayı yönlendirebilmektedir. Piyasa mekanizmasının her zaman etkin sonuçlar üretememesi, özellikle bilgi üretimi, Ar-Ge faaliyetleri ve teknolojik gelişim gibi alanlarda kamu müdahalesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle devletler, ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir büyümenin desteklenmesi amacıyla çeşitli inovasyon politikaları geliştirmekte ve uygulamaktadır. Bu kapsamda inovasyon politikaları; finansal destekler, vergi teşvikleri, beşeri sermaye yatırımları ve kurumsal düzenlemeler yoluyla yenilikçi girişimlerin desteklenmesini amaçlamaktadır (Karaca, 2014: 719).

İnovasyon politikalarının etkileri yalnızca ulusal ekonomiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda ülkelerin uluslararası ticaret performansını da doğrudan etkilemektedir. İnovasyon; iletişim maliyetlerini azaltmakta, coğrafi uzaklığın ticaret üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmekte ve ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. OECD ülkeleri üzerinde 1996-2016 dönemini kapsayan bir araştırmada, ihracatçı ülkelerde inovasyon düzeyinin ikili ticaret hacmini pozitif yönde etkilediği ve ihracat performansını artırdığı tespit edilmiştir. Bu nedenle ihracat kapasitesini geliştirmek isteyen ülkelerin inovasyonun ortaya çıkışını ve yayılımını destekleyen politikalar geliştirmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Aydın ve Artan, 2021: 1114-1115). Bu durum, inovasyon politikalarının

Ülkelerin dış ticaret performansına ve uluslararası rekabet gücüne önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

İnovasyon politikalarının başarısı, ulusal inovasyon sistemini oluşturan kurumların etkin işleyişiyle yakından ilişkilidir. Kamu ve özel araştırma kuruluşları, niversiteler, teknoloji transfer ofisleri, patent kurumları, finansal kuruluşlar ve politika yapıcı aktörler bu sistemin temel bileşenleri arasında yer almaktadır. Araştırma merkezleri ve teknoloji transfer kurumları yeni bilgi ve teknolojilerin geliştirilmesi ile yaygınlaştırılmasında önemli roller üstlenirken, niversiteler bilimsel bilgi üretimi, araştırmacı yetiştirilmesi ve yenilikçi teknolojilerin geliştirilmesi süreçlerine katkı sağlamaktadır. Benzer şekilde teknoloji transfer ofisleri ve çeşitli köprü kuruluşlar, akademik bilginin ticarileştirilmesi ve sanayiye aktarılması sürecinde önemli işlevler yerine getirmektedir. Finansal kuruluşlar ise Ar-Ge hibeleri, düşük maliyetli krediler ve vergi teşvikleri gibi araçlarla özellikle teknoloji odaklı girişimlerin finansmanına destek olmaktadır (Gülgün, 2018: 31-32).

Küresel rekabetin giderek yoğunlaştığı günümüzde devletlerin rolü doğrudan üretici olmaktan çok düzenleyici ve yönlendirici bir niteliğe dönüşmüştür. Kamu politikaları, piyasa mekanizmasının etkin işlemesini sağlamak, rekabet ortamını güçlendirmek ve yenilikçi faaliyetleri teşvik etmek amacıyla şekillenmektedir. Bu bağlamda özel sektör yatırımları ile kamu destek mekanizmalarının birlikte çalışması, ülkelerin uluslararası ticarete daha güçlü bir konum elde etmelerine katkı sağlamaktadır (Karaca, 2014).

İnovasyon politikalarının geliştirilmesi, uygulanması ve değerlendirilmesinden sorumlu kurumlar, ulusal inovasyon sisteminin sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir. Son yıllarda sürdürülebilirlik anlayışının önem kazanmasıyla birlikte inovasyon politikalarının kapsamı da genişlemiştir. OECD, inovasyonu yeni fikirler, iş modelleri ve girişimcilik faaliyetleri aracılığıyla çevresel riskleri azaltırken ekonomik büyümeyi destekleyen temel unsurlardan biri olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, inovasyon politikalarının yalnızca ekonomik hedeflere değil; aynı zamanda çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik hedeflerine de hizmet edecek şekilde tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla inovasyon politikalarının; ulusal inovasyon sistemi aktörlerini, bilgi akışını ve sürdürülebilir kalkınma

hedeflerini bütüncül bir bakış açısıyla ele alması gerekmektedir (Gülgün, 2018: 31-32).

3. ULUSLARARASI TİCARETTE İNOVASYON POLİTİKALARININ STRATEJİK ÖNEMİ

3.1. Küreselleşme ve Rekabet Gücü

Küreselleşme süreci, dünya ekonomisini daha bütünleşik bir yapıya dönüştürmüş ve ülkelerin uluslararası ticaretteki rekabet anlayışını önemli ölçüde değiştirmiştir. Geleneksel üretim faktörlerine dayalı rekabet avantajlarının yerini bilgi, teknoloji ve inovasyon temelli rekabet unsurları almıştır. Bu nedenle sürdürülebilir büyüme ve küresel değer zincirlerinde üst basamaklara ulaşabilmek, yüksek katma değerli üretim kapasitesinin geliştirilmesine bağlı hale gelmiştir.

Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren hızlanan küresel entegrasyon süreci, ülkeleri ihracata dayalı büyüme stratejilerine ve yüksek teknoloji odaklı üretim modellerine yöneltmiştir. Bu doğrultuda devletler, Ar-Ge faaliyetlerini ve yenilikçi üretimi destekleyen politikalar geliştirerek uluslararası rekabet gücünü artırmaya çalışmaktadır (Sinan ve Benli, 2022; Karaca, 2014: 717-718).

Ülkelerin rekabet düzeyinin değerlendirilmesinde kullanılan Küresel Rekabetçilik Endeksi; kurumsal yapı, altyapı, eğitim, makroekonomik istikrar, finansal gelişmişlik ve inovasyon kapasitesi gibi göstergeleri dikkate almaktadır. Bu unsurlar aynı zamanda ihracat performansını etkileyen temel faktörler arasında yer almakta ve ülkelerin uluslararası ticaretteki konumlarını belirlemektedir (Öztürk ve Kurt, 2023: 1292).

Üretim teknolojilerinin geliştirilmesi ise Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri ile teknoloji transferi olmak üzere iki temel kanalla gerçekleşmektedir. Her iki süreç de verimlilik artışı, maliyet avantajı ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Çelik, 2009).

Sonuç olarak küreselleşme, inovasyonu uluslararası ticaretin temel belirleyicilerinden biri hâline getirmiştir. Bu nedenle ülkelerin sürdürülebilir rekabet gücü elde edebilmeleri, bilgi üretme, teknoloji geliştirme ve inovasyon kapasitelerini güçlendirmelerine bağlıdır.

3.2. İnovasyonun İhracat Performansına Etkisi

İnovasyon politikaları; devletlerin endüstriyel teknolojiyi geliştirmek, özel sektörün Ar-Ge yatırımlarını teşvik etmek ve yenilikçi faaliyetleri desteklemek amacıyla oluşturduğu politika araçları ve uygulamalar bütünüdür. Bu politikalar aracılığıyla işletmelerin yenilik kapasitesinin artırılması, üretim süreçlerinin geliştirilmesi ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı elde edilmesi hedeflenmektedir. İnovasyonun dış ticaret üzerindeki etkileri incelendiğinde, etkin ve sürdürülebilir inovasyon politikalarının ulusal ihracat yapısını dönüştürdüğü ve toplam ihracat içerisinde yüksek katma değerli, teknoloji yoğun ürünlerin payını artırdığı görülmektedir.

Devletler, uluslararası yatırımları kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla çeşitli teşvik ve destek mekanizmaları geliştirmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımlar, uluslararası ticaret sistemine entegrasyonun hızlanması ve teknoloji transferinin sağlanması bakımından önemli fırsatlar sunmaktadır. Uluslararası şirketlerin yatırım yaptığı ülkelerde ileri teknolojiye dayalı üretim faaliyetlerinin yaygınlaşması, yüksek katma değerli sektörlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Bunun yanında söz konusu yatırımlar, yalnızca yeni ürün ve üretim tekniklerinin ülkeye kazandırılmasını değil; aynı zamanda nitelikli iş gücü, yönetim deneyimi ve kurumsal bilgi birikiminin de aktarılmasını mümkün kılmaktadır.

Yabancı yatırımların oluşturduğu rekabet ortamı, yerel işletmelerin inovatif faaliyetlere yönelmesini teşvik ederek teknoloji kullanım düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca yerli ve yabancı işletmeler arasında kurulan iş birlikleri, ortak girişimler ve bilgi paylaşım mekanizmaları sayesinde yerel firmalar uluslararası üretim standartları, yönetim teknikleri ve teknolojik uygulamalar konusunda önemli deneyimler elde edebilmektedir. Bu süreç, işletmelerin uluslararası pazarlara açılmalarını kolaylaştırırken ihracata yönelik üretim kapasitelerinin gelişmesine de katkı sunmaktadır. Böylece inovasyon odaklı yatırımlar, hem teknoloji transferini hızlandırmakta hem de ülkelerin ihracat performansını olumlu yönde etkilemektedir (Karaca, 2014: 722-724).

İnovasyonun ihracat üzerindeki etkileri ampirik çalışmalar tarafından da desteklenmektedir. Yapılan araştırmalarda Ar-Ge harcamaları ve patent faaliyetlerindeki artışın yüksek teknoloji ihracatını olumlu yönde etkilediği

ortaya konulmuştur. Buna göre Ar-Ge'ye ayrılan kaynaklarda meydana gelen %1'lik artışın yüksek teknoloji ürünü ihracat payını %0,69 oranında artırdığı; patent başvurularındaki %1'lik artışın ise yüksek teknoloji ürünü ihracatında %0,15 oranında yükseliş sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca reel efektif döviz kurunda meydana gelen %1'lik artışın yüksek teknoloji ürünü ihracatını %2,69 oranında artırdığı tespit edilmiştir (Oğuz ve Sökmen, 2020: 217). Bu bulgular, inovasyonun yalnızca üretim süreçlerini değil, aynı zamanda ihracatın niteliğini ve ürün kompozisyonunu da dönüştürdüğünü göstermektedir.

Sonuç olarak inovasyon politikaları, ülkelerin uluslararası ticarette rekabet gücü kazanmalarında stratejik bir araç niteliği taşımaktadır. Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi, teknoloji transferinin hızlandırılması, patent üretiminin teşvik edilmesi ve yenilikçi girişimlerin güçlendirilmesi; ihracat performansının artırılmasına, yüksek teknoloji ürünlerinin dış ticaretteki payının yükseltilmesine ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin desteklenmesine önemli katkılar sağlamaktadır.

4. İNOVASYON POLİTİKALARINA İLİŞKİN UYGULAMA ÖRNEKLERİ VE DENEYİMLER

4.1. Sektörel İnovasyon Uygulamaları

Sektörel inovasyon dinamiklerinin anlaşılabilmesi için ürün ve hizmet odaklı uygulama örneklerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda Kuzey Afrika'da öne çıkan Agadir agro-gıda kümesi, imalat sanayine dayalı sektörlerde inovasyon ve dışa açık büyümenin başarılı örneklerinden biri olarak gösterilmektedir. Bölgede kurulan sanayi işletmeleri üretim ve istihdam kapasitesini artırmış, kurumsal modernizasyon, kalite altyapısı ve dış pazarlara yönelik stratejiler sayesinde rekabet gücünü geliştirmiştir. Bu durum, orta teknoloji yoğun sektörlerde dahi inovasyon politikalarının ekonomik büyümeye katkı sağlayabildiğini göstermektedir (Djefflat ve Kuznetsov, 2014: 471-473).

Hizmet sektöründe ise bilgi ve iletişim teknolojileri, yüksek katma değerli ihracat ve nitelikli istihdam yaratma kapasitesiyle öne çıkmaktadır. Hindistan örneği, bilgi yoğun hizmet ihracatının ekonomik kalkınmada önemli bir araç olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda inovasyonun

yalnızca sanayi sektöründe değil, hizmet sektöründe de rekabet avantajı sağladığı görülmektedir (Djeflat ve Kuznetsov, 2014: 473-474).

Üniversite tabanlı girişimcilik ekosistemleri ve Ar-Ge odaklı yükseköğretim modelleri de inovasyonun kurumsallaşmasında önemli rol oynamaktadır. Rabat Uluslararası Üniversitesi örneğinde görüldüğü üzere, üniversite-sanayi iş birliği kapsamında yürütülen projeler, yenilenebilir enerji, ulaşım ve mühendislik alanlarında yenilikçi çözümlerin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür uygulamalar, teknoparklar ve araştırma merkezleri aracılığıyla bilgi üretiminin ekonomik değere dönüştürülmesini kolaylaştırmaktadır (Gülgün, 2018: 30-32).

İnovasyon politikalarının sürdürülebilirlik boyutu da giderek önem kazanmaktadır. Küresel çevre sorunları karşısında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının artırılması, yeşil inovasyon odaklı Ar-Ge faaliyetlerinin desteklenmesi ve çevre dostu teknolojilerin yaygınlaştırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda kamu teşvikleri ve düzenleyici politikalar, sürdürülebilir üretim modellerinin gelişmesinde önemli araçlar olarak değerlendirilmektedir (Avunduk, 2021: 202).

Ayrıca ülkelerin Ar-Ge iş birliklerini geliştirmeleri, ulusal inovasyon sistemlerini güçlendirmeleri ve teknoloji transfer mekanizmalarını etkinleştirmeleri önerilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yerel ihtiyaçlara uygun teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, inovasyon politikalarının başarısı açısından kritik öneme sahiptir. Sonuç olarak sektörel uygulamalar, inovasyonun sanayi, hizmetler, yükseköğretim ve sürdürülebilirlik alanlarında ekonomik büyüme ve uluslararası rekabet gücünü destekleyen stratejik bir unsur olduğunu göstermektedir (Gülgün, 2018).

5. TÜRKİYE'DE İNOVASYON POLİTİKALARI VE ULUSLARARASI TİCARET

5.1. Tarihsel Gelişim ve Stratejik Belgeler

Türkiye'nin uluslararası ticarete rekabet gücünü artırabilmesi, Ar-Ge ve inovasyon odaklı politikaların etkin biçimde uygulanmasına bağlıdır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren ihracata dayalı büyüme stratejileri, teknoloji ve yenilikçilik eksenli politikalarla desteklenmiş; yüksek katma

değerli üretim ve teknoloji yoğun ihracat temel politika öncelikleri arasında yer almıştır.

Türkiye'de bilim, teknoloji ve inovasyon politikalarının temelleri planlı kalkınma döneminde atılmış, zamanla kurumsal yapılar ve destek mekanizmaları güçlendirilmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Ar-Ge faaliyetlerinin teşvik edilmesi, teknoparkların yaygınlaştırılması ve özel sektörün yenilikçilik kapasitesinin artırılmasına yönelik uygulamalar hız kazanmıştır. Böylece bilim ve teknoloji politikaları, inovasyon odaklı bir yapıya dönüşerek uluslararası rekabet gücünü destekleyen stratejik araçlar hâline gelmiştir (Gülğün, 2018: 24-25; TÜSİAD, 2003).

Bununla birlikte stratejik planlama, performans yönetimi ve veri temelli karar alma uygulamalarının yaygınlaşması, inovasyon odaklı kamu yönetimi anlayışının gelişimine katkı sağlamıştır. Bu süreç, Türkiye'nin bilim, teknoloji ve inovasyon politikalarının daha sistematik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasına destek olmuştur (Gökçe, 2015).

5.2. Kurumsal Yapı

Türkiye'de inovasyon politikalarının uygulanması ve yönlendirilmesinde TÜBİTAK, KOSGEB ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli kamu kurumları önemli görevler üstlenmektedir. Bu kurumlar tarafından geliştirilen destek programları ve teşvik mekanizmaları, işletmelerin Ar-Ge faaliyetlerini artırmayı, yenilikçi girişimleri desteklemeyi ve uluslararası rekabet güçlerini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar, inovasyon politikalarının Türkiye'nin ekonomik büyümesine, ihracat performansına ve uluslararası rekabet gücüne olumlu katkılar sağladığını ortaya koymaktadır. Özellikle teknoloji odaklı üretimin desteklenmesi, yüksek katma değerli ürünlerin geliştirilmesi ve ihracatın teknoloji yoğunluğunun artırılması, Türkiye'nin kalkınma stratejilerinin temel bileşenleri arasında yer almaktadır.

Devletler, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini desteklemek amacıyla kendi ekonomik yapılarıyla uyumlu teşvik ve destek sistemleri geliştirmektedir. Türkiye'de de özellikle 2000'li yıllardan itibaren Ar-Ge yatırımlarına ayrılan kaynaklarda önemli artışlar yaşanmış ve inovasyon ekosistemini güçlendirmeye yönelik çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda KOSGEB, özellikle KOBİ'lerin Ar-Ge ve inovasyon

kapasitelerini geliştirmelerine destek sağlayarak uluslararası pazarlarda rekabet edebilmelerine katkı sunan önemli kurumsal aktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (Yapar ve Yücel, 2023: 127).

Bunun yanında TÜBİTAK tarafından yürütölen araştırma destek programları, üniversite-sanayi iş birlikleri ve teknoloji geliştirme projeleri, Türkiye'nin ulusal inovasyon sisteminin güçlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Böylece kamu destekleri, özel sektör yatırımları ve akademik araştırmalar arasında kurulan etkileşim, Türkiye'nin inovasyon kapasitesinin ve uluslararası ticaretteki rekabet gücünün artırılmasına yönelik önemli bir kurumsal altyapı oluşturmaktadır.

5.3. Türkiye'de Yasal Düzenlemeler ve İnovasyonun Dış Ticaret Performansına Etkisi

Türkiye'de üretim verimliliğinin artırılması, uluslararası rekabet gücünün geliştirilmesi ve dış ticaret performansının güçlendirilmesi amacıyla çeşitli yasal düzenlemeler ve teşvik mekanizmaları hayata geçirilmiştir. Özellikle küresel rekabet ortamında yüksek katma değerli üretimin desteklenmesi ve uluslararası doğrudan yatırımların ülkeye çekilmesi, politika yapımcıların öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerini teşvik eden çeşitli düzenlemeler yürürlöğe konulmuştur (Karaca, 2014: 720).

Bu kapsamda 2008 yılında yürürlöğe giren 5746 sayılı Araştırma, Geliştirme ve Tasarım Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun, Türkiye'nin inovasyon ekosisteminin geliştirilmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu düzenleme ile teknoloji üretiminin artırılması, ürün ve üretim süreçlerinde inovasyonun teşvik edilmesi, yüksek teknoloji yatırımlarının desteklenmesi ve Ar-Ge alanında istihdamın artırılması amaçlanmıştır. Ayrıca teknoloji geliştirme merkezleri, Ar-Ge ve tasarım merkezleri ile inovasyon projelerine çeşitli teşvik ve destekler sağlanmıştır (Mevzuat Bilgi Sistemi, 2026).

Uluslararası ticarete yoğun rekabetin yaşandığı günümüzde gelişmiş ölkeler, uzun yıllardır uyguladıkları sistematik Ar-Ge ve inovasyon politikaları sayesinde elde ettikleri teknolojik üstünlüklerini korumaya çalışmaktadır. Gelişmekte olan ölkeler ise bu farkı azaltabilmek amacıyla daha kapsamlı teşvik mekanizmaları uygulamaktadır. Türkiye de bu doğrultuda özellikle KOSGEB aracılığıyla işletmelerin Ar-Ge ve inovasyon

faaliyetlerini desteklemekte, yenilikçi girişimlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. 2009 yılında yapılan düzenlemeyle desteklerin kapsamı genişletilmiş ve hizmet sektörü de inovasyon teşviklerinden yararlanmaya başlamıştır (KOSGEB, 2026).

İnovasyon politikalarının dış ticaret üzerindeki etkileri incelendiğinde, yenilikçi faaliyetlerin ihracatın niteliğini ve ürün kompozisyonunu olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Yapılan araştırmalar, inovasyon odaklı işletmelerin uluslararası pazarlara giriş ve bu pazarlarda kalıcılık konusunda daha başarılı olduklarını ortaya koymaktadır. Özellikle tekstil, otomotiv ve elektronik gibi Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip sektörlerde uygulanan inovasyon politikaları sayesinde ürünlerin katma değerinde ve ihracat performansında artışlar yaşanmıştır.

Bunun yanında yazılım, bilişim ve savunma sanayii gibi teknoloji yoğun sektörlerde inovasyon politikalarının etkisi daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu sektörlerde geliştirilen yenilikçi ürün ve hizmetler, Türkiye'nin uluslararası pazarlardaki rekabet gücünü artırırken yüksek teknoloji ihracatının gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla inovasyon politikaları, yalnızca ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda dış ticaret performansının ve uluslararası rekabet gücünün artırılmasında da stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

6. TÜRKİYE'NİN İNOVASYON KAPASİTESİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

6.1. İnovasyon Göstergeleri ve Kapasite Analizi

Uluslararası ticarete inovasyon kapasitesi, ülkelerin rekabet gücü ve ihracat performansının temel belirleyicilerinden biridir. Türkiye üzerine yapılan çalışmalar, Ar-Ge harcamaları ile dış ticaret performansı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu ortaya koymakla birlikte, Türkiye'nin Ar-Ge harcamalarının GSYİH içindeki payı ve Ar-Ge personeli sayısı bakımından Avrupa Birliği ortalamalarının gerisinde kaldığını göstermektedir (Göze ve Yıldırım, 2019).

Türkiye'nin dış ticaret yapısında düşük ve orta teknoloji düzeyindeki ürünlerin ağırlığını koruması, inovasyon kapasitesinin geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu durum; Ar-Ge teşviklerinin etkinliği,

beşeri sermaye yetersizlikleri, bürokratik süreçler ve kurumsal yapıdaki eksikliklerle ilişkilendirilmektedir (Özku, 2022: 629-630).

Firma düzeyinde yapılan araştırmalar, işletmelerin ürün inovasyonuna yönelmekle birlikte süreç, pazarlama ve organizasyonel inovasyon alanlarında yeterli gelişim gösteremediklerini ortaya koymaktadır (Esmer vd., 2019: 129-131). Ayrıca KOSGEB desteklerinin özellikle makine-teçhizat yatırımları, ihracat ve istihdam üzerinde olumlu etkiler yarattığı, ancak destek mekanizmalarının etkinliğinin düzenli olarak değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Yapar ve Yücel, 2023: 126).

Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin inovasyon kapasitesini artırabilmesi; Ar-Ge yatırımlarının güçlendirilmesine, nitelikli insan kaynağının geliştirilmesine ve inovasyon politikalarının daha etkin uygulanmasına bağlıdır.

6.2. Dış Ticaret Yapısı ve Teknoloji Düzeyi

Dış ticaret yapısı ile teknoloji düzeyi arasındaki ilişki, ülkelerin ekonomik büyüme performansını etkileyen temel unsurlardan biridir. Yapılan araştırmalar, yüksek teknoloji ürünlerinin ihracattaki payının artmasının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan çalışmalar, bu etkinin özellikle güçlü inovasyon kapasitesine ve kurumsal altyapıya sahip ülkelerde daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır (Sinan ve Benli, 2022).

Gelişmekte olan ülkeler açısından doğrudan yabancı yatırımlar yalnızca sermaye girişi sağlamamakta, aynı zamanda teknoloji transferi ve inovasyon kültürünün yaygınlaşmasına da katkı sunmaktadır. Uluslararası şirketlerin sahip olduğu bilgi birikimi, üretim teknolojileri ve Ar-Ge deneyimi, yatırım yapılan ülkelerde teknoloji düzeyinin yükselmesine ve işletmelerin küresel rekabete hazırlanmasına yardımcı olmaktadır (Erdil vd., 2011).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, dış ticaret performansının sürdürülebilir biçimde artırılabilmesi için yüksek teknoloji ürünlerinin ihracattaki payının yükseltilmesi büyük önem taşımaktadır. Literatürde yer alan bulgular; inovasyon kapasitesi, bilgi ekonomisi göstergeleri ve rekabetçilik endekslerinin, ülkelerin teknoloji düzeyi ve dış ticaret yapısını değerlendirmede tamamlayıcı göstergeler sunduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin dış ticarete daha güçlü bir konuma ulaşabilmesi,

inovasyon odaklı üretim yapısının geliştirilmesine ve teknoloji yoğun sektörlerin desteklenmesine bağlıdır (Öztürk ve Kurt, 2023: 1292-1293).

7. TÜRKİYE'DE İNOVASYON POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

7.1. Bürokratik ve Kurumsal Engeller

İnovasyon politikalarının etkin biçimde uygulanması sürecinde karşılaşılan bürokratik ve kurumsal engeller, ülkelerin rekabet gücü ve dış ticaret performansını doğrudan etkilemektedir. Küresel İnovasyon Endeksi verileri, inovasyon başarısının yalnızca Ar-Ge harcamalarına değil, aynı zamanda üretilen bilginin ticarileştirilmesi, patentlenmesi ve ekonomik değere dönüştürülmesine bağlı olduğunu göstermektedir (Duran ve Karahan, 2023).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde, yüksek teknoloji yoğun ürünlerin ihracattaki payının sınırlı kalması; beşeri sermaye yetersizlikleri, teknoloji üretim kapasitesindeki eksiklikler ve inovasyon çıktılarının ekonomik değere dönüştürülmesinde yaşanan güçlüklerle ilişkilendirilmektedir. Ayrıca kamu kurumları, üniversiteler, teknoloji transfer ofisleri ve finansal kuruluşlar arasındaki koordinasyon eksiklikleri, ulusal inovasyon sisteminin etkinliğini azaltmaktadır. Bu nedenle kurumsal iş birliğinin güçlendirilmesi, bilgi paylaşımının artırılması ve bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi, inovasyon politikalarının başarısı açısından önem taşımaktadır (Karaca, 2014: 718-720; Gülgün, 2018: 32).

7.2. Finansman, Beşeri Sermaye ve Altyapı Sorunları

İnovasyon kapasitesinin geliştirilmesinde karşılaşılan temel sorunlardan biri finansman yetersizliğidir. Ar-Ge ve teknoloji geliştirme faaliyetleri yüksek maliyetli ve uzun vadeli yatırımlar gerektirdiğinden, özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansman kaynaklarına erişim önemli bir kısıt oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkeler, doğrudan yabancı yatırımları çekebilmek amacıyla yatırım ortamını iyileştiren ve sermaye girişlerini kolaylaştıran politikalar uygulamaktadır (Geçer ve Peker, 2014).

Finansman sorunlarının yanı sıra nitelikli iş gücü eksikliği de inovasyon performansını sınırlandıran önemli faktörlerden biridir. Teknoloji yoğun sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin ihtiyaç duyduğu uzman

insan kaynağının yeterli düzeyde yetiştirilememesi, yenilikçi üretim kapasitesini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle eğitim sisteminin inovasyon odaklı becerileri geliştirecek şekilde güçlendirilmesi ve üniversite-sanayi iş birliklerinin artırılması önem taşımaktadır.

Diğer taraftan lojistik, dijital altyapı ve teknoloji geliştirme ekosistemine ilişkin eksiklikler de inovasyon faaliyetlerinin etkinliğini azaltabilmektedir. Yenilikçi projelerin ticarileştirilmesi, yüksek teknoloji üretiminin yaygınlaştırılması ve uluslararası pazarlara erişimin kolaylaştırılması için fiziksel ve dijital altyapının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda finansman, beşeri sermaye ve altyapı alanlarında gerçekleştirilecek iyileştirmeler, Türkiye'nin inovasyon kapasitesini ve uluslararası rekabet gücünü artırmada önemli katkılar sağlayacaktır.

8. TÜRKİYE AÇISINDAN DEĞERLENDİRME VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

8.1. Güçlü ve Zayıf Yönler, Fırsatlar ve Tehditler

Tablo 1. Türkiye'nin İnovasyon Politikaları Açısından SWOT Analizi

Güçlü Yönler (Strengths)	Zayıf Yönler (Weaknesses)
Jestratejik konum ve uluslararası pazarlara erişim avantajı	Ar-Ge harcamalarının gelişmiş ülke ortalamalarının altında kalması
Genç ve dinamik nüfus yapısı	Yüksek teknoloji ihracatının sınırlı düzeyde olması
Gelişen lojistik ve ulaşım altyapısı	Bürokratik süreçlerin karmaşıklığı
Çeşitlendirilmiş üretim yapısı ve sanayi tecrübesi	Üniversite-sanayi iş birliğinin yeterince güçlü olmaması
Tarım, tekstil ve otomotiv gibi sektörlerde üretim kapasitesi	Nitelikli iş gücü ve beşeri sermaye eksiklikleri
Fırsatlar (Opportunities)	Tehditler (Threats)
Küresel değer zincirlerinde daha üst basamaklara çıkma potansiyeli	Küresel rekabetin giderek artması
Yüksek teknoloji ürünlerine yönelik küresel talebin artması	Teknoloji bağımlılığının devam etmesi
Doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla teknoloji transferi	Nitelikli iş gücünün yurt dışına yönelmesi
Dijital dönüşüm ve Endüstri 4.0 uygulamalarının yaygınlaşması	Küresel ekonomik ve jeopolitik belirsizlikler
Yenilenebilir enerji ve yeşil dönüşüm fırsatları	Yüksek teknoloji alanlarında gelişmiş ülkelerle rekabet güçlüğü

Kaynak: Ekici ve Tutar (2022), Özkul (2022), Sinan ve Benli (2022), Öztürk ve Kurt (2023) çalışmalarından yararlanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Bu değerlendirmeler ışığında Türkiye'nin sahip olduğu güçlü yönlerin ve fırsatların etkin biçimde değerlendirilmesi, inovasyon kapasitesinin artırılması ve yapısal sorunların giderilmesiyle mümkün olacaktır. Özellikle yüksek teknoloji üretiminin desteklenmesi, Ar-Ge yatırımlarının artırılması ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, uluslararası ticarete sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesinde belirleyici olacaktır.

8.2. Politika nerileri ve Gelecek Perspektifi

Türkiye'nin uluslararası ticarete rekabet gücünü artırabilmesi için inovasyon politikalarının bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir. Bu kapsamda kamu kurumları, niversiteler, araştırma merkezleri, teknoloji transfer ofisleri ve özel sektör arasındaki iş birliğinin güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. Ulusal inovasyon sisteminin etkin çalışması, bilgi üretimi ve teknoloji geliştirme süreçlerinin ekonomik değere dönüşmesini kolaylaştıracaktır (Gülgün, 2018).

İnovasyon politikalarının yalnızca yüksek teknoloji sektörlerine değil, tarım, hizmetler ve geleneksel sanayi kollarına da yaygınlaştırılması gerekmektedir. Özellikle tarım ve agro-gıda sektörlerinde gerçekleştirecek teknoloji ve Ar-Ge yatırımları, üretim verimliliğinin artırılmasına ve dış ticaret performansının güçlendirilmesine katkı sağlayacaktır (Ekici ve Tutar, 2022: 119-120).

Kurumsal kaliteyi artırmaya yönelik reformlar da gelecek dönemin öncelikli politika alanları arasında yer almalıdır. Eğitim sisteminin niteliğinin yükseltilmesi, bürokratik süreçlerin sadeleştirlmesi, hukuki güvenliğin güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, hem yerli girişimciliğin gelişmesine hem de nitelikli yabancı yatırımların ülkeye çekilmesine katkı sağlayacaktır (zku, 2022: 638-639).

Diğer taraftan yüksek teknoloji ihracatının artırılması için teknoloji transferi, yerli Ar-Ge kapasitesi ve niversite-sanayi iş birliği mekanizmalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin yalnızca teknoloji ithal eden değil, teknoloji üreten ve ihraç eden bir yapıya dönüşmesi uzun dönemli büyüme açısından kritik öneme sahiptir (Sinan ve Benli, 2022).

Son olarak kamu desteklerinin etkinliğinin düzenli olarak ölçülmesi ve performans esaslı teşvik sistemlerinin yaygınlaştırılması önem taşımaktadır. Böylece kamu kaynaklarının daha verimli kullanılması sağlanırken

inovasyon faaliyetlerinin ihracat, patent üretimi ve uluslararası rekabet gücü üzerindeki etkileri de artırılabilir (Ertan, 2020).

Bu çerçevede Türkiye'nin inovasyon odaklı kalkınma stratejisinin; ekonomik büyüme, sürdürülebilirlik, teknoloji üretimi ve uluslararası rekabet hedeflerini birlikte gözeterek uzun vadeli bir vizyon doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir (Gülgün, 2018).

SONUÇ

Bu çalışmada uluslararası ticarette inovasyon politikalarının stratejik önemi incelenmiş ve Türkiye'nin inovasyon kapasitesi ile dış ticaret performansı arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, günümüz küresel ekonomisinde rekabet gücünün giderek daha fazla bilgi üretimi, teknoloji geliştirme kapasitesi, Ar-Ge faaliyetleri ve yenilikçilik performansı tarafından belirlendiğini göstermektedir. Bu nedenle inovasyon politikaları, ekonomik büyümenin yanı sıra ülkelerin uluslararası ticaretteki konumlarını güçlendiren stratejik araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar, inovasyon kapasitesi yüksek ülkelerin yüksek katma değerli üretim gerçekleştirdiklerini, teknoloji yoğun ihracatta daha başarılı olduklarını ve küresel değer zincirlerinde daha üst basamaklarda yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise genç nüfus, stratejik coğrafi konum ve gelişen sanayi altyapısı önemli avantajlar sunarken; Ar-Ge harcamalarının yetersizliği, yüksek teknoloji ihracatının sınırlı düzeyi, kurumsal koordinasyon eksiklikleri ve nitelikli iş gücü ihtiyacı önemli sorun alanları olarak öne çıkmaktadır.

Bu doğrultuda Türkiye'nin inovasyon temelli kalkınma stratejisini güçlendirebilmesi için Ar-Ge yatırımlarının artırılması, üniversite-sanayi iş birliğinin geliştirilmesi, teknoloji transfer mekanizmalarının etkinleştirilmesi ve yüksek teknoloji odaklı üretimin desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca kamu desteklerinin performans esaslı bir yapıya kavuşturulması ve bürokratik süreçlerin sadeleştirilmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'nin uluslararası ticarette sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmesi; bilgi üreten, teknoloji geliştiren ve yüksek katma değerli ürünleri küresel pazarlara sunabilen bir ekonomik yapıya

dönüşmesine bağlıdır. Bu dönüşüm ise uzun vadeli ve bütüncül inovasyon politikalarının kararlılıkla uygulanmasını gerektirmektedir.

REFERANSLAR

- Avunduk, Z. B., (2021). Üretim yönetiminde yeşil inovasyon: (S)SCI dergilerinde yayımlanan makalelerin içerik analizi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(42), 655–682. <https://doi.org/10.35408/comuybd.974854>
- Aydın, S., ve Artan, S. (2021). İnovasyonların ticaret akımları üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri örneği. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 1145–1160. <https://doi.org/10.21547/jss.925732>
- Çelik, K. (2009). Genel ekonomi. Murathan Yayınevi.
- Djeflat, A., ve Kuznetsov, Y. (2014). Innovation policy reforms, emerging role models and bridge institutions: Evidence from North African economies. *African Journal of Science, Technology, Innovation and Development*, 6(5), 393–407. <https://doi.org/10.1080/20421338.2014.978543>
- Duran, S., ve Karahan, M. (2023). Küresel İnovasyon Endeksi verilerine göre Türk Devletleri Teşkilatına üye ülkelerin inovasyon performanslarının analizi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 11(1), 89–104.
- Ekici, M., ve Tutar, F. (2022). Birincil sektör olarak tarımın dış ticaretteki stratejik rolü. *Fiscaeconomia*, 6(3), 1102–1123. <https://doi.org/10.25295/fsecon.991823>
- Erdil, E., Pamukçu, M. T., Erden, Y., Göksidan, H. T., ve Kepenek, E. (2011). Türkiye ekonomisinde yabancı sermayeli firmaların AR-GE etkinliklerinin analizi, mevcut durum, sorunları ve çözüm önerileri. *TEKPOL Çalışma Raporu*.
- Ertan, F. (2020). Teknoloji, inovasyon ve Ar-Ge'ye yönelik devlet politikaları ve TÜBİTAK tarafından verilen Ar-Ge desteklerinin firmalar üzerindeki etkisine yönelik analiz (Yayımlanmamış uzmanlık tezi). T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.
- Esmer, Y., Özbek, A., ve Alan, M. A. (2019). Tekstil işletmelerinde inovasyon uygulamalarına yönelik bir araştırma: İstanbul Sanayi Odası örneği. *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 45–62. <https://doi.org/10.31006/gipad.631979>
- Geçer, İ., ve Peker, O. (2014). Yabancı doğrudan yatırımların verimlilik etkisi: Türkiye, Çin ve Hindistan örnekleminde karşılaştırmalı çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 7–40.
- Gökçe, S. (2015). Kamuda inovasyon ve Türkiye'deki uygulamaları. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 28–37.
- Göze, D. K., ve Yıldırım, C. (2019). Ar-Ge harcamalarının gelişimi: TR-AB üzerine bir değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1015–1032.
- Gülgün, E. B. (2018). Sustainability and national innovation system. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 2(2), 115–132.
- Karaca, C. (2014). Kamu müdahalelerinin küresel rekabet gücü ve uluslararası doğrudan yatırımlar üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 614–638. <https://doi.org/10.14687/ijhs.v11i1.2857>

- KOSGEB. (2026). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. <https://www.kosgeb.gov.tr>
- Mevzuat Bilgi Sistemi. (2026). 5746 sayılı araştırma, geliştirme ve tasarım faaliyetlerinin desteklenmesi hakkında kanun. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5746.pdf>
- Oğuz, S., ve Sökmen, A. G. (2020). Araştırma geliştirme harcamalarının yüksek teknolojlili ürün ihracatına etkisi: OECD ülkeleri üzerine bir panel veri analizi. *International Journal of Economic and Administrative Studies*, (29), 85–102.
- Öztürk, F., ve Kurt, İ. (2023). Küresel rekabet gücü ve ihracat performansı ilişkisi: OECD ülkeleri örneği. *Fiscaoeconomia*, 7(1), 245–268. <https://doi.org/10.25295/fsecon.1245901>
- Özkul, M. F. (2022). Türkiye ekonomisinin küresel değer zincirlerindeki performansında devlet politikalarının ve kurumların etkisi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(2), 654–675. <https://doi.org/10.21547/jss.1004139>
- Sinan, T., ve Benli, M. (2022). Yüksek teknoloji ihracatı ve iktisadi büyüme ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler panel veri analizi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 45–63.
- Sinan, T. (2022). Yüksek teknoloji ihracatı ve iktisadi büyüme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tiftik, C. (2020). İnovasyon yönetiminin işletme performansına etkisi: Dams Makine örneği. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (8), 180–201. <https://doi.org/10.21733/ibad.792880>
- TÜSİAD. (2003). Ulusal inovasyon sistemi (Yayın No: TÜSİAD-T/2003-12/361). Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği.
- Türker, M. T. (2009). İçsel büyüme teorilerinde içsel büyümenin kaynağı ve uluslararası ticaret olgusuyla ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (25), 87–93.
- Yapar, İ., ve Yücel, F. (2023). KOSGEB Ar-Ge ve inovasyon desteklerinin imalatçı firmalar üzerindeki etkilerinin araştırılması: Kayseri ili örneği. *International Journal of Advanced Natural Sciences and Engineering Researches*, 7(3), 567–578. <https://doi.org/10.59287/ijanser.577>

Kültür ve Turizm İlişkisi: Kültürel Mirasın Korunması, Dönüşümü ve Sürdürülebilirliği zerine Kavramsal Bir İnceleme

Ali TRKER¹

Gülay ÖZALTIN TRKER²

¹ Doç.Dr.; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca Meslek Yüksekokulu Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü. aturker@mu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9509-7543

² Doç.Dr.; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ortaca Meslek Yüksekokulu Otel Lokanta ve İkrım Hizmetleri Bölümü. gozaltin@mu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9367-0454

ÖZET

Bu çalışma, kültür ve turizm arasındaki çok katmanlı ilişkiyi kültürel mirasın korunması, dönüşümü ve sürdürülebilirliği ekseninde incelemektedir. Çalışmanın temel amacı, somut ve somut olmayan kültürel mirasın turizmle etkileşimini açıklamakla yetinmeyip, bu etkileşimin hangi yönlerden koruyucu, hangi yönlerden dönüştürücü ve hangi koşullarda yıpratıcı sonuçlar ürettiğini kuramsal bir çerçevede tartışmaktır. Kültür kavramı sadece simgesel anlamlar bütünü olarak değil; kimlik, aidiyet, temsil, güç, tüketim ve yeniden üretim süreçleriyle iç içe geçmiş toplumsal bir alan olarak ele alınmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda kültürel miras, geçmişten devralınan sabit bir envanter değil; seçilen, yorumlanan, sergilenen, pazarlanan ve kimi zaman da müzakere edilen dinamik bir toplumsal inşa olarak değerlendirilmektedir. Literatür sentezi, kültür turizmi ve deneyim ekonomisi çerçevesinde turist deneyimi, otantiklik, kültürel tüketim ve destinasyon kimliği tartışmalarının giderek daha ilişkişel bir karakter kazandığını; buna karşılık koruma pratiklerinin çoğu zaman ekonomik rasyonalite ile kültürel etik arasında sıkıştığını göstermektedir. Çalışma, turizmin kültürel miras üzerindeki olumlu etkilerini koruma finansmanı, farkındalık artışı, kültürel canlanma ve yerel ekonomik çeşitlenme bağlamında; olumsuz etkilerini ise metalaşma, aşırı ticarileşme, sahneleme, otantiklik kaybı, yerinden etme, aşırı ziyaretçi baskısı ve yerel kimliğin yeniden ölçeklenmesi üzerinden analiz etmektedir. Çalışmanın temel savı, kültür ve turizm ilişkisinin özü gereği ne olumlayıcı ne de yıkıcı olduğudur; belirleyici olan, yönetim biçimleri, yerel katılım düzeyi, ziyaretçi yönetim araçları, dijital koruma kapasitesi ve kültürel değerlerin nasıl tanımlandığıdır. Sonuç olarak çalışma, kültürel mirasın turizm aracılığıyla görünürlük kazanmasının tek başına sürdürülebilirlik anlamına gelmediğini; asıl meselenin kültürel değerlerin ekonomik dolaşıma girerken anlam, temsil ve toplumsal sahiplik boyutlarının nasıl korunduğunda düğümlendiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: kültür turizmi; kültürel miras; somut olmayan kültürel miras; otantiklik; sürdürülebilir turizm; kültürel sürdürülebilirlik

GİRİŞ

Kültür ve turizm arasındaki ilişki, turizm çalışmalarının en eski olmakla birlikte dinamik tartışma alanlarından biridir. Turizm, bir yandan mekânların tarihsel, sanatsal, ritüel ve gündelik yaşamla ilişkili niteliklerini görünür kılarak kültürel kaynakları ekonomik ve sembolik değere dönüştürürken; diğer yandan bu kaynakların temsil edilme, tüketilme ve yeniden üretilme biçimlerini kökten değiştirebilmektedir. Bu nedenle kültür ile turizm ilişkisi, yalnızca “kültürel ürünlerin turistik tüketimi” olarak değil; kimlik siyasetleri, yerel kalkınma stratejileri, miras yönetimi, mekânsal adalet ve sürdürülebilirlik tartışmalarını aynı anda içeren çok boyutlu bir alan olarak okunmalıdır (Richards, 2018; Timothy, 2018).

Son on yılda bu alanı yeniden şekillendiren üç temel eğilim öne

çıkılmaktadır. Birincisi, kültür turizminin klasik anıt-merkezli modelden deneyim, yaratıcılık, gastronomi, gündelik kültür ve somut olmayan miras boyutlarını içine alan daha geniş bir çerçeveye evrilmesidir (Richards, 2018; Duxbury, Bakas, Vinagre de Castro, & Silva, 2021). İkincisi, dünya mirası alanları, tarihi kent merkezleri ve kırılğan kültürel peyzajlarda aşırı ziyaretçi baskısının, koruma ve kullanım arasındaki dengenin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmasıdır (Milano, Cheer, & Novelli, 2019). Üçüncüsü ise dijitalleşme, platform ekonomisi ve görsel dolaşım kültürünün, hem destinasyon imajını hem de mirasın deneyimlenme biçimlerini dönüştürmesidir (Salazar, 2012; Duxbury et al., 2021). Bu dönüşümler, kültürel mirasın yalnızca korunacak bir kaynak değil; aynı zamanda pazarlanacak, sahnelenecek, yorumlanacak ve kimi zaman da yeniden icat edilecek bir toplumsal alan olduğunu açık biçimde göstermektedir.

Bu bağlamda kültürel mirasın turizmle ilişkisini yalnızca ekonomik çıktı ya da ziyaretçi memnuniyeti üzerinden değerlendirmek analitik olarak yetersiz kalmaktadır. Literatürde giderek daha görünür hâle gelen yaklaşım, mirasın özünde toplumsal olarak kurulduğu, değerinin farklı aktörler tarafından farklı biçimlerde tanımlandığı ve turizmle birlikte bu tanımların müzakere edildiği yönündedir (Smith, 2006; Waterton & Watson, 2015). Dolayısıyla koruma, tek başına fiziksel muhafaza problemi değildir; temsil, anlatı, erişim, sahiplik ve etik kullanım meselesidir. Turizm ise bu sürecin dışsal bir baskı unsuru olmaktan çok, çoğu durumda mirasın hangi unsurlarının değerli kabul edileceğini etkileyen bir seçme ve çerçeveleme mekanizmasıdır.

Bu çalışma, kültür ve turizm arasındaki karşılıklı ilişkiyi eleştirel ve sentezleyici bir perspektifle incelemektedir. Çalışmanın temel amacı beş boyutta şekillenmektedir: (1) kültür kavramının çok katmanlı yapısını ve turizmle kesişen boyutlarını açıklamak; (2) somut ve somut olmayan kültürel mirasın turizmle etkileşimini UNESCO perspektifi dâhilinde analiz etmek; (3) turizmin kültürel miras üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerini karşılaştırmalı biçimde değerlendirmek; (4) sürdürülebilir turizm ve kültürel sürdürülebilirlik çerçevesinde yönetsel ve kuramsal çözüm alanlarını tartışmak; son olarak ise (5) literatürdeki eğilimleri, tartışmaları ve araştırma boşluklarını bir araya getirerek özgün bir kavramsal sentez üretmektir.

Çalışma çerçevesi son on yıl içerisinde uluslararası literatürde yer alan kültür ve turizm ilişkisini inceleyen makalelerden yola çıkarak şekillendirilmiştir. Ayrıca UNESCO'nun kültürel miras ve sürdürülebilir turizm konusundaki normatif çerçevesi, tartışmanın kuramsal boyutunu güçlendirmek amacıyla dikkate alınmıştır (UNESCO, 2003, 2011, 2022).

Makalenin temel savı şudur: Kültür ve turizm arasındaki ilişki doğrusal bir fayda-zarar denkleminde indirgenemez; bu ilişkinin sonuçları, mirasın hangi aktörlerce nasıl tanımlandığına, turizmin hangi ölçeklerde planlandığına, yerel toplulukların karar süreçlerine ne ölçüde katıldığına ve ekonomik değer üretimi ile kültürel anlamın korunması arasında nasıl bir denge kurulduğuna bağlı olarak değişmektedir. Bu nedenle turizm,

kültürel miras için eşzamanlı olarak bir koruma fırsatı, bir dönüşüm aracı ve bir aşındırma riski üretmektedir. Kavramsal katkı tam da bu üçlü ilişkinin aynı analitik çerçeve içinde düşünülmesinde yatmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kültür kavramı, sosyal bilimlerde en yoğun tartışılan kavramlardan biridir; bunun temel nedeni kültürün hem gündelik yaşam pratiklerini hem de anlam sistemlerini kapsayan çoğul bir yapıya sahip olmasıdır. Klasik antropolojik yaklaşımlar kültürü, bir topluluğun öğrendiği davranış örüntüleri, değerler, semboller ve yaşam biçimleri bütünü olarak ele alırken, çağdaş kültürel çalışmalar kültürün aynı zamanda iktidar ilişkileri, temsil mücadeleleri ve kimlik oluşum süreçleriyle iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Turizm bağlamında kültür, sadece ziyaret edilen yerlerde görülen sanat eserleri, mimari dokular ya da geleneksel ritüeller toplamı değildir; yerin anlamını, farklılığını ve çekiciliğini üreten anlatılar bütünüdür (Richards, 2018). Bu nedenle kültür, turistik deneyimin hammaddesi olduğu kadar, o deneyim tarafından dönüştürülen bir süreçtir.

Kültürün toplumsal işlevleri birkaç düzeyde değerlendirilebilir. İlk olarak kültür, kolektif kimlik üretir; bireylerin ve toplulukların kendilerini geçmişle, mekânla ve birbirleriyle ilişkilendirmesine olanak tanır. İkinci olarak kültür, toplumsal süreklilik sağlar; hafıza, gelenek, ritüel ve miras yoluyla nesiller arası bağlantıları kurar. Kültür ayrıca, farklılıkları işaretler ve sembolik sınırlar oluşturur; bu yönüyle turizmde “özgünlük”, “yerellik” ve “otantik deneyim” söylemlerinin temelini oluşturur. Son olarak kültür, ekonomik değere dönüşebilir; yaratıcı endüstriler, kültür ekonomisi ve turizm gelirleri bu dönüşümün başlıca örnekleridir. Ancak tam da bu ekonomikleşme momenti, kültürel ifadelerin standartlaşması, gösteri nesnesine indirgenmesi veya seçici temsil rejimleri içinde yeniden paketlenmesi risklerini doğurur (Cohen, 1988; George, 2010).

Kültürel kimlik literatürü, kültürün sabit bir özden çok, sürekli müzakere edilen ve yeniden kurulan bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Bu saptama, turizm bağlamında özellikle önemlidir; çünkü turistik dolaşım, yerel toplulukların kendilerini dışarıya nasıl sunduklarını ve ziyaretçi beklentilerine göre hangi kültürel unsurları vurguladıklarını etkiler. Böylece kültürel kimlik, içsel aidiyet kadar dışsal bakış tarafından da şekillenir. Turistik temsilin yoğunlaştığı alanlarda kimlik, çoğu zaman belirli imgeler üzerinden sadeleştirilir; karmaşık tarihsel ve toplumsal katmanlar, pazarlanabilir temalara dönüştürülür. Literatürde bu durum kimi yazarlar tarafından stratejik özelleştirme ya da seçici otantiklik olarak yorumlanırken, kimi yazarlar bunun kültürel indirgeme ve dışsal talebe bağımlı kimlik inşası yarattığını savunmaktadır (Salazar, 2012; Richards, 2018).

Kültürel dönüşüm süreci de bu tartışmanın ayrılmaz parçasıdır. Kültürler, turizm olmaksızın da tarihsel olarak değişir; dolayısıyla turizmin etkisini değerlendirirken her değişimi otomatik biçimde “yozlaşma” olarak kodlamak analitik açıdan sorunludur. Nitekim güncel

literatür, kültürel değişimin tek yönlü bozulma anlatısı yerine, müzakere, uyarılama, yeniden yorumlama ve melezleşme süreçleri üzerinden okunması gerektiğini ileri sürmektedir (Duxbury et al., 2021). Bununla birlikte, tüm değişim biçimlerinin eşdeğer olmadığı da açıktır. Yerel aktörlerin belirleyici olduğu, kültürel pratiklerin yaşam dünyası içindeki işlevlerini koruduğu dönüşümlerle; dışsal pazar mantığının baskın olduğu, gösteri değerinin kullanım değerinin önüne geçtiği dönüşümler arasında niteliksel fark vardır. Bu nedenle çalışmanın yaklaşımı, kültürel değişimi ne romantik bir “saflık kaybı” nosyonuyla ne de sınırsız bir uyum yeteneği varsayımıyla açıklamaktadır; belirleyici olanın güç ilişkileri ve yönetim düzenlemeleri olduğu savunulmaktadır.

Kültürel miras kavramı bu noktada kilit bir rol üstlenmektedir. Miras, uzun süre boyunca fiziksel eserler, anıtlar ve tarihi yapılar üzerinden tanımlanmış olsa da güncel çalışmalar mirası daha geniş bir kültürel süreç olarak ele almaktadır. Smith’in (2006) belirttiği gibi, miras yalnızca “geçmişten kalan şeyler” değil, bugünün ihtiyaçları doğrultusunda seçilen ve anlamlandırılan pratiklerdir. Waterton ve Watson (2015) bu çerçeveyi derinleştirerek mirasın duygu, deneyim ve gündelik yaşamla ilişkili katmanlarını öne çıkarmaktadır. Bu yaklaşım, turizmle kurulan ilişkinin neden bu kadar hassas olduğunu da açıklar: turizm, mirası görünür kılarken, hangi geçmişlerin anlatılacağına ve hangi değerlerin öne çıkarılacağına da etki eder.

UNESCO perspektifi, kültürel mirasın normatif sınırlarını genişleten en önemli referans çerçevelerinden birini sunmaktadır. 2003 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi, mirası toplulukların, grupların ve bireylerin kendi kültürel süreklilikleri içinde tanımladığı uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler ve beceriler olarak ele almakta; korumayı dondurma değil yaşatma ilkesi etrafında kurmaktadır (UNESCO, 2003). 2011 tarihli Tarihi Kentsel Peyzaj Tavsiye Kararı ise korumayı tekil yapılar düzeyinden çıkarıp kentsel bağlam, toplumsal işlev, yaşam biçimi ve çevresel bütünlükle ilişkilendirmektedir (UNESCO, 2011). Bu iki çerçeve birlikte okunduğunda, mirasın fiziksel korumadan ibaret olmadığı; topluluk temelli, bağlamsal ve sürekliliği gözetilen bir yaklaşım gerektirdiği görülmektedir. Turizm politikalarının çoğu zaman tam da bu bütüncül yaklaşımın gerisinde kalması, alanın temel çelişkilerinden biridir.

Kavramsal çerçevenin üçüncü ayağı turizm ve kültür etkileşiminin deneyim boyutudur. Kültür turizmi literatürü, turistlerin giderek daha fazla “görmekten” çok “deneyimlemek”, “öğrenmek”, “katılmak” ve “hikâye kurmak” istediğini göstermektedir (Richards, 2018). Bu dönüşüm, deneyim ekonomisi ile uyumlu biçimde, kültürel tüketimi çok duyulu ve etkileşimli formlara taşımıştır. Ancak deneyimsel turizm söylemi her zaman güçlendirici sonuçlar doğurmamaktadır. Katılımcılık vurgusu çoğu zaman ticarileştirilmiş sahicilik kurgularını da beraberinde getirmekte; yerel yaşamın belirli parçaları izlenebilir, satın alınabilir ve paylaşılabılır mikro-deneyimlere dönüştürülmektedir. Dolayısıyla deneyimsel yoğunlaşma, kültürel yakınlaşma kadar yeni metalaşma biçimleri de

üretebilir.

Otantiklik kavramı bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. MacCannell'in (1973) "sahnelenmiş otantiklik" yaklaşımı, turistlerin aradığı sahiçiliğın çoğı zaman turistik tüketim için hazırlanmış ön ve arka sahneler aracılığıyla üretildiğini ileri sürmektedir. Cohen (1988), turizmde metalaşmanın her durumda anlam kaybına yol açmadığını; kimi pratiklerin ticari dolaşıma girdikten sonra bile topluluk için simgesel değeri taşımaya devam edebileceğini savunur. Wang (1999) ise nesnel otantiklikten ziyade varoluşsal otantikliğe dikkat çekerek, turistlerin kimi zaman "gerçek nesne" değil, kendilerinde uyandırdığı özgünlük hissini aradıklarını öne sürmektedir. Son yıllardaki literatür, bu üç yaklaşımın birbirini dışlamadığını; farklı turizm tiplerinde farklı otantiklik rejimlerinin devreye girdiğini göstermektedir. Özellikle kültürel miras alanlarında yöneticilerin karşılaştığı temel sorun, koruma standartları, ziyaretçi beklentileri ve yerel yaşamın devamlılığı arasında hangi otantiklik tanımının esas alınacağıdır.

KÜLTÜREL MİRAS VE TURİZM İLİŞKİSİ

Kültürel miras ve turizm arasındaki ilişki, modern turizmin kurumsallaşmasından itibaren karşılıklı bağımlılık içinde gelişmiştir. Tarihi yapılar, arkeolojik alanlar, anıtlar, müzeler, dini yapılar ve kültürel peyzajlar, destinasyonların ayırt edici çekicilik unsurları olarak öne çıkarken; turizm de bu alanların korunması, tanıtılması ve ekonomik olarak işler kılınması için önemli bir araç olarak görülmüştür (Timothy, 2018). Bununla birlikte, kültürel mirasın turizme eklenmesi salt işlevsel bir ilişki değildir. Miras alanları turistikleştirilince yalnızca daha görünür hâle gelmez; onların anlamı, kullanım biçimi, mekânsal organizasyonu ve hedef kitlesi de değişir. Başka bir ifadeyle turizm, mirası sadece kullanan bir sektör değil, mirasın toplumsal dolaşımını yeniden düzenleyen bir etkidir.

Somut kültürel miras, bu ilişkinin en görünür boyutunu oluşturur. Tarihi yapılar, arkeolojik alanlar, müzeler ve anıtlar, turistler için geçmişe dokunma, yer duygusu geliştirme ve sembolik sermaye tüketme imkânı sunar. Dünya mirası listelerine dâhil edilen alanların çoğunda ziyaretçi sayılarındaki artış, listelemenin simgesel meşruiyeti ile turizm talebi arasındaki yakın ilişkiyi göstermektedir (Su & Lin, 2014; UNESCO, 2022). Ancak bu görünürlük, koruma açısından her zaman avantaj yaratmamaktadır. Yoğun ziyaret, fiziksel aşınma, altyapı baskısı ve işlev değişimi gibi sonuçlar doğurabilir; üstelik koruma yatırımlarının önceliklendirilme biçimini de etkileyebilir. Çoğı destinasyonda "ziyaret edilebilir miras" öncelik kazanırken, yerel topluluk için anlam taşıyan ama turistik çekiciliği sınırlı olan unsurlar ikincil plana düşebilmektedir.

Tarihi kent merkezleri bu gerilimin en somut yaşandığı alanlardan biridir. Tarihi kentsel doku, turizm açısından estetik bütünlük ve "zamansal özgünlük" hissi üretirken, yerel halk için barınma, çalışma ve gündelik yaşam alanı olmaya devam eder. UNESCO'nun tarihî kentsel

peyzaj yaklaşımı, bu nedenle korumayı yalnızca cephe restorasyonuna ya da anıtsal yapıların muhafazasına indirgememekte; ekonomik faaliyetler, toplumsal pratikler ve mekânsal süreklilikle birlikte ele almaktadır (UNESCO, 2011). Buna karşın pratikte, çok sayıda destinasyonda koruma politikaları ziyaretçi deneyimini optimize etmeye, estetik standardizasyonu artırmaya ve tarihsel merkezleri tüketilebilir birer görsel sahneye dönüştürmeye meyillidir. Bu durum, yaşayan mirasın sergilenen mirasa dönüşmesi riskini artırmaktadır.

Müzeler ve anıtlar özelinde de benzer bir ikilik söz konusudur. Bir tarafta, müzelerin deneyim tasarımı, dijital yorumlama araçları ve etkileşimli sergileme teknikleri sayesinde daha kapsayıcı hâle geldiği ve ziyaretçi öğrenmesini güçlendirdiği yönünde bulgular vardır. Diğer tarafta, sergileme stratejilerinin giderek daha fazla ziyaretçi çekme ve kalış süresini uzatma mantığına göre kurgulanması, akademik yorum ile popüler tüketim arasında gerilim yaratmaktadır. Kültürel kurumların “eğitim” ile “eğlence” arasında nasıl bir denge kuracağı, kültür turizmi literatürünün önemli tartışma başlıklarından biridir. Özellikle dijital sergileme ve artırılmış gerçeklik uygulamaları, yorumlamayı demokratikleştirme potansiyeline sahip olmakla birlikte, derinlikli tarihsel bağlamı yüzeysel görselleştirme riskini de barındırmaktadır.

Somit olmayan kültürel miras ise turizm-miras ilişkisinin daha akışkan ve daha kırılğan boyutunu temsil etmektedir. Gelenekler, ritüeller, sözlü anlatılar, müzik, dans, gastronomi, festivaller ve el sanatları; çoğu zaman belirli bir topluluğun belleği, toplumsal örgütlenmesi ve gündelik yaşamı içinde anlam kazanır. UNESCO’nun 2003 Sözleşmesi, tam da bu nedenle somit olmayan mirasın korunmasını “yaşatmaya” dayandırmakta, toplulukların taşıyıcı rolünü vurgulamaktadır (UNESCO, 2003). Turizm, bu miras unsurlarına görünürlük, finansman ve yeni kuşakların ilgisini kazandırabilir. Örneğin geleneksel mutfak pratikleri gastronomi turizmi sayesinde yeniden değer kazanabilir; unutulmaya yüz tutmuş el sanatları yeni pazarlara ulaşabilir; yerel festivaller destinasyon markalaşmasının merkezine yerleşebilir. Ancak bu olumlu tablo, somit olmayan mirasın performatif doğası nedeniyle daha kolay bozulabilir.

Somit olmayan kültürel mirasın turistikleşmesi, zaman, mekân ve anlam bağlamından kopma riski taşır. Ritüellerin turizm takvimine göre yeniden planlanması, gösteri sürelerinin ziyaretçi beklentilerine göre kısaltılması, gastronomik pratiklerin standardize edilmesi veya el sanatlarının seri üretime yaklaşması; mirasın topluluk içi işlevini zayıflatabilir. Literatürde bu sürece ilişkin iki baskın yaklaşım vardır. İlk yaklaşım, turizmi kültürel yozlaşmanın ana etkenlerinden biri olarak görür ve özgün anlamların pazar baskısı altında aşındığını savunur. İkinci yaklaşım ise kültürel pratiklerin tarih boyunca zaten değiştiğini, turizmin bu değişime yeni bir bağlam eklediğini ve bazı durumlarda yeniden canlanmayı mümkün kıldığını ileri sürer (Cohen, 1988; George, 2010). Buradaki kritik ayrım, değişimin kimin kontrolünde gerçekleştiği ve kültürel taşıyıcıların sürece ne ölçüde yön verebildiğidir.

Kültür turizmi, deneyimsel turizm ve yaratıcı turizm literatürü,

turistlerin artık yalnızca seyreden değil, katılan, öğrenen ve üreten öznelerle dönüştüğünü göstermektedir (Richards, 2018). Yemek atölyeleri, el sanatı uygulamaları, yerel yaşam rotaları, anlatı temelli yürüyüşler ve festival katılımı gibi pratikler, turistik deneyimi pasif tüketimden aktif katılıma taşımaktadır. İlk bakışta bu dönüşüm, kültür ve turizm ilişkisinin daha dengeli kurulabileceğine işaret eder. Ne var ki aktif katılımın kendisi de ticarileştirilebilir bir formata dönüştüğünde, “yerel deneyim” önceden paketlenmiş bir ürün hâline gelebilir. Böyle durumlarda deneyim, toplulukla kurulan gerçek ilişkinin değil, tüketiciye sunulan kontrollü bir etkileşim koreografisinin parçası olur.

Turist deneyimi ve destinasyon kimliği arasındaki ilişki de bu bağlamda önemlidir. Kültürel miras, destinasyonların rakiplerinden ayrışmasını sağlayan güçlü bir sembolik kaynaktır. Tarih, mutfak, estetik doku, anlatı ve ritüel bir araya gelerek destinasyon kimliğini oluşturur; ziyaretçiler de çoğu zaman bu kimliği deneyimlemek için seyahat eder. Ancak destinasyon markalaşması çoğu zaman seçici bir temsil stratejisiyle işler: çok katmanlı yerel gerçeklik içinden pazarlanabilir, tanınabilir ve görsel olarak dolaşıma sokulabilir unsurlar ayıklanır. Bunun sonucu, bazı miras öğelerinin aşırı görünürleşmesi, bazılarının ise görünmezleşmesidir. Literatürde bu sorun, kültürel tüketimin eşitsiz temsil rejimleri üzerinden yeniden üretildiği yönünde eleştirilmektedir (Salazar, 2012; Waterton & Watson, 2015).

Otantiklik tartışmaları da kültürel miras ve turizm ilişkisinin teorik çekirdeğini oluşturmaktadır. Kimi araştırmalar, ziyaretçilerin “gerçek” geçmişe erişme arzusunun miras alanlarını koruma yönünde siyasi destek yarattığını savunur. Başka çalışmalar ise bu otantiklik arayışının çoğu zaman pazarlama söylemi tarafından yönetildiğini ve sahnelenmiş deneyimlerin otantik olarak algılanabildiğini göstermektedir (MacCannell, 1973; Wang, 1999). Güncel literatürde baskın eğilim, otantikliğin mutlak bir özellik değil, farklı aktörler arasında müzakere edilen ilişkisel bir değer olduğu yönündedir. Bu çerçevede miras alanlarının başarısı, yalnızca nesnel koruma kriterleriyle değil, ziyaretçilerin deneyimsel bütünlük hissi, yerel toplulukların kendilerini temsil edilmiş görmesi ve mekânın gündelik yaşama eklemlenme biçimiyle birlikte değerlendirilmelidir.

TURİZMİN KÜLTÜREL MİRAS ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Turizmin kültürel miras üzerindeki etkileri ikili bir mantıkla işlemektedir: turizm aynı anda hem koruyucu hem dönüştürücü olabilir. Bu ikiliği anlamanın önkoşulu, etkileri yalnızca ziyaretçi sayıları ya da gelir artışı üzerinden değil; kültürel anlam, toplumsal sahiplik, mekânsal kullanım ve kurumsal yönetim düzeylerinde birlikte analiz etmektir. Literatürde olumlu etkilerin sıklıkla vurgulandığı, ancak bu olumlu etkilerin hangi koşullar altında sürdürülebilir sonuçlara dönüştüğü sorusunun daha sınırlı biçimde tartışıldığı görülmektedir. Benzer biçimde olumsuz etkiler üzerine zengin bir eleştirel literatür bulunmakta, fakat tüm

turistik dönüşümlerin kaçınılmaz biçimde yıkıcı olduğu varsayımı da giderek sorgulanmaktadır (Timothy, 2018; Milano et al., 2019).

Olumlu etkilerin başında koruma finansmanı gelmektedir. Kültürel miras alanlarının bakım, restorasyon, belgeleme, güvenlik ve yorumlama maliyetleri yüksektir; kamu kaynaklarının sınırlı olduğu koşullarda turizm gelirleri bu maliyetleri kısmen karşılayabilmektedir. Giriş ücretleri, rehberlik hizmetleri, sponsorluklar ve destinasyon temelli vergi mekanizmaları sayesinde çok sayıda miras alanı düzenli finansmana erişebilmekte; böylece fiziksel koruma kapasitesi güçlenmektedir. Özellikle müzeler, arkeolojik alanlar ve yüksek ziyaretçi çekim gücüne sahip tarihi yapılar için turizm, koruma yatırımlarının meşrulaştırılmasında belirleyici bir rol oynar. Ancak bu modelin yapısal riski, korumanın finansal sürdürülebilirliğinin ziyaretçi akışına bağımlı hâle gelmesidir. Ziyaretçi sayısındaki dalgalanmalar, miras yönetimini kırılganlaştırabilir; ayrıca daha çok gelir getiren alanların önceliklendirilmesine yol açabilir.

Turizmin ikinci önemli olumlu etkisi farkındalık artışıdır. Kültürel miras, turizm aracılığıyla geniş kitlelerce tanınır; böylece yerel, ulusal ve uluslararası kamuoyunda görünürlük kazanır. UNESCO dünya mirası rejimi bu görünürlüğü kurumsal ölçekte güçlendirmiştir. Listeleme süreci, alanların evrensel değer iddiasını uluslararası dolaşıma sokmakta ve korumaya ilişkin toplumsal ilgiyi artırmaktadır (UNESCO, 2022). Farkındalık artışı yalnızca turistleri değil, yerel toplulukları ve karar vericileri de etkileyebilir; kimi durumlarda daha önce ihmal edilen bir tarihi doku, turizm sayesinde koruma gündemine girebilir. Bununla birlikte, görünürlük her zaman eleştirel farkındalık üretmez. Görsel tüketim yoğunlaştığında, mirasın karmaşık tarihsel bağlamı sadeleşebilir; ziyaretçi için “fotoğrafik değer”, eğitimsel değerın önüne geçebilir.

Üçüncü olumlu etki kültürel canlanmadır. Turizm, bazı geleneksel pratiklerin ekonomik ve sembolik değer kazanmasına aracılık ederek yeniden üretimlerini teşvik edebilir. Gastronomi, el sanatları, yerel festivaller, sahne sanatları ve sözlü anlatılar, turistik talep sayesinde yeni kuşaklar için cazip hâle gelebilir; böylece kaybolma riski altındaki pratikler için yeni dolaşım kanalları oluşabilir. Özellikle somut olmayan kültürel miras bağlamında bu canlanma, yalnızca ekonomik değil, kimliksel bir güçlenme de sağlayabilir. Ancak burada da kritik soru, canlanmanın yaşam dünyası içinde mi yoksa yalnızca performans ekonomisi içinde mi gerçekleştiğidir. Eğer pratik, topluluk için işlevsel anlamını koruyarak yeni bağlamlara uyarlanıyorsa koruyucu bir etki söz konusu olabilir; buna karşılık yalnızca turist için icra edilen ve yerel anlamı giderek zayıflayan pratiklerde “yaşatma” değil “sahneleme” ağır basar.

Dördüncü olarak turizm, yerel ekonomiye ve istihdama katkı sağlayarak kültürel mirasın korunması için dolaylı teşvikler yaratabilir. Miras odaklı destinasyonlarda konaklama, yeme-içme, rehberlik, yaratıcı üretim ve perakende sektörleri genişleyebilir; bu da yerel aktörlerin kültürel kaynakları koruma motivasyonunu artırabilir. Ne var ki ekonomik katkının dağılımı çoğu zaman eşitsizdir. Büyük tur operatörleri, zincir

işletmeler ve gayrimenkul sermayesi, elde edilen gelirin önemli bölümünü kontrol edebilir; yerel üreticiler ise düşük katma değerli pozisyonlarda kalabilir. Dolayısıyla ekonomik büyüme göstergeleri tek başına kültürel sürdürülebilirlik anlamına gelmez; gelirin kimler arasında nasıl bölüştüğü de belirleyicidir.

Turizmin olumsuz etkileri ise özellikle kültürel mirasın piyasa mantığı içinde aşırı araçsallaştırıldığı koşullarda keskinleşmektedir. ***En sık tartışılan sorun metalaşmadır.*** Kültürel unsurlar turistik dolaşıma girdikçe, kullanım değeri kadar değişim değeri de kazanmaya başlar; zamanla değişim değeri baskın hâle gelebilir. Ritüeller, yemekler, el sanatları, mimari estetik ve hatta gündelik yaşam pratikleri, paketlenabilir ve satılabilir ürünlere dönüştürüldüğünde, kültürel anlam ile piyasa değeri arasındaki denge bozulabilir (Cohen, 1988; George, 2010). Metalaşma her zaman mutlak bir kayıp üretmese de dışsal talebin belirleyici olduğu koşullarda içerik standardizasyonu, biçimsel tekrar ve simgesel yüzeyselleşme riski artmaktadır.

Aşırı ticarileşme bu sürecin ileri aşamasıdır. Miras alanlarının çevresinde hediyelik eşya dükkanları, tematik işletmeler, kısa süreli kiralama baskısı ve turistik altyapının yoğunlaşması, mekânın temel işlevini dönüştürebilir. Tarihi kent merkezleri yerel yaşamdan çok ziyaretçiye hizmet eden sahnelere dönüştüğünde, korunan şey yalnızca fiziksel kabuk olur; toplumsal doku zayıflar. Literatürde bu durum kimi zaman “müzefikasyon” ya da “disneyfikasyon” benzeri kavramlarla açıklanmakta; kentin yaşayan kamusal alan niteliğini kaybettiği vurgulanmaktadır (Milano et al., 2019). Bu tartışmalar, turizmin fiziksel koruma sağlarken sosyal boşalma yaratabileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Otantiklik kaybı da miras turizmi tartışmalarının merkezindeki sorunlardan biridir. Burada önemli olan nokta, kaybın yalnızca nesnenin orijinalliği ile ilgili olmamasıdır. Otantiklik kaybı, mekânın gündelik kullanımı, anlatıların çoğulluğu, ritüellerin bağlamsallığı ve yerel halkın öznel aidiyet hissi gibi boyutlarda da ortaya çıkabilir. Sahnelenmiş performanslar, standardize edilmiş gastronomi sunumları, tarihselliği sadeleştiren anlatılar ve estetik olarak “temizlenmiş” tarihi çevreler, ziyaretçiye tatmin edici bir deneyim sunarken yerel topluluk için yabancılaştırıcı olabilir. Wang’ın (1999) varoluşsal otantiklik yaklaşımı, bu noktada faydalı olsa da, bazı çalışmalarda ziyaretçi deneyimi lehine yerel topluluk perspektifini gölgelediği için eleştirilmektedir.

Kültürel yozlaşma kavramı ise daha dikkatli kullanılmalıdır. Her kültürel değişimi yozlaşma olarak tanımlamak romantik bir özcülüğe düşme riskini taşır. Bununla birlikte, dışsal talep nedeniyle kültürel pratiklerin kendi ritmini, işlevini ve bağlamsal anlamını kaybetmesi durumunda, yalnızca “dönüşüm” demek de açıklayıcı olmayabilir. Özellikle kutsal ritüellerin gösteriye dönüşmesi, gündelik yaşam alanlarının izlenebilir performans sahalarına evrilmesi veya yerel dil kullanımının ziyaretçi talebine göre yeniden düzenlenmesi gibi örnekler, kültürel aşınmanın gerçek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle

kavramsal açıdan daha isabetli olan, değişimin yönünü ve gücünü belirleyen aktör ilişkilerine odaklanmaktır.

Son yıllarda öne çıkan bir diğer olumsuz etki aşırı turizm olgusudur. Özellikle dünya mirası kentlerinde, ikonik anıt çevrelerinde ve popüler kültürel rotalarda ziyaretçi yoğunluğu, altyapı kapasitesini aşmakta; yerel yaşam kalitesi düşmekte ve mirasın fiziksel taşıma sınırları zorlanmaktadır (Milano et al., 2019). Aşırı turizm sorunu yalnızca kalabalıklıkla ilgili değildir; aynı zamanda gayrimenkul baskısı, kamusal alanın ticarileşmesi, gentrifikasyon, kısa dönem kiralama artış ve yerel nüfusun merkezden çekilmesi gibi sonuçlar üretir. Bu nedenle miras alanlarında aşırı turizm, koruma meselesi kadar sosyal adalet ve yaşam hakkı meselesidir.

Yerel kimliğin dönüşümü de sıklıkla gözden kaçan fakat kritik bir etkidir. Turizm, destinasyonlara ekonomik canlılık getirdiğinde yerel toplulukların kendi kültürleriyle ilişkisini güçlendirebilir; ancak aynı zamanda kimliğin dışsal bakışa göre yeniden kodlanmasına yol açabilir. Destinasyon imajı belirli temalara indirgendiğinde, topluluk üyeleri ekonomik fayda için bu temsilleri içselleştirebilir veya stratejik biçimde yeniden üretebilir. Bu durum, kültürel öz-anlatının pazar mantığıyla yeniden şekillenmesi anlamına gelir. Buradaki temel soru, bu dönüşümün ne ölçüde gönüllü ne ölçüde zorlayıcı olduğudur. Araştırmalar, özellikle bağımlı turizm ekonomilerinde yerel aktörlerin pazarlanabilir kimlik repertuarlarına daha fazla bağlandığını göstermektedir (Salazar, 2012).

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KORUMA YAKLAŞIMLARI

Kültür ve turizm ilişkisinin en kritik sınavı sürdürülebilirlik meselesinde ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilir turizm literatürü uzun süre çevresel etkiler, ekonomik devamlılık ve yerel topluluk yararı üçgeninde gelişmiş olsa da son yıllarda kültürel sürdürülebilirlik bu çerçevenin vazgeçilmez bir boyutu olarak öne çıkmıştır (Stylianou-Lambert, Boukas, & Christodoulou-Yerali, 2014; Duxbury et al., 2021). Kültürel sürdürülebilirlik, yalnızca mirasın fiziksel olarak korunmasını değil; anlamının, toplumsal taşıyıcılarının, yorumlama rejimlerinin ve nesiller arası aktarım kapasitesinin devamlılığını ifade eder. Bu yönüyle sürdürülebilirlik, koruma ve kullanım arasında statik bir denge arayışı değil; değişim içindeki kültürel değerlerin etik ve yönetsel olarak nasıl korunacağına ilişkin dinamik bir süreçtir.

Sürdürülebilir turizm yaklaşımı, kültürel miras alanlarında çoğu zaman koruma odaklı bir dille kullanılsa da uygulamada ekonomik performans baskısı nedeniyle daraltılabilmektedir. Bir destinasyonun ziyaretçi sayısını artırırken “sürdürülebilir” olduğunu iddia etmesi, eğer yerel topluluğun yaşam kalitesi, kamusal alan kullanımı, konut erişimi ve kültürel temsil hakkı zayıflıyorsa yeterli değildir. Bu nedenle sürdürülebilirlik göstergelerinin yalnızca gelir, geceleme veya memnuniyet gibi performans ölçütlerinden oluşmaması gerekir. Kültürel taşıyıcıların karar süreçlerine katılımı, somut olmayan mirasın yaşama

kapasitesi, yerel nüfusun mekânda kalabilmesi ve miras anlatılarının çoğulluğu gibi göstergeler de değerlendirme çerçevesine dâhil edilmelidir.

Kültürel sürdürülebilirlik literatürünün güçlü katkılarından biri, korumanın “dondurma” ile eşanlamlı olmadığını göstermesidir. Özellikle somut olmayan kültürel miras söz konusu olduğunda, pratiklerin yaşamaya devam etmesi için kontrollü dönüşüm kaçınılmazdır. Sorun değişimin varlığı değil, değişimin yönetişimidir. Topluluk temelli yaklaşım bu nedenle merkezi önemdedir. Toplum temelli miras yönetimi, yerel halkı yalnızca danışılan bir paydaş değil, değer tanımlama ve karar alma süreçlerinin asli aktörü olarak konumlandırır. Böyle bir model, hangi miras öğelerinin turizme açılacağı, nasıl yorumlanacağı, ne ölçüde ticarileştirileceği ve gelirlerin nasıl paylaşılacağı sorularında daha meşru ve kalıcı sonuçlar üretir. Literatür, yerel katılımın sembolik düzeyde kaldığı durumlarda koruma politikalarının kırılğanlaştığını ve toplumsal direnç ürettiğini göstermektedir.

Ancak toplum temelli yaklaşımın da romantize edilmemesi gerekir. Yerel topluluk homojen değildir; sınıf, cinsiyet, yaş, etnisite ve meslek farklılıkları, “yerel çıkar” denen şeyi parçalı hâle getirir. Dolayısıyla katılım mekanizmalarının yalnızca birkaç temsilci üzerinden kurgulanması, mevcut güç eşitsizliklerini yeniden üretebilir. Bu nedenle araştırmalarda, yerel katılımın niceliğinden çok niteliğine; yani kimlerin konuşabildiğine, kimin bilgisine meşruiyet tanındığına ve kararların nasıl kurumsallaştığına odaklanması gerekmektedir. Özellikle miras alanlarında kadın emeği, zanaatkâr bilgisi ve genç kuşakların kültürel yönelimleri çoğu zaman resmi yönetim planlarında yeterince görünür değildir.

Taşıma kapasitesi kavramı, sürdürülebilirlik tartışmasının klasik fakat hâlâ işlevsel araçlarından biridir. Başlangıçta çevresel etkiler bağlamında geliştirilen bu kavram, kültürel miras alanlarında fiziksel, sosyal, deneyimsel ve yönetsel boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır. Fiziksel taşıma kapasitesi, alanın aşınma ve bozulma eşikliğini; sosyal taşıma kapasitesi, yerel halkın kabul edilebilir ziyaretçi yoğunluğu algısını; deneyimsel taşıma kapasitesi, ziyaretçilerin anlamlı deneyim yaşayabilme düzeyini; yönetsel kapasite ise kurumların izleme, yönlendirme ve müdahale yeteneğini ifade eder. Sorun, pratikte taşıma kapasitesinin çoğu zaman tek seferlik teknik bir sayı gibi sunulmasıdır. Oysa bu kapasite, mevsimsellik, altyapı, davranış profili, mekânsal dağılım ve etkinlik tipine göre değişen ilişkisel bir göstergedir.

Bu nedenle çağdaş literatür, sabit ziyaretçi kotası mantığından çok, dinamik ziyaretçi yönetimi araçlarına yönelmektedir. Ziyaret saatlerinin dağıtılması, rezervasyon sistemleri, rota çeşitlendirmesi, anlık yoğunluk izleme, farklı fiyatlandırma modelleri ve kırılğan alanlar için erişim kısıtları; miras alanlarında baskıyı azaltmak için kullanılan araçlar arasındadır. Özellikle dünya mirası kentlerinde ve müzelerde dijital biletleme, yoğunluk sensörleri ve mekânsal veri analitiği kullanımı artmaktadır. Bununla birlikte, teknik yönetim araçlarının kendisi çözümün tamamı değildir. Eğer destinasyonun genel kalkınma modeli yüksek hacimli turizm mantığına dayanıyorsa, mikro düzeydeki akış yönetimi

yalnızca semptomları hafifletir. Bu nedenle ziyaretçi yönetimi, daha geniş bir destinasyon yönetişimi çerçevesine bağlanmalıdır.

Dijital koruma teknolojileri, son dönemin en dikkat çekici alanlarından biridir. Üç boyutlu tarama, dijital arşivleme, sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik, coğrafi bilgi sistemleri ve yapay zekâ destekli belgeleme yöntemleri; kültürel mirasın kayıt altına alınması, yorumlanması ve erişilebilirliğinin artırılmasında önemli avantajlar sunmaktadır. Özellikle kırılgan eserlerin belgelenmesi, afet sonrası yeniden inşa süreçleri, uzaktan erişim imkânları ve eğitim amaçlı kullanım açısından bu teknolojiler yüksek potansiyele sahiptir. Turizm alanında ise dijital yorumlama araçları, ziyaretçinin mekânla daha derin bağ kurmasını sağlayabilir; fiziksel baskıyı azaltacak sanal deneyim alternatifleri yaratabilir. Ancak dijitalleşme kendi içinde nötr değildir. Hangi anlatıların dijitalleştirildiği, verinin kimin kontrolünde olduğu ve teknolojik altyapıya erişimin nasıl dağıldığı soruları yeni etik meseleler doğurmaktadır.

Dijital korumanın bir diğer kritik boyutu, kültürel mirasın veri hâline gelmesiyle ilgilidir. Özellikle somut olmayan mirasın dijital platformlarda kayıt altına alınması, korunma kadar sabitlenme riski de taşır. Yaşayan, bağlama bağlı ve topluluklarca yeniden yorumlanan pratiklerin dijital arşivlerde tekil ve değişmez temsillere indirgenmesi, UNESCO'nun yaşatma yaklaşımıyla çelişebilir. Bu nedenle dijital koruma politikaları, teknik yeterlilik kadar epistemolojik hassasiyet de gerektirir. Veri tabanları, arşivler ve sanal sergiler, nihai hakikat rejimleri olarak değil; çoğul yorumları mümkün kılan açık platformlar olarak tasarlanmalıdır.

Koruma yaklaşımlarında etik boyut da ihmal edilmemelidir. Kültürel etik, mirasın kim adına, kim tarafından ve hangi amaçlarla sergilendiğine ilişkin soruları kapsar. Özellikle yerli topluluklara, azınlıklara veya travmatik geçmişlere ait miras alanlarında turizmin dili dikkatle kurulmalıdır. Acı mirası, sömürge mirası ve çatışma sonrası miras gibi alanlarda, ziyaretçi deneyimini “çekici” kılma baskısı etik sadeleştirmelere yol açabilir. Bu nedenle yorumlama stratejileri, eğitsel derinlik, çoğul hafıza ve saygı ilkeleri etrafında kurgulanmalıdır. Gelecekteki araştırmaların kültürel sürdürülebilirlik meselesini yalnızca ekonomik ve çevresel değil, etik ve duygulanımsal boyutlarıyla da ele alması gerekmektedir.

Mevcut literatürün metodolojik sınırlılığı burada da belirgindir. Sürdürülebilirlik söylemi güçlü olmakla birlikte, çok sayıda çalışma kavramı normatif bir hedef olarak benimsemekte, ancak bunu ölçülebilir kültürel göstergelere dönüştürmekte zorlanmaktadır. Ayrıca teknolojik çözümler çoğu zaman araçsal iyimserlikle ele alınmakta; bunların yönetim ve eşitsizlik boyutları ikincil planda kalmaktadır. Araştırma gündeminin, kültürel sürdürülebilirliği daha somut, çok boyutlu ve adalet temelli göstergelerle yeniden düşünmesi önemli görünmektedir.

TARTIŞMA

Literatürün bütününe bakıldığında, kültür ve turizm ilişkisine dair üç temel yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. Birinci yaklaşım, turizmi kültürel miras için bir kalkınma ve koruma fırsatı olarak görür. Bu çizgide yer alan çalışmalar, dünya mirası statüsü, kültürel çekicilik ve deneyim kalitesinin ziyaretçi talebi, memnuniyet ve sadakat üzerinde belirgin etkiler ürettiğini göstermektedir. Örneğin Su ve Lin (2014), dünya mirası alanlarının uluslararası turist gelişleriyle pozitif ilişkisini makro ölçekte ortaya koyarken; Chen ve Chen (2010), deneyim kalitesi, algılanan değer ve memnuniyet arasında güçlü bir zincir kurmaktadır. Benzer biçimde Calver ve Page (2013), miras çekimlerinde haz odaklı deneyim ile koruma mantığının birbirini dışlamadığını; Park, Choi ve Lee (2019) ile Fu (2019) ise algılanan otantikliğin memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkisini doğrulamaktadır. İkinci yaklaşım ise eleştirel bir perspektifle turizmin kültürü metalaştırdığını, seçici temsiller ürettiğini ve yerel toplulukları kendi miraslarına yabancılaştırabildiğini savunur. Waitt (2000), Chhabra, Healy ve Sills (2003), Chronis (2012) ve Zhang, Fyall ve Zheng (2015) gibi çalışmalar, mirasın pazarlanabilir anlatılara indirgenmesi ile çok katmanlı tarihsel gerçeklik arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır. Üçüncü ve daha güncel yaklaşım ise bu iki kutbu aşarak, belirleyici değişkenin turizmin kendisinden çok yönetim rejimi, katılım düzeyi ve yorumlama biçimi olduğunu ileri sürmektedir (Richards, 2018; Timothy, 2018; Labadi et al., 2021; Duxbury et al., 2021). Bu çalışmanın ulaştığı temel sonuç, üçüncü yaklaşımın daha yüksek açıklama gücüne sahip olduğudur.

Benzer çalışmaların sonuçları karşılaştırıldığında, alanda tam bir uzlaşıdan çok koşullu yakınsamalar bulunduğu görülmektedir. Örneğin Kolar ve Žabkar (2010), kültürel motivasyonun hem nesne-temelli hem de varoluşsal otantikliğin öncülü olduğunu savunurken, Park ve arkadaşları (2019) yapısal olarak özellikle kurucu ve varoluşsal otantikliğin memnuniyet üzerinde daha belirleyici olduğunu göstermektedir. Fu'nun (2019) bulguları da varoluşsal otantikliğin özellikle bilişsel ve duyuşsal sadakat üzerinden etkili olduğunu teyit etmektedir. Buna karşılık Waitt (2000) ve Chhabra ve arkadaşları (2003), ziyaretçilerin tarihsel olarak seçici ve hatta sahnelenmiş temsilleri de otantik olarak algılayabildiğini ortaya koymaktadır. Bu görünürde çelişkili sonuçların temel nedeni, araştırmaların farklı otantiklik türlerini, farklı ölçeklerde ve farklı miras bağlamlarında ölçmesidir. Anıtsal alanlar, festival ortamları, müzeler ve yaşayan tarihi çevreler aynı kavramı aynı biçimde üretmemektedir. Dolayısıyla literatürdeki farklılaşma çoğu durumda teorik tutarsızlıktan değil, bağlamsal çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

Benzer biçimde ziyaretçi deneyimine ilişkin çalışmalar da hem yakınsayan hem ayrışan sonuçlar üretmektedir. Poria, Butler ve Airey (2003), miras turizminin çekirdeğinde fiziksel nesneden çok ziyaretçinin “bunu kendi mirasım olarak görme” biçiminin yer aldığını savunurken, Kempiaik, Holl- ywood, Bolan ve McMahon-Beattie (2017) ziyaretçi

deneyiminin yalnızca aidiyet hissinden değil; ön-deneyim, yerinde etkileşim, bilgi, atmosfer ve ziyaret sonrası değerlendirme zincirinden oluştuğunu ileri sürmektedir. Chen ve Chen (2010) daha çok deneyim kalitesi ile davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri açıklarken, Chen ve Chen (2013) aynı alanı yeniden değerlendirerek miras deneyiminin algısal, duygusal ve davranışsal bileşenlerinin düşündüğümüzden daha karmaşık biçimde örüldüğünü göstermektedir. Antón, Camarero ve Garrido'nun (2018) müze bağlamında geliştirdiği eş-üretim yaklaşımı, ziyaretçinin pasif alıcı değil deneyimin ortak kurucusu olduğunu vurgular. Bu çalışmalar birlikte okunduğunda ortak sonuç, miras deneyiminin artık yalnızca “görme” değil, “anlamlandırma” ve “katılım” üzerinden açıklandığıdır. Farklı sonuçların kaynağı ise miras yerinin türü, ziyaretçi profilinin niteliği ve çalışmalarda kullanılan ölçüm modelleridir.

Otantiklik literatüründe de benzer bir çoğulluk vardır. MacCannell (1973), Cohen (1988), Wang (1999) ve Taylor (2001) tarafından kurulan klasik eksen, güncel çalışmalar tarafından tek yönlü bir hattan çok çoklu bir rejim olarak yeniden okunmaktadır. Belhassen, Caton ve Stewart (2008), otantikliğin ideolojik ve mekânsal boyutlarını birlikte düşünerek kutsal/pilgrimage deneyiminde nesne ile özne arasındaki ayrımı aşmaya çalışırken; Andriotis (2011), miras otantikliğinin tekil değil türlere ayrılan bir repertuvar olarak işlediğini savunmaktadır. Biran, Poria ve Oren (2011), karanlık miras alanlarında deneyimin aslında “karanlık” olmaktan çok mirasla ilişkili sembolik anlam arayışınca kurulduğunu göstermekte; Chronis (2012) ise Gettysburg örneğinde anlatı, duygu ve mekânsal icranın birlikte bir turizm imgelemine dönüştüğünü ileri sürmektedir. Bu bulgular, otantikliğin maddi doğruluktan ibaret olmadığını açıkça ortaya koysa da, Dai, Zheng ve Yan'ın (2021) çalışması önemli bir dengeleyici müdahale sunmaktadır: ziyaretçilerin yeterli koruma bilgisine erişmesi hâlinde, koruma otantikliğini de turistik tatminin parçası olarak değerlendirebildiklerini göstermektedir. Başka bir deyişle bazı çalışmalar turistik algının sahnelemeye açık olduğunu vurgularken, bazıları bilgilendirilmiş ziyaretçilerin koruma mantığını da içselleştirebildiğini göstermektedir. Fark burada yalnızca teoride değil, yorumlama altyapısında ve ziyaretçi eğitimi düzeyinde yatmaktadır.

Topluluk, katılım ve sürdürülebilirlik eksenindeki bulgular da aynı biçimde karşılaştırmalı okunmalıdır. Salazar (2012), toplum temelli kültürel turizmin söylemde güçlendirici görünmesine karşın uygulamada proje mantığı, rehber emeği ve kalite kontrol sorunları nedeniyle kırılğanlaşabildiğini göstermektedir. Choi ve Murray (2010), sürdürülebilir toplum turizmi için uzun vadeli planlama, tam katılım ve çevresel hassasiyetin kritik olduğunu ortaya koyar. Rasoolimanesh ve arkadaşları (2019), miras alanına fiziksel yakınlığın her zaman daha olumlu tutum doğurmadığını; bazı durumlarda alanın uzağında yaşayanların turizmi daha olumlu değerlendirdiğini bulmuştur. Zheng, Liang ve Ritchie (2020) ise dünya mirası alanlarında sakinlerin kısa vadeli çıkarlarla uzun vadeli kolektif faydalar arasında gerçek bir sosyal ikilem yaşadığını göstermektedir. Kunasekaran ve arkadaşlarının (2022) MOA

modeli de katılımın yalnızca motivasyonla değil, fırsat ve kapasiteyle birlikte anlam kazandığını kanıtlamaktadır. Bu sonuçlar birlikte ele alındığında, literatürde sıklıkla varsayılan “yerel halk katılımı iyidir” önermesinin tek başına yeterli olmadığı görülmektedir; çünkü katılımın sonucu, katılımın kurumsal tasarımına, gelir paylaşımına ve yerel topluluğun homojen olup olmadığına bağlı olarak değişmektedir.

Dijitalleşme konusunda da benzer bir ikili yapı söz konusudur. Were (2015), dijital mirasın bazı bağlamlarda otantiklik kaybı değil, bütünlük ve atasallık duygusunu güçlendirebildiğini göstermektedir. Navarrete (2019) ise müzelerde dijital yeniliklerin erişim, görünürlük ve yorumlama açısından yeni fırsatlar yarattığını belirtmektedir. Buna karşılık dijital araçların, özellikle mirası veri ve görsel arayüze indirgediği koşullarda, bağlamsal derinliği azaltabileceği de açıktır. Burada yine çelişkinin kaynağı teknoloji değildir; teknolojinin hangi epistemolojik varsayımlarla, kimin adına ve ne ölçüde çoğul anlatıları koruyacak biçimde kullanıldığıdır. Başka bir ifadeyle dijitalleşme literatürü, araçsal iyimserlik ile eleştirel ihtiyat arasında bölünmüş görünse de aslında iki taraf da yönetim tasarımının belirleyici olduğunu kabul etmektedir.

Bu noktada çalışmanın kavramsal katkısı, kültürel miras-turizm etkileşimini üçlü bir model içinde düşünmektir: koruma, dönüşüm ve yeniden ölçeklenme. Koruma boyutu, turizmin kaynak yaratma, görünürlük ve meşruiyet üretme kapasitesine işaret eder. Dönüşüm boyutu, mirasın anlam, kullanım ve temsil biçimlerinin turistik dolaşım içinde değişmesini açıklar. Yeniden ölçeklenme boyutu ise yerel mirasın ulusal ve küresel dolaşım ağlarına girmesiyle ortaya çıkan yeni güç ilişkilerini vurgular. Böylece miras, yalnızca yerel bir değer olmaktan çıkar; UNESCO, uzman topluluklar, tur operatörleri, dijital platformlar, yaratıcı endüstriler ve mobil ziyaretçi toplulukları tarafından da tanımlanan çok ölçekli bir yönetim nesnesine dönüşür. Leask (2016) ile Timothy’nin (2018) literatür değerlendirmeleri, alanın giderek daha karmaşık ama hâlâ yüksek ölçüde tekil vakalara dayalı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle mevcut araştırmaların önemli bir kısmı teorik olarak güçlü kavramlar üretse de sonuçların bağlamlar arasında nasıl değiştiğini açıklamakta sınırlı kalmaktadır.

Tartışmanın ikinci önemli bulgusu, kültürel sürdürülebilirliğin yalnızca fiziksel koruma ya da ziyaretçi memnuniyetine indirgenemeyeceğidir. Stylianou-Lambert, Boukas ve Christodoulou-Yerali (2014) müzelerde kültürel sürdürülebilirliğin paydaş dengeleri ve kültür politikalarıyla iç içe geçtiğini ortaya koyarken, Labadi ve arkadaşları (2021) mirasın sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle bağını daha açık ve politika odaklı biçimde kurmaktadır. Buna karşılık çok sayıda ampirik çalışma, sürdürülebilirlik kavramını normatif biçimde kullanmasına rağmen kültürel eşiklerin nasıl ölçüleceğini açıkça göstermemektedir. Bu nedenle burada önerilen beş gösterge (*topluluk temelli karar alma, nesiller arası aktarım kapasitesi, anlam çoğulluğunun korunması, mekânsal yaşamın devamlılığı ve etik yorumlama*) literatürdeki dağınık bulguları daha tutarlı bir çerçevede birleştirme

denemesidir.

Üçüncü olarak, literatürde dikkat çeken önemli bir metodolojik sınırlılık vardır: miras turizmi çalışmaları çoğu zaman tek alan, tek yöntem ve kısa dönemli veri üzerinden ilerlemektedir. Su ve Lin'in (2014) makro ölçekli panel analizi ile Zhang ve arkadaşlarının (2015) çatışma odaklı uzunlamasına incelemesi, daha geniş ölçekli sonuçlar üretme potansiyeli taşımaktadır; ancak alandaki çalışmaların çoğu buna benzer karşılaştırmalı tasarımlara sahip değildir. Bu durum, aynı kavramların neden farklı sonuçlar verdiğini açıklamayı zorlaştırmaktadır. Gelecek araştırmaların farklı miras türlerini (tarihi kent, müze, festival, somut olmayan miras pratiği, dijital miras ortamı vb.) aynı analitik model içinde karşılaştırması, bugüne kadarki parçalı bulguları daha üretken hâle getirecektir.

Son olarak, kavramsal literatür ile uygulama arasında belirgin bir çeviri problemi bulunduğu görülmektedir. Akademik tartışmalar metalaşma, temsil, aidiyet, toplumsal adalet ve etik gibi karmaşık meseleleri derinlemesine ele alırken; destinasyon yönetim planları çoğu zaman ziyaretçi sayısı, tanıtım ve altyapı ekseninde kalmaktadır. Oysa mevcut literatürün karşılaştırmalı okuması benzer başarı ya da başarısızlık hikâyelerinin çoğunlukla mirasın niteliğinden değil, yönetim kalitesinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu kopukluk giderilmedikçe kültürel sürdürülebilirlik söylemi retorik düzeyde kalma riski taşır. Dolayısıyla alanın önündeki temel görevlerden biri, kavramsal derinliği yönetim araçlarına tercüme edebilen; ziyaretçi yönetimi, yerel katılım, yorumlama politikası ve dijital korumayı aynı matriste buluşturan ara çerçeveler geliştirmektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, kültür ve turizm ilişkisinin kültürel mirasın korunması, dönüşümü ve sürdürülebilirliği ekseninde doğrusal olmayan, çok aktörlü ve çok ölçekli bir süreç olduğunu ortaya koymuştur. İnceleme, turizmin kültürel miras için ne yalnızca bir tehdit ne de otomatik bir kalkınma aracı olduğunu; etkilerinin büyük ölçüde yönetim düzenlemeleri, yerel katılım düzeyi, temsil rejimleri, ziyaretçi yönetimi ve etik çerçeveler tarafından belirlendiğini göstermektedir. Somut kültürel miras açısından turizm, koruma finansmanı ve görünürlük sağlama potansiyeli taşıırken; aşırı kullanım, estetik standardizasyon ve sosyal boşalma risklerini de beraberinde getirmektedir. Somut olmayan kültürel miras açısından ise görünürlük ve canlanma imkânı ile performatif basitleşme ve bağlam kaybı riski eşzamanlı olarak mevcuttur. Dolayısıyla temel mesele, turizmin varlığı değil, kültürel değerlerin turistik dolaşıma hangi kurallar altında dâhil edildiğidir.

Kuramsal açıdan makale üç önemli sonuca ulaşmaktadır. Birincisi, kültürel mirasın turizmle ilişkisi koruma, dönüşüm ve yeniden ölçeklenme kavramları birlikte düşünülmeden açıklanamaz. İkincisi, otantiklik tekil bir ölçüt değil; farklı aktörlerce farklı biçimlerde tanımlanan ilişkisel bir değerdir. Üçüncüsü, kültürel sürdürülebilirlik ekonomik ve çevresel

sürdürülebilirliğin alt başlığı değil; toplumsal sahiplik, anlam çoğulluğu ve etik temsil boyutlarını içeren müstakil bir değerlendirme alanıdır. Bu üç sonuç, alandaki literatürün parça parça ele aldığı tartışmaları daha bütüncül bir sentez içinde birleştirmektedir.

Bu çerçevede ilk öneri, destinasyon yönetiminin kültürel mirası turistik ürün mantığıyla değil, çok paydaşlı yönetim mantığıyla ele almasıdır. Yerel yönetimler, miras kurumları, turizm işletmeleri, sivil toplum kuruluşları, kültürel taşıyıcılar ve mahalle toplulukları arasında kalıcı koordinasyon mekanizmaları kurulmalıdır. Yönetim planları yalnızca koruma uzmanları ve turizm otoriteleri tarafından değil, farklı toplumsal kesimlerin temsil edildiği platformlar aracılığıyla hazırlanmalıdır. Özellikle dünya mirası ve tarihi kent alanlarında, düzenli sosyal etki değerlendirmesi yönetim planlarının zorunlu bileşeni hâline getirilmelidir.

İkinci öneri, yerel halk katılımının sembolik danışma düzeyinden çıkarılarak karar ortaklığı düzeyine taşınmasıdır. Katılım süreçlerinde yalnızca kurumsal temsil değil, zanaatkârlar, icracılar, kadın örgütleri, gençler, mahalle sakinleri ve küçük ölçekli işletmeler gibi farklı aktör gruplarının bilgisi görünür kılınmalıdır. Gelir paylaşım mekanizmaları şeffaflaştırılmalı; kültürel mirastan elde edilen turizm gelirlerinin bir bölümü doğrudan yerel koruma, eğitim ve kültürel aktarım programlarına tahsis edilmelidir. Böylece kültürel miras, topluluk için sadece katlanılması gereken bir ziyaretçi baskısı değil, adil paylaşılan bir ortak değer hâline gelebilir.

Üçüncü öneri, sürdürülebilir ziyaretçi politikalarının nicel sınırlamalarla sınırlı kalmamasıdır. Taşıma kapasitesi analizleri düzenli güncellenmeli; fiziksel yoğunluk kadar sosyal ve deneyimsel eşikler de dikkate alınmalıdır. Rezervasyon sistemleri, zaman dilimli ziyaret, alan içi rota dağıtımı, yoğun sezon farklılaştırması ve kırılğan alanlara erişim kısıtları, veriye dayalı fakat toplumsal açıdan meşru bir politika seti içinde kullanılmalıdır. Ayrıca destinasyon markalaşması, tek bir ikonik miras unsuruna aşırı bağımlı olmaktan çıkarılmalı; ziyaretçi akışını daha geniş coğrafyaya ve daha az baskı altındaki kültürel rotalara dağıtan stratejiler geliştirilmelidir.

Dördüncü öneri, dijital kültürel miras yönetiminin koruma ve erişim politikalarının merkezine yerleştirilmesidir. Üç boyutlu tarama, dijital arşivleme, artırılmış gerçeklik, sanal sergi ve çok dilli yorumlama araçları yalnızca ziyaretçi deneyimini zenginleştirmek için değil, fiziksel baskıyı azaltmak ve öğrenmeyi derinleştirmek için de kullanılmalıdır. Ancak dijitalleşme politikaları veri sahipliği, temsil adaleti ve kültürel hassasiyet ilkeleriyle birlikte tasarlanmalıdır. Özellikle somut olmayan kültürel mirasın dijital belgelenmesinde topluluk rızası, bağlamsal açıklama ve çoğul anlatı ilkeleri gözetilmelidir.

Beşinci öneri, kültürel etik ve eğitim boyutunun turizm politikalarına daha güçlü biçimde eklenmesidir. Rehberlik hizmetleri, müze yorumlama metinleri, festival programları ve destinasyon iletişimi; yalnızca çekicilik yaratma amacıyla değil, eleştirel kültürel okuryazarlık

geliştirme amacıyla da tasarlanmalıdır. Özellikle kutsal alanlar, travmatik hafıza mekânları, azınlık mirası ve yerli topluluklara ait kültürel unsurlar söz konusu olduğunda, yorumlama dili saygı, çoğulluk ve bağlamsallık ilkelerine dayanmalıdır. Üniversiteler, yerel yönetimler ve kültür kurumları arasında ortak eğitim programları geliştirilerek sürdürülebilir miras yönetimi konusunda uzmanlaşmış insan kaynağı güçlendirilmelidir.

Altıncı ve son öneri, araştırma gündeminin çok daha karşılaştırmalı, eleştirel ve uzunlamasına çalışmalara yönelmesidir. Gelecekteki araştırmaların, kültürel mirasın turizmle etkileşiminde zaman içinde biriken değişimleri, farklı yönetim modellerinin sonuçlarını ve dijitalleşmenin yeni kültürel eşitsizlikler üretip üretmediğini incelemesi gerekmektedir. Ayrıca Güney ülkeleri, ikincil kentler, kırsal miras alanları ve somut olmayan miras taşıyıcıları üzerine daha fazla kuramsal çalışma yapılması, literatürün mekânsal dengesini güçlendirecektir.

Bu genel yönelime ek olarak, alan için somut akademik çalışma başlıkları da önerilebilir. Nicel araştırmalar açısından, dünya mirası alanlarında algılanan otantiklik, deneyim kalitesi, yerel halkla temas düzeyi, ziyaretçi yoğunluğu algısı ve yeniden ziyaret niyeti arasındaki ilişkileri yapısal eşitlik modeliyle inceleyen çalışmalar önem taşıyacaktır. Benzer biçimde tarihi kent merkezlerinde overtourism algısının yerel yaşam memnuniyeti, yer bağlılığı ve turizm desteği üzerindeki etkilerini çok düzeyli modellerle test eden araştırmalar; dijital yorumlama teknolojilerinin ziyaretçi öğrenmesi, memnuniyeti ve koruma farkındalığı üzerindeki etkisini deneysel ya da yarı deneysel tasarımlarla ölçen çalışmalar; somut olmayan kültürel miras festivallerinde turist motivasyonu, özgünlük algısı ve harcama davranışı arasındaki ilişkileri kümeleme ve yapısal modelleme teknikleriyle analiz eden araştırmalar dikkat çekici olacaktır. Ayrıca farklı destinasyon tiplerini karşılaştıran panel veri ya da meta-analitik çalışmalar, literatürdeki parçalı bulguların genellenebilirliğini test etmek açısından yüksek katkı sağlayabilir.

Nitel araştırmalar bakımından ise etnografik çalışmalar, özellikle somut olmayan kültürel miras taşıyıcılarının turistikleşme süreçlerini nasıl deneyimlediğini anlamak için kritik görünmektedir. Festivaller, gastronomik pratikler, zanaat üretimi ve ritüel alanlarında yürütülecek derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem temelli araştırmalar, metalaşma ile kültürel canlanma arasındaki ince sınırları daha iyi açığa çıkarabilir. Bunun yanında tarihi kentlerde yerel halk, esnaf, rehberler, koruma uzmanları ve ziyaretçiler arasındaki gerilimleri çok paydaşlı vaka çalışmalarıyla inceleyen araştırmalar; dijital miras uygulamalarında temsil adaleti, veri sahipliği ve etik sorunları söylem analizi veya dijital etnografi yoluyla ele alan çalışmalar; UNESCO listesine giriş öncesi ve sonrası anlatı dönüşümünü belge analizi ve karşılaştırmalı tarihsel yöntemlerle izleyen araştırmalar da alan için verimli başlıklardır. Son olarak karma yöntemli tasarımlar, nicel eğilimlerle nitel anlam dünyalarını birleştirerek kültür ve turizm ilişkisinin çok katmanlı yapısını daha güçlü biçimde açıklayabilir.

Sonuç olarak, kültür ve turizm arasındaki daha sağlıklı ilişkinin anahtarı, kültürel mirası ekonomik dolaşıma sokarken onu yalnızca bir

tüketim nesnesine indirgememekte yatmaktadır. Korumanın başarısı, ziyaretçi sayısının çokluğu ile değil; kültürel anlamın, toplumsal sahipliğin, mekânsal yaşanabilirliğin ve etik temsilin birlikte sürdürülebilmesiyle ölçülmelidir. Bu nedenle turizm ve miras araştırmaları için en verimli kuramsal yönelim, kültürel mirası sabit bir kaynak değil, müzakere edilen bir kamusal değer; turizmi ise bu değeri hem güçlendirebilen hem de aşındırabilen ilişkisel bir yönetim alanı olarak kavramaktır.

REFERANSLAR

- Andriotis, K. (2011). Genres of heritage authenticity: Denotations from a pilgrimage lands- cape. *Annals of Tourism Research*, 38(4), 1613–1633.
- Antón, C., Camarero, C., & Garrido, M.-J. (2018). Exploring the experience value of museum visitors as a co-creation process. *Current Issues in Tourism*, 21(12), 1406–1425.
- Belhassen, Y., Caton, K., & Stewart, W. P. (2008). The search for authenticity in the pilgrim experience. *Annals of Tourism Research*, 35(3), 668–689.
- Biran, A., Poria, Y., & Oren, G. (2011). Sought experiences at (dark) heritage sites. *Annals of Tourism Research*, 38(3), 820–841.
- Briedenhann, J., & Wickens, E. (2004). Tourism routes as a tool for the economic development of rural areas–vibrant hope or impossible dream? *Tourism Management*, 25(1), 71–79.
- Calver, S. J., & Page, S. J. (2013). Enlightened hedonism: Exploring the relationship of service value, visitor knowledge and interest, to visitor enjoyment at heritage attractions. *Tourism Management*, 39, 23–36.
- Chen, C.-F., & Chen, F.-S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and be- havioral intentions for heritage tourists. *Tourism Management*, 31(1), 29–35.
- Chen, C.-F., & Chen, P.-C. (2013). Another look at the heritage tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 41, 236–240.
- Chhabra, D., Healy, R., & Sills, E. (2003). Staged authenticity and heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(3), 702–719.
- Choi, H. C., & Murray, I. (2010). Resident attitudes toward sustainable community tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 18(4), 575–594.
- Chronis, A. (2012). Between place and story: Gettysburg as tourism imaginary. *Annals of Tourism Research*, 39(4), 1797–1816.
- Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386.
- Dai, T., Zheng, X., & Yan, J. (2021). Contradictory or aligned? The nexus between authen- ticity in heritage conservation and heritage tourism, and its impact on satisfaction. *Habitat International*, 107, 102307.
- Duxbury, N., Bakas, F. E., Vinagre de Castro, T., & Silva, S. (2021). Creative tourism deve- lopment models towards sustainable and regenerative tourism. *Sustainability*, 13(1), 2.
- Fu, X. (2019). Existential authenticity and destination loyalty: Evidence from heritage tourists. *Journal of Destination Marketing & Management*, 12, 84–94.
- George, E. W. (2010). Intangible cultural heritage, ownership, copyrights, and

- tourism. *Inter- national Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 4(4), 376–388.
- Kempiak, J., Hollywood, L., Bolan, P., & McMahon-Beattie, U. (2017). The heritage tourist: An understanding of the visitor experience at heritage attractions. *International Journal of Heritage Studies*, 23(4), 375–392.
- Kolar, T., & Žabkar, V. (2010). A consumer-based model of authenticity: An oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing? *Tourism Management*, 31(5), 652–664.
- Kunasekaran, P., Rasoolimanesh, S. M., Wang, M., Ragavan, N. A., & Abd Hamid, Z. (2022). Enhancing local community participation towards heritage tourism in Taiping, Malaysia: App- lication of the Motivation-Opportunity-Ability (MOA) model. *Journal of Heritage Tourism*, 17(4), 465–484.
- Labadi, S., Giliberto, F., Rosetti, I., Shetabi, L., & Yildirim, E. (2021). Heritage and the susta- inable development goals: Policy guidance for heritage and development actors. *International Journal of Heritage Studies*, 27(12), 1179–1194.
- Leask, A. (2016). Visitor attraction management: A critical review of research 2009–2014. *Tourism Management*, 57, 334–361.
- MacCannell, D. (1973). Staged authenticity: Arrangements of social space in tourist settings. *American Journal of Sociology*, 79(3), 589–603.
- Milano, C., Cheer, J. M., & Novelli, M. (Eds.). (2019). *Overtourism: Excesses, discontents and measures in travel and tourism*. Wallingford, UK: CABI.
- Navarrete, T. (2019). Digital heritage tourism: Innovations in museums. *International Journal of Heritage Studies*, 25(2), 200–214.
- Park, E., Choi, B.-K., & Lee, T. J. (2019). The role and dimensions of authenticity in heritage tourism. *Tourism Management*, 74, 99–109.
- Poria, Y., Butler, R., & Airey, D. (2003). The core of heritage tourism. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 238–254.
- Rasoolimanesh, S. M., Taheri, B., Gannon, M., Vafaei-Zadeh, A., & Hanifah, H. (2019). Does living in the vicinity of heritage tourism sites influence residents' perceptions and attitudes? *Journal of Sustainable Tourism*, 27(9), 1295–1317.
- Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12–21.
- Salazar, N. B. (2012). Community-based cultural tourism: Issues, threats and opportunities. *Journal of Sustainable Tourism*, 20(1), 9–22.
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. London, UK: Routledge.
- Stylianou-Lambert, T., Boukas, N., & Christodoulou-Yerali, M. (2014). Museums and cultural sustainability: Stakeholders, forces, and cultural policies. *International Journal of Cultural Policy*, 20(5), 566–587.
- Su, M. M., & Lin, H.-L. (2014). Analysis of international tourist arrivals worldwide: The role of world heritage sites. *Tourism Management*, 40, 46–58.
- Taylor, J. P. (2001). Authenticity and sincerity in tourism. *Annals of Tourism Research*, 28(1), 7–26.
- Timothy, D. J. (2018). Making sense of heritage tourism: Research trends in a maturing field of study. *Tourism Management Perspectives*, 25, 177–180.

- UNESCO. (2003). *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2011). *Recommendation on the Historic Urban Landscape*. Paris: UNESCO.
- UNESCO. (2022). *World Heritage and sustainable tourism programme*. Paris: UNESCO.
- Waite, G. (2000). Consuming heritage: Perceived historical authenticity. *Annals of Tourism Research*, 27 (4), 835–862.
- Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 26 (2), 349–370.
- Waterton, E., & Watson, S. (2015). *The Palgrave handbook of contemporary heritage research*. London, UK: Palgrave Macmillan.
- Were, G. (2015). Digital heritage in a Melanesian context: Authenticity, integrity and an- cestrality from the other side of the digital divide. *International Journal of Heritage Studies*, 21 (2), 153–165.
- Zhang, C., Fyall, A., & Zheng, Y. (2015). Heritage and tourism conflict within world heritage sites in China: A longitudinal study. *Current Issues in Tourism*, 18(2), 110–136.
- Zheng, D., Liang, Z., & Ritchie, B. W. (2020). Residents' social dilemma in sustainable he- ritage tourism: The role of social emotion, efficacy beliefs and temporal concerns. *Journal of Sustainable Tourism*, 28 (11), 1782–1804.

Sakin Şehir Üyelik Ölçütleri Bağlamında Yerel Kalkınma: Kemalpaşa (Artvin) Örneği

Atakan ÖZTÜRK¹

Beyzanur AYDIN²

1- Prof. Dr.; Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Ekonomisi Ana Bilim Dalı-Artvin.
atakanozturk@artvin.edu.tr ORCID No:0000-0001 5166-928X

2- Öğr. Gör; Artvin Çoruh Üniversitesi Şavşat Meslek Yüksek Okulu Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Programı-
Artvin. beyzanuraydin@artvin.edu.tr ORCID No:0009-0000-9967-0984

ÖZET

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği mekânsal tek tipleşme ve kontrolsüz kentleşme süreçlerine karşı alternatif bir yerel kalkınma modeli olarak gelişen *Cittaslow* (*sakin şehir*) hareketi, yerel ölçekte kimliğin korunması ve sürdürülebilir yaşam kalitesinin artırılmasında stratejik bir mekanizma hâline gelmiştir. Konuya ilişkin çalışmaların önemli bir bölümü hâlihazırda sakin şehir unvanına sahip kentlerin deneyimlerine odaklanmasına rağmen, bu harekete dâhil olmamış yerleşimlerin üyelik ölçütleri temelli sistematik analizleri nispeten sınırlı kalmıştır. Bu araştırmanın amacı; kendine özgü coğrafi konumu, sınır bölgesi olma niteliği, kültürel mirası ve yerel dinamikleriyle öne çıkan Artvin ili Kemalpaşa ilçesinin mevcut durumunu sakin şehir üyelik ölçütleri bağlamında değerlendirmek ve yerel kalkınma süreçlerine rehberlik edecek politika önerileri geliştirmektir. Çalışmada, Uluslararası Cittaslow Birliği tarafından belirlenen üyelik ölçütleri temel alınarak; ilçe düzeyinde ölçütlere ilkin verilerin derlenmesi ve toplanan verilere bağlı olarak ölçüt temelli puanlama yapılması süreçlerini kapsayan iki aşamalı bir metodolojik yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma bulguları; Kemalpaşa'nın özellikle doğal çevresi, kırsal peyzajı, yerel kültürel değerleri, küçük ölçekli yerleşim dokusu ve toplumsal yapısı itibarıyla Sakin Şehir felsefesiyle örtüştüğünü göstermektedir. Buna karşılık; teknik altyapı, kentsel yaşam kalitesi, kurumsal iş birlikleri, toplumsal farkındalık ve stratejik planlama boyutlarında birtakım eksikliklerin bulunduğu ve bu alanların geliştirilmeye açık olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak; belirlenen altyapısal ve yönetsel eksikliklerin giderilmesi kaydıyla, Kemalpaşa'nın orta ve uzun vadede asgari üyelik ölçütlerini karşılayabilecek bir düzeye erişebileceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda, ölçütlerin karşılanma düzeyindeki artışa paralel olarak ilçenin özgün yapısını koruyan sürdürülebilir bir yerel kalkınma ivmesi yakalaması mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cittaslow, Yerel Kalkınma, Sürdürülebilirlik, Ölçüt, Kemalpaşa (Artvin).

GİRİŞ

Tarih boyunca insan refahını artırmaya yönelik tüm çabalar, elde edilen olumlu sonuçlara rağmen zamanla ekosistem tahribi, kaynak kıtlığı ve kirlilik gibi ciddi sorunlara da yol açmıştır. Giderek görünür hâle gelen bu sorunların çözümüne yönelik olarak özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma küreselden yerele tüm karar vericiler için temel bir referans noktası hâline gelmiş ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Hamedani, 2014:11; Karabıçak ve Özdemir, 2015:48).

Bu yaklaşım doğrultusunda, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, ekonomik ve toplumsal bileşenlerini destekleyen ve somutlaştıran çeşitli modeller geliştirilmiştir. Bu modellerden biri de yerel kimliğin korunması, yaşam kalitesinin artırılması ve katılımcı yönetişimin güçlendirilmesini merkeze alan, yerel kaynakların ve aktörlerin etkin rol üstlendiği bir yerel kalkınma modeli olan “*Cittaslow (sakin şehir)*” hareketidir. Esas olarak sürdürülebilirliği esas alan bu uluslararası hareketin kökeni 1999 yılında İtalya’da ortaya çıkan” slow food (yavaş yemek)” hareketine dayanmaktadır (URL-1; Öztürk ve ark., 2025:457; İzgi ve Kök, 2025:52). Ülkemizde *Cittaslow* yerine *sakin* veya *yavaş şehir* kavramları da kullanılmaktadır. Küreselleşme ile oluşan hızlı hayata karşı yavaş ve *sakin* bir hayatı temsil eden bu hareketin üyesi olan şehirler Uluslararası *Cittaslow* Birliği çatısı altında toplanmaktadır (İpek, 2021:2).

Sakin şehir insanların birbirleriyle iletişim kurabildikleri, sosyalleşebildikleri, kendine yeten bir özelliği barındırdıkları; el sanatlarına, doğasına, gelenek ve göreneklerine sahip çıkan ama aynı zamanda da alt yapı sorunları olmayan, yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan, teknolojinin kolaylıklarından faydalanıp sürdürülebilirliğe dikkat eden kentleri ifade etmektedir (URL-2). Nüfusu 50.000’in altında olan şehirler Uluslararası *Cittaslow* Birliği’ne üyelik başvurusu yapabilmektedir. Şehirlerin üyelik başvuruları 7 ana başlıkta toplanan ölçütlere göre değerlendirilmektedir. Değerlendirme sonucunda, ilgili ölçütler açısından alınabilecek tam puanın en az %50’sini alan şehirler Uluslararası *Cittaslow* Birliği üyeliğine kabul edilmektedir (Pink, 2008:97; *Cittaslow* 2026). Bu üyelik ilgili şehrin yerel yönetimleri ve karar vericilerine şehrin yerel değerlerini koruyarak kalkınmayı sağlamaya dönük somut hedefler ve denetleme imkânları sunan stratejik bir yol haritası sunmasının yanında sürdürülebilir kalkınma ilkelerini yerel ölçekte uygulanabilir kılan pratik bir model olarak da görülebilmektedir.

Dünya genelinde 2026 yılı itibariyle 33 ülkeden 309 belediye Uluslararası *Cittaslow* Birliği’ne üyedir. Türkiye’de ise ilk olarak 2009 yılında Seferihisar’ın üyeliği ile başlayan süreçte 29 belediye (Ahlat, Akyaka, Arapgir, Daday, Eğirdir, Finike, Foça, Gerze, Gökçeada, Göynük, Gündül, Halfeti, İznik, Kemaliye, Köyceğiz, Mudurnu, Perşembe, Safranbolu, Şarköy, Şavşat, Seferihisar, Uzundere, Vize, Yalvaç, Yenipazar) bu birliğe üye olmuştur (*Cittaslow* 2026; URL-3).

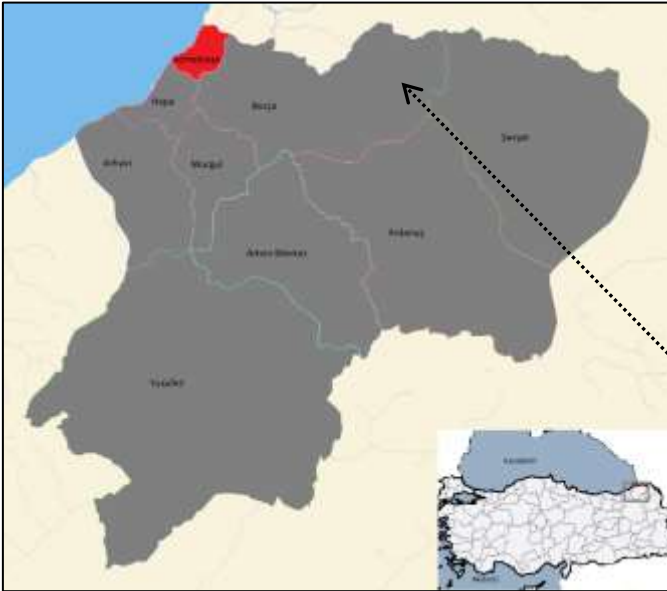
Türkiye’de son yıllarda *sakin şehir* hareketini çeşitli açılardan ele alan akademik araştırmaların sayısında belirgin bir artış söz konusudur. Özellikle *sakin şehir* konusunu kavramsal düzeyde ele alan çalışmaların yanında *sakin şehir* üyesi ilçeler özelinde bu ilçelerin *sakin şehir* hareketi ile olan ilişkisini; sürdürülebilirlik, kentleşme, mimari, turizm, kırsal kalkınma ve yerel kalkınma etkileşimi vb. açılardan ele alan akademik çalışmalar da bulunmaktadır (Öztürk ve ark., 2023:188; Öztürk ve ark., 2025:457). Türkiye’de *sakin şehir* konusunda 2010-2019 döneminde tamamlanan 107 lisansüstü tez çalışması; sürdürülebilirlik/sürdürülebilir kentsel kalkınma,

üyelik potansiyeli, sürdürülebilir turizm/turizm gelişimi, yerel halkın sakin kent algısı, sürdürülebilir mimari/tasarım/peyzaj, kentsel kimlik, pazarlama/markalama, kentsel yaşam kalitesi, kamusal mekân, ulaşım/çevre/halk sağlığı/coğrafya/gayrimenkul gibi farlı konu başlıkları ile ilişkili olup, bunlar içinde şehirlerin üyelik potansiyelini konu alan yüksek lisans (%13) ve doktora (%8) tezlerinin oranları oldukça düşüktür (Sapmaz, 2021:79). Literatürdeki çoğu çalışma sakin şehir üyesi ilçelerdeki üyelik deneyimlerine odaklanılırken, lisansüstü tezlere benzer şekilde henüz üye olmayan bir ilçenin üyelik potansiyelini sistematik ve ölçüt temelli olarak değerlendiren araştırmaların nispeten sınırlı kaldığı görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı Artvin ili Kemalpaşa ilçesinin mevcut durumunu ortaya koyarak sakin şehir üyelik ölçütlerini karşılama durumunun, bir diğer ifadeyle sakin şehir üyelik potansiyelinin somut olarak tespit edilmesidir. Bu sayede üyelik ölçütlerinin karşılama düzeyinden hareketle yerel kalkınma bağlamında karar vericilere yol gösterici bazı öneriler geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda araştırmada cevap aranan sorular şunlardır: Kemalpaşa ilçesi mevcut durumu itibarıyla sakin şehir üyelik ölçütlerini hangi seviyede karşılamaktadır? Sakin şehir üyelik ölçütlerini karşılama düzeyinden hareketle Kemalpaşa ilçesinin yerel kalkınması nasıl ilişkilendirilebilir?

ARAŞTIRMA ALANI

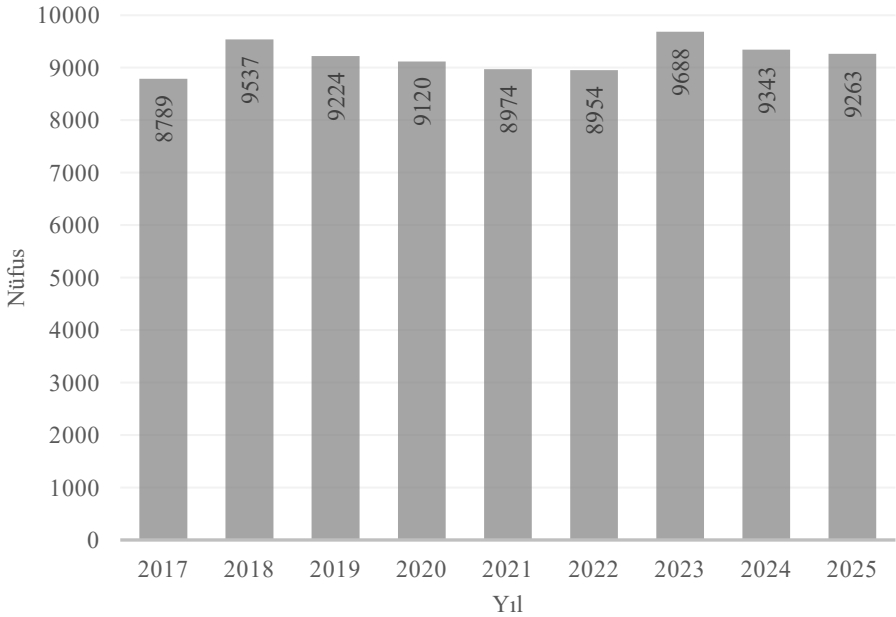
Bu çalışmada Artvin ilinin Merkez ilçeye birlikte dokuz ilçesinden biri olan Kemalpaşa araştırma alanı olarak seçilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Kemalpaşa'nın konumu

Daha önce Hopa ilçesine bağlı bir belde belediyesi olan Kemalpaşa, 94 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 2017 yılında Artvin iline bağlı ilçe statüsü kazanmıştır (KHK, 2017). Gürcistan sınırında ve Karadeniz kıyısında yer alan Kemalpaşa; dağ, orman, deniz, göl, dere vb. doğal güzellikleri bünyesinde barındırmaktadır. İlçe ekonomisi büyük ölçüde Sarp Sınır Kapısı'na bağlı olarak gelişen karayolu taşımacılığı ve sınır ticaretine dayanmakla birlikte çay, sebze, meyve vb. ürün yetiştiriciliğine dayalı tarımsal faaliyetler ile hayvancılık da ilçe halkının geçim kaynakları arasında yer almaktadır (URL- 4).

Kemalpaşa'nın nüfusu ilçe statüsü kazandığı 2017 yılında 8.786 iken, izleyen yıllarda dalgalı bir seyir göstermiş ve 2025 yılı itibarıyla %5 artışla 9.263'e ulaşmıştır (Şekil 2).

Şekil 1: Kemalpaşa nüfusunun yıllara göre değişimi (URL-5)

Türkiye’de ilçelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeylerine göre yapılan sıralamada Kemalpaşa 973 ilçe arasında 581. sırada yer almakta; Artvin’in ilçeleri arasında ise sekizinci sırada bulunmaktadır (Acar ve ark., 2022:79-89). Kemalpaşa’nın diğer ilçelerle kıyaslandığında sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından konumlandığı yeri gösteren bu veriler bir anlamda ilçe genelinde sürdürülebilir yerel kalkınma anlamında geliştirilmesi ve uygulanması gerekli stratejilere duyulan ihtiyaca da işaret etmektedir.

Özetle bir nispeten yeni kurulmuş bir sınır ilçesi olmasının yanında, kendine doğal, kültürel ve sosyo-ekonomik özellikle sahip Artvin ili

Kemalpaşa ilçesi, sakin şehir üyeliği ile yerel kalkınma potansiyelinin birlikte ele alınabileceği özgün bir araştırma alanı olarak belirlenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma amacına ulaşmak üzere birincil ve ikincil veri kaynaklarından istifade edilmiştir. Birincil veriler araştırmanın yürütüldüğü Kemalpaşa ilçesindeki kamu kurumu yönetici veya temsilcileriyle yapılan görüşmeler ile saha gözlemlerinden elde edilmiştir. İkincil veri kaynakları ise konuya ilişkin bilimsel yayınların yanı sıra çeşitli kurum ve kuruluşlardan ve bu kurumların ağ sayfalarından temin edilen belge, rapor ve istatistiki verilerden oluşmaktadır.

Bu araştırmada, araştırma amacına yönelik verilerin toplanması ve toplanan verilere bağlı olarak ölçütlerin puanlandırılmasını içeren iki aşamalı bir yaklaşım kullanılmıştır. İlk aşamada gözlem, görüşme ve belge analizine dayalı olarak olguları doğal ortamında bütüncül biçimde ele alan nitel araştırma yönteminden istifade edilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2008:39). Bu kapsamda veri toplama tekniği olarak Kemalpaşa ilçesindeki kaymakamlık, belediye, ilçe sağlık müdürlüğü, halk eğitim merkezi müdürlüğü, orman işletme şefliği gibi kamu kurumlarının yöneticisi ve/veya çalışanı olan katılımcılarla 2021 yılında yapılan derinlemesine görüşmeler ve saha gözlemlerinden istifade edilmiştir. Görüşmelerde katılımcıların sorulara tarafsız biçimde yanıt vererek gerçek düşüncelerini ve doğru bilgileri paylaştıkları varsayılmıştır. Görüşme sürecinde katılımcıların izni alınmak suretiyle ses kaydı alınmış ve ayrıca görüşmenin önemli kısımları yazılı olarak not edilmiştir.

Görüşmeler öncesinde hazırlanan yarı yapılandırılmış formlarda, Kemalpaşa ilçesinin mevcut durumu ve sorunları ile sakin şehir üyelik ölçütleriyle ilişkilendirilebilecek faaliyetleri ortaya çıkarmaya yönelik açık uçlu sorulara yer verilmiştir. Bu sorular Kemalpaşa özelinde; çevre, altyapı, kentsel yaşam kalitesi, organik üretim, el sanatları, mutfak kültürü, turizm potansiyeli, ziyaretçi motivasyonları, sivil toplum kuruluşları iş birlikleri, sakin şehir farkındalığı ve kırsal yerleşimlere sağlanan destekler gibi başlıkları kapsamaktadır.

İkinci aşamada araştırma özelinde ölçüt temelli puanlama gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda puanlandırmaya ve akabinde değerlendirmeye konu edilen Uluslararası Cittaslow Birliği tarafından 7 ana başlık (AB) altında belirlenmiş olan 72 üyelik ölçütü Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Sakin şehir üyelik ölçütleriⁱ

AB	Ölçütler
1.Çevre Politikaları (ÇEVP)	1.1. Hava temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi * 1.2. Su temizliğinin yasa tarafından belirtilen parametrelerde olduğunun belgelenmesi * 1.3. Halkın içme suyu tüketiminin ulusal ortalamayla karşılaştırılması 1.4. Kentsel katı atıkların ayrıştırılarak toplanması * 1.5. Endüstriyel ve evsel kompostlamanın desteklenmesi 1.6. Kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması * 1.7. Binalarda ve kamu kullanım alanlarında enerji tasarrufu 1.8. Kamunun yenilebilir enerji kaynaklarından enerji üretimi 1.9. Görsel kirliliğin ve trafik gürültüsünün azaltılması 1.10. Kamusal ışık kirliliğinin azaltılması * 1.11. Hane başına düşen elektrik enerjisi tüketimi 1.12. Biyoçeşitliliğin korunması.
2.Altıyapı Politikaları (AYP)	2.1. Kamu binalarına bağlı verimli bisiklet yolları 2.2. Mevcut bisiklet yollarının araç yollarıyla kilometre üzerinden karşılaştırılması * 2.3. Metro ve otobüs durakları gibi aktarma merkezlerinde bisiklet park yerleri 2.4. Özel taşıt kullanımına alternatif olarak eko ulaşım planlanması * 2.5. Engellilere yönelik mimari engellerin kaldırılması * 2.6. Aile hayatı ve hamile kadınlar için girişimler * 2.7. Sağlık hizmetlerine onaylanmış ulaşılabilirlik 2.8. Kent merkezlerinde malların sürdürülebilir dağıtımı 2.9. Şehir dışında çalışan şehir sakinlerinin oranı *

ⁱ 1999 yılından itibaren zaman zaman yenilenen söz konusu ölçütler içinde eskilerinden farklı olarak, zorunlu ve perspektif ölçütlere yer verilmiştir. Zorunlu ölçütler o konuda yapılan çalışmaların mevcudiyetinin zorunlu olduğu ölçütler (*) iken, perspektif ölçütler (**) ise aday kent tarafından geleceğe yönelik daha kesin ve imtiyazlı taahhütlerin benimsendiği ölçütleri temsil etmektedir. Diğer ölçütler ise zorunlu olmamakla birlikte uygulanmaları durumunda yerel kalkınmaya katkı sağlayacak niteliktedir. Bu sınıflama da değerlendirme sürecinde dikkate alınmıştır (URL-3).

3.Kentsel Yaşam Kalitesi Politikaları (KYKP)	3.1. Kentin direnci için planlama ** 3.2. Kente ait değerlerin iyileştirilmesi, kent merkezlerinin ve kamu binalarının değerlerinin artırılması için programlar * 3.3. Verimli bitkiler ve meyve ağaçları kullanılarak sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi ve/veya oluşturulması ** 3.4. Kentsel yaşanabilirliğin artırılması 3.5. Marjinal alanların tekrar değerlendirilip kullanılması * 3.6. Vatandaşlara ve turistlere yönelik interaktif hizmetlerin geliştirilmesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılması * 3.7. Sürdürülebilir mimari için hizmet masası oluşturulması * 3.8. Kentin internet ağına sahip olması * 3.9. Kirleticilerin izlenmesi ve azaltılması * 3.10. Tele çalışmanın geliştirilmesi 3.11. Kişisel sürdürülebilir kentsel planlanmanın teşviki 3.12. Sosyal altyapıyı desteklemek 3.13. Kamusal sürdürülebilir kentsel planlamanın teşviki * 3.14. Kent içindeki kullanışlı yeşil alanların verimli bitkiler ile değerlendirilmesi ** 3.15. Yerel ürünlerin ticarileşmesi için alanların yaratılması * 3.16. Atölyelerin korunması ve değerlerinin artırılması – doğal/yerel alışveriş merkezlerinin yaratılması * 3.17. Yeşil alanlarda kullanılan beton miktarı
4. Tarımsal, Turistik, Esnaf ve Sanatkarlara Dair Politikalar (TTESDP)	4.1. Agroekolojinin geliştirilmesi ** 4.2. El yapımı ve etiketli veya markalı esnaf/sanatkar ürünlerinin korunması * 4.3. Geleneksel iş tekniklerinin ve zanaatların değerinin artırılması* 4.4. Kırsal bölgede yaşayanların hizmetlere erişimini arttırarak kırsal bölgelerin değerini arttırmak * 4.5. Kamuya ait restoranlarda (okul kantinleri, aş evleri vb) yerel, mümkünse organik ürünlerin kullanılması * 4.6. Kişisel kullanımda ve yemek sektöründe tat eğitimlerinin verilmesi ve mümkünse organik yerel ürünlerin kullanılmasının teşvik edilmesi * 4.7. Yerel ve geleneksel kültürel etkinliklerin korunması ve değerlerinin artırılması * 4.8. Otel kapasitelerin artırılması * 4.9. Tarımda GDO kullanımının yasaklanması 4.10. Önceden tarım için kullanılmış alanların kullanımı hakkındaki imar planları için yeni fikirlerin varlığı

5. Misafirperverlik, Farkındalık ve Eğitim İçin Planlar (MFEP)	5.1. İyi karşılama * 5.2. Esnafın ve operatörlerin farkındalıklarını arttırmak * 5.3. Yavaş güzergâhların mevcut olması 5.4. Önemli yönetsel kararlara tabandan tavana katılım sürecini sağlayacak aktif tekniklerin benimsenmesi 5.5. Eğitimciler, yöneticiler ve çalışanların <i>Cittaslow</i> temaları hakkında sürekli eğitim görmesi ** 5.6. Sağlık eğitimleri 5.7. Yöre halkına <i>Cittaslow</i> 'un anlamı hakkında sistematik ve kalıcı eğitim vermek * 5.8. <i>Cittaslow</i> üzerine yerel yönetim ile çalışan derneklerin aktif varlığı 5.9. <i>Cittaslow</i> kampanyalarının desteklenmesi * 5.10. <i>Cittaslow</i> logosunun internet sayfasında ve antetli kağıt üzerinde kullanımı *
6. Sosyal Uyum (SUY)	6.1. Azınlıklara yönelik ayrımcılığa karşı çalışmalar 6.2. Farklı etnik kökene sahip insanların aynı mahallede yaşaması 6.3. Engelli kişilerin entegrasyonu 6.4. Çocuk bakımının desteklenmesi 6.5. Genç neslin istihdam durumu 6.6. Yoksulluk 6.7. Toplumsal ortaklıklar/sivil toplum kuruluşların mevcudiyeti 6.8. Farklı kültürlerin entegrasyonu 6.9. Politikaya katılım 6.10. Belediyenin kamu konut yatırımı 6.11. Gençlik faaliyetlerinin yürütüldüğü bir alanların ve bir gençlik merkezinin mevcudiyeti
7. Ortaklıklar (ORT)	7.1. Slowfood aktiviteleri ve kampanyaları için destek 7.2. Doğal ve geleneksel yiyecekleri Slowfood veya diğer kurumlar ile desteklemek 7.3. Eşleştirme projelerini desteklemek ve geliştirmekte olan ülkelerin <i>Cittaslow</i> ve <i>Slowfood</i> felsefelerinin yayılmasını da sağlayacak şekilde gelişmeleri için iş birliği yapmak

Araştırmacılar tarafından yürütülen saha gözlemleri ile derinlemesine görüşmelerden elde edilen veriler ve bilgiler, Tablo 1'deki sakin şehir üyelik ölçütleriyle ilişkilendirilmiş ve ölçütlerin karşılanma düzeyi üçlü bir puanlandırma sistemi ile değerlendirilmiştir. Puanlandırmada, ölçüte ilişkin mevcut durumun ilçenin sürdürülebilir yerel kalkınmasına katkısı dikkate alınmıştır. İlçede ilgili ölçüte dair; herhangi bir faaliyet, uygulama veya proje yoksa ya da var olan uygulamalar olumsuz etki doğuruyorsa 0 (sıfır) puan, faaliyet veya uygulama mevcut ancak yetersiz ise 1 (bir) puan, faaliyet veya uygulama yeterli düzeyde ise 2 (iki puan) puan ataması yapılmıştır.

Toplam 72 ölçütün her birinden en fazla 2 puan alınabileceğinden, ilçe genelinde en yüksek toplam puan 144 olabilecektir. Puan aralıklarının eşit olduğu varsayılarak, aritmetik ortalama değerlendirmesi için aralık değeri 0,66 olarak hesaplanmıştır. Buna göre ölçüt puanlarının değerlendirilmesinde;

- 0,00–0,66 puan aralığı için zayıf,

- 0,67–1,33 puan aralığı için orta,
- 1,34–2,00 puan aralığı için iyi şeklinde bir sınırlandırma kullanılmıştır.

Ayrıca ölçüt bazlı değerlendirmelerde 1 puan eşik değer olarak kabul edilmiş; bu değer altı olumsuz (zayıf), üstü ise olumluya (iyiye) yakın durumun ifadesi olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Sakin Şehir Üyelik Ölçütleri Bazında Puanlandırma

Kemalpaşa ilçesinin mevcut durumundan hareketle 7 ana başlık altında toplanan sakin şehir üyelik ölçütleri bazındaki puanlandırma sonuçları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Sakin şehir üyelik ölçütleri puanlaması

AB	Ölçüt No	Mevcut durum	Puan
ÇEVPE	1.1*	Veri ve bilgi yok	0
	1.2*	Su depoları (mevcut su depolarına ilave olarak 1 adet 700 ton, 2 adet 200 ton, 1 adet 100 ton depo inşa edilmiş) ve bu depolara su temini için yaklaşık 22 km isale hattı bulunmaktadır. Kullanılan suyun güvenilir bir su olduğu tespit edilmiş olsa da bununla ilgili bir veri yoktur.	1
	1.3.	Veri ve bilgi yok	0
	1.4*	Artvin ve Rize İli Yerel Yönetimleri Katı Atık Tesis. Yapma İşletme Birliği (ARRIKAP) çalışmalar sürdürülmektedir. Kentsel katı atıklarının ayrıştırılarak toplanması için Çoruh Havzası Kalkınma Birliği (ÇOKAP) çalışmaları da devam etmektedir.	1
	1.5.	Veri ve bilgi yok	0
	1.6.*	Çevre koşullarının iyileştirilmesi, kıyıların kirlenmesinin önlenmesi, salgın ve diğer hastalıkların çevresel kaynaklarının azaltılması ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla Kemalpaşa Ön Arıtmalı Derin Deniz Deşarj inşaatı tamamlanmıştır. Mevcut kanalizasyon şebeke hattına ilave 5 km uzunluğunda hat yapılmıştır.	2
	1.7	Belediye binası yenilenmiş dış yalıtım sistemi vardır	1
	1.8	Veri ve bilgi yok	0
	1.9	Yıllarca trafik sorunu olan Kemalpaşa-Sarp Karayolu üzerindeki şehir kavşağındaki “Trafik Lambaları” ve üst geçidi yapılmıştır.	1
	1.10*	Veri ve bilgi yok	0
	1.11	Veri ve bilgi yok	0
	1.12	Ormanların korunması ve bakımı yapılmaktadır.	1
	Toplam		7
	Ortalama		0,58
AYP	2.1	Bisiklet yolu yoktur.	0
	2.2*	Bisiklet yolu yoktur ama 2 km uzunluğunda doğal plaj alanı planlanmasının içinde 2 km bisiklet yolu bulunmaktadır.	1
	2.3	Veri ve bilgi yok	0
	2.4*	Veri ve bilgi yok	0
	2.5*	Kamu binalarında engellilere yönelik düzenlemeler (kaldırım, asansör vb.) bulunmaktadır.	2

	2.6*	Veri ve bilgi yok	0
	2.7	İlçede sadece aile hekimliği bulunmakta, hastane hizmeti için Hopa ilçesine gidilmektedir.	1
	2.8	Veri ve bilgi yok	0
	2.9*	İlçede iş imkânları sıkıntılı genellikle ilçe dışında bir yer de çalışılmaktadır.	0
		<i>Toplam</i>	<i>4</i>
		<i>Ortalama</i>	<i>0,44</i>
KYP	3.1**	Kentin direnci için kent park ve mesire alanı düzenlenmiştir. Kemalpaşa ilçesini çevreleyen Pilav Tepesi, Cefuka ve Sultanselim Dağları'na sahilten "Teleferik Hattı" planlanmaktadır. Ayrıca sahil projesi vardır.	1
	3.2*	Kente ait parklar, yollar iyileştirilmiştir.	2
	3.3**	Veri ve bilgi yok	0
	3.4	Veri ve bilgi yok	0
	3.5*	Kohula mevkiinde otantik yapısına uygun piknik alanı, sayfiye alanı ve yapay havuz oluşturulmuştur.	2
	3.6*	Kemalpaşa kamu kurumları internet sitelerini aktif kullanmakta, web sitesinde, sosyal medyalarla vatandaşlarımız için haber ve duyuru yapılmaktadır.	1
	3.7*	Veri ve bilgi yok	0
	3.8*	İnternet ağı vardır.	2
	3.9*	İŞKUR tarafından istihdam edilen işçilerle çevre kirleticileri ve atıkların izlenip azaltılması için çalışmalar yapılmaktadır.	2
	3.10	Pandemi nedeniyle son yıllarda toplantılar, görüşmeler, dersler vb. uzaktan yapılmaktadır.	2
	3.11	Veri ve bilgi yok	0
	3.12	Kemalpaşa Kültür Merkezi planlanmakta ve temeli atılmıştır. Kemalpaşa ilçesinde görsel bir güzellik katacak olan "Festival Alanı ve Sosyal Tesis Projesi" inşaatı planlanmıştır. Her sene festivaller, konserler, tiyatrolar planlanmakta ve uygulanmaktadır.	2
	3.13*	Veri ve bilgi yok	0
	3.14**	Veri ve bilgi yok	0
	3.15*	Yerel ürün olarak yabani mersin bahçeleri olup, bunlar, meyve, bal, şurup olarak internet üzerinden ve yine ilçede yaygın şekilde üretilen çay da ÇAYKUR aracılığı ile pazarlanmaktadır.	2
	3.16*	ÇAYKUR fabrikası ve Çay satış mağazası vardır.	1
	3.17	Veri ve bilgi yok	0
		<i>Toplam</i>	<i>17</i>
		<i>Ortalama</i>	<i>1</i>
TTSDP	4.1**	Veri ve bilgi yok	0
	4.2*	Halk eğitim merkezi kurslarında çeşitli ürünler elde edilir.	2
	4.3*	Halk eğitim merkezinde (halı dokuma, dikiş, kırkyama, piyano, bağlama vb.) çeşitli kursları vardır.	2
	4.4*	Köylerden okullara, hastanelere giden yollar iyileştirilmeler (Cumhuriyet Mah. 19 Mayıs, Pirinçlik ve Özgür Sokakları parke ve yaya yolu düzenlemesi parke taşı döşemesi vb.) yapımı	2
	4.5*	Veri ve bilgi yok	0
	4.6*	Veri ve bilgi yok	0
	4.7*	Geleneksel olarak her yıl festivaller düzenlenmekte ve "Kültür Sokağı" oluşturulmakta	2
	4.8*	Kemalpaşa'da tek otel vardır.	1

	4.9	Veri ve bilgi yok	0
	4.10	Veri ve bilgi yok	0
		<i>Toplam</i>	9
		<i>Ortalama</i>	0.9
MFEP	5.1*	Veri ve bilgi yok	0
	5.2*	Veri ve bilgi yok	0
	5.3	Veri ve bilgi yok	0
	5.4	Belediye verdiği kararları halka açık toplantılar yaparak paylaşıp ve görüşlerini almaktadır.	2
	5.5**	Böyle bir çalışma yoktur.	0
	5.6	Sağlık ekipleri tarafından düzenli olarak ay gebe eğitimi, kanser, korona vb. konularda bilgilendirmelerde bulunulur.	2
	5.7*	Veri ve bilgi yok	0
	5.8	Veri ve bilgi yok	0
	5.9*	Veri ve bilgi yok	0
	5.10*	Veri ve bilgi yok	0
		<i>Toplam</i>	4
		<i>Ortalama</i>	0.4
SUY	6.1	Veri ve bilgi yok	0
	6.2	Veri ve bilgi yok	0
	6.3	Özellikle kamu binalarında engellilere yönelik düzenlemeler (kaldırım, asansör vb.) bulunmaktadır	2
	6.4	Bir tane okul öncesi kreş vardır.	1
	6.5.	İstihdam oranı çok düşüktür.	0
	6.6	Bu yıl ihtiyaç sahibi öğrencilere 70 adet tablet ve 30 öğrenciye öğrenim bursu, 750 haneye kumanya yardımı yapılmıştır. Aynı zamanda eğitim için EBA destek noktası oluşturulmuş.	2
	6.7	Bazı kurumlar ve sivil toplum kuruluşları belediye ile ortak çalışmalar yürütüyor.	2
	6.8	Bununla ilgili bir çalışma yoktur.	0
	6.9	Yerel halkın politikaya katılımının yüksek (2019 seçimlerine katılım oranı %90)	2
	6.10	Veri ve bilgi yok	0
	6.11	Gençlik merkezi olmamakla birlikte bir spor tesisi planlanmaktadır.	1
		<i>Toplam</i>	10
		<i>Ortalama</i>	0.9
ORT	7.1	Veri ve bilgi yok	0
	7.2	Veri ve bilgi yok	0
	7.3	Veri ve bilgi yok	0
		<i>Toplam</i>	0
		<i>Ortalama</i>	0

İlk sıradaki ÇEVP ana başlığı altında yer alan 12 ölçütün puanlandırılması sonucunda, hipotetik olarak alınabilecek en yüksek 24 puana karşılık toplam 7 puan elde edilmiş; ölçüt başına ortalama puan 0,58'de kalmıştır. Ayrıca ana başlık altındaki ölçütlerden yalnızca 1.6 numaralı ölçütte (kentsel ya da toplu kanalizasyon için atık su arıtma tesisinin bulunması) tam yeterlilik sağlanırken; 1.1, 1.3, 1.5, 1.8, 1.10 ve 1.11 numaralı ölçütlerde herhangi bir faaliyetin bulunmadığı görülmüştür (Tablo 2). Bu bulgular, çevre

politikaları boyutunda Kemalpaşa ilçesindeki kurumsal kapasite ve uygulama düzeyinin nispeten sınırlı olduğuna işaret etmektedir.

Sakin şehir üyelik sürecinde esas alınan ÇEVP ölçütleri, ilgili şehirlerin yerel kalkınmasını çevresel sürdürülebilirlik temelinde desteklemenin yanında doğal kaynakların korunması ve halkın yaşam kalitesinin artırılmasını birlikte ele alan bütüncül bir çevre yönetimi yaklaşımını benimsemektedir. Bu yaklaşım, çevresel değerlerin korunmasını yalnızca teknik altyapı yatırımlarıyla değil, aynı zamanda yerel yönetimlerin planlama anlayışı ve kent sakinlerinin çevresel bilinç düzeyiyle ilişkilendirmektedir. Nitekim literatürde sürdürülebilir kent yönetiminde kurumsal kapasite ile toplumsal çevre bilinci arasındaki etkileşimin toplumsal yaşam standartlarındaki belirleyici rolüne dikkat çekilirken (Park ve Kim, 2016:353,354), kentsel yaşamın farklı alanlarında doğaya verilen zararın azaltılmasının ancak planlı ve katılımcı çevre politikalarıyla mümkün olabileceği de vurgulanmaktadır (Yüksel, 2016:20-23). Benzer biçimde, sakin şehir üyeliği sürecinde biyolojik çeşitliliğin ve doğal kaynaklarının korunmasına yönelik politikaların yerel kalkınmanın çevresel boyutundaki olumlu etkilerine de işaret edilmektedir (Öztürk ve ark., 2025:469).

Kemalpaşa ilçesi özelinde ÇEVP ana başlı altında elde edilen düşük puanlar, çevresel performansın daha çok ilçenin sahip olduğu mevcut doğal avantajlara dayandığını; planlı, sistematik ve kurumsallaşmış bir çevre yönetimi yaklaşımının ise yeterince gelişmediğini göstermektedir. Bu durum, çevre politikalarının sorun odaklı uygulamalar yerine, stratejik planlama, kurumsal koordinasyon ve toplumsal katılım boyutlarını içeren bütüncül bir çerçeveye kavuşturulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bulgular, ilçede belirgin çevresel sorun alanlarının varlığına ve bu sorunların çözümüne yönelik somut, ölçülebilir ve sürekliliği olan çevre stratejilerinin geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir.

AYP başlığı altındaki 9 ölçütten, hipotetik olarak alınabilecek 18 puana karşılık yalnızca 4 puan elde edilmiş; ölçüt başına ortalama puan 0,44'te kalmıştır. Bu sonuç, Kemalpaşa ilçesinin altyapı politikaları bakımından zayıf bir görünüm sergilediğini göstermektedir. Ölçütler incelendiğinde, yalnızca 2.5 numaralı ölçütte (kamu binalarında engellilere yönelik düzenlemeler) iyi puan düzeyiyle yeterlilik sağlanmış; 2.1, 2.3, 2.4, 2.6, 2.8 ve 2.9 numaralı ölçütlerde ise herhangi bir faaliyetin bulunmadığı saptanmıştır. Bulgular, altyapı alanında Kemalpaşa ilçesinin kurumsal planlama ve uygulama kapasitesinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Sakin şehir yaklaşımında altyapı politikaları, kentsel yaşam kalitesini artıran hizmetlerin sağlanması kadar bu hizmetlerin çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu biçimde süreklilik arz etmesini hedeflemektedir. Bu çerçevede altyapı, yalnızca teknik hizmet sunumu değil; kamusal alanların düzenlenmesi, erişilebilirliğin artırılması ve kentsel refahın desteklenmesi açısından sürdürülebilir yerel kalkınmanın özellikle çevresel ve sosyal boyutlarına hizmet eden temel araçlarından biri olarak

değerlendirilmektedir (Öztürk ve ark., 2025:457). Kemalpaşa örneğinde elde edilen düşük puanlar, ÇEVP ölçütlerinde gözlenen tabloya benzer biçimde, altyapı alanında da planlı, bütüncül ve kurumsallaşmış bir politika çerçevesinin yeterince gelişmediğine işaret etmektedir. Bu durum, ilçede altyapı hizmetlerinin sürdürülebilirlik ekseninde yeniden ele alınması ve stratejik bir planlama anlayışıyla güçlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

KYKP başlığı altındaki 17 ölçütte, hipotetik olarak alınabilecek 34 puana karşılık 17 puan elde edilmiş; ölçüt başına ortalama 1 puan ile Kemalpaşa'nın genel görünümü orta puan düzeyinde kalmıştır. Ölçütlerin sekizinde (3.2, 3.5, 3.8, 3.9, 3.10, 3.12, 3.15) tam (iyi) puan alınmasına karşın, 3 ölçütte orta, 7 ölçütte zayıf puan söz konusudur. Özellikle verimli bitkiler ve meyve ağaçlarıyla sosyal yeşil alanların iyileştirilmesi/oluşturulması, sürdürülebilir mimari için hizmet masası kurulması, kişisel ve kamusal sürdürülebilir kentsel planlamanın teşviki, yeşil alanlarda beton kullanımının izlenmesi gibi ölçütlerde veri ve uygulama eksikliği dikkat çekmektedir. Ayrıca zorunlu 9 KYKP ölçütünden alınan 13 puan, zorunlu ölçütlerin yalnızca %72'sinin karşılanabildiğini göstermektedir.

KYKP ölçütleri, kentsel yaşam kalitesini artıracak planlama ve uygulamaların yerel ölçekte kurumsallaşmasını teşvik etmektedir. Bu çerçeve, sürdürülebilir yerel kalkınmanın sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarını birlikte ele alan bütüncül bir planlama anlayışını gerektirir (Yüksel, 2016:112; İpek ve Öztürk, 2021:429). Kemalpaşa'da elde edilen görece düşük/orta puan düzeyi sakin şehir felsefesinin kentsel planlama pratiklerine ve yaşam kalitesini artırmaya dönük uygulamalara henüz yeterince yansımadağını göstermektedir. Bulgular, planlamada sürdürülebilirlik eksenli kurumsal araçların ve izleme-değerlendirme mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekliliğine işaret etmektedir.

TTESDP başlığı altındaki 10 ölçütte, hipotetik olarak alınabilecek 20 puana karşılık 9 puan elde edilmiş; ölçüt başına ortalama 0.9 puan ile orta düzeyde bir performans saptanmıştır. Ölçütlerin yarısında (4.2, 4.3, 4.4, 4.7) tam puan alınırken, 4.8 'de orta, kalan ölçütlerde hiç puan alınamamıştır.

Literatürde TTESDP kapsamındaki ölçütlerin sürdürülebilir yerel kalkınmayı sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarıyla desteklediğini; yerel kültürel değerlerin turizm ve yerel ekonomi açısından stratejik bir araca dönüştürülebileceği vurgulanmaktadır (Öztürk ve ark., 2023:202; Bessière, 1998). Gerek ölçütlere ilişkin puanlar gerekse görüşmeler ve saha gözlemleri Kemalpaşa'da organik üretim potansiyelinin, geleneksel el sanatlarının ve yerel mutfak kültürünün varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Bu tablo, sakin şehir yaklaşımının yerel kimliği koruma ve yerel üretimi destekleme ilkeleriyle örtüşmektedir. Bununla birlikte, söz konusu değerlerin ekonomik katma değere dönüştürülmesi, markalaşma ve sistematik bir yerel kalkınma stratejisine entegrasyonu konusunda kurumsal ve planlı bir yaklaşımın henüz

gelişmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, mevcut potansiyelin stratejik planlama araçlarıyla desteklenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

MFEP başlığı altındaki 10 ölçütte, hipotetik olarak alınabilecek 20 puana karşılık yalnızca 4 puan elde edilmiş; ölçüt başına ortalama 0,40 puan ile Kemalpaşa'nın bu boyutta zayıf bir performans sergilediği görülmüştür. Alt ölçütlerin yalnızca ikisinde (5.4 ve 5.6) tam yeterlilik sağlanmış; kalan sekiz ölçütte (5.1, 5.2, 5.3, 5.5, 5.7, 5.8, 5.9 ve 5.10) herhangi bir faaliyete rastlanmamıştır. Bu bulgular, yönetsel kararlara katılımı destekleyen bazı uygulamalar ve sınırlı sağık-eğitim faaliyetleri dışında, farkındalık artırıcı ve toplumsal katılımı kurumsallaştıran araçların yeterince gelişmediğini göstermektedir. Oysa sakin şehir yaklaşımında eğitim, farkındalık ve misafirperverlik; yerel halkın sürece aktif katılımını sağılayan, sürdürülebilirlik kültürünü tabana yayan temel politika alanları olarak değerdendirilmektedir. Bu çerçevede elde edilen düşük puan, söz konusu yaklaşımın Kemalpaşa'da kurumsal ve toplumsal düzeyde yeterince içselleştirilmediğine işaret etmektedir.

SUY ölçütleri bakımından Kemalpaşa, 11 ölçütte toplam 10 puan almış ve ortalama 0.9 puan ile orta düzeyde bir görünüm sergilemiştir. Engelli bireylerin entegrasyonu, çocuk bakımının desteklenmesi, yoksullukla mücadele, sivil toplumun varlığı ve politikaya katılım gibi alanlarda belirli çalışmalar bulunmasına karşın; azınlıklara yönelik ayrımcılıkla mücadele, farklı etnik kökenlerin birlikte yaşamı, genç istihdamı, kültürel entegrasyon ve belediyenin kamu konut yatırımları gibi ölçütlerde herhangi bir uygulamaya rastlanmamıştır. Bu tablo, sosyal politika alanında seçici ve parçalı uygulamaların bulunduğunu; kapsayıcı ve bütüncül bir sosyal uyum yaklaşımının ise henüz gelişmediğini göstermektedir.

ORT başlığı altında ise mevcut ölçütlerin hiçbirinden puan alınamamıştır. Özellikle Slow Food faaliyet ve kampanyalarına destek, yerel ve geleneksel ürünlerin bu tür ağılarla ilişkilendirilmesi ve eşleştirme projeleri gibi ölçütlerde herhangi bir girişimin bulunmaması, yerel potansiyelin ulusal ve uluslararası ağılarla bütünleştirilemediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, sakin şehir felsefesinin önemli bileşenlerinden biri olan ağ temelli işbirliği ve deneyim paylaşımı boyutunun Kemalpaşa'da henüz karşılık bulmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, ortaklıklara ilişkin ölçütlerin önemli bir kısmının üyelik sonrasında hayata geçirilecek nitelikte olması, mevcut durumun potansiyel gelişime açık olduğunu da düşündürmektedir.

SUY ve ORT ölçütlerine ilişkin mevcut bulgular, sosyal uyum ve ortaklıklar boyutunda Kemalpaşa'nın sakin şehir yaklaşımını kurumsal ve stratejik düzeyde henüz yeterince benimsemediğine işaret etmektedir.

Sakin Şehir Üyelik Ölçüt Türleri Bazında Puanlandırma

Kemalpaşa ilçesinin mevcut durumu ve ilçede yürütölen faaliyetler esas alınarak, zorunlu ve tüm ölçütler bazındaki puanlandırma sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Sakin şehir üyelik ölçüt türleri puanlaması

AB	Ölçüt Türü (Adet)	Puan					Üyelik	
		Azami		Hesaplanan		Ölçütlerini Karşılama Oranı (%)		
		Zorunlu	Tüm	Zorunlu	Tüm	Zorunlu	Tüm	
1. ÇEVP	5	12	10	24	4	7	40	29.17
2. AYP	5	9	10	18	3	4	30	22.22
3. KYKP	9	17	18	34	12	17	66.67	50
4. TTESDP	7	10	14	20	9	9	64.29	45
5. MFEP	5	10	10	20	0	4	0	20
6. SUY	-	11	-	22	0	10	-	45.45
7. ORT	-	3	-	6	0	0	-	0
Toplam	31	72	62	144	28	51	45.16	35.42

Tablo 3'ten görüleceği üzere Kemalpaşa 31 tanesi zorunlu olmak üzere toplam 72 adet sakın şehir üyelik ölçütü bazında yapılan puanlama sonucunda, zorunlu ölçütlerden 28 puan ve tüm ölçütlerden ise 51 puan alınmıştır. Buna göre ilçede zorunlu ölçütleri karşılama oranı %45,16 iken, tüm ölçütleri karşılama oranı %35,42 olmuştur. Bahse konu oranlarla birlikte sakın şehir üyeliğine kabul şartının ilgili tüm ölçütler açısından alınabilecek tam puanın %50'sini sağlamak olduğu (Pink, 2008:97) dikkate alındığında Kemalpaşa'nın mevcut durumu itibarıyla sakın şehir üyeliği için gerekli asgari puan şartını karşılamadığı ya da üyelik için yeterli niteliklere sahip olmadığı ifade edilebilir. Bu sonuç İpek ve Öztürk (2022:439) tarafından sürdürülebilir yerel kalkınmayla sakın şehir ilişkisini Artvin ili ilçeleri özelinde ele alan çalışmanın bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Nitekim bahse konu çalışmaya konu 7 ilçe arasında Kemalpaşa sakın şehir üyelik ölçütlerini en az karşılayan ilçe olmuştur.

Bununla birlikte, ölçütler arasında yer alan bazı kritik alanlarda yüksek performans dikkat çekmektedir. Örneğin KYKP hem zorunlu hem de tüm ölçütler bağlamında en yüksek karşılama oranlarına (sırasıyla %66,67 ve %50) sahip ana başlık olarak öne çıkmaktadır. Özellikle atık su arıtma tesisinin bulunması, engellilere yönelik mimari düzenlemeler, kent merkezi ve kamu binalarının iyileştirilmesi, marjinal alanların yeniden kullanımı, internet altyapısı ve bilgi-iletişim teknolojilerinin hizmet sunumunda

kullanımı, kirleticilerin izlenmesi, yerel ürünlerin ticarileştirilmesi, zanaatkârlığın ve geleneksel üretim tekniklerinin korunması, kırsal hizmetlere erişimin artırılması, kültürel etkinliklerin desteklenmesi ve konaklama kapasitesinin geliştirilmesi gibi 13 zorunlu ölçütün her birinden tam puan alınmış ve bu ölçütlerden toplam 26 puan elde edilmiştir.

Kemalpaşa'nın sakin şehir üyelik potansiyelinin düşük çıkması, ilçenin Sarp Sınır Kapısı'na bağlı sınır ticareti ve taşımacılık odaklı dinamik ekonomik yapısıyla ilişkilendirilebilir. Zira Kemalpaşa'daki sınır ticareti yoğunluğu ve buna bağlı olarak ilçenin geçiş odaklı mekânsal kullanımı; Mayer ve Knox (2006:322-323) ile Knox (2005:3-5) tarafından sakin şehir felsefesi bağlamında savunulan; insan odaklı planlama, yavaş yaşam ve küreselleşmeye karşı yerel kimliği koruma ilkeleriyle yapısal olarak çelişmektedir. Ayrıca, 2017 yılında ilçe statüsü alan idari yapının teknik ve kurumsal uzmanlık süreçlerinin henüz gelişim aşamasında olması, çevre politikaları ve altyapı boyutlarındaki ölçütlere ilişkin düşük puanların temel gerekçesi olarak ifade

Elde edilen bulgular; Kemalpaşa'nın kültürel değerler, doğal çevre, geleneksel üretim, kırsal yerleşim dokusu ve temel kentsel hizmetler açısından sakin şehir yaklaşımıyla uyumlu bir potansiyele sahip olduğunu, ancak altyapı, planlama, yönetim, farkındalık ve stratejik yönetim alanlarındaki eksikliklerin bu potansiyelin somut ve sürdürülebilir kalkınma adımlarına dönüştürülmesini sınırlandırdığına işaret etmektedir. Dolayısıyla bu sonuçlar; sakin şehir üyelik ölçütlerinin yalnızca bir ilçenin üyelik potansiyelini değerlendirmek için değil, aynı zamanda yerel yönetimler ve karar vericiler açısından ilçelerin güçlü ve zayıf yönlerini sistematik olarak ortaya koyan stratejik bir planlama rehberi oluşturarak yerel kalkınma süreçlerinin planlanmasına da destek olabilecek araçlar olarak kullanılabileceğini de göstermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu araştırmada, sakin şehir üyelik ölçütleri esas alınarak Kemalpaşa ilçesinin sakin şehir olma potansiyeli nitel veri toplama teknikleri, saha gözlemleri ve ölçüt temelli puanlama yaklaşımıyla değerlendirilmiştir. Bulgular, ilçenin bazı alanlarda sakin şehir felsefesi ile yüksek düzeyde örtüştüğünü; bazı alanlarda ise önemli yapısal ve yönetsel eksiklikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Kemalpaşa'nın özellikle doğal çevresi, kırsal peyzajı, yerel kültürel değerleri, küçük ölçekli yerleşim dokusu ve toplumsal yapısı itibarıyla sakin şehir felsefesiyle önemli ölçüde örtüştüğünü göstermektedir. Buna karşılık, altyapı, kentsel yaşam kalitesi, kurumsal iş birlikleri, farkındalık ve planlama boyutlarında bazı eksikliklerin bulunduğu ve bu alanlarda geliştirilmeye açık yönlerin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan ölçüt temelli değerlendirme yaklaşımı, yalnızca Kemalpaşa'nın üyelik potansiyelini ortaya koymakla kalmamış; aynı zamanda

ilçenin hangi alanlarda yerel kalkınma açısından öncelikli adımlar atması gerektiğini de somut biçimde göstermiştir. Bu yönüyle sakin şehir üyelik ölçütlerinin, yerel yönetimler için bir üyelik kontrol listesi olmanın ötesinde, sürdürülebilir yerel kalkınmaya yönelik stratejik bir rehber niteliği taşıdığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda yerel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde araştırma kapsamındaki puanlamada özellikle zayıf ve orta düzey şeklinde puanlandırılan ölçütlerle ilgili çalışmalara öncelik verilmelidir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda Kemalpaşa için aşağıdaki öneriler geliştirilebilir:

- Çevre ve enerji politikaları kapsamında atık yönetimi, yenilenebilir enerji kullanımı ve çevresel farkındalık projeleri yaygınlaştırılmalıdır. İlçenin doğal çevre avantajı planlı çevre politikaları ile desteklenmelidir.
- Altyapı ve kentsel yaşam kalitesi açısından yaya öncelikli düzenlemeler, kamusal alan iyileştirmeleri, yönlendirme ve bilgilendirme sistemleri ile küçük ölçekli kentsel tasarım müdahaleleri gerçekleştirilmelidir.
- Yerel ürünler, el sanatları ve mutfak kültürü görünür hâle getirilerek hem kültürel süreklilik sağlanmalı hem de sürdürülebilir turizm açısından katma değer oluşturulmalıdır.
- Turizm planlaması, kitlesel turizm yerine doğa temelli, deneyim odaklı ve yerel değerleri öne çıkaran sürdürülebilir turizm anlayışıyla ele alınmalıdır.
- Kurumsal iş birlikleri ve ortaklıklar artırılmalı; belediye, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve yerel halk arasında sakin şehir farkındalığı oluşturmaya yönelik eğitim, bilgilendirme tanıtım faaliyetleri planlanmalıdır.
- Kırsal yerleşimlere yönelik destekler artırılarak köylerin üretim kapasitesi, yerel ürün çeşitliliği ve kırsal yaşam kalitesi desteklenmelidir.

Sonuç olarak Kemalpaşa, mevcut kırsal-kültürel yapısı ve peyzaj özellikleri ile sakin şehir felsefesine yönelik önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Tespit edilen altyapısal ve yönetsel eksikliklerin giderilmesi kaydıyla, ilçenin orta vadede asgari üyelik kriterlerini karşılayabilecek bir seviyeye erişebileceği değerlendirilmektedir. Bu araştırma, sakin şehir üyelik ölçütleri bazında yapılan/yapılacak değerlendirmelerin yalnızca Kemalpaşa gibi ilçeler için bir birliğe üyeliğin aracı olmadığını, aynı zamanda bu ilçelerin yerel kalkınma girişimlerine destek olabilecek çıktılar sağlaması açısından literatüre katkı sunulduğunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Acar, S., Cinoğlu, D. Ş., Karagöz, T., Kaygısız, G., Meydan, M. C., ve Mustafa, I. Ş. I. K. (2022). *İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2022*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.
- Bessière, J. (1998). Local development and heritage: Traditional food and cuisine as tourist attractions in rural areas. *Sociologia Ruralis*, 38(1), 21–34.
- Cittaslow (2026). <https://www.cittaslow.org>, Erişim tarihi: 27.04.2026
- Hamedani, A. Z. (2014). Methodology and Statistical Analysis of Sustainable Transportation Criteria for Certification Systems. Doktora Tezi, Wuppertal Bergische Üniversitesi, Wuppertalv.
- İpek, F. (2021). Sürdürülebilir yerel kalkınma bağlamında sakin şehir (cittaslow) yaklaşımının sosyal, ekonomik ve çevresel etkileri: Şavşat ilçesi örneği, Artvin Çoruh Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Orman Mühendisliği Ana Bilim Dalı, 273 s., Artvin.
- İpek, F. ve Öztürk, A. (2022). Sürdürülebilir yerel kalkınma-sakin şehir ilişkisi: Artvin ilçeleri özelinde bir değerlendirme. Editörler: M. Berberoğlu, O. Şimşek, U. Uzun, Artvin'in Ekonomik Yapısı (pp. 417-449). Ankara: Gazi Kitabevi.
- İzgi, Ç. ve Kök, Y. E. (2025). Cittaslow (Sakin Şehir) Hareketi ve Sürdürülebilir Kalkınma İlişkisi: Bibliyometrik Bir Analiz. *Hızlı Dünyada Yavaşlık*, 119.
- Karabıçak, M. ve Özdemir, M. B. (2015). Sürdürülebilir kalkınmanın kavramsal temelleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 44-49.
- Knox, P. L. (2005). Creating ordinary places: Slow cities in a fast world. *Journal of Urban Design*, 10(1), 1–11.
- KHK (2017). Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Düzenlemeler Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname (No: 694, 15 Ağustos 2017).
- Mayer, H. ve Knox, P. L. (2006). Slow cities: Sustainable places in a fast world. *Journal of Urban Affairs*, 28(4), 321–334.
- Öztürk, A., İpek, F. ve Kayacan, B. (2023). Cittaslow (sakin şehir) yaklaşımının sürdürülebilir yerel kalkınmaya etkisi: Şavşat örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 187-208.
- Öztürk, A., İpek, F. ve Kayacan, B. (2025). Cittaslow Üyesi Olmanın Sürdürülebilir Yerel Kalkınmaya Etkisi: Şavşat'ta Paydaşların Düşünceleri. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 26(2), 456-471.
- Park, E., ve Kim, S. (2016). The potential of Cittaslow for sustainable tourism development: enhancing local community's empowerment. *Tourism Planning & Development*, 13(3), 351-369.
- Pink, S. (2008). Sense and sustainability: The case of the Slow City movement. *Local Environment*, 13(2), 95-106.
- Sapmaz, E. (2021). Türkiye'de Sakin Şehir (Cittaslow) Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(1), 70-87.
- URL-1. <http://www.cittaslow.org/content/association%20>, Erişim tarihi: 09.04.2018.
- URL-2. <http://www.cittaslow.org/content/association%20>, Erişim tarihi: 24.05.2021.
- URL-3. <https://cittaslowturkiye.org/>, Erişim tarihi: 17.04.2021.
- URL-4. <http://www.kemalpasa.bel.tr/?pnum=5&pt=TAR%C4%B0H%C3%87E>, Erişim tarihi 12.05.2021.

URL-5. [http:// biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr](http://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr)

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, Basım: 6, Ankara.

Yüksel, H. (2016). Cittaslow Olma Potansiyelinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Kandıra Örneği. (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kocaeli.

Serbest Ticaret Anlaşmaları Perspektifinden Türkiye’nin Dış Ticaret Performansı¹

Celal KIZILDERE²

Fetih Ahmet ÇAYCI³

¹ Bu çalışma 1. Yazar danışmanlığında 2. yazar tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr.: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisat Bölümü celalkzldere@gmail.com ORCID No: 0000-0001-9904-0472

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşması (STA) ve Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA) imzaladığı stratejik partnerleri ile olan dış ticaret 2020-2025 dönemine ait gerçekleşmiş veriler ve 2026 yılına ilişkin projeksiyonlar ışığında incelemektedir. Araştırma kapsamında; Birleşik Krallık, Güney Kore, Mısır, Fas, Malezya, Singapur, Tunus, Gürcistan, Arnavutluk, Şili, Özbekistan (STA partnerleri) ile İran, Azerbaycan ve Pakistan (TTA partnerleri) olmak üzere 14 farklı ülke analize dahil edilmiştir. Çalışmada, STA'ların ticaret yaratıcı etkileri, dijital ticaretin yükselişi ve revize edilen menşee kurallarının ihracat üzerindeki dinamik yansımaları ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, STA'ların Türkiye'nin pazar çeşitlendirme stratejisiyle paralel bir gelişim gösterdiği ve özellikle bazı pazarlarda kurumsal dayanıklılığın artışıyla ilişkili olduğu gözlemlenmektedir. 2026 yılına yönelik projeksiyonlar, mevcut eğilimler ve politika belgeleri doğrultusunda Türkiye'nin geleneksel mal ticaretinden yüksek teknolojiye ara malları ve hizmet ihracatına dayalı yeni nesil bir ticaret modeline doğru evrildiğine işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Dış Ticaret, İhracat, Türkiye Ekonomisi, Serbest Ticaret Anlaşmaları, Tercihli Ticaret Anlaşmaları.

GİRİŞ

Küreselleşme olgusunun ivme kazanması ve teknolojik yeniliklerin coğrafi sınırları aşılabilir kılmasıyla birlikte, uluslararası ticaret, ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınma hedeflerinin en temel dayanağı haline gelmiştir. Ancak günümüzde, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi çok taraflı ticaret sistemlerinin hantal müzakere süreçleri ve mevcut kurallar bütünüünün modern ekonominin karmaşık ihtiyaçlarına (dijitalleşme, tedarik zinciri krizleri, hizmet ticareti vb.) yeterince hızlı cevap verememesi, küresel ticaret ekseninde yapısal bir dönüşüm yaratmıştır. Bu durum, ülkeleri daha pratik, hızlı ve hedefe odaklı sonuçlar doğuran Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) gibi ikili veya bölgesel ortaklıklara yönlendirmiştir. Tercihli ticaret ağlarının dışında kalarak gümrük vergileri ve tarife dışı engellerle karşılaşan ülkelerin küresel rekabet avantajlarını hızla yitirmesi, uluslararası arenada bir "domino etkisi" yaratmış; bu dışlanma endişesi, ikili ticaret anlaşmalarının dünya çapında adeta bir zorunluluk olarak hızla çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Artık ekonomik mesafelerin geleneksel anlamını yitirdiği bu yeni ekosistem, devletler arası etkileşimi doğrudan dönüştürmekte ve ulusları dinamik entegrasyon stratejileri geliştirmeye mecbur kılmaktadır.

Ülkeler, ticaretin önündeki bariyerleri tasfiye etmek, işlem maliyetlerini düşürmek ve karşılıklı ekonomik refahı artırmak amacıyla bu tür ikili anlaşmalara entegre olsalar da; Avrupa Birliği (AB) veya NAFTA

(yeni adıyla USMCA) gibi daha derin ve geniş çaplı entegrasyon modellerinin varlığı, taraf devletlerin otonom karar alma inisiyatiflerini ciddi ölçüde kısıtlayabilmektedir. Bu asimetrik kısıtlamanın en belirgin ve güncel örneklerinden biri, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile sürdürdüğü Gümrük Birliği ilişkisinde gözlemlenmektedir. Gümrük Birliği'nin doğası gereği Türkiye, AB'nin üçüncü ülkelerle imzaladığı ticari anlaşmalara, kendi pazarında aleyhine bir haksız rekabet ortamı ve "ticaret sapması" oluşmaması adına ivedilikle uyum sağlamak ve mevcut anlaşmalarını AB'nin adımlarına paralel olarak revize etmek zorundadır. Aksi takdirde, üçüncü ülke menşeli ürünler AB üzerinden Türkiye pazarına serbestçe girerken, Türk ihraç ürünleri aynı ülkelere girişte tarife dezavantajlarıyla karşılaşmaktadır. Birleşik Krallık'ın BREXIT süreci ile AB'den ayrılmasının hemen ardından, Türkiye'nin en büyük ihraç pazarlarından biri olan bu ülkeyle doğabilecek hukuki ve ticari boşluğu engellemek adına vakit kaybetmeksizin yeni ve kapsamlı bir serbest ticaret anlaşması imzalama yoluna gitmesi, Gümrük Birliği'nin yarattığı bu stratejik zorunluluğun en somut yansımasıdır. Türkiye'nin bu köklü kısıtlamayla baş başa kalmaması için geliştirdiği yanıt; reaktif değil, proaktif bir STA stratejisi olmuştur. Başka bir deyişle Türkiye, zorunluluktan doğan bu dinamiği zamanla stratejik bir fırsata dönüştürmeyi başarmıştır.

Küresel ticaretteki pazar payını koruma, şoklara karşı kurumsal dayanıklılığı artırma ve pazar çeşitlendirmesi yaratma vizyonu doğrultusunda Türkiye, dış ticaret politikasını çok boyutlu bir eksende yürütmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin halihazırda EFTA ülkeleri, Birleşik Krallık, Güney Kore ve Malezya'nın da aralarında bulunduğu, Avrupa'dan Asya-Pasifik bölgesine kadar uzanan geniş bir coğrafyada yürürlükte olan aktif 22 serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Ancak değişen küresel dinamikler, ikili ilişkilerin statik kalmamasını, sürekli olarak "yeni nesil" ticaret kurallarına göre güncellenmesini gerektirmektedir. Mevcut ticari ilişkileri derinleştirmek, tarım tavizlerini genişletmek ve mal ticaretinin ötesine geçmek amacıyla Sırbistan, Bosna Hersek, EFTA ve Karadağ ile olan anlaşmalar yakın geçmişte modernize edilerek yürürlüğe konmuştur. Buna ek olarak, Gürcistan ve Malezya ile imzalanan STA genişletme protokollerinin iç hukuk onay süreçleri devam etmekte olup; Moldova ile güncelleme ve Kuzey Makedonya ile yepyeni bir anlaşma metni üzerinden müzakere hazırlıkları aralıksız sürmektedir. Serbest ticaret anlaşmalarına ek olarak, Türkiye'nin İran, Azerbaycan ve Pakistan ile yürürlükte olan Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA) bulunmakta olup, Azerbaycan ile bu kapsamı genişletecek ek protokolün onay süreci devam etmektedir.

Sadece mevcut pazarlarla yetinmeyen ve küresel değer zincirlerindeki rolünü üst sıralara taşımayı hedefleyen Türkiye, pazar genişletici "dinamik etkileri" tetikleyebilmek adına Japonya ve Endonezya gibi Asya'nın dev ekonomileriyle proaktif müzakereler yürütmektedir. Eş zamanlı olarak; aralarında Latin Amerika'nın kalbi MERCOSUR, Körfez İşbirliği Konseyi

(KİK) ülkeleri ve Meksika'nın da yer aldığı sekiz farklı stratejik ülke ve bölgesel blok ile entegrasyon süreçlerini hızlandırmayı hedeflemektedir. Serbest ticaret anlaşmalarının daha esnek bir versiyonu olan ve "negatif liste" mantığıyla belirli ürün gruplarında spesifik avantaj sağlayan Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA) da Türkiye'nin ekonomik diplomasisinde kritik bir yer tutmaktadır. Azerbaycan ile mevcut ticaret kapsamını ve stratejik partnerliği daha da derinleştirecek ek protokolün onay süreci devam etmektedir. Nihai olarak tüm bu çok katmanlı tercihli ticaret ağı, Türkiye'nin uluslararası ticarete sadece bir pazar değil, aynı zamanda kural koyucu ve rekabetçi bir aktör olma stratejisinin temel mimarisini oluşturmaktadır.

Ekonomik Entegrasyon: Tanımı ve Kapsamı

İktisat terminolojisinde "entegrasyon" (bütünleşme) kavramının literatürdeki ilk izleri, 1968 tarihli "The Encyclopedia of The Social Sciences" (Sosyal Bilimler Ansiklopedisi) adlı çalışmaya kadar uzanmaktadır. Söz konusu dönemde bu terim, daha çok işletme düzeyindeki birleşme ve satın alma faaliyetlerini tanımlamak maksadıyla tercih edilmiştir (Machlup, 1976: 62). Takip eden yıllarda kavram evrim geçirerek; ulus-devletlerin küresel arenada başta ekonomik ilişkileri olmak üzere sosyo-politik bağlarını optimize etmek ve kolaylaştırmak adına tesis ettikleri ortaklıkları ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bu modern perspektifiyle entegrasyonlar, küreselleşme sürecine ivme kazandıran temel dinamiklerden biri olmanın yanı sıra, uluslararası ticaretin evriminde de kritik bir yapı taşı işlevi görmektedir (Bakkalcı, 2002).

Entegrasyon kavramının bu çok katmanlı yapısı, ülkeleri yalnızca ekonomik hesaplamalar değil; güvenlik kaygıları, jeopolitik konumlanma ve tarihsel bağlar gibi rasyonelin ötesindeki etkenler de yönlendirmektedir. Nitekim Türkiye'nin tercihli ticaret ortakları incelendiğinde, salt ekonomik rasyonalitenin yanı sıra diplomatik yakınlık ve stratejik coğrafyanın belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Akademik yazında yaygın olarak benimsenen görüşler doğrultusunda, ülkeler arası ticari ilişkileri ivmelendirme gayesi taşıyan iktisadi bütünleşme aşamaları aşağıdan yukarıya doğru yedi temel basamakta sınıflandırılmaktadır.

1. Tercihli ticaret bölgesi,
2. Serbest ticaret bölgesi,
3. Gümrük birliği,
4. Ortak pazar,
5. Ekonomik birlik,
6. Ekonomik ve parasal birlik,
7. Tam ekonomik entegrasyon

Söz konusu sıralamanın zirvesinde bulunan tam ekonomik entegrasyon, bütünleşmenin en ileri safhası olarak kabul edilmekte olup;

Ülkelerin maliye politikalarında mutlak bir eşgüdümü ve güçlü bir ortak para birimi uygulamasına geçişini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, iktisadi birleşmelerin kapsamı; en temel düzeydeki gümrük vergisi indirimlerinden yola çıkarak, uluslarüstü bir karar mekanizmasının kurulmasını zorunlu kılan mutlak bütünleşmeye kadar uzanan geniş bir yelpaze sunmaktadır (Snorrason, 2012: 10).

Ekonomik entegrasyon kuramına akademik anlamdaki ilk büyük katkı, 1950 yılında Jacob Viner tarafından kaleme alınan "Gümrük Birliği" alışmasıyla ortaya konmuştur. Viner'ın bu nc analizlerinin ardından gelişen akademik söylemler, kurulan bir birliğin iktisadi mantığının "yeni ticaret hacmi oluşturma" ve "mevcut ticaretin yönünü değiştirme" kapasiteleri baz alınarak değerlendirilmesi fikrinde uzlaşmıştır. Ekonomik bütünleşmeyi belirli bir coğrafi alandaki imtiyazların ve bariyerlerin tasfiyesi olarak tanımlayan Balassa (1967), teoriye en temel katkıları yapan isimlerin başında gelmektedir. Balassa, günümüzde de referans alınan klasik çalışmasında entegrasyon adımlarını beş temel kademedede sistematize etmiştir (Balassa, 1994: 126-127)

1. **Serbest Ticaret Alanı:** Taraflar arasındaki gümrük vergilerinin kaldırıldığı en temel aşama.

2. **Gümrük Birliği:** İ ticaretteki engellerin kaldırılmasının yanı sıra, üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış gümrük tarifesinin benimsendiği yapı.

3. **Ortak Pazar:** Mal ticaretine ek olarak üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) dolaşım kısıtlarının da ortadan kaldırıldığı aşama.

4. **Ekonomik Birlik:** Ortak Pazar zelliklerine ilaveten ulusal ekonomi politikalarının uyumlaştırıldığı model.

5. **Tam Ekonomik Entegrasyon:** Para, maliye ve sosyal politikaların tek bir potada eritildiği ve icra yetkisinin ulus-üstü bir otoriteye devredildiği en ileri bütünleşme formu.

İktisadi bütünleşmelerin tesis edilmesinin ardında yatan temel itici güç, devletlerin korumacı reflekslerinden doğan ticari kısıtlamaları en aza indirme arzusudur. Söz konusu aşamada aktörler; kontrolü zor olan teknik standartlar veya sübvansiyonlar yerine, tatbik edilmesi çok daha kolay olan kota ve gümrük tarifeleri üzerinde değişiklik yapma eğilimindedir. Bu nedenle, oluşturulan bölgesel ticaret ortaklıkları başlangıç evresinde bu popüler tarife kısıtlamalarını tasfiye etmeye odaklanmaktadır. Bagwell, Bown ve Staiger (2016) tarafından da ifade edildiği gibi, ulusların ticari mutabakatlara taraf olmalarındaki asıl amaç; halihazırdaki ticari etkileşimlerini karşılıklı kazanca dayanan (kazan-kazan) ok daha verimli bir platforma taşımaktır.

Ekonomik Entegrasyon Çeşitleri

Ekonomik bütünleşme modellerinin literatürde tanımlanan her bir aşamasına, 2000’li yılların ortalarından itibaren küresel ekonomide somut örnekler bulmak mümkün hale gelmiştir. Teknolojik inovasyonların coğrafi mesafeleri minimize etmesi ve küresel mobilite hızının artması, ülkelerin dünya düzenine adaptasyon stratejilerini de kökten değiştirmiştir. Bu bağlamda ulus-devletler, coğrafi uzaklıkları bir engel olarak görmekten vazgeçmiş; dünyanın farklı noktalarındaki aktörlerle ikili veya çok taraflı stratejik ortaklıklar kurma noktasında proaktif bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu eğilim, aşağıda detaylandırılacak olan entegrasyon formlarının niceliksel olarak artmasına zemin hazırlamıştır.

Batı menşeli ekonomi yazınında, iktisadi entegrasyon modelleri üzerine yürütülen bilimsel tartışmaların merkezinde, genel itibarıyla bütünleşme sürecinin geçirdiği evrimsel safhalar yer almaktadır.

Literatürde genel kabul gören yedi basamaklı tasnifin aksine, Balassa çalışmalarında beş temel entegrasyon formuna odaklanmaktadır. Balassa’nın sınıflandırmasına göre bu yapılar şunlardır:

- 1) Serbest Ticaret Alanı,
- 2) Gümrük Birliği,
- 3) Ortak Pazar,
- 4) Ekonomik Birlik
- 5) Tam Ekonomik Entegrasyon.

Söz konusu entegrasyon modelleri her ne kadar aynı temel güdülerle ortaya çıkmış olsalar da, taraf ülkelere yükledikleri sorumlulukların ağırlığı ve sınırları açısından birbirlerinden belirgin şekilde farklılaşmaktadırlar. Bu sınıflandırmada tercihli ticaret anlaşmaları en sınırlı bütünleşme düzeyini temsil ederken; makroekonomik (para ve maliye) politikaların tek bir merkezden yönetilmesini öngören tam ekonomik entegrasyon ise sürecin nihai ve en karmaşık evresidir. Pelkmans (1986: 334), bu sürecin ilk üç basamağını klasik iktisadi düşüncenin hakim olduğu "saf ekonomik entegrasyon" olarak nitelendirirken; son iki aşamayı, sosyal ve siyasi revizyonları da zorunlu kıldığı için "politika entegrasyonu" kategorisinde değerlendirmektedir.

Aşağıdaki tablo, söz konusu bütünleşme adımlarının kümülatif olarak nasıl bir gelişim sergilediğini ve karakteristik özelliklerini özetlemektedir.

Tablo 1: Ekonomik Entegrasyon Adımlarının Kapsamı

Entegrasyon Türü	Tarafa Arası Tarife/Kota Kaldırılması	Üçüncü Ülkeler Karşı Ortak Politika	Üretim Faktörleri Serbestliği	Kurumsal Politikaların Uyumlaştırılması	Ortak Para ve Maliye Politikası
Tercihli Ticaret Anlaşması	X	-	-	-	-
Serbest Ticaret Anlaşması	X	-	-	-	-
Gümrük Birliği	X	X	-	-	-
Ortak Pazar	X	X	X	-	-
Ekonomik Birlik	X	X	X	X	-
Tam Ekonomik Entegrasyon	X	X	X	X	X

*Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Serbest Ticaret Anlaşması (STA)

Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA); taraf ülkeler arasındaki ticari etkileşimde tarife ve kotaların bütünüyle tasfiye edilmesini veya asgari düzeye indirilmesini hedefleyen, aynı zamanda teknik engel olarak nitelendirilen "görünmez bariyerlerin" devre dışı bırakıldığı bir ortaklık

modelidir. Bu anlaşmaların temel çerçevesi, yalnızca imza sahibi tarafların birbirleriyle olan ticari münasebetlerinde bağlayıcılık arz etmektedir (Ertürk ve Yılmaz, 2018). Bir başka ifadeyle, bir STA'ya taraf olan aktörlerin, anlaşma dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik ortak bir dış ticaret sorumluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla taraflar, üye olmayan ülkelerle gerçekleştirdikleri ticarete kendi ulusal politikaları doğrultusunda bağımsız tarife ve kota belirleme yetkisini muhafaza ederler.

Günümüzdeki Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA), geçmişteki gibi yalnızca gümrük tarifesi avantajlarına odaklanmanın ötesine geçerek; fikri mülkiyet, yatırım koşulları, devlet ihaleleri, teknik regülasyonlar ve sağlık/bitki sağlığı (SPS) kriterleri gibi çok çeşitli alanlarda bağlayıcı kurallar barındırmaktadır (European Commission, 2020). Söz konusu mutabakatlar, katılımcı devletlere küresel rakipleri karşısında pazar derinliği sağlarken, aynı zamanda mevcut kaynakların çok daha verimli (optimum) tahsis edilmesine de olanak tanımaktadır. Ayrıca STA'lar, iç pazardaki korumacı refleksleri zayıflatarak dış pazarlara erişimi kolaylaştırmakta, artan rekabet ortamı vasıtasıyla ekonomilere dinamizm kazandırmaktadır (Koçtürk ve Kocaefe, 2014).

Literatürde ülkelerin STA'ları tercih etme gerekçeleri dört temel başlık altında özetlenmektedir (Kavacık, 2021: 223-224):

Hız: STA'ların tesis edilmesi, DTÖ çatısı altındaki çok taraflı serbestleşme süreçlerine kıyasla çok daha hızlı sonuç vermektedir.

Küreselleşme Karşıtlığı: DTÖ kapsamındaki liberalleşmenin bazı çevrelerce küreselleşmenin negatif bir etkisi olarak algılanması, çok taraflı adımları yavaşlatırken ülkeleri daha kontrol edilebilir ikili anlaşmalara itmektedir.

Pratiklik: Az sayıda katılımcı ile yürütülen STA müzakereleri, geniş kapsamlı uluslararası birleşmelere göre hedefe ulaşmada daha pratik bir zemin sunmaktadır.

Stratejik Güç: Ülkeler bu anlaşmalarla küresel arenadaki pazarlık güçlerini pekiştirmektedir. Özellikle küçük ölçekli ekonomilerin bu tip bloklara dahil olarak global etkilerini artırmaya çalışmaları önemli bir motivasyon kaynağıdır.

Küresel ölçekte bu modelin en belirgin örnekleri arasında; 1960 tarihli EFTA (İsviçre, Norveç, İzlanda, Liechtenstein), 1994 tarihli NAFTA (ABD, Kanada, Meksika) ve 2020 yılında imzalanan devasa kapsamlı RCEP (Asya-Pasifik ülkeleri) yer almaktadır.

Gümrük Birliği

Gümrük Birliği, taraf ülkeler arasındaki tüm gümrük vergilerinin kaldırılmasının yanı sıra, birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı "Ortak Dış Tarife" (ODT) uygulanmasını zorunlu kılan daha ileri bir entegrasyon aşamasıdır (Lima, 2016). Dünya Ticaret Örgütü bünyesindeki GATT'ın 24.

maddesi, gümrük birliğini; iki veya daha fazla gümrük bölgesinin tek bir gümrük bölgesi haline gelmesi ve üyelerin dış ticarete esas itibarıyla aynı vergi ve düzenlemeleri uygulaması olarak tanımlamaktadır (DTÖ, GATT Madde 24).

Serbest Ticaret Anlaşmalarını (STA) gümrük birliği modelinden ayıran en temel yapısal fark, birlik dışındaki üçüncü ülkelere karşı izlenen dış ticaret politikasıdır. Gümrük birliği üyeleri dış ticarete tam bir uyum (ortak dış tarife) sergilemek zorundayken, STA üyeleri üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerinde bağımsız tarife rejimlerini sürdürebilirler (Krueger, 1995). Bu durum, STA yapılarında dışarıdan gelen ürünlerin düşük vergili ülkeden girip birlik içinde dolaşması riskini (ticaret sapması) doğurduğu için, bu yapılarda "Menşe Kuralları" (Rules of Origin) hayati bir denetim mekanizması olarak uygulanmaktadır.

Ortak Pazar

Ekonomik bütünleşme sürecinde Gümrük Birliği'nden bir adım ötesini temsil eden Ortak Pazar, sadece mal ticaretinin serbestleştirilmesini değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin (emek ve sermaye) üye ülkeler arasında hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın dolaşımını öngören bir modeldir. Bu yapıda, bir üye ülkenin vatandaşı diğer bir üye ülkede çalışma ve ikamet etme hakkına sahip olurken; sermaye de yatırım amacıyla sınırlar arasında serbestçe hareket edebilmektedir (Balassa, 1961).

Ortak Pazar'ın işlevselliği, tarafların sadece gümrük vergilerini sıfırlamasına değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin mobilitesini engelleyen idari, teknik ve hukuki düzenlemeleri de uyumlaştırmasına bağlıdır. Bu aşamada ülkeler, ulusal egemenlik yetkilerinin bir kısmını ortak kurallar çerçevesinde esnetmeye başlarlar. Tarihsel süreçte Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), bu modelin en başarılı ve referans kabul edilen örneği olarak literatürde yer almaktadır (Pelkmans, 2006).

Ekonomik Birlik ve Tam Ekonomik Entegrasyon

Entegrasyon piramidinin zirvesine yaklaşıldığında karşımıza çıkan "Ekonomik Birlik", Ortak Pazar'ın tüm özelliklerini barındırmasının yanı sıra, üye ülkelerin ulusal düzeydeki makroekonomik politikalarını (para ve maliye politikaları) birbirleriyle uyumlu hale getirdikleri bir aşamadır. Bu evrede, üye devletler arasında rekabet hukuku, vergilendirme ve sosyal güvenlik gibi alanlarda standartlaşmaya gidilmektedir (Snorrason, 2012).

Bütünleşme sürecinin nihai ve en karmaşık safhası ise Tam Ekonomik Entegrasyondur. Bu aşama, aşağıdaki unsurların eş zamanlı varlığı ile nitelendirilir:

Maliye ve para politikalarının merkezi bir otorite tarafından yönetilmesi,

Ortak bir para birimine geçiş (Parasal Birlik),

Ulus-üstü (supranational) bir bağlayıcı karar mekanizmasının tesisi.

Bu düzeyde, üye ülkeler artık bağımsız birer ekonomik aktör olmaktan ziyade, tek bir ekonomik blok gibi hareket ederler. Tam entegrasyon, yalnızca ekonomik bir birleşme değil, aynı zamanda siyasi bir birlikteliğin de habercisidir. Günümüzde bu aşamaya en yakın yapı, Euro bölgesi ve Avrupa Birliği'nin mevcut kurumsal organizasyonudur (Machlup, 1976). Ancak Kitamura (1966) gibi bazı iktisatçılar, bu doğrusal ilerleyişin her zaman her ülke grubu için mümkün olmadığını; siyasi iradenin ve ekonomik gelişmişlik düzeylerinin bu süreçte belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Tercihli Ticaret Anlaşmaları (TTA)

İktisadi bütünleşme hiyerarşisinin en esnek ve başlangıç seviyesini Tercihli Ticaret Anlaşmaları teşkil etmektedir. Bu iş birliği modelinde taraflar, karşılıklı ticarete konu olan ve önceden belirlenmiş spesifik mal grupları üzerindeki gümrük tarifeleri ile kotalarda indirimle gitmeyi taahhüt ederler (Ticaret Bakanlığı, 2020). TTA'larda temel strateji, "negatif liste" olarak adlandırılan ve taviz dışı bırakılan ürün sayısını müzakereler yoluyla kademeli olarak azaltmaktır (Öztürk, 2021). Bu sayede, anlaşma kapsamına giren ürün çeşitliliği artırılarak karşılıklı ticari avantajların maksimize edilmesi hedeflenir (WTO, 2011).

Bu sürecin somut örneklerinden biri, İslam Kalkınma Örgütü'nün (İKO) 2005 yılında Türkiye'nin söz konusu süreçte negatif listesini (istisna tutulan ürünleri) küçültme imtiyazı elde etmesidir (Akin, 2005). Buna paralel olarak, 2020 yılında yürürlüğe giren Türkiye-Azerbaycan Tercihli Ticaret Anlaşması kapsamında, önceden tayin edilmiş bazı ürün gruplarında gümrük tarifelerinin ve tarife dışı kısıtlamaların tasfiye edilmesi yönünde bir uzlaş sağlanmıştır (Tarhan, 2021). 1990'lı yıllardan sonra küresel ölçekte popülaritesi artan TTA'ların karakteristik özellikleri şunlardır (Gürlel ve Alkin, 2010):

Eksen Kayması: Ticari çıkarların çok taraflı sistemlerden bölgesel/ikili bloklara kayması.

Genişleyen Kapsam: Artan talep doğrultusunda anlaşma içeriklerinin derinleşmesi.

Kuzey-Güney Etkileşimi: Geliş ekonomiler ile gelişmekte olan ülkeler arasında akdedilen ortaklıkların sayısındaki artış ivmesinin, yalnızca gelişmiş ülkelerin kendi aralarında kurdukları anlaşmalara kıyasla çok daha yüksek olması.

Bölgelerötesi Nitelik: Bölgesel ticaret anlaşması (RTA) olarak adlandırılmalarına rağmen, bu yapıların coğrafi sınırları aşarak bölgelerarası bir kimlik kazanması.

Literatürde bu anlaşmaların "bölgesel" olarak nitelendirilmesi coğrafi bir zorunluluktan ziyade bir terminoloji tercihidir; ancak DTÖ'nün tanımıyla

çelişmemesi adına "tercihli ticaret" isimlendirmesi akademik olarak daha isabetli kabul edilmektedir (Hekim Yılmaz, 2020: 43).

Ekonomik Entegrasyonların Etkileri

İktisadi entegrasyon hareketleri, gerek anlaşmaya taraf olan devletler gerekse sistemin dışında kalan üçüncü ülkeler nezdinde kısa ve uzun erimli çok boyutlu etkiler yaratmaktadır. Bu etkiler literatürde "Statik" ve "Dinamik" etkiler olmak üzere iki ana kategoride incelenmektedir.

Statik Etkiler

Entegrasyonun kısa vadede ortaya çıkan ve mevcut kaynakların yeniden dağılımından kaynaklanan etkileridir. Karluk (1997: 212), bu etkileri üretim yerindeki değişimleri ele alan "üretim etkileri" ve vergi indirimleri sonrası talep değişimlerini inceleyen "tüketim etkileri" olarak ikiye ayırır.

Ticaret Yaratımı (Trade Creation): Viner (1950) ve Lipsey'e göre, daha önce maliyetli şekilde yerli üretilen bir malın, entegrasyon sonrası daha verimli bir ortak ülkeden ithal edilmesi durumudur. Bu, kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayarak refah artırıcı bir sonuç doğurur.

Ticaret Sapması (Trade Diversion): Entegrasyon dışındaki verimli bir ülkeden yapılan ithalatın, sırf gümrük vergisi avantajı nedeniyle birlik içindeki daha az verimli bir ortağa kaymasıdır. Bu durum karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine aykırı olduğu için refah azaltıcı etki yaratır.

Tüketim Etkisi: Vergilerin sıfırlanmasıyla düşen fiyatlar, tüketicinin alım gücünü artırarak ithalat hacmini genişletir.

Ticaret Hadleri Etkisi: Birliğin pazar büyüklüğü ve toplu pazarlık gücü sayesinde, dış ticaret fiyatlarının (ihraç fiyatları / ithal fiyatları) üye ülkeler lehine iyileşmesidir (Uyar, 2000).

Dinamik Etkiler

Uzun dönemde yapısal değişimlerle kendini gösteren etkilerdir. Bu etkiler; rekabetin artması, ölçek ekonomilerinden yararlanma ve yatırım teşvikleri yoluyla ortaya çıkar (Çakmak ve Yılmaz, 2008).

Rekabetin Artması: Pazarın genişlemesiyle birlikte firmalar ayakta kalabilmek için teknolojik gelişmeye ve verimliliğe zorlanır. Balassa'ya göre bu, ekonominin dinamik verimliliğini iyileştiren temel unsurdur.

Ölçek Ekonomileri: Firmalar, daha büyük bir pazara hitap ettikleri için üretim hacimlerini artırabilir ve böylece birim maliyetlerini düşürebilirler (Haldi ve Whitcomb, 1967).

Yatırım Teşviki: Genişleyen pazar ve artan kar beklentisi, hem yerli hem de yabancı doğrudan yatırımların birliğe akmasını sağlar.

Toplu Pazarlık Gücü: Birlik, tek bir ses olarak hareket ederek küresel ticarete daha iyi koşullar elde edebilir.

Dünya Geneline Türkiye'nin Taraf Olduğu Serbest Ticaret Anlaşmaları

Dünya iktisat tarihi özünde, ulus-devletlerin varlıklarını güvence altına alma ve sürdürme güdüsüyle inşa ettikleri ticari koalisyonların tarihsel bir yansımasıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası şekillenen çok taraflı ticaret sistemi ile son yıllarda ivme kazanan bölgeselleşme eğilimleri arasındaki dinamik ilişki analiz edilerek, Türkiye'nin bu sistem içerisindeki konumu ve Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) stratejisinin ekonomik temelleri ele alınacaktır.

Dünya Geneline Dış Ticaret Sistemi ve İlişkiler

Küresel ekonomi tarihi, devletlerin bekasını sürdürebilmek adına kurdukları ticari ittifakların tarihidir. Globalleşme ve teknolojik ilerleme ile fiziki mesafelerin ticari bir engel olmaktan çıkması, ülkeleri daha seçici ve stratejik ortaklıklara yöneltmiştir. Özellikle 1945 sonrası dönemde benimsenen liberalleşme dalgası; küresel ölçekte GATT ve DTÖ gibi yapıları, bölgesel ölçekte ise Gümrük Birlikleri ve STA'ları doğurmuştur. Bugünün dünyasında küreselleşme ve bölgeselleşme, birbirine zıt kutuplar gibi görünse de aslında birbirini besleyen ve tamamlayan iki yapısal süreç olarak işlemektedir. Çok taraflı sistemin tıkandığı her dönemde ikili anlaşmaların ivme kazanması tesadüf değil; devletlerin müzakere maliyetlerini minimize etme güdüsünün kaçınılmaz bir yansımasıdır. Türkiye de bu eğilimi, reaktif bir zorunluluktan proaktif bir stratejiye dönüştürme kapasitesini 2000'li yıllardan itibaren giderek artırmıştır.

Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)

1947 yılında 23 ülke tarafından imzalanan GATT, savaş sonrası harabeye dönen dünya ticaretini yeniden canlandırmak ve korumacı duvarları yıkmak amacıyla hayata geçirilmiştir. Başlangıçta Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO) kurulana kadar "geçici" bir protokol olarak tasarlanan GATT, ITO'nun hayata geçememesi üzerine 1995 yılına kadar küresel ticaretin tek meşru düzenleyicisi olmuştur (Hoekman ve Mavroidis, 2016).

GATT'ın işleyişini sağlayan dört temel ilke ("sacayağı") şunlardır:

En Çok Kayırılan Ülke (MFN) Kuralı: Bir üyeye tanınan tavizin, ayırım gözetmeksizin tüm üyelere uygulanmasıdır.

Ulusal Muamele Kuralı: İthal edilen malların iç pazara girdikten sonra yerli mallarla aynı vergi ve yasal düzenlemelere tabi tutulmasıdır.

Gümrük Vergilerinin Konsolidesi: Kabul edilen indirimli vergi oranlarının "bağlı oranlar" olarak sabitlenmesi.

Tarifeler Yoluyla Koruma: Tarife dışı engellerin (kota vb.) kaldırılarak, korumanın sadece şeffaf ve ölçülebilir gümrük vergileriyle yapılması hedefidir.

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)

Uruguay Turu görüşmelerinin bir neticesi olarak 1 Ocak 1995'te faaliyete geçen Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), esasen GATT'ın kurumsallaşmış ve tüzel kişilik kazanmış formunu temsil etmektedir. GATT sadece mal ticaretini kapsarken, DTÖ; hizmet ticareti (GATS) ve fikri mülkiyet haklarını (TRIPS) da bünyesine katarak çok daha geniş bir hukuki zemin oluşturmuştur (Bulum vd., 2013).

DTÖ'nün en kritik işlevlerinden biri, üyeler arasındaki ticari uyuşmazlıkları hukuki bir süreçle çözen Anlaşmazlıkların Halli Mekanizması'dır. Ancak son yıllarda örgütün "tavsiye kararı" niteliğindeki uygulamaları ve özellikle büyük güçlerin (ABD-Çin) tek taraflı politikaları, örgütün etkinliğini tartışmaya açmıştır.

Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP)

Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Birliği ekseninde 2013 senesinde görüşmeleri başlatılan TTIP; şayet uygulamaya konulabilmiş olsaydı, küresel gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) yaklaşık yüzde ellisini bünyesinde barındıran, yeryüzünün en devasa serbest ticaret alanını inşa etmiş olacaktı (Akhtar ve Jones, 2014).

TTIP'nin Temel Hedefleri ve Müzakere Süreci

Düzenleyici Yakınsama: İki kıta arasındaki teknik standartların (sağlık, güvenlik, teknik engeller) uyumlaştırılması.

Pazara Erişim: Tarım ve sanayi ürünlerinde gümrüklerin tamamen sıfırlanması ve kamu ihalelerinin karşılıklı açılması.

Stratejik Hedef: Çin ve diğer yükselen ekonomiler karşısında Batı'nın ticaret standartlarını belirleyici gücünü korumak.

Ancak 15 tur devam eden müzakereler, 2017 yılında ABD'de Donald Trump yönetiminin "önce Amerika" politikasıyla beraber askıya alınmış ve fiilen gündemden kalkmıştır. TTIP'nin başarısızlığı, küresel ticaretin çok taraflı ortaklıklardan daha korumacı ve ikili anlaşmalara dayalı bir döneme girdiğinin de ilk işareti olmuştur (Üstün, 2018).

Amerika-Meksika-Kanada Anlaşması (USMCA)

2017 yılında göreve gelen Donald Trump yönetimi, ABD'nin çok taraflı ticaret sistemine bakışını kökten değiştirerek "Önce Amerika" (America First) doktrinini benimsemiştir. Bu süreçte 25 yıllık NAFTA anlaşmasının modern standartları yansıtmadığı ve ABD aleyhine dış ticaret açığı yarattığı gerekçesiyle revizyon süreci başlatılmıştır (Lightizer, 2017).

1 Temmuz 2020'de yürürlüğe giren USMCA (United States-Mexico-Canada Agreement), literatürde "NAFTA 2.0" olarak da adlandırılmaktadır. USMCA, selefi NAFTA'dan farklı olarak şu kritik yenilikleri içermektedir (US International Trade Commission, 2019):

Dijital Ticaret: NAFTA döneminde var olmayan e-ticaret ve veri transferi kuralları eklenmiştir.

İşçi Hakları ve Ücret: Özellikle Meksika otomotiv sektöründe çalışanlar için asgari ücret standartları getirilmiş, böylece haksız rekabetin önlenmesi amaçlanmıştır.

Menşe Kuralları: Otomotiv üretiminde bölge içi parça kullanım oranı %62,5'ten %75'e çıkarılarak bölgesel değer zinciri güçlendirilmiştir.

Gözden Geçirme Maddesi: Anlaşmanın her 6 yılda bir taraflarca gözden geçirilmesi ve güncelliğini yitirmemesi kararlaştırılmıştır (Menezes vd., 2022).

Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP)

15 Kasım 2020'de imzalanan ve 2022 başında yürürlüğe giren RCEP (Regional Comprehensive Economic Partnership), dünya nüfusunun ve küresel gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) takriben yüzde otuzluk bir dilimine hükmetmesi, bu yapıyı yeryüzünün en geniş çaplı serbest ticaret bölgesi konumuna yerleştirmektedir (Chang vd., 2020).

RCEP, Çin Halk Cumhuriyeti'nin taraf olduğu ilk çok uluslu ticari mutabakat niteliği taşıması nedeniyle jeostratejik açıdan kritik bir konumda bulunmaktadır. ABD'nin TPP (Trans-Pasifik Ortaklığı) sürecinden çekilmesiyle oluşan güç boşluğunu değerlendiren Çin, bu anlaşma ile Asya-Pasifik bölgesindeki hegemonyasını pekiştirmiştir. Anlaşma; gümrük vergilerinin kademeli olarak sıfırlanması, fikri mülkiyetin korunması ve e-ticaretin kolaylaştırılmasını hedeflemektedir. Ancak üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farkları, Gunnar Myrdal'ın "Kutuplaşma Teorisi" bağlamında, birliğin zayıf halkalarının az gelişmiş ekonomilerin refah kaybına uğrayarak yoksullaşma riskinin artması, literatürde ciddi bir kaygı unsuru olarak öne çıkmaktadır (Wignaraja, 2018).

ABD-Çin Rekabeti ve Tayvan Sorunu: RCEP süreci, ABD ve Çin arasındaki jeopolitik gerilimin bir parçasıdır. ABD, Hindistan ile askeri ve ekonomik ortaklıklarını (Quad gibi yapılarla) derinleştirerek Çin'i çevreleme stratejisi gütmektedir. Bu rekabetin en hassas noktası ise Tayvan'dır.

ABD'nin Tayvan'a yönelik askeri desteği ve "stratejik belirsizlik" politikası, Çin'in ulusal güvenlik öncelikleriyle doğrudan çatışmaktadır (Çaylı ve Varol, 2022).

Türkiye'nin STA Stratejisi ve Ekonomik Etkileri

Türkiye için STA'lar sadece bir dış ticaret tercihi değil, aynı zamanda 1995 yılında imzalanan Türkiye-AB Gümrük Birliği Kararı (1/95) gereği hukuki bir zorunluluktur. Türkiye, Gümrük Birliği uyarınca AB'nin tercihli ticaret sistemini üstlenmek ve AB'nin STA imzaladığı ülkelerle eş zamanlı olarak kendi STA'larını hayata geçirmekle yükümlüdür (Eren, 2013).

STA'karın askıya alınması veya sona erdirilmesinde siyasi ve ekonomik nedenler genellikle iç içe geçmiş biçimde etkili olur. Politika yapıcılarının bu kararı almasında ulusal güvenlik, dış politika öncelikleri, karşı tarafla yaşanan diplomatik gerilimler, ekonomik dengelerde ortaya çıkan bozulmalar ya da anlaşmanın beklenen faydaları yeterince sağlayamaması gibi unsurlar öne çıkar. Özellikle Türkiye gibi hem Gümrük Birliği (GB) yükümlülüklerini hem de bağımsız STA süreçlerini yürüten ülkeler için bu kararlar çoğu kez çok taraflı yükümlülüklerle uyum sorunları ve çifte rejim risklerinin yönetilememesi sonucunda gündeme gelir (Göker, 2022). Karşı taraf ülkenin iç veya dış politikasında meydana gelen değişimler, örneğin insan hakları ihlalleri, demokratik standartların düşmesi, yaptırım politikaları veya bölgesel çatışmalarda alınan tutumlar anlaşmanın siyasi zemini üzerinde olumsuz etki doğurabilir. Böyle durumlarda anlaşma hükümleri gereği askıya alma prosedürü teknik olarak işlemeye başlanır; protokol eklerinde tanımlanmış olan fesih veya geçici durdurma maddeleri kullanılır (Simo, 2023).

Teknik düzenlemelerin uyumu konusunda yaşanan sorunlar da askıya alma gerekçesi olabilir. Taraf ülkelerin standart belirleme süreçlerinde çatışma yaşaması, karşılıklı tanıma mekanizmalarının çalışmaması veya teknik mevzuatların kural ihlaliyle değiştirilmesi tarife dışı engellerin fiilen geri gelmesine sebep olur (Togan, 2010). Bu durum anlaşmanın işlevini ortadan kaldırdığı için teknik uyum sağlanana kadar askıya alma bir yöntem olarak kullanılabilir. Tarım ve gıda ürünlerine yönelik özel düzenlemelerde kamu sağlığı öncelikleri ile ticari yükümlülüklerin çelişmesi de ekonomik olmayan ancak sosyal boyutlu bir fesih nedeni olabilir (Garton vd., 2021). Örneğin ithal ürünlerde sağlık sertifikaları konusunda güvensizlik oluştuğunda kamu sağlığı gerekçesiyle ithalat kısıtlanabilir ve bu sınırlama STA hükümleriyle uyumsuzluk doğurabilir; böyle bir durumda taraflar arasında kriz çıkması halinde fesih süreci gündeme gelebilir.

Çevresel kriterler açısından ise özellikle Avrupa Yeşil Mutabakatı ile uyumlu olmayan üretim metodolojileri ve karbon salım seviyeleri pazara erişimde engeller oluşturduğunda yeni düzenlemeler yapılmazsa mevcut STA'nın sürdürülebilirliği sorgulanır (Vera, 2023). Taraflardan biri çevre

dostu üretim standartlarını yükseltirken diğeri uyum sağlayamazsa uzun vadede anlaşmanın fayda-maliyet dengesi bozulur; bu da feshi tetikleyebilir. Sonuçta siyasi ve ekonomik nedenler çoğu zaman birbirinden ayrı düşünülemez; diplomatik krizlerin ekonomik sonuçları olabileceği gibi ticari dengesizlikler de siyasi gerilim yaratabilir. Türkiye'nin deneyiminde karşı tarafın taahhütlerini yerine getirmemesi gibi durumlar askıya alma kararlarının arkasında yer almıştır. Bu tür kararlar yalnızca ticaret hacmi üzerinden değil yatırım ortamı, düzenleyici uyum, çevre kriterleri ve kamu sağlığı gibi alanlarda net değerlendirmeler yapılarak alınır; aksi halde kısa vadeli siyasi kazanımlar uzun vadede ekonomik kayıplara dönüşebilir.

AB ile Gümrük Birliği ve STA'lara Etkisi

AB ile Gümrük Birliği ilişkisi, Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları politikasını belirleyen en baskın unsurlardan biridir. 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği kararına göre Türkiye, AB ile sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini karşılıklı olarak kaldırmış ve AB'nin ortak dış tarifesini üçüncü ülkelere karşı uygulamayı kabul etmiştir. Bu hukuki çerçeve, Türkiye'nin ticaret politikasını AB'nin tercihli ticaret politikasına uyumlu hale getirme zorunluluğunu doğurmuştur. Ancak Türkiye AB üyesi olmadığı için AB'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarına otomatik olarak taraf olamamaktadır. Dolayısıyla AB'nin bir üçüncü ülke ile STA imzalaması durumunda bu ülke mallarını gümrüksüz olarak Türkiye'ye sokabilmekte, fakat aynı avantaj Türk malları için söz konusu ülkeye girişte sağlanmamaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Gümrük Birliği Türkiye'ye Avrupa pazarında teknik engellerin azaltılması, standardizasyon uyumu ve tarife kaldırılması gibi faydalar sağlamış olsa da çok taraflı eşitlik ilkesiyle bağdaşmayan sorunlar üretmiştir. Her yeni STA imzalayan AB, kendi üreticilerine üçüncü ülke pazarlarında ilk giriş avantajı sağlarken, Türk üreticilerin benzer avantajdan yararlanabilmesi ancak geciken ikili müzakerelerle mümkün olmuştur. Özellikle 2006 yılı sonrasında AB'nin daha agresif bir STA stratejisi benimseyerek Güney Kore ve Kanada gibi büyük ekonomilerle anlaşmalar yapması bu sorunu büyötmüştür (Altay, 2018). Türkiye'nin STA politikası bu bağlamda iki yönlü gelişmiştir: Birinci yön, GB yükümlölüklerini yerine getirmek için zorunlu olan eş zamanlı veya gecikmeli flanking anlaşmalar; ikinci yön ise GB dışında kalan pazarlara yönelik bağımsız STA müzakereleri. Zorunlu anlaşmalarda temel motivasyon rekabet eşitliğini korumakken, bağımsız STA'larda hedef yeni pazarlara erişim ve ihracat hacmi artışıdır. TÜİK verilerine göre son on yıl içinde Türkiye'den STA ülkelerine yapılan ihracat toplam ihracatın yaklaşık yüzde 11'ini oluştururken ithalat payı yüzde 9 civarında kalmıştır (Sözbir, 2023). Bu oranlar GB kapsamında sağlanan serbestleşmenin yanında bağımsız STA'ların etkisini sınırlı ölçekte göstermektedir. Gümrük Birliği

altında uygulanan ortak dış tarife sistemi menşee kuralları konusunu da şekillendirmektedir. Ortak tarife sayesinde üçüncü ülkelerden yapılan ithalatla tarifede yeknesaklık sağlanır ve yeniden ihracatta menşee tespiti daha basit hale gelir.

Politika uyumu yalnızca tarifeler alanında değil teknik düzenlemelerde de zorunludur. GB kapsamında teknik mevzuatın uyumlaştırılması sağlık ve güvenlik standartlarında kolaylık sağlar; ancak bağımsız STA'larda taraf ülkenin kendi teknik düzenlemeleri korunabilir (Göker, 2022). Türkiye bu nedenle bazı STA'larda karşılıklı tanıma mekanizmalarını geliştirerek tarife dışı engellerin etkisini azaltmaya çalışmıştır. Hukuki açıdan GB ile STA'ların ilişkisi DTÖ'nün GATT Madde XXIV çerçevesinde değerlendirilebilir. Türkiye-AB GB'si bu bakımdan DTÖ kurallarıyla uyumlu olsa da asimetrik akses sorunları maddenin ruhuna aykırı ekonomik sonuçlar doğurabilmektedir. Bu ilişkiyi yönetmek amacıyla Türkiye uzun vadede stratejik planlamaya yönelmiş, bazı pazarlarda hizmet ticareti ve yatırım koruma hükümleri de içeren kapsamlı STA'ları gündeme almıştır (Demiroğlu & Alp, 2021). Ancak her bir anlaşmanın etkisi farklıdır; makro düzeyde ticaret artışı sağlansa bile sektör bazında veya ticaret yönüne göre kazanç değişken olabilir. Dolayısıyla GB çerçevesinde yapılan zorunlu anlaşmalar kısa vadeli rekabet risklerini azaltırken bağımsız STA'lar uzun vadeli büyüme potansiyelini destekleyen araçlar işlevi görür.

Sonuç itibarıyla, AB ile Gümrük Birliği ilişkisi Türkiye'ye hem avantaj hem dezavantaj getirmiştir. Avantaj kısmında Avrupa pazarında gümrüksüz erişim ve teknik düzenlemelerde uyum öne çıkarken; dezavantaj kısmında eş zamanlı olmayan STA süreçleri nedeniyle ortaya çıkan rekabet baskısı yer almaktadır. Bu çift yönlü etkinin yönetimi ise hem hukukî koordinasyon hem de iktisadi strateji geliştirme kapasitesine bağlıdır. Gerek zorunlu flanking anlaşmalar gerekse bağımsız STA'lar aracılığıyla Türkiye'nin hedefi, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmak ve GB ilişkisi kaynaklı yapısal riskleri dengelemektir (Sözbir, 2023).

Türkiye'nin STA Politikalarının Amaçları

Türkiye'nin STA politikalarının amaçları, hem kısa vadeli ticaret dengelerine müdahale edebilmek hem de uzun vadede ekonomik büyüme ve entegrasyonu desteklemek gibi çok boyutlu hedefler içerir. Öncelikli amaçlardan biri, yeni pazarlara erişim yoluyla ihracat kapasitesini artırmaktır. STA'lar gümrük vergilerinin azaltılması veya kaldırılması sayesinde Türk mallarının anlaşma kapsamındaki ülkelerde daha rekabetçi fiyatlarla satılmasına imkân verir. Bu durum, özellikle sanayi ürünlerinde pazar payını genişletme fırsatı doğurur. Benzer şekilde tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması veya standartların uyumlaştırılması, teknik düzenlemelerden kaynaklanan sınırlamaları aşarak ihracatı kolaylaştırır. Türkiye açısından bir diğer güçlü motivasyon, bu anlaşmaların yatırım

ortamını iyileştirme potansiyelidir. Serbest ticaret hükümlerine entegre edilen yatırım koruma maddeleri ve yatırımcıya eşit muamele ilkeleri, doğrudan yabancı yatırım (DYY) akışlarını artırabilir. Bu süreçte teknoloji transferi, üretim metodolojilerinde yenilik ve mesleki beceri kazanımı gibi unsurlar yerli firmaların verimliliğini yükseltir. Böylece STA'lar yalnızca mal ticareti için değil, üretim kapasitesinin modernizasyonu açısından da araç haline gelir. Özellikle yüksek katma değerli sektörlerde DYY'nin artması ihracat ürün çeşitliliğini genişletebilir. Politika hedefleri arasında yer alan “ürün sepetini çeşitlendirme” amacı dikkat çekicidir.

STA'lar ile sağlanan yeni pazar erişimi ve rekabet baskısı, firmaları yeni ürün gruplarına yönelmeye teşvik eder. Literatürde bu etkinin uzun vadede ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Vera, 2023). Ürün çeşitliliği aynı zamanda dış şoklara karşı dayanıklılığı artırır; tek bir sektöre bağımlılığın azalması, global fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerini sınırlandırabilir. Bunun yanında STA politikası, Türkiye'nin küresel değer zincirlerine entegrasyonunu hızlandırmayı hedefler. Taraf ülkelerle kurulan iş birlikleri sayesinde tedarik zinciri ağlarının farklı halkalarında yer almak kolaylaşır. Değer zinciri entegrasyonu aynı zamanda bilgi ve teknik yetenek paylaşımını artırarak kalite standartlarının yükselmesine katkı sağlar. STA'ların ayrıca iç piyasada bazı yapısal dönüşümleri tetikleyebileceği düşünülmektedir. Rekabetin artması yerli üreticileri verimlilik artırıcı yatırımlar yapmaya zorlayabilir; bu durum uzun vadede üretim kalitesini yükseltir ve ihracata yönelim ihtimalini artırır. Özellikle araştırma-geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının yüksek olduğu sektörlerde ihracat olasılıklarının artışı, bilim temelli rekabet gücünün gelişmesine hizmet eder (Boydak & Polat, 2022).

Dolayısıyla teknoloji yoğun sektörlerin güçlenmesi hem iç hem dış talepte istikrarlı büyüme sağlayabilir. STA müzakerelerinde teknik standartlar ve sağlık-güvenlik düzenlemeleri gibi alanlarda eşgüdüm sağlanması, ticari akışta engelleri azaltırken tüketici güvenliğinin korunmasını mümkün kılar. Düzenleyici uyum aynı zamanda ticaret anlaşmalarının sürdürülebilirliğini destekler; çünkü taraflar arasındaki beklentiler teknik zeminde netleşmiş olur. Bazı STA'larda beslenme politikaları veya ürün içeriklerindeki sınırlar gibi özel düzenlemeler gündeme gelebilir; burada hem kamu sağlığını koruma hem de ulusal üretimi dünya pazarına uygun formatta sunma amacı yer alır. Türkiye'nin STA politikasında tüm bu hedeflerin dengelenmesi, hem hukuki yükümlülükleri hem de makroekonomik ihtiyaçları bütünleşmiş şekilde ele almayı gerektirir.

STA'ların Onay ve Müzakere Süreçleri

STA onay ve müzakere süreçleri, hem taraf ülkelerin iç hukuk prosedürleri hem de uluslararası hukuki çerçeve açısından çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Türkiye özelinde bu süreçlerin yönetimi, Gümrük Birliği'nin

getirdiği zorunlu uyum gereklilikleri ile bağımsız anlaşma girişimlerinin eş zamanlı yürütülmesini içerir. Bu noktada “ticaret yaratıcı” etkilerden yararlanırken “ticaret saptırıcı” etkilerin sınırlı kalmasını sağlamak hedeflenir (Vera, 2023). Özellikle menşe kriterleri üçüncü ülke mallarına dolaylı avantaj verilmesini engellemek açısından kritik önemdedir. Türkiye’nin AB ile Gümrük Birliği ilişkisi kapsamında yürüttüğü paralel STA müzakerelerinde eş zamanlılık sorunu sıklıkla ortaya çıkar. AB’nin imzaladığı anlaşmalara otomatik olarak dahil olamayan Türkiye, aynı ülke ile kendi STA’sını müzakere etmek zorundadır. Ancak karşı ülkenin AB üzerinden zaten Türk pazarına gümrüksüz erişim sağlıyor olması, müzakerelerde Türkiye lehine pazarlık gücünü zayıflatır. Bu nedenle bazı süreçler gecikir veya ekonomik açıdan daha az avantaj sağlayacak biçimde sonuçlanır. Bazı müzakerelerde beslenme politikaları veya gıda ürün içerikleri gibi konularda özel hükümler eklenir; burada ticaretin yanı sıra kamu sağlığı hedefleri de gözetilir.

Türkiye’nin STA İmzalamasındaki Temel Motivasyonlar

Pazar Çeşitlendirmesi: İhracatın belirli pazarlara bağımlılığını azaltmak.

Haksız Rekabetin Önlenmesi: AB’nin STA imzaladığı ancak Türkiye ile anlaşması olmayan ülkelerin (Bangladeş, Güney Afrika vb.) AB üzerinden Türkiye pazarına gümrüksüz girmesiyle oluşan "gelir kaybı" ve "asimetrik ticaret" sorununu gidermek.

Hammadde Tedarigi: Sanayi üretimi için gerekli ara mallara daha ucuz erişim sağlamak.

Toplam İhracat Üzerindeki Etkiler

Türkiye’nin STA kapsamında toplam ihracat performansı, gümrük vergilerinin kaldırılması ve tarife dışı engellerin azaltılmasıyla son yıllarda belirgin bir artış göstermektedir. STA’ların sağladığı pazar erişim avantajı sayesinde Türk malları anlaşma tarafı ülkelerde daha rekabetçi fiyatlarla konumlanmış, bu durum özellikle sanayi ürünlerinde ihracat hacmini yükseltmiştir (Sözbir, 2023). Ancak bu oran her pazarda aynı sonucu vermemekte; bazı anlaşmalarda ihracat fazlası oluşurken diğerlerinde ithalat baskısı ile net etki sınırlı kalmaktadır (Vera, 2023). Tarife indirimleri kadar teknik düzenleme uyumu ve karşılıklı tanıma mekanizmalarının işlemesi de toplam ihracat üzerinde doğrudan etki yapmaktadır. Sağlık sertifikaları ve kalite standartlarının karşılıklı kabulü, işlemlerde gecikme yaşanmasının önüne geçerek özellikle bozulabilir ürünlerde zamanında teslim avantajı sağlamaktadır (Togan, 2010). Bu tür uyum hükümleri olmayan anlaşmalarda ise prosedür bazlı gecikmeler, fiyat avantajını zayıflatılabilmekte ve toplam ihracat rakamına yansiyabilmektedir. Dolayısıyla STA metinlerinde tarife

dışı engellerin kaldırılmasına yönelik hükümler ne kadar güçlü olursa, ihracat akışı o kadar sorunsuz ilerlemektedir.

Ürün sepeti çeşitliliği açısından bakıldığında STA'lar firmaların yeni ürün gruplarına yönelmesini teşvik etmektedir. Rekabet baskısı ve yeni pazarın fırsatları, geleneksel düşük teknoloji yoğunluklu malların yanı sıra orta ve yüksek teknoloji ürünlerin payının artmasına yol açmaktadır (Vera, 2023). Bu çeşitlilik dış şoklara karşı dayanıklılığı da artırır; tek sektör veya tek pazar bağımlılığı azaldığında küresel talep daralmaları toplam ihracatı daha az etkiler. Ancak teknoloji yoğun üretimin payını artırmak için yatırım koruma hükümleri ve AR-GE teşviklerinin etkin biçimde uygulanması gerekmektedir.

Hizmet ticareti üzerinden dolaylı etkiler de göz ardı edilmemelidir. Turizm, taşımacılık veya finans gibi hizmet sektörlerinde yapılan düzenlemeler sınır ötesi akışı kolaylaştırarak mal ticaretine de dolaylı katkı verir (Francois & Hoekman, 2010). Örneğin lojistik hizmetlerindeki iyileştirmeler teslim sürelerini azaltır; bu durum özellikle yüksek değerli sanayi ürünlerinin uluslararası pazarlarda rekabet gücünü yükseltir. Ara mal ithalatındaki maliyet avantajları da toplam ihracata pozitif etki yapar. STA'lar aracılığıyla gümrüksüz ara mal tedariği üretim maliyetlerini düşürdüğünden ihraç edilen nihai ürünlerin fiyatları daha rekabetçi hale gelir (Vera, 2023). Bu avantaj özellikle küresel değer zincirlerinde yer alan firmalar için önemlidir; kaliteli ve uygun maliyetli girdilerle üretim yapılması, hem miktar hem de değer bazında ihracat artışına uygun bir zemin hazırlar.

Çevresel kriterler son dönemde karbon salımı sınırlandırmaları ve yeşil sertifika uygulamaları ile STA'ların parçası haline gelmektedir (Vera, 2023). Son olarak teknik standardizasyonun başarısı ile gümrük prosedürlerinin hızlanması da toplam ihracata doğrudan yansır. Menşe kuralları net tanımlandığında ve idari yük azalacak şekilde düzenlendiğinde ticaret akışı hızlanır, mal teslim süreleri kısılır ve rekabet gücü artar. Kurumlar arası koordinasyonun güçlü olması, tüm bu etkilerin sahada uygulanabilirliğini destekleyen çerçeveyi oluşturur (Simo, 2023). Türkiye'nin tecrübesinde görülen temel sonuç; iyi tasarlanmış ve etkin uygulanan STA'ların ticari engelleri ortadan kaldırarak toplam ihracatı artırdığıdır, ancak etkilerin sürdürülebilirliği güçlü teknik detaylar ve uzun vadeli stratejik planlarla mümkündür.

Toplam İthalat Üzerindeki Etkiler

Türkiye'nin STA çerçevesinde toplam ithalat hacmi, gümrük vergilerinin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılması gibi düzenlemelerin etkisiyle dikkate değer değişimler göstermektedir. Gümrük vergilerindeki düşüş, anlaşma tarafı ülkelerden mal girişinin maliyetini azalttığı için ithalat hacminde artış eğilimine yol açar (Sözbir, 2023).

Özellikle sanayi ürünleri ve ara mallar kategorisinde bu artış belirgindir; zira üretim süreçlerinde kullanılan girdilerin daha düşük maliyetle temin edilmesi yerli üreticilere avantaj sağlar. Ara mal ithalatındaki bu maliyet düşüşü ihracat fiyatlarını rekabetçi hale getirerek dolaylı bir pozitif etki yaratsa da, kısa vadede toplam ithalat rakamlarını yükseltmektedir (Vera, 2023).

Tarife dışı engellerin ortadan kalkmasıyla prosedür bazında sadeleştirme sağlanması da ithalat akışını hızlandırır. Teknik standartların karşılıklı tanınması ya da uyumlaştırılması sayesinde özellikle hassas ürünlerde sertifikalandırma süreçleri kısılır; bu durum teslim süresini azaltarak tedarik zincirinde aksama riskini düşürür (Togan, 2010). Gıda ve tarım ürünlerinde sağlık sertifikalarının karşılıklı kabulü pazara girişin önündeki teknik engelleri hafifletir, ancak kamu sağlığı gerekçesiyle korunması gereken standardizasyon maddeleri varlığını sürdürebilir (Garton vd., 2021). STA'lar aracılığıyla yapılan ithalatın sektörel dağılımı değerlendirildiğinde sanayi sektörlerinin ara mal ve ekipman tedarikinde daha yoğun biçimde yararlandığı görülmektedir. Makine, elektronik komponentler ve otomotiv parçaları gibi yüksek katma değerli girdilerin uygun fiyatla temini, yerli üretimi desteklerken toplam ithalatta belirgin pay oluşturur (Vera, 2023).

Yatırım koruma hükümleri dolayısıyla gerçekleşen doğrudan yabancı yatırım (DYY) girişleri de ithalata dolaylı olarak etki eder. Yabancı yatırımcıların Türkiye'de kurduğu üretim tesisleri, başlangıç aşamasında teknoloji ve ekipman ithalatı yapma eğilimindedir (Garton vd., 2021). Bu süreçte ileri imalat teknolojileri veya spesifik makineler gibi yüksek maliyetli girdiler anlaşma tarafı ülkelerden vergisiz ya da düşük vergili olarak temin edilir; bu durum ilk yıllarda toplam ithalat hacmini yükseltebilirken uzun vadede yerli üretim kapasitesi arttıkça bağımlılık azalır. Menşe kuralları toplam ithalata yön veren bir diğer kritik unsurdur. Net tanımlanmış ve etkin denetlenen menşe kriterleri, üçüncü ülke mallarının dolaylı yoldan STA avantajından yararlanmasını engeller. Menşe denetimleri zayıf olduğunda ise anlaşma tarafı olmayan ülkelerin malları üzerinden yapılan yeniden ihracatlar aracılığıyla toplamdaki ithalat payı yükselir; bu nedenle gümrük idarelerinin kapasitesi belirleyici hale gelir (Simo, 2023). Türkiye'nin tecrübelerinde görülen ortak sonuç; STA'ların doğru yönetildiğinde toplam ithalatın kalite ve çeşitliliğini artırdığıdır. Ancak kısa vadeli ani artışların ekonomik dengeleri bozmasının önüne geçilmesi için koruma hükümlerinin işletilmesi ve menşe kurallarına sıkı bağlı kalınması gerekmektedir.

Sektörel Etkiler

Sanayi ürünleri, Türkiye'nin STA kapsamında elde ettiği dış ticaret kazanımlarının en belirgin ölçüde hissedildiği alanlardan biridir. Gümrük vergilerinin kaldırılması ve tarife dışı engellerin azaltılmasıyla bu ürünlerde

pazar erişimi kolaylaşmış, fiyat rekabeti güçlenmiş ve sektörün ihracat kapasitesinde gözle görülür bir artış sağlanmıştır (Sözbir, 2023). İhracat tarafındaki bu ivme, özellikle otomotiv, makine imalatı, elektronik ve beyaz eşya gibi orta-yüksek teknoloji yoğunluklu segmentlerde öne çıkmaktadır. Tarife indirimleri sayesinde üretim maliyeti düşen bu sektörler uluslararası pazarda daha cazip hale gelmiştir; teknik düzenlemelerde karşılıklı tanıma mekanizmaları ve harmonizasyon uygulamaları işlemlerde gecikmeleri ortadan kaldırarak teslim sürelerini kısaltmış, bu da sipariş döngülerini hızlandırmıştır (Togan, 2010).

Ara mal ithalatında STA'ların sağladığı pazar erişim avantajı, Türk mallarının anlaşma tarafı ülkelerde daha rekabetçi fiyatlarla konumlanmasına zemin hazırlamış; bu durum özellikle sanayi ürünlerindeki ihracat hacmi artışını güçlü bir şekilde desteklemiştir. Uygun maliyetli ve kaliteli girdilerin anlaşma tarafı ülkelere vergisiz veya düşük tarifelerle temin edilmesi üretim hattının verimliliğini artırır, nihai ürünün fiyatını rekabetçi kılar (Vera, 2023). Özellikle küresel değer zincirlerinde yer alan firmalar için ara mal tedariğinde sağlanan bu kolaylık, ihracatta miktar ve değer bazında sürdürülebilir artış anlamına gelmektedir. Ancak bu hareketlilik toplam ithalat rakamlarını kısa vadede yükselterek dış ticaret dengesi üzerinde baskı yaratabilir; dolayısıyla koruma hükümleri ve safeguard önlemleri sanayi sektöründe denge sağlamak için kritik araçlar olarak öne çıkar (Garton vd., 2021).

Türkiye'nin STA kapsamında hizmet sektörü performansı, mal ticaretindeki geleneksel etkilerin ötesinde, yüksek oranda regülasyon bağımlılığı ve sınır ötesi sunum modlarının çeşitliliği nedeniyle farklı dinamikler üzerinden şekillenmektedir. Hizmetler, fiziksel olarak depolanamayan ve çoğu zaman sağlayıcı ile tüketicinin belirli bir yakınlığını gerektiren akışlar olduğu için, mal ticaretine kıyasla daha karmaşık düzenleme ve uyum mekanizmalarına ihtiyaç duyar. Bu özellik, uluslararası pazara erişim noktasında STA metinlerine eklenen hükümlerin etkinliğini zorunlu kılar. Hizmet sektöründeki sınır ötesi ticaret modları dört ana biçimde gerçekleşir: doğrudan sınır ötesi sunum (örneğin telekomünikasyon hizmetleri), tüketicinin hizmet sağlayıcı ülkeye gitmesi (turizm gibi), sağlayıcının tüketici ülkeye gitmesi (inşaat veya danışmanlık projeleri gibi) ve yatırım yoluyla hizmet tesis edilmesi. Türkiye için özellikle turizm, taşımacılık ve finansal hizmetler bu modların farklı kombinasyonlarını kullanarak STA'lardan yararlanmaktadır (Francois & Hoekman, 2010).

OECD'nin düzenleyici kısıtlılık göstergelerine göre Türkiye bazı alanlarda yüksek kısıt seviyelerine sahiptir; örneğin radyo-TV yayıncılığı ile denizcilik ve hava taşımacılığında 0.575 puan seviyesinde kapalılık mevcuttur (0 tam açıklık, 1 tam kapalılık) (Altay, 2018). Bu tür alanlarda liberalizasyon başarılırsa hem sermaye girişi hem de teknoloji transferi hızlanabilir. Yatırımcı-devlet uyumsuzluk çözüm mekanizmaları (ISDS), özel sermayenin güvenliği açısından tartışmalı olsa da profesyonel hizmetler

(hukuk, muhasebe vb.) veya finans gibi yüksek katma değerli alanlarda yatırım kararlarına pozitif etki yapabilmektedir (Garton vd., 2021); kamu yararı odaklı politikalar için ise sektör bazlı istisnalar getirmek dengeleyici bir çözümdür.

Tarife dışı engellerin kaldırılması teknik düzenlemelerde karşılıklı tanıma mekanizmalarıyla gerçekleştiğinde uluslararası iş akışı çok daha hızlı ilerler. GATS çerçevesinde taahhüt edilen liberalizasyon seviyelerinin STA'lar aracılığıyla derinleştirilmesi Türkiye'nin AB ile mevcut ilişkilerinde kısmen uygulanmış; ancak bazı profesyonel hizmetlerde vatandaşlık şartı veya çalışma izni gibi idari koşulların korunması nedeniyle tam serbestleşme sağlanamamıştır. Özellikle ABD ve AB'nin Türkiye'ye yönelik güçlü talepler listesinde bilgisayar ve ilgili hizmetler, posta-kargo dağıtımı, telekomünikasyon, çevre yönetimi, finansal hizmetler ve enerji sektörü yer almaktadır (Altay, 2018).

Teknoloji yoğun ve yüksek katma değerli ürünlerin dış ticaretteki payını artırmak, Türkiye'nin STA stratejisinde uzun vadeli rekabet gücünü pekiştirmek amacıyla öncelikli hedefler arasında yer almaktadır. Bu kategoride yer alan ürünler, üretim sürecinde ileri teknoloji kullanımı, Ar-Ge faaliyetleri ve nitelikli iş gücü gereksinimi ile tanımlanır. STA'lar aracılığıyla gümrük vergilerinin azaltılması veya kaldırılması, bu tür ürünlerin uluslararası pazarlara daha avantajlı koşullarda giriş yapmasını sağlamaktadır (Sözbir, 2023). Ancak yalnızca tarife indirimleri yetmez; teknik düzenleme uyumu ve karşılıklı tanıma mekanizmaları, özellikle yüksek teknoloji içeren mal ve hizmetlerin sertifikasyon süreçlerinde kritik rol oynar (Togan, 2010).

Bu noktada menşe kurallarının netliği de önemlidir; üçüncü ülke mallarının dolaylı yoldan STA avantajından yararlanmasının engellenmesi, yerli üreticinin hak ettiği rekabet pozisyonunu korur (Simo, 2023). Teknoloji yoğun sektörlerde yatırım koruma hükümleri doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekiciliğini artırarak üretim kapasitesinin genişlemesine katkı sağlar (Garton vd., 2021). Yabancı sermaye ile kurulan araştırma merkezleri veya ileri imalat tesisleri yalnızca sermaye getirisi değil aynı zamanda teknoloji transferi ve know-how akışını beraberinde getirir. Bu sayede yerel firmalar küresel üretim zincirlerinde daha üst segmentlere taşınabilir. Ara mal ithalatındaki maliyet avantajları da teknoloji yoğun üretim için stratejik önem taşır. Hizmet ticaretinin teknoloji yoğun alanları da STA'ların kapsamına girerek etkili sonuçlar doğurmaktadır (Francois & Hoekman, 2010). Kurumlar arası koordinasyonun güçlü olması STA yükümlülüklerinin sahada uygulanmasını kolaylaştırarak teknoloji yoğun sektörlerde hızlı adaptasyon sağlar (Simo, 2023).

Türkiye'nin Serbest Ticaret Anlaşmasına (STA) Sahip Olduğu Ülkeler ve Ticari İlişkiler

Türkiye, ilk STA'sını 1991 yılında EFTA ülkeleriyle imzalamış olup, bugüne kadar 38 anlaşma akdetmiştir. AB üyeliği nedeniyle feshedilenler sonrası günümüzde 22 anlaşma yürürlüktedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Bazı Önemli Serbest ve Tercihli Ticaret Anlaşmaları (STA ve TTA) ve Yürürlük Tarihleri

Ülke / Ülke Grubu	Yürürlük Tarihi	Notlar
EFTA	Nisan 1992	İlk STA (İsviçre, Norveç, İzlanda, Lihtenştayn)
Mısır	Mart 2007	Kuzey Afrika'daki en büyük partnerlerden biri
Şili	Mart 2011	Latin Amerika açılımındaki ilk stratejik partner
Güney Kore	Mayıs 2013	Kapsamlı (Mal ve Hizmet Ticareti)
Singapur	Ekim 2017	Dijital ekonomi ve yeni nesil ticaret odaklı
Birleşik Krallık	Ocak 2021	Brexit sonrası imzalanan en kritik sanayi anlaşması
Azerbaycan (TTA)	Mart 2021	Kafkasya'da Şuşa Beyannamesi ile derinleşen entegrasyon

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Birleşik Krallık, Türkiye'nin en fazla dış ticaret fazlası verdiği ve Almanya'dan sonra en büyük ikinci ihracat pazarı konumundadır. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve T.C. Ticaret Bakanlığı güncel verilerine göre, 2025 yılı sonu itibarıyla ikili ticaret hacmi 19,5 milyar dolara ulaşmıştır (TÜİK, 2026). Türkiye, Birleşik Krallık ile ticaretinde geleneksel olarak fazla veren bir pozisyonundadır (2025 fazlası: ~4,5 milyar dolar). Veriler, Brexit belirsizliğine rağmen ticaret hacminin yükselme eğilimini koruduğunu göstermektedir. 2026 perspektifinden bakıldığında, Birleşik

Krallık'ın Türkiye'nin en büyük yatırımcılarından biri olmaya devam etmesi ve ticaret hacminin 25 milyar dolar hedefine doğru ilerlemesi beklenmektedir.

Tablo 3: Birleşik Krallık (İngiltere) ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	16,80	19,00	18,90	19,00	18,90	19,50
Türkiye'nin İhracatı	11,20	13,70	13,00	12,50	12,10	12,00
Türkiye'nin İthalatı	5,60	5,30	5,90	6,50	6,80	7,50
Dış Ticaret Dengesi	+5,60	+8,40	+7,10	+6,00	+5,30	+4,50

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Güney Kore (Kore Cumhuriyeti)

Güney Kore ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesiyle kurduğu ekonomik köprülerin en güçlü hukuki dayanağıdır. Geleneksel mal ticaretinin ötesinde yatırımlar ve hizmetler alanını da kapsayan bu "Yeni Nesil" entegrasyon modeli, sadece gümrük vergilerinin sıfırlanmasını değil, stratejik sektörlerde ortak üretim ve karşılıklı sermaye akışını da merkezine almaktadır.

TÜİK dış ticaret verilerine göre, 2025 yılı sonu itibarıyla toplam ticaret hacmi 11,2 milyar dolar seviyesine ulaşarak tarihi bir zirve yapmıştır. Ticaret Bakanlığı'nın 2026 yılı ilk çeyrek öncü veri bültenleri incelendiğinde ise, hacmin 12 milyar dolar bandına doğru ilerlediği görülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2026a). İkili ticaret dengesine bakıldığında, Türkiye aleyhine yapısal ve kronik bir dış ticaret açığı (2025 yılı için net eksi bakiye) bulunsa da, bu açığın niteliği sıradan bir tüketim ithalatı olarak değerlendirilemez. Bu durum, Türkiye'nin yüksek katma değerli üretim yapabilmesi için zorunlu olan "stratejik teknoloji girdisi tedariki" ile doğrudan ilişkilidir.

Sektörel Dağılım ve Teknoloji Tedariki

Güney Kore ile olan ticari ilişkilerin temeli, katma değeri yüksek teknoloji transferine ve endüstriyel bağımlılığa dayanmaktadır. İthalatın temelini; yarı iletkenler, batarya, elektronik devreler ve kimya sanayii ürünleri oluşturmaktadır. Özellikle savunma sanayiinde ALTAY tankı güç grubu projeleri ve otomotiv sektöründeki stratejik iş birlikleri, söz konusu ticaret açığının aslında Türkiye'nin Avrupa'ya yaptığı yüksek katma değerli ihracatı besleyen kritik bir altyapı maliyeti olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, Türkiye'nin Güney Kore'ye ihracatında ağırlıklı olarak otomotiv yan sanayii, gıda ürünleri ve tekstil öne çıkmaktadır.

Tablo 4: Kore ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	6,70	8,50	9,00	9,50	9,80	11,20
Türkiye'nin İhracatı	0,90	0,90	1,00	1,00	1,10	1,40
Türkiye'nin İthalatı	5,80	7,60	8,00	8,50	8,70	9,80
Dış Ticaret Dengesi	-4,90	-6,70	-7,00	-7,50	-7,60	-8,40

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Mısır

Mısır ile 2005 yılında imzalanan ve 2006'da yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye'nin Afrika kıtası ile ticari entegrasyonunda en önemli hukuki zemini oluşturmaktadır. Bu anlaşma, sadece iki ülke arasındaki ticaret engellerini kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu pazarlarına erişiminde stratejik bir köprü işlevi görmüştür. Dönemsel siyasi dalgalanmalara rağmen STA'nın sağlam kurumsal yapısı, ticari ilişkilerin kesintisiz devam etmesini desteklemiş ve ikili ticarete "kurumsal dayanıklılığın" en net örneği olmuştur.

Mısır, Türkiye'nin Afrika'daki en büyük ticaret ortaklarından biridir. TÜİK verilerine göre 2025 yılı sonu itibarıyla iki ülke arasındaki ticaret hacmi 6,5 milyar dolara ulaşmıştır (TÜİK, 2026). Türkiye, Mısır ile olan ticaretinde istikrarlı bir şekilde dış ticaret fazlası vermektedir. Özellikle 2026 yılı projeksiyonları ve son dönemde ivme kazanan diplomatik ilişkiler, bu hacmin kısa vadede daha da derinleşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Sektörel Dağılım ve Bölgesel Üretim Üssü

Türkiye'nin ihracatında demir-çelik, otomotiv yan sanayii, makine ve tekstil ürünleri başı çekerken; Mısır'dan ağırlıklı olarak plastik hammadde, mineral yakıtlar ve gübre ithal edilmektedir. Mısır, Türkiye'nin Kuzey Afrika'daki en stratejik bölgesel üretim üssü konumundadır. Türk sanayicilerinin Mısır'daki yatırımları, sadece yerel pazarı hedeflemekle kalmamış, aynı zamanda Mısır'ın Afrika ve Orta Doğu'daki diğer STA ağlarını kullanarak geniş bir coğrafyaya ulaşma zeminini hazırlamıştır.

Tablo 5: Mısır ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	4,80	6,60	6,70	6,40	6,10	6,50
Türkiye'nin İhracatı	3,10	4,50	4,50	3,30	3,50	4,00
Türkiye'nin İthalatı	1,70	2,10	2,20	3,10	2,60	2,50
Dış Ticaret Dengesi	+1,40	+2,40	+2,30	+0,20	+0,90	+1,50

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Fas

Fas ile imzalanan STA, Türkiye'nin Sahra Altı Afrika'ya açılan ticari koridorunun en önemli hukuki ayağıdır. Anlaşma, yıllar içinde ticari dinamiklere göre optimize edilmiş ve sadece bir pazar arayışı olmaktan çıkıp, "birlikte üretip ihraç etme" modelini destekleyecek yapısal bir bütünlüğe kavuşmuştur. Bu yönüyle STA, değişen küresel değer zincirlerine uyum sağlayan proaktif bir özellik sergilemektedir.

Ticaret Bakanlığı Şubat 2026 dönemi dış ticaret veri bültenine göre, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi son 12 aylık (yıllıklandırılmış) bazda tarihinde ilk kez 5,8 milyar dolar seviyesine ulaşarak 5 milyar dolarlık psikolojik sınırı aşmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2026b). Türkiye bu pazarda net dış ticaret fazlası vermekte olup, ihracat hacmindeki bu istikrarlı büyüme, STA'nın karşılıklı ticaret yaratan olumlu etkilerini doğrudan desteklemektedir.

Sektörel Dağılım ve Mağrip Kapısı

İhracatımızda otomotiv, demir-çelik, tekstil ve gıda ürünleri lokomotif rol oynarken; Fas'tan ithalatımızda ağırlıklı olarak gübre, inorganik kimyasallar ve fosfat türevleri yer almaktadır. Fas'ın coğrafi konumu ve lojistik altyapısı, bu ülkeyi Türk ürünlerinin Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika ve hatta Güney Avrupa'ya ulaşmasında kritik bir "Mağrip Kapısı" haline getirmektedir.

Tablo 6: Fas ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	2,70	3,90	4,11	4,41	4,90	5,10
Türkiye'nin İhracatı	2,06	2,98	3,09	3,06	3,40	3,90
Türkiye'nin İthalatı	0,64	0,92	1,02	1,35	1,50	1,20
Dış Ticaret Dengesi	+1,42	+2,06	+2,07	+1,71	+1,90	+2,70

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Malezya

Malezya ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Türkiye'nin ASEAN (Güneydoğu Asya Uluslar Birliği) coğrafyasındaki ilk kapsamlı serbest ticaret anlaşmasıdır. Bu anlaşma, "Yeniden Asya" stratejisi kapsamında Türkiye'nin Asya-Pasifik bölgesindeki varlığını derinleştiren ve sadece gümrükleri sıfırlamakla kalmayıp teknoloji transferini de önceleyen stratejik bir adımdır.

2025 yılı verilerine göre ikili ticaret hacmi 5,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Ticaret dengesinde Türkiye aleyhine bir dış ticaret açığı (ithalat ağırlıklı yapı) bulunmasına rağmen, bu durum bir pazar kaybı değil; Türk sanayisinin üretim çarklarını döndüren ve ihracat kapasitemizi besleyen stratejik hammadde tedarikinden kaynaklanmaktadır.

Sektörel Dağılım ve ASEAN Kapısı

Malezya ile olan ticari ilişkiler, teknoloji ve stratejik girdi tedariki ekseninde şekillenmektedir. Malezya'dan ithalatın büyük kısmını palm yağı, işlenmemiş alüminyum ve özellikle yarı iletkenler (çipler) gibi sanayi bileşenleri oluştururken; ihracatımızda savunma sistemleri ve makine aksamaları öne çıkmaktadır. 2026 yılı itibarıyla devreye giren "Yüksek Düzeyli Stratejik İş Birliği" mekanizması ile yarı iletken gücünün Türkiye'nin savunma sanayii sistem entegrasyonu kapasitesiyle birleşmesi hedeflenmektedir.

Tablo 7: Malezya ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	2,75	3,50	3,95	4,43	5,15	5,20
Türkiye'nin İhracatı	0,35	0,40	0,45	0,43	0,45	0,60
Türkiye'nin İthalatı	2,40	3,10	3,50	4,00	4,70	4,60
Dış Ticaret Dengesi	-2,05	-2,70	-3,05	-3,57	-4,25	-4,00

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Singapur

Singapur ile yürürlükte olan Yeni Nesil Serbest Ticaret Anlaşması (STA), geleneksel mal ticaretinin yanı sıra hizmet, yazılım ve dijital ekonomiyi de kapsayan çok boyutlu bir anlaşmadır. Bu yönüyle Türkiye'nin bugüne kadar imzaladığı en yenilikçi ve modern ticaret anlaşmalarından birini temsil etmekte olup, küresel e-ticaret ağına entegrasyonun temel taşlarından biridir.

TÜİK verileri incelendiğinde, 2025 yılı sonu itibarıyla toplam mal ticareti hacmi 1,8 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır (TÜİK, 2026). Ticaret Bakanlığı'nın hizmet ihracatı eğilimleri temel alınarak yapılan projeksiyonları, dijital hizmetlerin ivmesiyle bu rakamın kısa vadede 2,2 milyar dolara evrileceğini desteklemektedir. Türkiye, bu yüksek gelirli pazarda istikrarlı bir şekilde dış ticaret fazlası vermektedir.

Sektörel Dağılım ve Finans Merkezi,

İhracatımızda mücevherat, savunma sanayi yazılımları ve yüksek teknolojili ürün grupları öne çıkarken; Singapur'dan dijital hizmetler ve elektronik cihazlar tedarik edilmektedir. Singapur'un Asya'daki temel bir finans ve dijital hub (merkez) olma rolü, Türk teknoloji ve yazılım şirketlerinin (unicorn ve decacornların) Asya-Pasifik pazarına açılımında bu STA'yı kritik bir kaldıraç haline getirmektedir.

Tablo 8: Singapur ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	0,80	1,20	1,35	1,15	1,60	1,80
Türkiye'nin İhracatı	0,40	0,70	0,80	0,75	1,00	1,10
Türkiye'nin İthalatı	0,40	0,50	0,55	0,40	0,60	0,70
Hizmet İhracatı	0,10	0,20	0,25	0,35	0,40	0,60

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Gürcistan

Gürcistan ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması (STA), sınır komşuluğu avantajını kurumsal bir çerçeveye oturtan ve Türkiye'nin Kafkasya ile Orta Asya'ya açılan lojistik koridorunu güvence altına alan stratejik bir metindir. Anlaşma, sadece gümrük engellerini kaldırmakla kalmamış, aynı zamanda iki ülke arasındaki enerji ve ulaşım hatlarının (Bakü-Tiflis-Kars demiryolu vb.) ticari kapasitesini maksimize edecek bir altyapı sunmuştur.

Gürcistan, Türkiye'nin Kafkasya'daki en aktif ticaret partnerlerinden biridir. 2025 yılı verilerine göre 3,10 milyar dolarlık ticaret hacmi kaydedilmiş olup, Türkiye bu hacimle Gürcistan'ın birinci ticaret ortağı olma konumunu sürdürmüştür. İkili ticarete Türkiye lehine 2,44 milyar dolarlık güçlü bir dış ticaret fazlası oluşmuştur. 2024 yılındaki 3,36 milyar dolarlık hacme kıyasla 2025 yılında toplam hacimde kısmî bir daralma gözlemlense de, Türkiye'nin pazar hâkimiyeti ve net ihracatçı pozisyonu 2026 projeksiyonlarında korunmaya devam etmektedir.

Sektörel Dağılım ve Lojistik Koridor

Türkiye'nin ihracatında inşaat malzemeleri, demir-çelik, makine aksamaları ve enerji altyapı ürünleri öne çıkarken; Gürcistan'dan daha çok tarımsal ürünler, yarı işlenmiş metaller ve tekstil girdileri ithal edilmektedir. Gürcistan ile olan ticaret, salt bir mal alım satımının ötesinde, Türk müteahhitlik sektörünün bölgedeki gücünü yansıtan ve Hazar havzasına uzanan tedarik zincirini besleyen bir "lojistik koridor" işlevi görmektedir.

Tunus

Tunus ile yürürlükte olan Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye'nin Kuzey Afrika pazarındaki varlığını güçlendiren ve bölgedeki korumacı vergi engellerinin aşıldığı önemli bir hukuki platformdur. Geleneksel mal ticareti ağırlıklı olan bu anlaşma, zaman zaman yerel sanayiye koruma güdüsüyle uygulanan ek vergilere rağmen, iki ülke arasındaki ticari bağların kopmasını engelleyen sağlam bir zemin oluşturmuştur.

İkili ticaret hacmi 2025 yılında 1,85 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiş olup, ticaret dengesi istikrarlı bir şekilde Türkiye lehine fazla vermektedir. Zaman zaman Tunus tarafından uygulanan kısıtlayıcı önlemlere rağmen, STA'nın sağladığı kurumsal yapı sayesinde ticaret hacmindeki daralmalar sınırlı kalmış ve 2026 projeksiyonlarında yukarı yönlü bir eğilim korunmuştur.

Sektörel Dağılım ve Hammadde Tedariki

Türkiye'nin ihracatını ağırlıklı olarak tekstil ürünleri (pamuklu mensucat), mekanik cihazlar, otomotiv yan sanayii ve plastik mamulleri oluşturmaktadır. Tunus'tan ithalatımızda ise stratejik öneme sahip fosfat, kimyasal gübre hammaddeleri ve inorganik kimyasallar yer almaktadır. Tunus pazarı, Türk KOBİ'leri için Afrika'ya açılışta önemli bir test alanı ve hammadde tedariki açısından kritik bir ortaktır.

Tablo 9: Tunus ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	1,10	1,48	1,55	1,62	1,65	1,85
Türkiye'nin İhracatı	0,90	1,10	1,15	1,20	1,22	1,40
Türkiye'nin İthalatı	0,20	0,38	0,40	0,42	0,43	0,45
Dış Ticaret Dengesi	+0,70	+0,72	+0,75	+0,78	+0,79	+0,95

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Arnavutluk

Arnavutluk ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması, Türkiye'nin Balkanlar coğrafyasındaki ekonomik etkinliğini ve müteahhitlik projelerini destekleyen temel hukuki belgedir. 2008 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma, iki ülke arasındaki ticari engelleri kaldırarak Türk yatırımcılar için Arnavutluk'u Adriyatik Denizi'ne açılan stratejik bir ekonomik üs haline getirmiştir.

Arnavutluk, Türkiye'nin Balkanlar'daki en istikrarlı ticaret partnerlerinden biridir. Ticaret hacmi 2025 yılı itibarıyla 1,05 milyar dolar barajını aşmış olup, ikili ticarete belirgin bir şekilde Türkiye lehine dış ticaret fazlası bulunmaktadır (TÜİK, 2026). 2026 projeksiyonları, altyapı ve enerji projelerinin etkisiyle bu hacmin artış eğilimini koruyacağını doğrulamaktadır.

Sektörel Kompozisyon ve Balkan Kalesi

Arnavutluk pazarında Türk ihracatçıların en güçlü olduğu alanlar; metal sanayii (demir-çelik), yapı elemanları, elektrikli konut gereçleri ile hazır giyim ve tekstil sektörleridir. Arnavutluk'tan ithalatımızda ise işlenmemiş alüminyum, hurda metaller ve tekstil hammaddeleri öne çıkmaktadır. Türkiye'nin Arnavutluk'taki güçlü varlığı, sadece mal ticaretiyle sınırlı kalmayıp; bankacılık, telekomünikasyon ve stratejik altyapı yatırımlarıyla "Balkan Kalesi" vizyonunu pekiştirmektedir.

Tablo 10: Arnavutluk ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	0,55	0,80	0,92	0,93	1,00	1,05
Türkiye'nin İhracatı	0,50	0,70	0,80	0,85	0,93	0,95
Türkiye'nin İthalatı	0,05	0,10	0,12	0,08	0,07	0,10
Dış Ticaret Dengesi	+0,45	+0,60	+0,68	+0,77	+0,86	+0,85

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

TÜİK veri tabanı kayıtlarına göre 2025 yılı sonunda Türkiye'nin Şili'ye ihracatı 439 milyon dolar, Şili'den ithalatı ise 164 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2026). Toplam ticaret hacmi 603 milyon dolar seviyesinde gerçekleşirken, Türkiye bu uzak pazarda 275 milyon dolar tutarında net dış ticaret fazlası vermektedir. Mevcut hacimden ziyade, bu STA'nın sağladığı "kurumsal tecrübe", Türkiye'nin Latin Amerika pazarındaki dinamik büyüme potansiyelini desteklemektedir.

Sektörel Kompozisyon ve Latin Amerika Açılımı

Şubat 2026'da Santiago'da gerçekleştirilen "Türk Sağlık Sektörü Ticaret Heyeti" organizasyonu kapsamında tıbbi cihaz ve sağlık ürünlerinde imzalanan stratejik iş birlikleri, ticari ilişkilerde niteliksel bir kırılma noktası yaratmıştır. Bu proaktif hamle, Türkiye'nin Şili pazarındaki geleneksel demir-çelik ağırlıklı ihracat kompozisyonunu, teknoloji yoğun ürünler lehine dönüştürmektedir. Şili'den ithal edilen stratejik bir metal olan bakır ve lityum ise Türkiye'nin yeşil enerji ve sanayi dönüşümü için kritik girdi niteliği taşımaktadır.

Tablo 11: Şili ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	0,55	0,58	0,60	0,56	0,55	0,60
Türkiye'nin İhracatı	0,25	0,36	0,40	0,38	0,41	0,44
Türkiye'nin İthalatı	0,30	0,22	0,20	0,18	0,14	0,16
Dış Ticaret Dengesi	-0,05	+0,14	+0,20	+0,20	+0,27	+0,28

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Özbekistan

Türkiye ile Özbekistan arasında 1 Temmuz 2023 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması (STA), Türkiye'nin Orta Asya'daki ekonomik derinliğini stratejik bir seviyeye taşıyan en önemli hukuki köprüdür. Önceki dönemlerde uygulanan kısıtlı tercihli rejimin ötesine geçerek tam kapsamlı bir serbest ticaret modeline dönüşen bu yapı, sanayi ve tarım ürünlerinde sağlanan geniş muafiyetlerle ticari tamamlayıcılığı en üst seviyeye çıkarmaktadır. Bu yönüyle mevcut STA, ortak tarihi bağların tam entegrasyon hedefleyen somut ve kalıcı bir ekonomik iş birliğine dönüşmesini sağlayan nihai yapısal adımdır.

2025 verilerine göre ikili ticaret hacmi 4,20 milyar dolar olarak gerçekleşmiş olup, Türkiye istikrarlı bir şekilde dış ticaret fazlası üretmektedir. Dönem sonu itibarıyla ihracat 2,75 milyar dolar, ithalat ise 1,45 milyar dolar seviyesinde kaydedilmiştir. İkili ticaretteki bu 1,30 milyar dolarlık fazla, 1 Temmuz 2023'te yürürlüğe giren STA'nın sağladığı geniş muafiyetlerin bölgesel ticaret hacmini artırıcı yönde güçlü bir eğilim oluşturduğunu ve iki ülke ekonomisi arasındaki ticari entegrasyonun pozitif bir korelasyonla derinleştiğini kanıtlamaktadır.

Bölgesel Entegrasyon ve Sektörel Analiz

Türkiye'nin ihracatı temel olarak makine aksamaları, inşaat malzemeleri, elektrikli teçhizatlar ve kimya sanayii ürünleri etrafında şekillenmektedir. Özbekistan'dan ise ağırlıklı olarak pamuk ipliği, bakır ve işlenmemiş alüminyum ithal edilmektedir. Türkiye için Özbekistan, sadece hedef bir tüketim pazarı değil; tekstil ve sanayi kollarında hammadde tedarikini güvence altına alan stratejik bir Orta Asya üssüdür.

Tablo 12: Özbekistan ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	2,20	3,40	3,60	3,70	3,80	4,20
Türkiye'nin İhracatı	1,20	1,80	2,10	2,30	2,50	2,80
Türkiye'nin İthalatı	1,00	1,60	1,50	1,40	1,30	1,40
Dış Ticaret Dengesi	+0,20	+0,20	+0,60	+0,90	+1,20	+1,40

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Türkiye'nin Tercihli Ticaret Anlaşmasına (TTA) Sahip Olduğu Ülkeler ve Ticari İlişkiler

İran

İran ile yürürlükte olan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA), küresel yaptırımlara ve ambargo koşullarına rağmen sınır ticaretini kurumsallaştıran ve belirli ürün gruplarında karşılıklı tarife indirimi sağlayan kritik bir hukuki çerçevedir. Bu anlaşma, bölgesel istikrarın ve komşuluk ticaretinin sürdürülebilirliği açısından stratejik bir emniyet supabı işlevi görmektedir.

Bölgesel Entegrasyon ve Sektörel Analiz

Türkiye'nin İran'a ihracatında otomotiv yan sanayii, enerji aksamaları ve temizlik/kimya ürünleri yer almaktadır. İthalatın büyük bir kısmı ise doğal gaz ve petrol türevleri gibi enerji odaklı kalemlerden oluşmaktadır. İran pazarı, lojistik yakınlığı ve sınır ticareti potansiyeli ile Türk KOBİ'leri için özellikle Batı Asya açılımında vazgeçilmez bir bölgesel merkez konumundadır.

Tablo 13: İran ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	3,00	4,30	4,80	4,70	4,60	5,00
Türkiye'nin İhracatı	1,80	2,10	2,30	2,40	2,50	2,70
Türkiye'nin İthalatı	1,20	2,20	2,50	2,30	2,10	2,30
Dış Ticaret Dengesi	+0,60	-0,10	-0,20	+0,10	+0,40	+0,40

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

Azerbaycan

Azerbaycan ile imzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA), karşılıklı belirlenmiş spesifik ve stratejik ürün gruplarında gümrük avantajları sağlayan "negatif liste" mantığıyla çalışmaktadır. Bu anlaşma, "tek millet iki devlet" vizyonunun ekonomik ayağını oluşturarak müttefiklik bağlarını ticari bir kurumsallaşmaya taşımaktadır. STA'lerden farklı olarak sınırlı sayıda ürünü kapsasa da, stratejik sektörlerdeki entegrasyonu derinleştiren bir başlangıç metni niteliğindedir.

Bölgesel Entegrasyon ve Sektörel Analiz

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında enerji ekipmanları, müteahhitlik malzemeleri, gıda ve kimya ürünleri başı çekerken; Azerbaycan'dan ağırlıklı olarak doğal gaz ve petrokimya ürünleri ithal edilmektedir. Özellikle Şuşa Beyannamesi sonrası askeri-ekonomik entegrasyonun derinleşmesi, ikili ticaretin niteliğini "hammadde alışverişinden" "stratejik ortaklığa" dönüştürmüştür.

Tablo 14: Azerbaycan ile Dış Ticaret Gelişimi (Milyar \$)

Gösterge	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Toplam Ticaret Hacmi	4,40	5,10	5,60	6,00	6,30	6,80
Türkiye'nin İhracatı	1,90	2,30	2,60	2,90	3,20	3,50
Türkiye'nin İthalatı	2,50	2,80	3,00	3,10	3,10	3,30
Dış Ticaret Dengesi	-0,60	-0,50	-0,40	-0,20	+0,10	+0,20

*Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Bilgi Sistemi ve TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri baz alınarak yazar tarafından derlenmiştir.

SONUÇ

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) merkezli çok taraflı mekanizmaların günümüzün hızla değişen ekonomik ihtiyaçlarına yanıt vermede yetersiz kalması ve bilhassa Avrupa Birliği ile yürütülen Gümrük Birliği'nin Türkiye aleyhine yarattığı asimetrik kısıtlamalar, Türkiye'yi proaktif ve çok boyutlu bir dış ticaret stratejisi izlemeye mecbur bırakmıştır. Çalışma kapsamında incelenen Birleşik Krallık, Güney Kore, Mısır, Fas, Malezya, Singapur, Tunus, Gürcistan, Arnavutluk ve Şili gibi stratejik STA partnerlerinin yanı sıra; Azerbaycan, Pakistan, İran ve Özbekistan ile derinleştirilen TTA süreçleri, Türkiye'nin sadece yeni pazarlar arayan bir ülke olmadığını, aynı zamanda küresel rekabette kural koyucu bir aktör olma vizyonunu taşıdığını ortaya koymuştur.

Araştırmadan elde edilen betimsel bulgular, STA ve TTA'ların Türkiye ekonomisi için yarattığı "ticaret yaratıcı" (trade creation) etkilerin, klasik gümrük indirimlerinin ötesine geçerek derin "dinamik etkilere" zemin hazırladığını destekler niteliktedir. İncelenen stratejik partnerlerin büyük bir çoğunluğuyla dış ticaret fazlası verilmesi, Türkiye'nin rekabetçi üstünlüğünü, üretim kapasitesindeki esnekliği ve kurumsal dayanıklılığını teyit etmektedir. Güney Kore ve Malezya gibi Asya-Pasifik ülkeleriyle verilen dış ticaret açıkları ise geleneksel bir ekonomik zafiyetten ziyade; Türk sanayisinin yüksek katma değerli üretim yapabilmesi için elzem olan teknolojik ara malı ve sermaye birikiminin ithalatına dayanan "stratejik bir teknoloji ve Ar-Ge transferi" olarak değerlendirilmelidir. Diğer yandan, Birleşik Krallık gibi devasa pazarlarda hacimsel büyüme sağlanırken; Singapur örneğinde olduğu gibi geleneksel mal ticaretinden dijital hizmetlere, e-ticarete ve yazılım ihracatına dayalı "yeni nesil ticaret" altyapısının başarıyla kurulduğu gözlemlenmiştir.

Coğrafi ve jeopolitik entegrasyon bağlamında elde edilen sonuçlar, Türkiye'nin STA ağını bir "lojistik ve üretim üssü" stratejisiyle başarılı bir şekilde entegre ettiğini göstermektedir. Gürcistan üzerinden Kafkasya ve Orta Asya'ya, Fas ve Mısır üzerinden ise Afrika kıtasının derinliklerine uzanan ticaret koridorları, Türkiye'nin küresel tedarik zincirlerindeki kilit rolünü sağlamlaştırmıştır. Özellikle Azerbaycan ile kurulan "iki devlet, tek millet" vizyonunun genişletilmiş TTA ile ekonomik olarak kurumsallaştırılması ve Pakistan ile yürütülen savunma sanayii odaklı teknolojik ortaklıklar, ikili ticaret anlaşmalarının salt ekonomik fayda değil, aynı zamanda stratejik jeopolitik kazanımlar da ürettiğinin en somut kanıtlarıdır.

Türkiye'nin mevcut dış ticaret politikasında 'negatif liste' mantığıyla sınırlı tavizler sunan Tercihli Ticaret Anlaşmalarının (TTA), özellikle stratejik ve jeopolitik bağların en yüksek seviyede olduğu Azerbaycan ve Pakistan gibi partnerlerle tam kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmalarına (STA) evrilmesi stratejik bir zorunluluktur. Bu dönüşüm sürecinde, partner

Ülkelerin yerli sanayilerini koruma reflekslerini aşabilmek adına, asimetrik tarife indirimleri ve menşe kmlasyonu esneklikleri gibi kademeli geçiş mekanizmalarının tasarlanması kritik önem taşımaktadır. şuşa Beyannamesi ile ivme kazanan bölgesel entegrasyonun ve Pakistan ile yrtlen teknoloji odaklı savunma iş birliklerinin uzun vadede sürdürülebilir olması; ancak bu ilişkilerin hizmet ticaretini ve yatırımları da kapsayacak şekilde genişletilmiş 'yeni nesil' STA'lar ile kurumsallaştırılmasıyla mümkün olacaktır.

REFERANSLAR

Akın, Abdullah Sami (2005). "Türkiye'nin Katıldığı Bölgesel Tercihli Ticaret Görüşmeleri". *T.C. Dışışleri Bakanlığı Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı: XVI.

Akhtar, Shereen I. ve Jones, Vivian C. (2014). "Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) Negotiations". *Congressional Research Service (CRS) Reports, Washington D.C.*

Altay, S. (2018). Associating Turkey with the Transatlantic Trade and Investment Partnership: A costly (re-) engagement?. *The World Economy*, 41(1), 308-336.

Atalay, I., (2011), "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Serbest Ticaret Anlaşmaları", *Dış Ticaret Müsteşarlığı*.

Ateş, Emre ve Seymen, Adil D. (2019). "Türkiye'nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme". *Sosyoekonomi*, 27(42), s. 255-282.

Balassa, B., (1994), "The Theory of Economic Integration: An Introduction. In Brent F. Nelsen, Alexander C-G. Stubb (Eds.), *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration* (ss. 125-137). London: Palgrave.

Balassa, Bela (1967). "Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market". *The Economic Journal*, 77(305), s. 1-21. DOI: 10.2307/2229344.

Bagwell, Kyle, Bown, Chad H. ve Staiger, Robert W. (2016). "Is the WTO Passe?". *Journal of Economic Literature*, 54(4), s. 1125-1231. DOI: 10.1257/jel.20151192.

Boydak, Hseyin Utku ve Polat, Mahmut (2022). "Ar-Ge Yatırımlarının Dış Ticarete Etkisi: ARDL Yaklaşımıyla Türkiye rneği". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (56), s. 28-49. E-ISSN: 2822-3136.

Bulum, Ali Zafer, Ersöz, F. ve Ersöz, T. (2013). "Dünya Ticaret rgt (WTO) yesi ülkelerin Uluslararası Ticaret Hacimleri zerine Bir alışma". *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), s. 153-165.

Caskurlu, S. (2018). INTERNATIONAL ECONOMIC INTEGRATIONS FOR PARTIES OR NON-PARTIES COUNTRIES: TURKEY'S STATE IN THE EXAMPLES OF TTIP, CETA AND CPTPP. *Journal of Economics Finance and Accounting*, 5(1), 58-78.

Chang, Shuo-Yan, Huang, Y. Y., Shang, K. C. ve Chiang, W. T. (2020). "Impacts of Regional Integration and Maritime Transport on Trade: With Special Reference To RCEP". *Maritime Business Review*, 5(2), s. 143-158.

Çakmak, Özcan ve Yılmaz, Şevket (2008). “The Dynamic Effects of Economic Integration: A Comparative Study on the Competitive Power of Turkey and EU-8”. *European Trade Study Group (ETSG) Publications, Varşova*.

Çaylı, Şaban ve Varol, Barış (2022). “Tayvan Sorunu Bağlamında ABD-Çin Rekabetinin Analizi”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(33), s. 78-102.

Demiroğlu, O., & Alp, E. A. (2021). “Ex-post assessment of heterogenous effects of trade agreements: the case of Turkey”. *Journal of Business Economics and Finance*, 10(1), 12-23.

Ertürk, E. ve Yılmaz, D., (2018), Uluslararası İktisadi Birleşmeler ve Türkiye’nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri, (5. Baskı), *Alfa Aktüel Yayınları*, Bursa

Francois, J., & Hoekman, B. (2010). Services trade and policy. *Journal of economic literature*, 48(3), 642-692.

Garton, K., Thow, A. M., & Swinburn, B. (2021). “International trade and investment agreements as barriers to food environment regulation for public health nutrition: a realist review”. *International Journal of Health Policy and Management*, 10(12), 745.

Göker, M. (2022). Dispute Settlement in the Free Trade Agreements of Turkey. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 30(4), 1969-2004.

Gürlesel, Can Fuat ve Alkin, Kerem (2010). Avrupa Birliği’nin Serbest Ticaret Anlaşmalarına Türkiye’nin de Dahil Edilmesi. *İTO Avrupa Birliği Araştırmaları Serisi*, Yayın No: 2010-18, s. 1-104.

Haldi, John ve Whitcomb, David (1967). “Economics of Scale in Industrial Plants”. *Journal of Political Economy*, 75(4), s. 373-385.

Hekim Yılmaz, Deniz (2020). “Bölgesel Ticaret Anlaşmaları (BTA)’nın Gelişimi ve Derin Ticaret Anlaşmaları: Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Açısından Bir Analiz”. *TESAM Akademi Dergisi*, 7(1), s. 39-64. ISSN: 2148-2462.

Hoekman, Bernard M. ve Mavroidis, Petros C. (2016). World Trade Organization (WTO): Law, Economics, and Politics. (*Global Institutions Series*), 2. Baskı, New York: Routledge.

Karluk, S. Rıdvan (1997). *Türkiye Ekonomisi*. 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Koçtürk, Osman Murat ve Kocaefe, A. (2014). “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri”. *Tarım Ekonomi Dergisi*, 20(2), s. 65-77.

Krueger, Anne O. (1995). “Free Trade Agreements versus Customs Unions”. *National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series*, No. 5084.

Lima, Nuno (2016). “Preferential Trade Agreements”. *National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper Series*, No. 22138. DOI: 10.3386/w22138.

Machlup, F., (1976), “A History Of Thought On Economic Integration”, *Economic Integration Worldwide, Regional, (der.) Fritz Machlup, Macmillan Press Ltd. Londra*.

Menezes, Roberto G., Mariano, K. L. P. ve Contrera, F. (2022). “Hard Times: The United States and Mexico in NAFTA’s ‘Renegotiation’ Process”. *Contexto Internacional*, 44(2).

Myrdal, Gunnar (1959). *An International Economy*. Routledge & Kegan Paul: London.

Öztürk, N. (2021), Serbest Ticaret Antlaşmaları, http://izto.org.tr/demo_betanix/uploads/cms/yonetim.ieu.edu.tr/6731_1533278594, Erişim Tarihi: 28.04.2022.

Pelkmans, Jacques (1986). “Economic Theories of Integration Revisited”. *Journal of Common Market Studies*, 18(4). DOI: 10.1111/j.1468-5965.1980.tb00851.x.

Simo, R. Y. (2023). Special economic zones in an era of multilateralism decadence and struggles for post-pandemic economic recovery: *Perspectives from the global south*. *German Law Journal*, 24(1), 199-226.

Snorrason, S.T., (2012), Asymmetric Economic Integration Size Characteristics of Economies, Trade Costs and Welfare Berlin: *Physica Verlag-Springer*.

Sözbir, M. (2023). The Effect of Turkey's Free Trade Agreements (FTAs) on Its External Trade: Counterfactual Impact Analysis. *Fiscaoeconomia*, 7(2), 1474-1485.

Tarhan, M. (2021). “Türkiye ile Azerbaycan Arasında İmzalanan Tercihli Ticaret Anlaşması Resmi Gazete'de Yayımlandı”. Anadolu Ajansı (AA). Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-imzalanan-tercihli-ticaret-anlasmasi-resmi-gazetede-yayimlandi/2114698>,

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026a). 2026 Yılı İlk Çeyrek Dış Ticaret Öncü Verileri Bülteni. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026b). Şubat 2026 Dış Ticaret Veri Bülteni. Ankara.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2026). Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/>

Togan, S. (2010). Turkey: Trade policy review, 2007. *The World Economy*, 33(11), 1339-1389.

Togan, S. (2015). Technical barriers to trade: the case of Turkey and the European Union. *Journal of Economic Integration*, 121-147.

Uyar, Süleyman (2000). “Gümrük Birliği'nin (GB) Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Yansımaları”. *Dış Ticaret Dergisi*, 5 (17).

Üstün, Kadir (2018). “Trump Döneminde ABD Yalnızlaşıyor”. SETA Vakfı Analiz. Erişim adresi: <https://www.setav.org/trumpdoneminde-abd-yalnizlasiyor/>

Vera, E. (2023). Export Diversification and Free Trade Agreements: The case of Peru. *Latin American Journal of Trade Policy*, 6(17), 2.

Viner, Jacob (1950). *The Customs Union Issue*, Carnegie Endowment for International Peace, New York.

Viner, Jacob (1972). *The Economics of Customs Unions*. Middlesex, UK: Penguin Books.

Yılmaz, Ö. T. Analysis of Agricultural Trade Agreement between Turkey and the UK after Brexit. *Ekinoks Ekonomi İşletme ve Siyasal Çalışmalar Dergisi*, 10(1), 93-110.

Wignaraja, G., (2018), “What Does RCEP Mean for Insiders and Outsiders? The Experience of India and Sri Lanka”, Bangkok: *ARTNeT Working Paper Series*.

WTO, (2011), “Anatomy of Preferential Trade Agreements, World Trade Report 2011”, https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/wtr11-2d_e.pdf

Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyonun Çevresel ve Maliyet Performansına Etkileri: Kavramsal Bir Değerlendirme ¹

Çağla Rahşan Cora ²

Gülay İrak³

¹ Bu çalışma “Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyonun, Maliyet Azaltma ve Çevresel Performans Üzerindeki Etkisi” adlı Yayınlanmamış Doktora Tezinden türetilmiştir.

² Doktora Öğrencisi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, caglarahsanaltun@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2127-2043

³ Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, gulay.girak@beun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0756-7937

ÖZET

Küresel iklim değişikliği, çevresel sorunların giderek artması ve sürdürülebilirlik odaklı yasal düzenlemelerin yaygınlaşması, işletmeleri çevresel sorumluluklarını operasyonel süreçlerine entegre etmeye yöneltmiştir. Bu süreçte işletmelerin yalnızca ekonomik performansla değil, aynı zamanda çevresel performansla da odaklanmaları gerekli hale gelmiştir. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyon, işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde önemli stratejik araçlar arasında yer almaktadır. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu; işletme içi süreçlerin yanı sıra tedarikçiler ve müşterilerle kurulan çevre odaklı iş birliği mekanizmalarını ifade ederken, yeşil inovasyon ürün ve süreçlerde çevresel etkileri azaltmayı amaçlayan yenilikçi uygulamaları kapsamaktadır.

Bu çalışmada, yeşil tedarik zinciri entegrasyonu ile yeşil inovasyon arasındaki ilişki ile bu yapıların işletmelerin çevresel performans ve maliyet azaltma performansına olan etkileri literatür çerçevesinde ele alınmıştır. İncelenen çalışmalar, yeşil tedarik zinciri entegrasyonu uygulamalarının bilgi paylaşımı, koordinasyon ve iş birliğini artırarak işletmelerin yeşil inovasyon yeteneklerini geliştirdiğini göstermektedir. Ayrıca yeşil inovasyonun alt boyutları açısından değerlendirildiğinde, özellikle yeşil süreç inovasyonunun enerji ve kaynak kullanımını azaltarak çevresel performans ile maliyet azaltma üzerinde daha güçlü etkiler oluşturduğu görülmektedir. Buna karşılık yeşil ürün inovasyonu, ürün farklılaştırması ve marka değerinin artırılmasında önemli katkılar sağlamakla birlikte kısa vadede doğrudan maliyet avantajı yaratma konusunda sınırlı kalabilmektedir. Sonuç olarak işletmelerin çevresel hedefler ile ekonomik hedefleri eş zamanlı olarak gerçekleştirebilmeleri, tedarik zinciri paydaşlarıyla kurdukları entegrasyon mekanizmalarını etkin yeşil inovasyon süreçlerine dönüştürebilmelerine bağlıdır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Tedarik Zinciri, Entegrasyon, Yeşil İnovasyon, Çevresel Performans, Maliyet Azaltma,

GİRİŞ

İnsanlığın karşı karşıya olduğu en önemli küresel sorunlar arasında iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı, hava ve su kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi, ormansızlaşma ve atık yönetimi gibi çevresel problemler yer almaktadır. Bu sorunlar yalnızca doğal çevreyi değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetleri, toplumsal yaşamı ve işletmelerin sürdürülebilirliğini de doğrudan etkilemektedir (Salim & Sakhri, 2024). Özellikle sanayileşme ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte üretim süreçlerinin genişlemesi, tüketimin artması ve lojistik faaliyetlerin yoğunlaşması, tedarik zincirlerinden kaynaklanan çevresel etkileri daha görünür hale getirmiştir. Artan karbon emisyonları, enerji tüketimi ve doğal

kaynak kullanımındaki artış, işletmeleri yalnızca ekonomik performansa değil, aynı zamanda çevresel performansa da odaklanmaya yöneltmiştir (Chen, 2023).

Geleneksel tedarik zinciri yaklaşımları çoğunlukla maliyet minimizasyonu, verimlilik ve hız hedefleri üzerine kurulmuştur. Ancak günümüzde çevresel sürdürülebilirlik konusundaki farkındalığın artmasıyla birlikte işletmelerin operasyonel faaliyetlerini çevresel sorumluluklarla bütünleştirilmesi bir gereklilik haline gelmiştir (Jayaram & Avittathur, 2015). Bu doğrultuda işletmeler, çevresel sorunların çözümüne katkı sağlayacak uygulamaları tedarik zinciri süreçlerine entegre etmeye başlamış ve çevresel odaklı iş birliklerine yönelmiştir. Bu dönüşüm, Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu (YTZE) ve Yeşil İnovasyon kavramlarını işletmeler açısından önemli stratejik araçlar haline getirmiştir.

YTZE, işletmelerin kurum içi süreçlerinin yanı sıra tedarikçiler ve müşterilerle kurdukları çevre odaklı iş birliği mekanizmalarını ifade ederken; yeşil inovasyon, çevresel etkileri azaltmak amacıyla ürün, süreç ve yönetim uygulamalarında gerçekleştirilen yenilikçi faaliyetleri kapsamaktadır. İşletmelerin çevresel sorunlara yönelik çözüm üretme kapasitesinin artırılması, yalnızca bireysel çabalarla değil, aynı zamanda tedarik zinciri boyunca oluşturulan bilgi paylaşımı, koordinasyon ve iş birliği mekanizmalarıyla mümkün olabilmektedir. Bu nedenle işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerinde YTZE ve yeşil inovasyon önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu çalışmada, YTZE ve Yeşil İnovasyonun işletmelerin çevresel performansı ve maliyet azaltma performansı üzerindeki etkileri literatür temelinde bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Bu kapsamda çalışmada öncelikle YTZE' nin işletmelerin yeşil inovasyon yeteneklerini nasıl etkilediği, daha sonra YTZE uygulamalarının çevresel performans ve maliyet azaltma üzerindeki etkilerinin nasıl şekillendiği değerlendirilmektedir. Ayrıca yeşil inovasyonun alt boyutları olan yeşil ürün inovasyonu ve yeşil süreç inovasyonunun çevresel performans ve maliyet azaltma üzerindeki farklı etkileri tartışılmaktadır.

1. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu

Çevresel konuların tedarik zinciri yönetimine entegre edilmesinin önemi 1990'lı yılların başlarından bu yana büyük ilgi görmüştür. Giderek artan çevre kirliliği firmaların, operasyonlarının ve ürün/hizmetlerinin genel çevresel etkilerini en aza indirmek için daha fazla yeşil uygulama benimsemesine neden olmuştur. Aynı zamanda tedarik zinciri çevre sorunlarına ilişkin genel bir anlayış, firmaların artık yalnızca iş için maksimum faydayı düşünmemesi gerektiğini, aynı zamanda toplum ve çevre üzerindeki etkilerini de dikkate alması gerektiğini göstermektedir. Firmaların

çevresel hedeflere ulaşmak için benimsedikleri yeşil uygulamalar, farklı tedarik zinciri ortaklarının sahip olduğu kaynakları ve bilgileri yeşil uygulamalarına entegre etmesi gerekliliğini doğurmuştur (Wu, 2013). Bu nedenle yeni bir trend YTZE kavramı gündeme gelmiştir. YTZE, bir üreticinin tedarik zinciri ortaklarıyla stratejik olarak işbirliği yapma ve çevresel performansı iyileştirmek için kurum içi ve kurumlar arası süreçleri işbirliği içinde yönetme derecesi olarak tanımlanır (Wolf, 2011). YTZE' nin, hem kurum içi hem de kurumlar arası süreçleri etkili ve verimli bir şekilde yöneterek, çevresel etkileri veya maliyetleri azaltmayı, kaynak kullanım oranlarını artırmayı nihayetinde performansta sürdürülebilir bir iyileştirme sağlamaktır (Cousins, Lawson, Petersen, & Fugate, 2019; Mao, Zhang, & Li, 2017). Bu sayede firmalar, müşteriler ve tedarikçilerle bütünleşerek çevresel faaliyetleri daha verimli bir şekilde uygulayabilmekte ve üstün performans kazanabilmektedir. YTZE, şirketlerin tedarik zinciri bağlamında çevresel sorunları verimli ve etkili bir şekilde ele almak için kullandıkları kritik bir yetenektir (Junaid, Zhang, & Syed, 2022).

TZE literatürüyle uyumlu olarak YTZE, yeşil iç entegrasyon yeşil tedarikçi entegrasyonu ve yeşil müşteri entegrasyonu olmak üzere 3 boyuta ayrılır (Kong, Feng, & Huo, 2021);

Yeşil iç entegrasyon, bir üreticinin kurum içi süreçleri yönetmek amacıyla çevre yönetimi uygulamalarını kendi organizasyonu içerisinde yürütme derecesini ifade eder (Shah & Soomro, 2021). Temsili faaliyetler arasında çevresel iyileştirme için işlevler arası iş birliği, çalışanların çevresel girişimlere katılımı ve çevre koruma konusunda bilgi birikimi ve paylaşımı yer alır. Yeşil iç entegrasyon, bir kuruluş içindeki iş birliğini temsil eder ve iç iş birliği derecesini ve iç kaynakları geliştirme ve koordine etme yeteneğini yansıtır. Yeşil iç entegrasyon sayesinde şirketler, çevre standartlarını bir şirketin kaynak yönetimine, üst düzey karar alma süreçlerine ve çalışan davranış normlarına entegre etmektedir (Hashmi, Naz, Waqas, & Sahar, 2023). Ayrıca şirketler çalışanların çevresel davranışlarda bulunmaları için teşvikler sağlayarak çevresel faaliyetlere katılımlarını teşvik edebilmektedir. Bu sürekli öğrenme ve gelişmeyi teşvik ederek işletmenin çevresel yeteneklerini artırır. Yeşil iç entegrasyon sayesinde, kıt temel yeşil kaynaklar tespit edilir ve bu da kaynakların yeniden yapılandırılmasına izin verilir (Zhou & Zhao, 2024).

Yeşil dış entegrasyon olarak adlandırılan yeşil tedarikçi ve müşteri entegrasyonu, şirketler ve tedarik zinciri ortakları arasındaki çevre koruma konusundaki iş birliği düzeyini yansıtır. *Yeşil dış entegrasyon*, çevresel sorunları ele almak için dış bilgi ve kaynak edinmek amacıyla yeşil tedarik zinciri kuruluşları arasında iş birliğini temsil eder. Yeşil tedarikçi/müşteri entegrasyonu, çevresel risklerin ve sorumlulukların karşılıklı anlaşılmasını,

ortak karar alma ve sorun çözmeyi, çevresel bilginin paylaşılmasını ve biriktirilmesini ve tedarik zincirindeki kilit tedarikçi ve müşteriyle birlikte çevresel hedeflere ulaşılmasını içerir (Guo, Xia, Feng, & Sheng, 2022).

Yeşil tedarikçi entegrasyonu odak firma ile tedarikçileri arasında çevresel hedeflerin ve iş vizyonunun paylaşılması anlamına gelmektedir. Yeşil tedarikçi entegrasyonu sayesinde şirketler yeşil iş birliği, çevresel bilgi alışverişi ve ortak çevresel girişimleri geliştirilebilir. Her iki tarafın operasyonel modellerinin anlaşılmasına dayanarak, tedarikçilerle oluşturulan kapalı bir döngü içinde kaynaklar ve iş bağlantıları güçlendirilir (Zhou & Zhao, 2024). Yeşil tedarikçi entegrasyonunun nihai amacı, hem ekonomik faydalar elde etmek hem de çevresel sorunları çözmektir (Zhang, Zhao, Fan, Wang, & Shao, 2022).

Yeşil müşteri entegrasyonu, şirketlerin müşterileriyle ortak çevresel hedefler belirlemesi, beraber kararlar alması ve çevresel sorunları iş birliği içinde çözerek ortaklıklarını verimli bir şekilde yönetmesi olarak ifade edilmektedir (Anastasia, Tarigan, Siagian, Basana, & Mohd, 2024). Yeşil müşteri entegrasyonu, işletmeler ve müşteriler arasında çevresel hedefler doğrultusunda bilgi paylaşımını ve iş birliğini içerir. Özellikle müşteri taleplerine dayalı üretim süreçlerinde çevre koruma önlemlerinin alınması ve müşterilerin bizzat çevresel karar alma süreçlerine dahil edilmesi bu boyutun temelini oluşturur (Kong, Feng, & Huo, 2021).

2. Yeşil İnovasyon

Dünyanın hızla değişmesi ile birlikte iş dünyası ve kurumsal ortam da aynı şekilde değişmiştir. Buna bağlı olarak üretim ve tüketim kalıplarının da önemli ölçüde değişmesi iklim değişikliğine, doğal kaynakların aşırı kullanımına ve biyoçeşitliliğin kaybına yol açmıştır (Cisneros Chavira, Shamsuzzoha, Kuusniemi, & Jovanovski, 2023). Bu sorunlar sadece çevreye değil, aynı zamanda firmaların ekonomik ve genel performansına da baskı uyguladığından dünyanın dört bir yanındaki kuruluşlar çevresel konulara önem vermeye başlamıştır. Bu gelişmeler yeşil inovasyon kavramını gündeme getirmiştir. (Ma, Hou, Yin, Xin, & Pan, 2018).

Çevresel bozulmanın gelecekte insanlığın hayatta kalması için en büyük tehditlerden biri haline gelmesiyle birlikte kuruluşlar hem çevresel koruma hem de ekonomik büyüme elde etmek için yeşil inovasyonları bir strateji olarak benimsemeye yönelmiştir. Yeşil inovasyon kuruluşların ekolojik açıdan etkili bir şekilde sürdürülebilir rekabet avantajları elde etmelerini sağlayabilecek ürünlerde, süreçlerde ve yönetimde yapılan yenilikleri ifade etmektedir (Huang & Li, 2017). Yeşil inovasyon, işletmelerin faaliyetleri boyunca çevreye verdikleri zararı en aza indirmek amacıyla ürün, süreç, hizmet veya yönetim sistemlerinde gerçekleştirdikleri donanım ve

yazılım yeniliklerini kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Enerji tasarrufu sağlayan, kirliliği önleyen, atık geri dönüşümünü teşvik eden ve kurumsal çevre yönetimini içeren tüm teknolojik ve operasyonel yenilikler bu kapsamda değerlendirilir (Junaid, Zhang, & Syed, 2022). Uzun vadeli çevresel sürdürülebilirliğe ulaşmada önemli bir rol oynayan yeşil inovasyon, hammadde kullanımının en aza indirilmesi, çevre dostu ürün tasarımı konseptlerinin benimsenmesi ve emisyonların azaltılması gibi uygulamalarla elde edilen çevresel riskleri, kirliliği ve kaynak tüketimine ilişkin olumsuz sonuçları azaltmayı amaçlamaktadır (Indrawati, Caska, Hermita, Sumarno, & Syahza, 2025).

Bir ürünün yaşam döngüsünün herhangi bir aşamasında çevre üzerindeki olumsuz etkiyi azaltmak için mevcut bir ürün tasarımını değiştiren yeşil ürünlerin ve yeşil süreçlerin geliştirilmesi olarak ifade edilen yeşil inovasyon literatürde farklı boyutlara ayrılmaktadır (Chen, Lai & Wen, 2006). Ancak bir çok çalışma yeşil inovasyonu, yeşil süreç inovasyonu ve yeşil ürün inovasyonu biçiminde 2 şekilde sınıflandırmıştır (El-Kassar & Singh, 2019).

Yeşil ürün inovasyonu, yeni ürünlerin tasarım, üretim ve pazarlama süreçlerine yenilikçi fikirlerin uygulanması ve bu ürünlerin çevresel açıdan olumlu etkilerinin önemli ölçüde artırılması anlamına gelmektedir (Kushwaha & Sharma, 2016). Yeşil ürün inovasyonu daha az kirlletici ve daha az toksik madde içeren ürünler tasarlamak, çevre dostu malzemeler geliştirmek, geri dönüştürülebilir veya ayrıştırılabilir ürünler tasarlamak ve ürünlere eko-etiket uygulamak gibi çevre koruma eylemlerini kapsamaktadır. Yeşil ürün inovasyonu, kuruluşların pazar ve hükümetin çevresel taleplerine yanıt vermesini, kaynak verimliliğini artırmasını ve ürün yaşam döngüsü boyunca çevresel avantajları optimize etmesini sağlar (Luo, Abbas, Wattoo, & Hu, 2022).

Yeşil ürün inovasyonu, ham madde seçiminden ömür sonu yönetimine kadar ürün yaşam döngüsünün her aşamasında çevresel performansın artırılmasını hedefler; nitekim endüstrideki güncel uygulamalar da bu yaklaşımı somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Örneğin, yapay zekâ destekli ve "A+++" sınıfı akıllı çamaşır makineleri, çamaşırın ağırlığını ve kirlilik derecesini ölçerek su ile elektrik tüketimini %50'ye varan oranlarda optimize etmekte ve çevresel faydayı doğrudan tüketicinin kullanım aşamasına taşımaktadır. Ham madde boyutunda ise Coca-Cola ve Heinz gibi küresel devlerin ambalajlarında plastik yerine şeker kamışı atıklarından üretilen ve doğada tamamen çözülebilen bitki bazlı şişeleri kullanması veya e-ticaret lojistiğinde plastik patpatlar yerine %100 geri dönüştürülmüş kâğıt dolgu malzemelerine geçilmesi, sürdürülebilir ambalaj inovasyonunun öncü adımlarıdır. Son olarak, ömür sonu yönetimi kapsamında, kullanım süresi bittiğinde doğaya atılmak yerine kolayca sökülebilen ve bileşenleri yeni

Üretim döngülerine ham madde olarak geri kazandırılabilen eko-tasarım ürünü elektronik cihazlar ve mobilyalar, döngüsel ekonomiye hizmet eden yeşil ürün inovasyonunun en bütüncül örneklerini oluşturmaktadır.

Yeşil süreç inovasyonu, üretim süreçlerinin neden olduğu olumsuz çevresel etkileri azaltmak için yenilikçi yöntemlerin kullanılmasıdır. Üretim sırasında tehlikeli emisyonları veya atıkları azaltma, atık ve emisyonları yeniden kullanım için geri dönüştürme ve enerji ve hammadde tüketimini azaltma faaliyetlerini içerir (Burki, 2018).Yeşil süreç inovasyonu, enerji tasarrufu, kirliliğin önlenmesi ve atık geri dnm sağlamak amacıyla üretim süreçleri ve sistemlerinde yapılan değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Li, Jayaraman, Paulraj, & Shang, 2016).Yeşil süreç inovasyonu, ürünlerin yeniden tasarlanmasına gerek kalmadan kaynak, üretim ve lojistik faaliyetleri sırasında atık ve enerji tüketimini azaltmaya odaklanır. Bir firma, imalat sisteminde veya fiili süreçlerde yeşil süreç inovasyonunu benimsediğinde, üretim süreçlerinde kullanılan kaynakların azalmasına, enerji tüketiminin dmesine ve yenilikçi temiz teknolojiler kullanan verimli üretim ekipmanlarının istihdam edilebilirliğine yol açar. Bu şekilde yeşil süreç inovasyonu, üretim israfını azaltarak bir firmanın çevresel performansını iyileştirir ve kaynak kullanımıyla ilişkili maliyetleri ve üretim maliyetlerini düşürerek bir firmanın ticari performansını artırır (Huang & Li, 2017).

Yeşil süreç inovasyonu, bir işletmenin üretim ve operasyonel faaliyetlerini yürütürken çevresel ayak izini azaltmak, kaynak verimliliğini artırmak ve atık yönetimini optimize etmek amacıyla mevcut yöntem ve teknolojilerini kökten yenilemesidir. Bu yaklaşımın endüstrideki en somut örneklerinden ilki, fabrikalarda yenilenebilir enerji dnmdr. nitekim bir tekstil, beyaz eşya veya otomotiv fabrikasının, üretim hatlarında ihtiyaç duyduğu elektriği kömür veya doğalgaz kaynaklı merkezi şebekeden almak yerine, fabrika çatısını tamamen Güneş Enerjisi Panelleri ile kaplayarak kendi temiz enerjisini üretmesi proaktif bir süreç yeniliğidir. Diğer bir nc uygulama ise tersine lojistik ve robotik geri dnm altyapılarıdır; rneğin Apple'ın eskiyen akıllı telefonları müşterilerden toplama ağları kurması ve kendi geliştirdiği özel robotlar vasıtasıyla bu cihazları hatasız bir şekilde parçalayarak içindeki altın, bakır gibi nadir elementleri sıfır madencilik ile yeniden üretim sürecine dahil etmesi, atık yönetimini optimize eden devrimsel bir süreç inovasyonudur. Son olarak, süreçlerin başlangıç noktasına odaklanan etik ve yeşil tedarik yaklaşımları kapsamında; bir şirketin satın alma süreçlerinde çevreye ve insan sağlığına zararlı olmayan girdileri seçmesi, REACH gibi uluslararası yasal evre standartlarına ve regülasyonlarına tam uyum sağlayan üst akış tedarikçileriyle stratejik ortaklıklar kurması, değer zincirinin tamamını sürdürülebilir kılan kritik bir süreç optimizasyonudur.

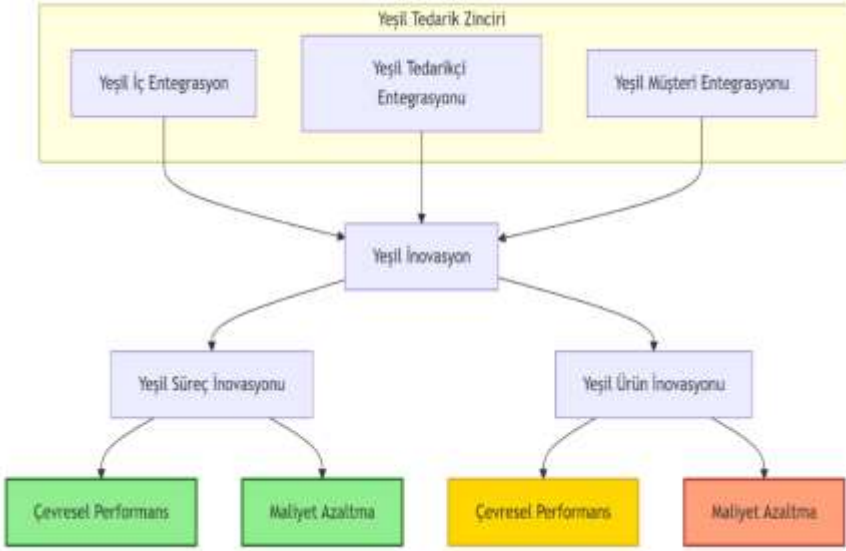
3.Çevresel Performans ve Maliyet Performansı

Çevre korumaya artan ilgiyle birlikte, çevresel performans firmaların uzun vadeli sürdürülebilirliğinin önemli bir göstergesi haline gelmiştir. Çevresel performans, bir şirketin çevresel faaliyetlerinin etkinliği ve verimliliği ile ilgilidir ve bir işletme ile çevre arasındaki etkileşimin ölçülmesini ifade eder. Çevresel performans enerji tasarrufu, hava emisyonların azaltılması, su atıklarının ve katı atıkların azaltılması ve kirliliğin azaltılmasının yanı sıra tehlikeli madde tüketiminin azaltılmasını da içermektedir (Laari, Töyli, Solakivi, & Ojala, 2016).Çevresel performans ölçümleri, enerji tasarrufu ve atık, kirlilik ve emisyonların azaltılmasına ilişkin göstergeleri içermektedir (Geng, Mansouri, & Aktas, 2017).Çevresel performans, bir şirketin doğal çevreyi koruma ve iyileştirme taahhüdünün ekolojik sonucudur (Dzikriansyah, Masudin, Zulfikarijah, Jihadi, & Jatmiko, 2023).Çevresel performans, düşük çevresel emisyonlar, kirliliğin önlenmesi, atıkların en aza indirilmesi ve geri dönüşüm faaliyetleri gibi bir dizi göstergeyle değerlendirilebilir (Amjad, Abbass, Hussain, Khan, & Sadiq, 2022).

Maliyet azaltma, işletmelerin iş yerinde yoğunlaşan rekabetin önünde kalmak için kullandıkları temel bir stratejidir. Sharma (2017)’a göre maliyet azaltma, üretilen ürünlerin veya sağlanan hizmetlerin birim fiyatında kaliteyi düşürmeden gerçek ve uzun süreli bir düşüşü ifade eder. Maliyet azaltma, verimliliği artırmak için yapıcı bir stratejiyi olarak israfı azaltmak ve üretkenliği artırmak üzere çeşitli şekillerde ifade edilmektedir (Uchenna, Moses, & Ralph, 2023). Klassen& McLaughlin (1996)’ a göre firmalar çevresel performansını geliştirerek daha iyi ekonomik (maliyet azaltma) performans elde edebilirler. Aynı zamanda firmaların kirlilik önleme teknolojilerini kullanarak malzeme ve enerji kullanımını ve emisyonları azaltırken, işletme ve uyumluluk maliyetlerini de azaltmasını ifade eder (C. Y. Wong, Wong, & Boon-itt, 2020).

4. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyonun Çevresel ve Maliyet Performansı Üzerindeki Etkileri

Bu bölümde, yeşil tedarik zinciri entegrasyonu ve yeşil inovasyonun işletmelerin çevresel ve maliyet performansı arasındaki ilişki literatür kapsamında incelenmiştir.

Şekil 1: Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyonun Çevresel ve Maliyet Performansı İlişkisi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

4.1. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonu ve Yeşil İnovasyon Arasındaki İlişki

Günümüz küresel pazarlarında sürdürülebilir iş geliştirmenin temel itici gücü haline gelen yeşil inovasyon, ürün üretim döngüsünün her aşamasında doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri minimuma indirmeyi amaçlamaktadır (Akhtar, Wang, & Huo, 2023). Ancak operasyonel gerçeklikler, bireysel firmaların ürün yaşam döngüsü boyunca ortaya çıkan karmaşık ve dinamik çevresel sorunlarla tek başlarına mücadele edebilecek yeterli kapasite, kaynak ve bilgi birikimine çoğunlukla sahip olmadıklarını göstermektedir. Bu stratejik açık, firmaları tedarik zinciri düğümlerindeki ilgili paydaşlarla sistematik bir iş birliği içerisine girmeye zorlamaktadır. Bu bağlamda YTZE, çevreye duyarlı iş uygulamalarını bir şirketin tedarik zinciri süreçlerine entegre etmeyi ifade eden ve önemli sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için yeşil iş birliği mekanizmalarına öncelik veren bütünsel bir yönetim stratejisidir (Fontoura & Coelho, 2022). YTZE’ nin ilk boyutu olan yeşil iç entegrasyon, bir organizasyonun kendi iç departmanları ve fonksiyonları arasındaki iş birliğinin derecesini, iç kaynakları geliştirme ve koordine etme kapasitesini yansıtır. Yeşil iç entegrasyon sayesinde işletmeler, kurum içinde yeşil inovasyonu motive eden bir atmosfer yaratır ve temel yeşil kaynakları belirleyip yeniden yapılandırır (Han & Huo, 2020). Bu durum, işletmelerin hem mevcut kaynaklarla pazar taleplerini karşılamasına hem de

yeni pazar ihtiyaçlarını belirleyerek yeşil inovasyonu ilerletmesine olanak tanır.(Lee, 2023). Ekolojik standartları şirketin kaynak yönetimine, st düzey yönetsel karar alma mekanizmalarına ve çalışan davranış normlarına sistemik olarak entegre eden bu yapı, bilgi paylaşım ağıları vasıtasıyla i iş stratejilerini bütünleştirir. İşletmeler, alışanların çevresel faaliyetlere katılımını motive edecek teşvik mekanizmaları sağlayarak organizasyonda sürekli öğrenmeyi tetikleyebilir ve yeşil inovasyona i katılımı motive edecek kurumsal bir evre atmosferi yaratabilirler. Yönetsel araştırmalar, yeşil i entegrasyon yeteneğinin işletmelerin yeşil inovasyon kapasitesini doğrudan ve olumlu yönde desteklediğini ortaya koymaktadır.

YTZE' nin dış boyutunu oluşturan yeşil müşteri entegrasyonu ve yeşil tedarikçi entegrasyonu ise çevresel süreçlerin, prosedürlerin ve operasyonel sistemlerin tedarik zinciri paydaşları arasında senkronize edilmesini sağlaması bakımından diğer yapısal mekanizmalardan ayrılmakta ve çevresel görevlerin koordinasyonunu kolaylaştırmaktadır (Mehmood, Nazir, Fan, & Nazir, 2024).Firmaların yeşil inovasyon performansını maksimize etmek adına başvurduğu en kritik iki araç olan bu dış entegrasyon boyutları, üreticilerin müşteriler ve tedarikçilerle senkronize çalışarak ürün, hizmet, bilgi, para ve kararların etkili akışını yönetmesine ve son müşteriler için yaratılan değeri en st düzeyde tutmasına imkan tanır. Bu entegre iş birliği, esnek müdahaleyi ve hızlı karar alma süreçlerini kolaylaştırarak yeşil ürün inovasyonu süreçlerine ivme kazandırır. Teorik yaklaşımlar, tedarik zinciri içinde katma değer yaratan stratejik ortaklıklar ve ilişki ağıları kurmanın, firmaların kaynak bağımlılığından kaynaklanan belirsizlikleri azaltacağını ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmelerini doğrudan etkileyeceğini öngörür. Müşterileri ve tedarikçileri yeşil inovasyon ekiplerine dâhil etmek, Ar-Ge süreçlerine yeni fikirler ve teknolojik uzmanlıklar katarak iletişim ve bilgi alışverişini daha iyi koordine eder ve yenilik arama kapsamını genişletir. Ayrıca, yeşil inovasyon sürecinde acilen ihtiyaç duyulan ancak piyasada tedariki kısıtlı olan belirli bileşen ve hammaddeler, tedarikçilerle kurulan bu yakın ve entegre ilişkiler sayesinde kaynak engelleri aşılarak zamanında elde edilebilir (Wang, Wu, Chen, & Evans, 2021). Bu sayede daha doğru, güncel müşteri talepleri ve tedarik bilgileri önceden dikkate alınarak belirsizlikler azaltılır ve yeşil inovasyon performansı doğrudan iyileştirilir.

Akademik yazındaki ampirik bulgular incelendiğinde, YTZE ile Yeşil İnovasyon arasındaki güçlü ve pozitif ilişkiyi doğrulayan geniş bir literatür mevcuttur (Junaid vd., 2022; Ou ve Liu, 2022; Wang vd., 2021; Zhao vd., 2021). Benzer şekilde, yeşil dış entegrasyon kanallarını yeşil inovasyon performansı ile pozitif yönlü bir korelasyon içerisinde olduğu genel olarak kabul görmektedir. Al-Khatib, (2023) tarafından yrtlen ampirik alışma, YTZE' nin yeşil inovasyon üzerinde doğrudan olumlu ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, entegrasyonun alt

boyutlarının görece etkileri tartışıldığında ampirik yazında bazı farklılaşan bulgulara rastlanmaktadır: Pek çok literatür (Junaid vd., 2022; Qu & Liu, 2022; Siagian, Tarigan ve Jie 2021), yeşil müşteri entegrasyonunun yeşil inovasyonu teşvik etmede tek başına çok kritik ve başat bir rol oynadığını göstermektedir. Mevcut literatür incelendiğinde Du, Zhang, & Feng (2018) çalışmalarında, hem yeşil müşteri entegrasyonu hem de yeşil tedarikçi entegrasyonunun ve en önemlisi bu iki dış entegrasyon boyutunun etkileşiminin, yeşil inovasyon performansı ile pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğunu kanıtlamışlardır. Buna mukabil, Wong vd. (2020) tarafından gerçekleştirilen ampirik analiz literatüre farklı bir perspektif sunmuştur; ilgili çalışmada yeşil tedarikçi entegrasyonu ile yeşil inovasyon arasında doğrudan pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, yeşil müşteri entegrasyonu ile yeşil inovasyon arasındaki güçlü pozitif ilişki yeniden doğrulanmıştır.

Özetle ampirik literatür, YTZE mekanizmalarının stratejik eylemleri, içsel yetkinlikleri ve paydaşlar arası iletişimi günlük operasyonel işlemlere kusursuzca eklemleyerek ürün yaşam döngüsünün her aşamasındaki çevresel zorluklara proaktif yanıtlar üretilmesini sağladığını ortaya koymaktadır. Güvene dayalı ağlar, karşılıklı iş birliği bağlılığı ve bilgi paylaşım ekosistemleri üzerine inşa edilen bu entegrasyon süreçleri, modern işletmelerin uzun vadeli verimlilik, karlılık ve sürdürülebilir büyüme hedeflerini gerçekleştirirken yeşil inovasyon performanslarını en üst düzeye çıkarmalarındaki temel stratejik anahtardır.

4.2. Yeşil Tedarik Zinciri Entegrasyonunun Çevresel ve Maliyet Performansı Üzerindeki Etkileri

Günümüzde artan çevresel kaygılar ve yasal düzenlemeler, işletmeleri sadece ekonomik faydayı değil, aynı zamanda operasyonlarının toplum ve çevre üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurmaya zorlamaktadır (Lo, Zhang, Wang, & Zhao, 2018). Bu bağlamda YTZE işletmelerin çevresel sorunları tedarik zinciri bağlamında verimli ve etkili bir şekilde ele almalarını sağlayan kritik bir yetenek olarak öne çıkmaktadır (Song, Cai, & Feng, 2017). Bu stratejik yaklaşım, sürdürülebilir satın alma, yeşil tasarım ve atık azaltma gibi çevre dostu uygulamaları teşvik ederken, lojistik ve operasyonel faaliyetlerin ekolojik ayak izini en aza indirmeyi ve maliyetleri düşürmeyi hedefler (Cancela, Santos, & Coelho, 2026).

İşletmelerin yeşil tedarik zinciri entegrasyonu kapsamındaki stratejileri, çevresel performansı doğrudan iyileştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Yeşil iç entegrasyon, işletme çalışanlarının ve departmanların çevre hedefleri doğrultusunda işbirliği yapmasını sağlayarak, kirliliğin önlenmesine ve çevre dostu malzemelerin kullanılmasına zemin hazırlar (Matarneh vd., 2024). İşletme içindeki bu yeşil bilgi paylaşımı, çevresel sorunların anında tespit edilmesine ve atık üretiminin azaltılmasına olanak tanır (Han & Huo,

2020).Dış entegrasyon bağlamında ise, tedarikçilerle ve müşterilerle kurulan stratejik yeşil entegrasyon; karbondioksit emisyonlarının azaltılması, enerji verimliliğinin sağlanması ve atık yönetiminin optimize edilmesi gibi hedeflere ulaşılmasını sağlar (Mehmood, Nazir, Fan, & Nazir, 2024).Tedarikçilere çevre dostu tasarım gereksinimlerinin iletilmesi ve müşterilerle yeşil hedefler etrafında işbirliği yapılması, çevresel sorunların proaktif bir şekilde çözülmesini kolaylaştırır (Javed, Li, & Basit, 2025). Örneğin, Li, Qiao, Cui, & Wang, (2020) yaptıkları çalışmada, tedarikçilerin yeşillendirilmesi faaliyetlerinin dolaylı olarak, tedarikçilerle çevresel işbirliği faaliyetlerinin ise çevresel performansı doğrudan ve pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Han ve Huo (2020) çalışmasında tedarikçi ve müşteri entegrasyonunun işletmelerin paydaşlarının çevresel standartlarına uymasını kolaylaştırarak çevresel performansı doğrudan artırdığını sonucuna ulaşmıştır. Afum vd. (2020) tarafından yapılan çalışma, YTZE'nin işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik performanslarını anlamlı düzeyde artırdığını doğrulamaktadır.

YTZE' nin çevresel faydaları net olmakla birlikte, maliyet performansı üzerindeki etkisi her zaman anında veya tek yönlü pozitif olmayabilmektedir. Kurulan entegrasyon sistemlerinin karmaşık bir yapısı vardır ve maliyet avantajları sektörel durumlara göre değişiklik gösterebilir. Bazı çalışmalar, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapma ve çevre dostu materyal kullanımı gibi süreçlerin yüksek başlangıç maliyetleri gerektirdiğini, bu nedenle yeşil tedarikçi entegrasyonunun ekonomik performansı anında artıramayabileceğini göstermektedir. Akhtar vd. (2023), yeşil tedarikçi entegrasyonunun ekonomik performansı her zaman anında iyileştiremeyebileceğini, zira yenilenebilir enerjiye veya çevre dostu materyallere yapılan yüksek başlangıç yatırımlarının kısa vadeli kârlılığı baskılayabileceğini ifade etmektedir. Geleneksel olarak yeşil uygulamaların maliyetleri artıracağı yönünde bir ön yargı bulunsu da, başarılı bir YTZE işletmelere operasyonel verimlilik ve rekabet avantajı sunarak finansal performansı artırmaktadır. Tedarikçiler ve müşterilerle stratejik işbirlikleri kurmak, işlem maliyetlerini düşürür ve kârlılığı iyileştirir. Bunun yanı sıra, dış paydaşlarla sağlanan bilgi paylaşımı, üretim planlarındaki belirsizlikleri azaltır, gereksiz stok/envanter maliyetlerini düşürür ve yeşil maliyetlerin minimize edilmesini sağlayarak finansal kazanımları doğrudan destekler (Liu, Fang, Feng, & Xi, 2023; Wong, Wong, & Boon-itt, 2020). Han ve Huo (2020), tedarikçilerle entegrasyon sağlamanın, yeşillenme sürecindeki operasyonel riskleri ve maliyetleri tedarik zinciri paydaşları arasında paylaştırdığını ve bu sayede üretici firmanın ekonomik performansını artırdığını bulgulamıştır. Kong vd. (2021) ve Song vd. (2017), yeşil iç entegrasyonun departmanlar arası hiyerarşik engelleri yıktığını, iletişim maliyetlerini düşürerek ürünlerin pazara sunulma süresini kısalttığını ve böylece finansal performansı doğrudan olumlu etkilediğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak YTZE, üreticilerin hem

çevresel yükümlölüklerini yerine getirdiği hem de maliyetlerini düşürerek ekonomik değeri yarattığı çok boyutlu bir sistemdir.

4.3. Yeşil İnovasyonun Çevresel ve Maliyet Performansı Üzerindeki Etkileri

Yeşil inovasyonun çevresel performansı ve maliyetleri nasıl etkilediği, literatürde yoğun tartışmalara konu olan ve stratejik öneme sahip bir konudur. Literatürdeki ampirik çalışmalar, yeşil inovasyonun inovasyon türünün çevresel ve maliyet performansı üzerinde birbirinden farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Geleneksel inovasyonun bir uzantısı olan yeşil inovasyon, kirliliği önlemek, enerji tasarrufu sağlamak, atıkları geri dönüştürmek ve çevre dostu ürünler tasarlamak amacıyla donanım veya yazılımda yapılan yenilikleri ifade eder (Lee, 2023). Başarılı yeşil inovasyon uygulamaları işletmelerin enerji ve yakıt tasarrufu yapmasını, ham madde ve tehlikeli madde kullanımını sınırlandırmasını ve temiz teknolojilerin benimsenmesini sağlayarak çevresel performansı doğrudan ve pozitif yönde etkiler (He, Miao, Wong, & Lee, 2018).

Yeşil inovasyonun bir boyutu olan yeşil ürün inovasyonu, ürünlerin ve ambalajların daha temiz malzemeler ve teknolojiler kullanılarak çevresel etkilerinin azaltılması amacıyla yeniden tasarlanmasını ifade eder (Abbas, Luo, Shahzad, & Wattoo, 2023). Yeşil süreç inovasyonu ise, ürün tasarımını değiştirmeden tedarik, üretim ve lojistik faaliyetlerindeki enerji tüketimini ve atıkları azaltmak için kirlilik önleyici teknolojilerin ve yeşil süreçlerin benimsenmesidir (Zhang, Zhao, Fan, Wang, & Shao, 2022). Bu iki inovasyon türünün, işletmelerin çevresel performansı üzerindeki etkileri birbirinden farklı dinamiklere sahiptir. Ampirik çalışmalar, çevresel performans artışının asıl itici gücünün yeşil süreç inovasyonu olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yeşil süreç inovasyonu, üretim ve lojistik operasyonlarındaki atıkları ve karbon emisyonlarını doğrudan kaynağında azaltmaya odaklandığı için çevresel fayda hemen görülür (Sun & Sun, 2021). Wong vd. (2020) tarafından yapılan araştırmada, yeşil süreç inovasyonunun çevresel performans üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak oldukça anlamlı bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. İşletmeler bu yenilikler sayesinde üretim sınırları içinde kendi karbon ayak izlerini küçölterek çevresel performanslarını anında iyileştirebilirler. Ayrıca yeşil süreç inovasyonu, malzeme girdisini optimize ederek, enerji kullanımını azaltarak ve kaynak verimliliği yoluyla atık bertaraf maliyetlerini düşürerek işletmelere doğrudan maliyet avantajı sağlar. Bununla birlikte, süreç inovasyonunun maliyetler üzerindeki etkisi her zaman anında pozitif sonuçlar vermeyebilir. Junaid vd. (2022) tarafından yapılan bir başka araştırmada, yeşil süreç inovasyonunun kısa vadede işletmelerin finansal performansı üzerinde anlamlı ancak negatif bir etkiye sahip olduğu bulgulanmıştır. Bunun temel nedeni, çevresel düzenlemelere uyum sağlamak

için üretim süreçlerinde yapılan ani, hızlı teknolojik değişikliklerin ve iyileştirmelerin yüksek başlangıç yatırımları gerektirmesi ve işletmelerin operasyonel maliyetlerini kısa vadede artırmasıdır. İşletmelerin bu maliyet dezavantajını aşarak uzun vadeli finansal fayda sağlayabilmeleri, zaman içindeki teknolojik entegrasyona bağlıdır (Junaid, Zhang, & Syed, 2022).

Yeşil süreç inovasyonunun aksine, yeşil ürün inovasyonunun üretici firmanın kendi çevresel performansı üzerindeki doğrudan etkisi belirsizdir ve çoğu zaman istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bunun başlıca nedeni yeşil ürün inovasyonunun sağladığı enerji ve atık tasarrufu genellikle nihai tüketicinin ürünü kullanım aşamasında gerçekleştiği için, üretici firmanın kendi üretim sınırları içindeki çevresel performansını ve operasyonel maliyetlerini anında iyileştirmekte yetersiz kalabilmektedir (C. W. Y. Wong, Wong, & Boon-itt, 2018). Ayrıca sadece süreçleri iyileştirmekle kalmayıp ürün tasarımını tamamen değiştirmek, çok daha köklü bir teknolojik değişim ve uyum maliyeti gerektirmektedir. Bu zorluk, yeşil ürün inovasyonunun üreticiye anında bir çevresel veya maliyet performans artışı olarak dönmesini engeller. Nitekim Zhu, Sarkis & Lai, (2008) tarafından yapılan çalışmada yeşil ürün tasarımının çevresel performansı iyileştirmede başarısız olduğu gösterilmiş, Wong vd. (2020) de yeşil ürün inovasyonunun çevresel performansla anlamlı bir ilişkisi olmadığını doğrulamıştır. Li vd., (2016) ve Wong vd. (2020) çalışmalarında, yeşil ürün inovasyonunun maliyet avantajı veya finansal performans üzerinde doğrudan ve anlamlı bir etkisi bulunamadığı kanıtlanmıştır.

Özetle akademik bulgular; işletmelerin maliyetlerini azaltarak ekolojik ayak izlerini en aza indirmelerinin yeşil ürün tasarımlarından ziyade, üretim ve lojistik faaliyetlerinde israfı kaynağında hedef alan yeşil süreç inovasyonuna bağlı olduğunu göstermektedir. Başarılı bir çevresel yönetim sistemi için süreç inovasyonlarına öncelik verilmesi, maliyet performansı ile ekolojik uyum hedeflerini aynı anda gerçekleştirmede kilit rol oynamaktadır. Yeşil inovasyon uygulamalarının başarısı, yeşil tedarik zinciri entegrasyonu (müşteri ve tedarikçi işbirlikleri) ile desteklendiğinde maksimize edilmekte ve firmaların çevre kirliliğini engelleme konusundaki hedeflerine ulaşmalarını güvence altına almaktadır.

5. Tartışma

Bu çalışmada ele alınan literatür bulguları, YTZE ile Yeşil İnovasyon arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. İşletmelerin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında yalnızca iç süreçlerini çevresel ilkeler doğrultusunda yeniden yapılandırmalarının yeterli olmadığı, aynı zamanda tedarikçiler ve müşterilerle çevresel odaklı entegrasyon mekanizmaları geliştirmelerinin de önemli olduğu görülmektedir. Bilgi paylaşımı, koordinasyon ve ortak çevresel hedefler doğrultusunda

gerçekleştirilen iş birlikleri, işletmelerin çevresel yenilik geliştirme kapasitelerini artırmaktadır.

Literatürde yer alan çalışmalar genel olarak YTZE' nin işletmelerin yeşil inovasyon faaliyetlerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, incelenen çalışmalar arasında bazı farklılıklar da dikkat çekmektedir. Bazı araştırmalar YTZE'nin çevresel performansı doğrudan artırdığını belirtirken, bazı çalışmalar ise bu etkinin dolaylı olarak gerçekleştiğini ve özellikle yeşil inovasyonun aracı rol üstlendiğini ifade etmektedir. Bu durum, işletmelerin yalnızca tedarik zinciri entegrasyonunu artırmalarının tek başına yeterli olmadığını, aynı zamanda bu entegrasyon sürecinden elde edilen bilgi ve kaynakların yenilik faaliyetlerine dönüştürülmesinin önemli olduğunu göstermektedir.

İncelenen çalışmalar arasında dikkat çeken bir diğer nokta, yeşil inovasyonun alt boyutları olan yeşil ürün inovasyonu ve yeşil süreç inovasyonunun işletme performansı üzerindeki etkilerinin farklılaşmasıdır. Yeşil süreç inovasyonunun enerji tüketiminin azaltılması, kaynak kullanım verimliliğinin artırılması ve atık miktarının düşürülmesi gibi operasyonel sonuçlar aracılığıyla çevresel performans ve maliyet performansı üzerinde daha doğrudan etkiler oluşturduğu görülmektedir. Buna karşılık yeşil ürün inovasyonu, ürün farklılaştırması, müşteri memnuniyeti ve marka değeri gibi stratejik çıktılar üzerinde daha güçlü etkiler göstermektedir.

Literatürde ortaya çıkan bir diğer önemli bulgu ise çevresel performans ile maliyet performansı arasındaki ilişkinin her zaman doğrusal bir yapı göstermemesidir. Geleneksel yaklaşım çevresel uygulamaları işletmeler için ek maliyet unsuru olarak değerlendirirken, güncel çalışmalar çevresel uygulamaların uzun vadede kaynak verimliliği, operasyonel etkinlik ve atık azaltımı yoluyla ekonomik fayda sağlayabildiğini göstermektedir. Ancak bu faydaların kısa vadede ortaya çıkmaması, bazı işletmeler açısından çevresel uygulamaların maliyet yükü olarak değerlendirilmesine neden olabilmektedir.

Ayrıca işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektör, teknolojik altyapı düzeyi, işletme büyüklüğü ve düzenleyici çevre gibi faktörlerin YTZE ve yeşil inovasyon uygulamalarının sonuçlarını etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Bu nedenle farklı sektörler ve ülke koşulları altında gerçekleştirilecek karşılaştırmalı çalışmaların literatüre önemli katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Çalışmada YTZE ve Yeşil İnovasyonun işletmelerin çevresel performansı ile maliyet performansı üzerindeki etkileri literatür temelinde değerlendirilmiştir. İncelenen çalışmalar, işletmelerin sürdürülebilirlik

hedeflerine ulaşmalarında çevresel uygulamaların tedarik zinciri süreçleriyle bütünleşik şekilde yürütülmesinin önemli olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda YTZE' nin bilgi paylaşımı, koordinasyon ve iş birliğini artırarak işletmelerin yeşil inovasyon kapasitesinin gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir.

Çalışmada değerlendirilen literatür, özellikle yeşil süreç inovasyonunun enerji tüketiminin azaltılması, kaynak kullanım verimliliğinin artırılması ve operasyonel süreçlerin iyileştirilmesi yoluyla çevresel ve ekonomik performans üzerinde önemli katkılar sağladığını göstermektedir. Buna karşılık yeşil ürün inovasyonu, işletmelerin marka değeri, ürün farklılaştırması ve müşteri beklentilerine uyum sağlaması açısından önemli avantajlar sunmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katkısı, YTZE ile Yeşil İnovasyon arasındaki ilişkiyi çevresel ve maliyet performansı boyutlarıyla birlikte bütüncül bir çerçevede değerlendirmesidir. Ayrıca yeşil inovasyonun alt boyutlarının işletme performansı üzerindeki farklı etkilerinin ortaya konulması, sürdürülebilirlik literatürüne kuramsal katkı sağlamaktadır.

Yönetsel açıdan değerlendirildiğinde işletmelerin sürdürülebilir rekabet avantajı elde edebilmeleri için tedarik zinciri paydaşlarıyla kurdukları ilişkileri yalnızca operasyonel süreçler olarak değil, aynı zamanda stratejik bilgi paylaşımı ve yenilik geliştirme mekanizmaları olarak ele almaları önem taşımaktadır. Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma mevcut literatürün değerlendirilmesine dayandığından farklı sektörler, ülke koşulları ve işletme özelliklerine ilişkin farklılıklar doğrudan incelenememiştir. Ayrıca incelenen çalışmaların farklı yöntem ve örneklem yapıları kullanması, sonuçların genellenebilirliği açısından bazı sınırlılıklar oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı sektörler ve ülkeler arasında karşılaştırmalı ampirik çalışmalar gerçekleştirilmesi ve dijital dönüşüm, yapay zekâ, büyük veri analitiği ve Endüstri 4.0 teknolojilerinin yeşil tedarik zinciri uygulamaları üzerindeki etkilerinin incelenmesi önerilmektedir.

REFERANSLAR

- Abbas, A., Luo, X., Shahzad, F., & Wattoo, M. U. (2023). Optimizing organizational performance in manufacturing: The role of IT capability, green supply chain integration, and green innovation. *Journal of Cleaner Production*, 423. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.138848>
- Afum, E., Osei-Ahenkan, V. Y., Agyabeng-Mensah, Y., Amponsah Owusu, J., Kusi, L. Y., & Ankomah, J. (2020). Green manufacturing practices and sustainable performance among Ghanaian manufacturing SMEs: the explanatory link of green supply chain integration. *Management of Environmental Quality: An*

- International Journal*, 31(6), 1457–1475. <https://doi.org/10.1108/MEQ-01-2020-0019>
- Akhtar, F., Wang, Q., & Huo, B. (2023). The effect of human resource strategy on green supply chain integration: the moderating role of information systems and mutual trust. *Industrial Management and Data Systems*, 123(8), 2194–2215. <https://doi.org/10.1108/IMDS-01-2023-0049>
- AL-Khatib, A. wael. (2023). The impact of big data analytics capabilities on green supply chain performance: is green supply chain innovation the missing link? *Business Process Management Journal*, 29(1), 22–42. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-08-2022-0416>
- Amjad, A., Abbass, K., Hussain, Y., Khan, F., & Sadiq, S. (2022, September 1). Effects of the green supply chain management practices on firm performance and sustainable development. *Environmental Science and Pollution Research*. Springer Science and Business Media Deutschland GmbH. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-19954-w>
- Anastasia, P., Tarigan, Z. J. H., Siagian, H., Basana, S. R., & Mohd, T. (2024). Assessing the role of green supply chain management on operational performance: mediating role of information technology infrastructure, internal and external integration Indonesian manufacturing. *Uncertain Supply Chain Management*, 12(4), 2227–2244. <https://doi.org/10.5267/j.uscm.2024.6.008>
- Burki, U. (2018). Green supply chain management, green innovations, and green practices. In *Understanding Complex Systems* (pp. 81–109). Springer Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-319-94322-0_4
- Cancela, B. L., Santos, C., & Coelho, A. (2026). Green Strategies for Circular Economy and Sustainable Supply Chains. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 33(1), 675–693. <https://doi.org/10.1002/csr.70195>
- Chen, P. K. (2023). Efficiency of lean practices and blockchain combinations for green supplier integration improvements in sustainable development. *Sustainable Development*, 31(1), 555–571. <https://doi.org/10.1002/sd.2409>
- Chen, Y.-S., Lai, S.-B., & Wen, C.-T. (2006). *The Influence of Green Innovation Performance on Corporate Advantage in Taiwan*. Source: *Journal of Business Ethics* (Vol. 67).
- Cisneros Chavira, P., Shamsuzzoha, A., Kuusniemi, H., & Jovanovski, B. (2023). Defining green innovation, its impact, and cycle – A literature analysis. *Cleaner Engineering and Technology*, 17. <https://doi.org/10.1016/j.clet.2023.100693>
- Cousins, P. D., Lawson, B., Petersen, K. J., & Fugate, B. (2019). Investigating green supply chain management practices and performance: The moderating roles of supply chain ecocentricity and traceability. *International Journal of Operations and Production Management*, 39(5), 767–786. <https://doi.org/10.1108/IJOPM-11-2018-0676>
- Du, L., Zhang, Z., & Feng, T. (2018). Linking green customer and supplier integration with green innovation performance: The role of internal integration. *Business Strategy and the Environment*, 27(8), 1583–1595. <https://doi.org/10.1002/bse.2223>
- Dzikriansyah, M. A., Masudin, I., Zulfikarjah, F., Jihadi, M., & Jatmiko, R. D. (2023). The role of green supply chain management practices on environmental performance: A case of Indonesian small and medium enterprises. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 6. <https://doi.org/10.1016/j.clscn.2023.100100>

- El-Kassar, A. N., & Singh, S. K. (2019). Green innovation and organizational performance: The influence of big data and the moderating role of management commitment and HR practices. *Technological Forecasting and Social Change*, 144, 483–498. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.12.016>
- Fontoura, P., & Coelho, A. (2022). How to boost green innovation and performance through collaboration in the supply chain: Insights into a more sustainable economy. *Journal of Cleaner Production*, 359. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132005>
- Geng, R., Mansouri, S. A., & Aktas, E. (2017). The relationship between green supply chain management and performance: A meta-analysis of empirical evidences in Asian emerging economies. *International Journal of Production Economics*, 183, 245–258. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.10.008>
- Guo, X., Xia, W., Feng, T., & Sheng, H. (2022). Sustainable supply chain finance adoption and firm performance: Is green supply chain integration a missing link? *Sustainable Development*, 30(5), 1135–1154. <https://doi.org/10.1002/sd.2307>
- Han, Z., & Huo, B. (2020). The impact of green supply chain integration on sustainable performance. *Industrial Management and Data Systems*, 120(4), 657–674. <https://doi.org/10.1108/IMDS-07-2019-0373>
- Hashmi, S. D., Naz, I., Waqas, M. A., & Sahar, N. U. (2023). IMPACT OF INFORMATION TECHNOLOGY RESOURCES ON ENVIRONMENTAL PERFORMANCE: MEDIATING ROLE OF INTERNAL GREEN SUPPLY CHAIN INTEGRATION. *Logforum*, 19(2), 211–223. <https://doi.org/10.17270/J.LOG.2023.843>
- He, F., Miao, X., Wong, C. W. Y., & Lee, S. (2018, January 20). Contemporary corporate eco-innovation research: A systematic review. *Journal of Cleaner Production*. Elsevier Ltd. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.10.314>
- Huang, J. W., & Li, Y. H. (2017). Green Innovation and Performance: The View of Organizational Capability and Social Reciprocity. *Journal of Business Ethics*, 145(2), 309–324. <https://doi.org/10.1007/s10551-015-2903-y>
- Indrawati, H., Caska, C., Hermita, N., Sumarno, S., & Syahza, A. (2025). Green innovation adoption of SMEs in Indonesia: what factors determine it? *International Journal of Innovation Science*, 17(1), 19–37. <https://doi.org/10.1108/IJIS-02-2023-0047>
- Javed, A., Li, Q., & Basit, A. (2025). Enhancing ambidextrous green innovation: the role of green supply chain integration, knowledge capabilities and technology dynamism in manufacturing. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 36(2), 431–454. <https://doi.org/10.1108/JMTM-08-2024-0437>
- Jayaram, J., & Avittathur, B. (2015). Green supply chains: A perspective from an emerging economy. *International Journal of Production Economics*, 164, 234–244. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2014.12.003>
- Junaid, M., Zhang, Q., & Syed, M. W. (2022). Effects of sustainable supply chain integration on green innovation and firm performance. *Sustainable Production and Consumption*, 30, 145–157. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.11.031>
- Kong, T., Feng, T., & Huo, B. (2021). Green supply chain integration and financial performance: A social contagion and information sharing perspective. *Business Strategy and the Environment*, 30(5), 2255–2270. <https://doi.org/10.1002/bse.2745>

- Kushwaha, G. S., & Sharma, N. K. (2016). Green initiatives: A step towards sustainable development and firm's performance in the automobile industry. *Journal of Cleaner Production*, 121, 116–129. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.07.072>
- Laari, S., Töyli, J., Solakivi, T., & Ojala, L. (2016). Firm performance and customer-driven green supply chain management. *Journal of Cleaner Production*, 112, 1960–1970. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2015.06.150>
- Lee, H. (2023). Drivers of green supply chain integration and green product innovation: a motivation-opportunity-ability framework and a dynamic capabilities perspective. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 34(3), 476–495. <https://doi.org/10.1108/JMTM-09-2022-0311>
- Li, Shaorui, Jayaraman, V., Paulraj, A., & Shang, K. C. (2016). Proactive environmental strategies and performance: role of green supply chain processes and green product design in the Chinese high-tech industry. *International Journal of Production Research*, 54(7), 2136–2151. <https://doi.org/10.1080/00207543.2015.1111532>
- Li, Suicheng, Qiao, J., Cui, H., & Wang, S. (2020). Realizing the environmental benefits of proactive environmental strategy: The roles of green supply chain integration and relational capability. *Sustainability (Switzerland)*, 12(7). <https://doi.org/10.3390/su12072907>
- Liu, Y., Fang, W., Feng, T., & Xi, M. (2023). Environmental strategy, green supply chain integration and sustainable performance: examining the synergistic effects. *Management Decision*, 61(9), 2603–2628. <https://doi.org/10.1108/MD-04-2022-0532>
- Lo, S. M., Zhang, S., Wang, Z., & Zhao, X. (2018). The impact of relationship quality and supplier development on green supply chain integration: A mediation and moderation analysis. *Journal of Cleaner Production*, 202, 524–535. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.08.175>
- Luo, X., Abbas, A., Wattoo, M. U., & Hu, R. (2022). Organizational Behavior in Green Supply Chain Integration: Nexus Between Information Technology Capability, Green Innovation, and Organizational Performance. *Frontiers in Psychology*, 13. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.874639>
- Ma, Y., Hou, G., Yin, Q., Xin, B., & Pan, Y. (2018). The sources of green management innovation: Does internal efficiency demand pull or external knowledge supply push? *Journal of Cleaner Production*, 202, 582–590. <https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.08.173>
- Mao, Z., Zhang, S., & Li, X. (2017). Low carbon supply chain firm integration and firm performance in China. *Journal of Cleaner Production*, 153, 354–361. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.07.081>
- Matarneh, S., Piprani, A. Z., Ellahi, R. M., Nguyen, D. N., Mai Le, T., & Nazir, S. (2024). Industry 4.0 technologies and circular economy synergies: Enhancing corporate sustainability through sustainable supply chain integration and flexibility. *Environmental Technology and Innovation*, 35. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2024.103723>
- Mehmood, S., Nazir, S., Fan, J., & Nazir, Z. (2024). Navigating sustainability: the role of government regulations and management commitment in enhancing environmental performance in Pakistan's manufacturing sector. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-024-05798-6>

- Olaleye, B. R., & Mosleh, S. F. (2025). Greening Sustainable Supply Chain Performance: The Moderating and Mediating Influence of Green Value Co-Creation and Green Innovation. *Administrative Sciences*, 15(5). <https://doi.org/10.3390/admsci15050183>
- Qu, K., & Liu, Z. (2022). Green innovations, supply chain integration and green information system: A model of moderation. *Journal of Cleaner Production*, 339. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130557>
- Salim, M., & Sakhri, A. (2024). Mapping the Evolution of Green Supply Chain: A Bibliometric Analysis. *GOL*"24, 303–313. https://doi.org/10.1007/978-3-031-68628-3_29i
- Shah, N., & Soomro, B. A. (2021). Internal green integration and environmental performance: The predictive power of proactive environmental strategy, greening the supplier, and environmental collaboration with the supplier. *Business Strategy and the Environment*, 30(2), 1333–1344. <https://doi.org/10.1002/bse.2687>
- Siagian, H., Tarigan, Z. J. H., & Jie, F. (2021). Supply chain integration enables resilience, flexibility, and innovation to improve business performance in covid-19 era. *Sustainability (Switzerland)*, 13(9). <https://doi.org/10.3390/su13094669>
- Song, Y., Cai, J., & Feng, T. (2017). The influence of green supply chain integration on firm performance: A contingency and configuration perspective. *Sustainability (Switzerland)*, 9(5). <https://doi.org/10.3390/su9050763>
- Sun, Y., & Sun, H. (2021). Green innovation strategy and ambidextrous green innovation: The mediating effects of green supply chain integration. *Sustainability (Switzerland)*, 13(9). <https://doi.org/10.3390/su13094876>
- Uchenna, K., Moses, N., & Ralph, E. COST REDUCTION STRATEGIES AND FINANCIAL PERFORMANCE OF LISTED CONSUMER GOODS COMPANIES IN NIGERIA. <https://doi.org/10.47509/IJAAS.2023.v05i02.04>
- Wang, M., Wu, Y., Chen, B., & Evans, M. (2021). Blockchain and Supply Chain Management: A New Paradigm for Supply Chain Integration and Collaboration. *OPERATIONS AND SUPPLY CHAIN MANAGEMENT*, 14(1), 111–122.
- Wolf, J. (2011). Sustainable Supply Chain Management Integration: A Qualitative Analysis of the German Manufacturing Industry. *Journal of Business Ethics*, 102(2), 221–235. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-0806-0>
- Wong, C. W. Y., Wong, C. Y., & Boon-itt, S. (2018). How Does Sustainable Development of Supply Chains Make Firms Lean, Green and Profitable? A Resource Orchestration Perspective. *Business Strategy and the Environment*, 27(3), 375–388. <https://doi.org/10.1002/bse.2004>
- Wong, C. Y., Wong, C. W. Y., & Boon-itt, S. (2020). Effects of green supply chain integration and green innovation on environmental and cost performance. *International Journal of Production Research*, 58(15), 4589–4609. <https://doi.org/10.1080/00207543.2020.1756510>
- Wu, G. C. (2013). The influence of green supply chain integration and environmental uncertainty on green innovation in Taiwan's IT industry. *Supply Chain Management: An International Journal*, 18(5), 539–552. <https://doi.org/10.1108/SCM-06-2012-0201>
- Zhang, B., Zhao, S., Fan, X., Wang, S., & Shao, D. (2022). Green supply chain integration, supply chain agility and green innovation performance: Evidence from Chinese manufacturing enterprises. *Frontiers in Environmental Science*, 10. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1045414>

- Zhou, H., & Zhao, S. (2024). Green supply chain integration on firm's green innovation: The moderating role of resource orchestration capability. *Operations Management Research*, 17(4), 1380–1396. <https://doi.org/10.1007/s12063-024-00512-1>
- Zhu, Q., Sarkis, J., & Lai, K. hung. (2008). Confirmation of a measurement model for green supply chain management practices implementation. *International Journal of Production Economics*, 111(2), 261–273. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2006.11.029>

Jeomiras ve Jeoturizm Özellikleri Bakımından Ilgaz Dağları

Ekrem MUTLU¹

Fatma Nur AYKUL²

- 1- Prof.Dr.; Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü / Coğrafya ekrem-mutlu@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-6000-245X
- 2- Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Coğrafya Bölümü.
nurfranss@gmail.com ORCID No: 0009-0003-8934-0596

ÖZET

Bu bölüm, Batı Karadeniz Bölümü ile İç Anadolu arasında bir geçiş kuşağı oluşturan Ilgaz Dağları'nı jeomiras ve jeoturizm potansiyeli açısından ele almaktadır. Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun belirleyici etkisi altında şekillenen kütle; ofiyolitik birimler, metamorfik temel kayaları, derin akarsu vadileri, kanyonlar ve 2587 metreye ulaşan doruklarıyla yüksek dağ jeomorfolojisini bir arada barındırır. Çalışmada ilkin jeoçeşitlilik, jeomiras, jeosit ve jeoturizm kavramları tanımlanmış; ardından sahanın jeolojik-jeomorfolojik yapısı incelenmiş ve başlıca jeomiras unsurları tektonik, litolojik, glasiyal-periglasiyal, akarsu-karstik ve panoramik jeositler başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Son olarak milli park altyapısı, kış turizmi geleneği ve erişilebilirlik dikkate alınarak jeoturizm potansiyeli değerlendirilmiş ve sürdürülebilir jeokoruma önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Ilgaz Dağları, jeomiras, jeosit, jeoturizm, jeokoruma, Kuzey Anadolu Fay Zonu.

GİRİŞ

Yerkürenin milyonlarca yıllık evrimini belgeleyen kayaçlar, fosiller, yapısal unsurlar ve yer şekilleri, yalnızca bilimsel değer taşımakla kalmaz; aynı zamanda korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir doğal mirası oluşturur. Bu mirasın turizm yoluyla tanıtılması ve ekonomik bir değere dönüştürülmesi, son yıllarda hızla gelişen jeoturizm olgusunu ortaya çıkarmıştır. Jeoturizm, jeolojik ve jeomorfolojik miras durumundaki doğal varlıkların; mağara, kanyon, şelale, volkanik şekiller ya da etkileyici yer şekilleri biçiminde, görmek, tanımak ve incelemek amacıyla ziyaret edilmesine dayanan bir doğa turizmi türüdür (Hose, 1995; Dowling, 2011). Türkiye, sahip olduğu tektonik konum ve litolojik çeşitlilik nedeniyle bu alanda büyük bir potansiyele sahiptir; ancak bu potansiyelin önemli bir bölümü henüz envanterlenmemiş ve turizme kazandırılmamıştır (Kazancı, 2010).

Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz kıyı dağlarının iç sırasında yer alan Ilgaz Dağları, bu açıdan dikkate değer bir örnek oluşturur. Batı Karadeniz Bölümü'nün en yüksek kütlesi olan dağlar (Doğa Derneği, 2018), Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun (KAFZ) doğrudan etkisi altında biçimlenmiş; ofiyolitik kuşak, metamorfik temel, derin yarılmış vadiler ve yüksek doruk morfolojisiyle çeşitlilik gösteren bir jeolojik mozaik sergiler (Tokay, 1973; Şengör ve Yılmaz, 1981). Buna karşın saha, komşusu Küre Dağları Milli Parkı için yürütülen kapsamlı jeosit envanter çalışmalarının (Kazancı vd., 2009) aksine, jeomiras perspektifinden bütüncül biçimde ele alınmamıştır.

Bu bölümün amacı, Ilgaz Dağları'nın jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinden hareketle başlıca jeomiras unsurlarını tanımlamak, bunları

jeosit kategorileri çerçevesinde sınıflandırmak ve sahanın jeoturizm potansiyelini değerlendirerek sürdürülebilir jeokoruma yaklaşımları için bir çerçeve sunmaktır. Böylece hem alanın literatüre kazandırılmasına katkı sağlanması hem de bölgesel kalkınmaya yönelik alternatif turizm olanaklarının görünür kılınması hedeflenmektedir.

1. Giriş

Yerkürenin milyonlarca yıllık evrimini belgeleyen kayaçlar, fosiller, yapısal unsurlar ve yer şekilleri, yalnızca bilimsel değer taşımakla kalmaz; aynı zamanda korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması gereken bir doğal mirası oluşturur. Bu mirasın turizm yoluyla tanıtılması ve ekonomik bir değere dönüştürülmesi, son yıllarda hızla gelişen *jeoturizm* olgusunu ortaya çıkarmıştır. Jeoturizm, jeolojik ve jeomorfolojik miras durumundaki doğal varlıkların; mağara, kanyon, şelale, volkanik şekiller ya da etkileyici yer şekilleri biçiminde, görmek, tanımak ve incelemek amacıyla ziyaret edilmesine dayanan bir doğa turizmi türüdür (Hose, 1995; Dowling, 2011). Türkiye, sahip olduğu tektonik konum ve litolojik çeşitlilik nedeniyle bu alanda büyük bir potansiyele sahiptir; ancak bu potansiyelin önemli bir bölümü henüz envanterlenmemiş ve turizme kazandırılmamıştır (Kazancı, 2010).

Türkiye'nin kuzeyinde, Karadeniz kıyı dağlarının iç sırasında yer alan Ilgaz Dağları, bu açıdan dikkate değer bir örnek oluşturur. Batı Karadeniz Bölümü'nün en yüksek kütlesi olan dağlar (Doğa Derneği, 2018), Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun (KAFZ) doğrudan etkisi altında biçimlenmiş; ofiyolitik kuşak, metamorfik temel, derin yarılmış vadiler ve yüksek doruk morfolojisiyle çeşitlilik gösteren bir jeolojik mozaik sergiler (Tokay, 1973; Şengör ve Yılmaz, 1981). Buna karşın saha, komşusu Küre Dağları Milli Parkı için yürütülen kapsamlı jeosit envanter çalışmalarının (Kazancı vd., 2009) aksine, jeomiras perspektifinden bütüncül biçimde ele alınmamıştır.

Bu bölümün amacı, Ilgaz Dağları'nın jeolojik ve jeomorfolojik özelliklerinden hareketle başlıca jeomiras unsurlarını tanımlamak, bunları jeosit kategorileri çerçevesinde sınıflandırmak ve sahanın jeoturizm potansiyelini değerlendirerek sürdürülebilir jeokoruma yaklaşımları için bir çerçeve sunmaktır. Böylece hem alanın literatüre kazandırılmasına katkı sağlanması hem de bölgesel kalkınmaya yönelik alternatif turizm olanaklarının görünür kılınması hedeflenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve: Jeoçeşitlilik, Jeomiras, Jeosit ve Jeoturizm

Jeoturizmle ilgili tartışmaların sağlıklı yürütülebilmesi için birbirine bağlı bir kavram kümesinin açıklığa kavuşturulması gerekir. **Jeoçeşitlilik** (geodiversity), kayaçların, minerallerin, fosillerin, yer şekillerinin ve bunları oluşturan süreçler ile bu unsurların bir araya gelmesinden doğan toplulukların

çeşitliliğini ifade eder; biyoçeşitliliğin cansız doğadaki karşılığı olarak düşünülebilir (Gray, 2008). **Jeomiras** (geoheritage) ise jeoçeşitlilik içinde bilimsel, eğitsel, estetik ya da kültürel açıdan özel bir değer taşıyan ve bu nedenle korunması gereken unsurları kapsar (Kazancı, 2010).

Jeosit (geosite), yer kabuğunun evrimiyle ilgili önemli bir olayın süreç-sonuç ilişkileri içinde açıklanmasına katkı sağlayan; kayaç, fosil, yer şekli, mineral topluluğu, yapı ya da doku gibi jeolojik özelliklerin bir bütün hâlinde temsil edildiği alandır. Jeomorfolojik süreçlerin ürünü olan ve görsel çekiciliği yüksek yer şekilleri özelinde ise *jeomorfosit* terimi kullanılır. Jeoturizm veya jeomorfoturizm kapsamında değerlendirilecek jeomiras unsurlarının; bilimsel, görsel (estetik), kültürel/tarihsel ve sosyal/ekonomik olmak üzere dört temel değere sahip olması beklenir (Şengün vd., 2023).

Bu kritik değerlere sahip unsurların gelecek kuşaklara korunarak aktarılması düşüncesi **jeokoruma** (geoconservation) kavramını doğurmuştur. Jeokoruma, sürdürülebilirlik temelinde, jeomiras niteliği taşıyan doğal varlıkların belirlenmesini ve bunların bulundukları coğrafyadaki insanların yaşamına dâhil edilerek korunmasını öngörür (Kazancı, 2010). Aynı veya farklı türden jeositlerin yaya gezme mesafesinden küçük olmayan bir alanda topluca bulunduğu, idaresi kurulmuş ve ziyarete açık özel doğa koruma alanları ise **jeopark** olarak adlandırılır ve jeoturizm faaliyetlerinin sistematik biçimde sürdürülmesinin en etkili aracı olarak kabul edilir (Kazancı vd., 2009).

Jeoturizm kavramı ilk olarak Hose (1995) tarafından İngiltere’de ortaya atılmış; izleyen yıllarda dünya genelinde, özellikle de Avrupa’da hızla yaygınlaşmıştır (Dowling, 2011). Ekoturizmden temel farkı, turizme konu olan asıl varlığın cansız doğa parçaları (jeolojik miras unsurları) olmasıdır; bununla birlikte birçok alanda jeolojik değerler, flora ve fauna ile birlikte bütünleşik biçimde değerlendirilir. Türkiye’de jeolojik miras çalışmaları 1970’li yıllara dek uzanmakla birlikte (Kocalar, 2021), jeopark ve jeoturizm pratiğinin kurumsallaşması büyük ölçüde 2000’li yıllardan sonra gerçekleşmiştir.

Bir jeolojik unsurun jeosit olarak nitelenip nitelenemeyeceği, çoğunlukla çok ölçütlü bir değerlendirmeye dayanır. Bilimsel değer (nadirlik, temsil edicilik, bütünlük), eğitsel değer (kavramları görünür kılma kapasitesi), estetik/görsel değer ve kültürel-ekonomik değer, bu değerlendirmenin temel eksenlerini oluşturur (Gray, 2008; Şengün vd., 2023). Bu bölümde Ilgaz Dağları’na ilişkin jeomiras unsurları, mevcut jeolojik-jeomorfolojik literatür ile saha gözlemleri ışığında bu ölçütler gözetilerek niteliksel biçimde değerlendirilmiştir. Çalışma, sahanın ayrıntılı ve nicel bir jeosit puanlamasına temel oluşturacak ilk çerçeveyi sunmayı amaçlar; bulgular, gelecekteki arazi temelli envanter çalışmalarıyla geliştirilmeye açık bir başlangıç niteliğindedir.

3. Araştırma Sahasının Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

Ilgaz Dağları (Antik dönemdeki adıyla *Olgassys*), Kuzey Anadolu'da Pontid dağ sistemine bağlı olarak, Karadeniz kıyısına paralel uzanan dağ sıralarının ikincisini oluşturur. Kabaca güneybatı–kuzeydoğu (yer yer batı–doğu) doğrultusunda yaklaşık 150 km boyunca uzanan kütlelin genişliği ortalama 25–30 km'dir. Kuzey yamaçları Kastamonu, güney yamaçları ise Çankırı il sınırları içinde kalır. Kütlelin en yüksek noktası, 2587 m yükseltisindeki Büyük Hacet Tepe'dir. Dağlar, Karadeniz Bölgesi ile İç Anadolu arasında belirgin bir iklim ve bitki örtüsü eşiği oluşturur (Kurter, 1982; Doğa Derneği, 2018).

Kütlelin kuzeye bakan yamaçları Karadeniz'in nemli hava kütlelerine açık olduğundan daha fazla yağış alır ve gür ormanlarla kaplıdır; güney yamaçlar ise görece kurak ve karaçam ağırlıklıdır. Bitki örtüsünde, 1500 m üzerinde Uludağ göknarı (*Abies nordmanniana* subsp. *bornmuelleriana*) ve sarıçam ormanları baskındır; saha, dördü Ilgaz'a endemik olmak üzere çok sayıda endemik tür barındırır (Doğa Derneği, 2018). Bu biyolojik zenginlik, jeolojik çeşitlilikle birlikte değerlendirildiğinde alanın bütünlük bir doğa turizmi destinasyonu olarak taşıdığı potansiyeli artırmaktadır.

Doruk çevresindeki yaklaşık 1088 hektarlık çekirdek alan, 1976 yılında Ilgaz Dağı Millî Parkı olarak ilan edilmiştir (Menteş, 2001). Bu statü, alanın doğal ve kültürel kaynak değerlerinin korunmasında ve turizme dayalı kullanımının düzenlenmesinde önemli bir kurumsal çerçeve sağlamaktadır. Ankara–Kastamonu karayolunun millî parkın içinden geçmesi, sahayı Ankara ve İstanbul gibi büyük nüfus merkezlerinden kolayca erişilebilir kılmaktadır.

4. Ilgaz Dağları'nın Jeolojik ve Tektonik Yapısı

Ilgaz Dağları'nın bugünkü görünümünü kazanmasında, Anadolu'nun levha tektoniği evrimi ve özellikle Kuzey Anadolu Fay Zonu (KAFZ) belirleyici olmuştur. Bölge, kuzeyde Rodop-Pontid kıtası ile güneydeki Sakarya kıtasını ayıran kenet kuşağı üzerinde yer alır; bu kuşak literatürde Bolu–Ilgaz ofiyolitik kuşağı olarak tanımlanır (Şengör ve Yılmaz, 1981). Dolayısıyla saha, farklı kıtasal ve okyanusal birliklerin tektonik olarak bir araya geldiği, jeolojik açıdan kritik bir kavşakta konumlanır.

Sahanın arazi yapısını ağırlıklı olarak serpantinler, şistler ve volkanik kayalar oluşturur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Ofiyolitik kökenli ultramafik kayalar (peridotit ve bunların serpantinleşmiş türevleri) ile metamorfik temel birimleri, geçmiş bir okyanusal litosferin kıtasal kabuğa eklenmesinin (obdüksiyon) tanıklarındır. Bu litolojik topluluk, hem bilimsel açıdan değerli hem de Tetis Okyanusu'nun kapanma sürecini görünür kılan bir jeomiras niteliği taşır.

Tektonik bakımdan en belirleyici unsur, kütlenin güney eteğini izleyen KAFZ'dir. Tokay (1973), fayın Gerede ile Ilgaz arasındaki kesiminde yaptığı jeolojik gözlemlerde, fay zonu boyunca gelişen sıkışma ve makaslama yapılarının bölgenin yapısal mimarisini doğrudan denetlediğini ortaya koymuştur. Sağ yanal doğrultu atımlı bu aktif fay, yalnızca depremselliği değil; çizgisel vadi gidişlerini, sıçrama havzalarını, fay sarplıklarını ve ötelenmiş drenaj ağlarını da biçimlendirmiş; böylece sahaya tektonik jeomorfoloji açısından kayda değer bir okunabilirlik kazandırmıştır. Güneyde ise kütle, dağ arası bir çökme havzası olan Çankırı Havzası'nın Tersiyer çökellerine bakar.

KAFZ'nin aktif bir deprem kuşağı olması, sahaya bilimsel ve eğitsel açıdan ayrı bir önem kazandırır. Fay boyunca biriken gerilmenin büyük depremlerle boşalması, çizgisel vadilerin, ötelenmiş yatakların ve fay sarplıklarının arazide korunmasını sağlayan başlıca süreçtir (Tokay, 1973). Bu nedenle Ilgaz'ın güney eteği, levha tektoniği ve deprem jeolojisi gibi temel yer bilimi kavramlarının somut biçimde anlatılabileceği güçlü bir doğal sınıf niteliği taşır. Söz konusu özellik, yalnızca bilimsel araştırma için değil; bilinçli ve güvenli bir jeoturizm anlatısı kurmak için de değerli bir fırsat sunar.

5. Jeomorfolojik Gelişim ve Başlıca Yer Şekilleri

Ilgaz Dağları'nın jeomorfolojisi, tektonik yükselim ile dış kuvvetlerin (akarsu aşındırması, kütle hareketleri ve yüksek kesimlerde buzul/dona bağlı süreçler) etkileşiminin ürünüdür. KAFZ boyunca süregelen yükselim, akarsuların aşındırma gücünü artırmış; bunun sonucunda kütleyi derin biçimde yaran V profilli vadiler, boğazlar ve dar kanyonlar gelişmiştir. Yamaç eğimlerinin yüksek olduğu bu kesimlerde heyelan ve döküntü gibi kütle hareketi şekilleri de yaygındır.

Doruk kuşağı, kütlenin en dikkat çekici jeomorfolojik birimidir. 2200 metrenin üzerindeki keskin sırtlar, derin yamaç oyuntuları ve basamaklı doruk morfolojisi, yüksek dağ kuşağına özgü bir manzara sunar. Türkiye'de Pleistosen buzullaşmasının izleri genel olarak 2200–2500 metrenin üzerindeki kütlelerde aranmaktadır (Çiner, 2003). Ilgaz'ın doruk yükseltisi bu eşiğe yakın olduğundan, zirve çevresinin Son Buzul Maksimumu sırasında en azından yoğun nivasyon ve periglasiyal (dona bağlı) süreçlere; kuzeye bakan korunaklı çanaklarda ise olası sınırdan (marjinal) sirk gelişimine sahne olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte sahanın buzul jeomorfolojisi, Doğu Karadeniz'deki Kaçkar Dağları (Doğu vd., 1993; Çiçek vd., 2004) ya da Esence (Akkan ve Tunçel, 1993) ölçeğinde ayrıntılı biçimde çalışılmamıştır; bu da Ilgaz için öncelikli bir araştırma boşluğuna işaret eder.

Sahanın litolojik çeşitliliği, jeomorfolojik çeşitliliği de beslemektedir. Karbonatlı birimlerin yer aldığı kesimlerde dolin, lapy ve mağara gibi karstik şekiller; ofiyolitik ve metamorfik birimlerin yüzeylediği kesimlerde ise farklı

bir aşınım dokusu gözlenir. Komşu Küre Dağları'nda binlerce dolinin haritalanmış olması (Kazancı vd., 2009), Batı Karadeniz iç sıradağlarının karstik potansiyelinin Ilgaz çevresinde de araştırılmaya değer olduğunu göstermektedir.

Kütle, aynı zamanda önemli bir su bölümü çizgisi işlevi görür. Kuzey yamaçlardan kaynaklanan sular Karadeniz'e yönelen akarsu ağına; güney yamaçlardan inen sular ise İç Anadolu'ya, nihai olarak Kızılırmak havzasına doğru boşalır. Bu su bölümü konumu, kuzey ve güney yamaçlar arasındaki belirgin iklim, bitki örtüsü ve aşınım farklılıklarıyla birleştiğinde, dar bir yatay mesafede çarpıcı bir manzara ve süreç çeşitliliği ortaya çıkarır. Söz konusu asimetri, sahanın jeomorfolojik okunabilirliğini artıran ve jeoturizm yorumlaması açısından zengin bir anlatı sunan özelliklerden biridir.

6. Ilgaz Dağları'nın Başlıca Jeomiras Unsurları

Sahanın jeomiras envanteri, aşağıda beş ana jeosit kategorisi altında ele alınmıştır. Bu sınıflama, jeolojik mirasın çok boyutlu yapısını yansıtmayı ve her bir unsur grubunun bilimsel ile turistik değerini ayrı ayrı görünür kılmayı amaçlar. Tablo 1, bu kategorilerin başlıca temsilcilerini ve öne çıkan değerlerini özetlemektedir.

Tablo 1. Ilgaz Dağları'nın başlıca jeosit kategorileri ve değer nitelikleri.

Jeosit Kategorisi	Başlıca Unsurlar	Öne Çıkan Değer
Tektonik / yapısal	KAFZ fay sarplıkları, çizgisel vadiler, ötelenmiş drenaj, bindirme-nap yapıları	Bilimsel + eğitsel
Litolojik / petrografik	Ofiyolit-serpantinit, şist, mermer, volkanik kayalar	Bilimsel + eğitsel
Glasial–periglasial	Doruk sırtları, yamaç oyuntuları, blok denizleri, olası sirk izleri	Bilimsel + estetik
Akarsu / karstik	Derin vadiler, kanyonlar, şelaleler, mağara ve dolinler	Estetik + bilimsel
Panoramik (manzara)	Büyük Hacet Tepe ve doruk seyir noktaları	Estetik + kültürel

6.1. Tektonik ve Yapısal Jeositler

Kuzey Anadolu Fay Zonu, sahanın hem en önemli bilimsel jeositini hem de güçlü bir eğitsel anlatı potansiyelini oluşturur. Fay boyunca izlenebilen çizgisel vadiler, fay sarplıkları, ötelenmiş dere yatakları ve makaslanmış kaya

k t leleri, levha tektoniği ile deprem jeolojisinin arazide doğrudan gözlemlenebileceği açık bir laboratuvar niteliğindedir (Tokay, 1973). Dünyanın en iyi bilinen doğrultu atımlı faylarından biri olan KAFZ'nin bu kesimi, jeoturizm açısından “deprem jeolojisi” temalı yorumlama duraklarına çok elverişlidir. Ayrıca Bolu–İlgaz ofiyolitik kuşağına bağlı bindirme ve naplı yapılar, kıta kenarı evriminin yapısal kanıtları olarak değerlidir ( eng r ve Yılmaz, 1981).

6.2. Litolojik ve Petrografik Jeositler

Sahada yüzeyleyen ofiyolitik birimler (peridotit, serpantinit),  istler, mermerler ve volkanik kayaçlar, ba lı başına litolojik jeositler oluşturur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). Serpantinle mi  ultramafik kayaçların karakteristik yeşilimsi-koyu renkleri, kayma yüzeyli dokuları ve üzerlerinde gelişen özel (serpantin) bitki toplulukları, hem petrografik hem de ekolojik açıdan ilgi çekicidir. Bu kayaçlar, bir okyanus tabanının jeolojik geçmişine tanıklık etmeleri nedeniyle yüksek bilimsel değere sahiptir ve uygun biçimde yorumlandığında ziyaretçiye Tetis Okyanusu'nun öyküsünü anlatabilir.

6.3. Yüksek Dağ (Glasiyal–Periglasiyal) Jeomorfolojik Jeositleri

Doruk ku ağındaki keskin sırtlar,  anak ı yamaç oyunları, blok denizleri ve dona bağlı ayr  ma şekilleri, yüksek dağ jeomorfolojisinin temsilcileridir. Türkiye'nin yüksek dağlarında buzul ve dona bağlı süreçlerin oluşturduğu sirk, tekne vadi, moren, h rg  kaya ve sirk g l  gibi şekiller iyi bilinen jeomorfositlerdir (Doğu vd., 1994;  ılĐın ve Bayrakdar, 2020). İlgaz'ın doruk çevresi, bu şekillerin sınırd  örneklerini barındırması ve eşsiz panoramik değeriyle, hem bilimsel araştırma hem de doğa y r y  ne dayalı jeoturizm için öne çıkar. Bu kuşağın ayrıntılı jeomorfolojik haritalanması, sahanın jeomiras envanterine en büyük katkıyı sağlayacak öncelikli adımdır.

6.4. Akarsu Aşındırma ve Karstik Jeositler: Vadiler, Kanyonlar ve  elaleler

Tektonik yükselimin akarsu a ındırmasıyla birleşmesi, İlgaz kütlesine ve yakın çevresinde derin vadiler, boğazlar ve kanyonlar üretmiştir. Kastamonu ili, Türkiye'de kanyon sayısı bakımından en zengin iller arasında yer alır; bu kanyonlar ilin başlıca jeoturizm kaynakları arasında gösterilmektedir (Köroğlu ve Karaman atfıyla; Kastamonu kanyonları üzerine yapılan değerlendirmeler). Kütlenin karstik kesimlerinde gelişen mağaralar, dolinler ve  elaleler ise hem görsel çekicilikleri hem de bilimsel içerikleriyle değerli jeomorfositlerdir. Komşu Küre Dağları Milli Parkı'nda kanyon, mağara ve  elalelerin oluşturduğu jeosit zincirinin uluslararası ölçekte değerli bulunması (Kazancı vd., 2009), benzer unsurların İlgaz çevresinde de sistematik biçimde araştırılması gerektiğini düşündürür.

6.5. Panoramik (Manzara) Jeositleri ve Doruk Morfolojisi

Büyük Hacet Tepe ve çevresindeki doruklar, Karadeniz ardı dağ sıralarına, Çankırı Havzası'na ve geniş orman örtüsüne hâkim panoramik bakı noktaları sunar. Jeomiras literatüründe görsel/estetik değer, bir jeositin temel değer ölçütlerinden biridir (Şengün vd., 2023). Doruk kuşağındaki seyir noktaları, yer şekillerinin oluşum öyküsünü açıklayan yorumlama panolarıyla donatıldığında, hem manzara hem de bilgi sunan etkili jeoturizm duraklarına dönüşebilir. Bu noktaların, mevcut tırmanış ve doğa yürüyüşü rotalarıyla bütünleştirilmesi, sahanın deneyim değerini artıracaktır.

7. Jeoturizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi

7.1. Erişilebilirlik ve Altyapı

Ilgaz Dağları'nın jeoturizm açısından en güçlü yönlerinden biri konumudur. Saha; Kastamonu'ya yaklaşık 41 km, Ankara'ya 207 km ve İstanbul'a 477 km uzaklıktadır ve Ankara–Kastamonu karayolu millî parkın içinden geçer. Bu durum, sahayı hafta sonu turizmine ve günübirlik ziyaretlere son derece elverişli kılar. Millî park statüsü sayesinde alanda yol, konaklama ve rekreasyon altyapısının bir bölümü hâlihazırda mevcuttur (Menteş, 2001; Dinç, 2012).

7.2. Mevcut Turizm ve Kış Turizmi Geleneği

Ilgaz, Türkiye'nin köklü kış turizmi merkezlerinden biridir; alanda 1990'lı yıllardan bu yana kayak temelli kış turizmi etkinlikleri sürdürülmektedir. Mevcut tesisler büyük ölçüde İstanbul ve Ankara'dan gelen kayakçılara hizmet verecek biçimde yapılanmıştır. Dinç (2012), Ilgaz Dağı ve çevresinin turizm potansiyelini incelediği çalışmasında, sahanın yalnızca kış turizmiyle sınırlı kalmayıp doğa yürüyüşü, kamp ve doğa gözlemi gibi etkinliklerle dört mevsime yayılabilecek bir çeşitliliğe sahip olduğunu vurgular. Jeoturizm, bu mevcut turizm altyapısının üzerine eklenilebilecek, görece düşük maliyetli ve yüksek katma değerli bir alternatif sunar.

7.3. Güçlü ve Zayıf Yönlerin Değerlendirilmesi

Sahanın jeoturizm potansiyeli, aşağıdaki tabloda özetlenen güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu değerlendirme, mevcut literatür ve saha özelliklerinden hareketle bütünleştirici bir bakış sunmayı amaçlar.

Tablo 2. Ilgaz Dağları jeoturizm potansiyelinin SWOT çerçevesinde değerlendirilmesi.

Güçlü Yönler – Ankara ve İstanbul’a yakın, kolay erişilebilir konum. – KAFZ, ofiyolit ve yüksek dağ jeomorfolojisinin bir arada bulunması. – Millî park statüsü ve mevcut altyapı. – Köklü kış turizmi geleneği ve marka bilinirliği.	Zayıf Yönler – Ayrıntılı jeosit envanterinin ve haritalamanın eksikliği. – Yorumlama panosu, jeoyol ve tanıtım materyalinin yetersizliği. – Turizmin büyük ölçüde kış sezonuna sıkışması. – Jeoturizm konusunda yetişmiş rehber azlığı.
Fırsatlar – Komşu Küre Dağları jeosit çalışmalarıyla bölgesel jeopark sinerjisi. – Dört mevsime yayılabilir doğa turizmi talebindeki artış. – Bölgesel kalkınma ajansı destekleri. – Bilimsel araştırma–turizm iş birliği olanakları.	Tehditler – Plansız yapılaşma ve aşırı ziyaretçi baskısı. – Jeosit yüzeylerinin tahribi ve denetimsiz kullanım. – İklim değişikliğinin kar turizmine etkisi. – Koruma–kullanma dengesinin bozulması.

7.4. Karşılaştırmalı Bir Bakış: Komşu Jeoturizm Deneyimleri

Ilgaz’ın potansiyelini somutlaştırmak için, Türkiye’deki başarılı jeoturizm girişimleriyle karşılaştırmalı bir bakış yararlıdır. Kastamonu sınırları içindeki Küre Dağları Milli Parkı, kanyon, mağara, şelale ve dolinlerden oluşan zengin jeosit envanteriyle, ulusal ve uluslararası ölçekte değerli bulunan bir alandır; bu alan için yürütülen sistematik jeosit belirleme ve jeoyol tasarımı çalışmaları (Kazancı vd., 2009), aynı il sınırlarındaki Ilgaz için doğrudan örnek alınabilecek bir model sunar. Benzer biçimde, Türkiye’nin ilk jeoparklarından biri olan Kızılcahamam-Çamlıdere Jeoparkı, jeolojik mirasın eğitim ve turizm yoluyla değerlendirilmesinde izlenebilecek bir kurumsal deneyim ortaya koymuştur. Bu örnekler, jeoturizmin başarısının yalnızca jeolojik zenginliğe değil; envanter, yorumlama altyapısı, tanıtım ve yerel paydaş katılımının eşgüdümüne bağlı olduğunu göstermektedir.

Ilgaz’ın bu örneklerden ayrıştığı en önemli nokta, hâlihazırda güçlü bir kış turizmi markasına ve hazır ziyaretçi kitlesine sahip olmasıdır. Bu durum, jeoturizmin sıfırdan bir talep yaratmak zorunda kalmadan, mevcut ziyaretçi akışına eklenenebilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla Ilgaz örneğinde öncelik,

talep yaratmaktan çok; var olan ziyaretçi deneyimini jeolojik içerikle zenginleştirmek ve turizmi kış sezonunun dışına taşımaktır.

8. Jeokoruma ve Sürdürülebilir Jeoturizm İçin Öneriler

Jeoturizmin sürdürülebilir olabilmesi, jeomiras unsurlarının korunmasıyla doğrudan ilişkilidir; çünkü turizmin esas sermayesi bu kırılğan ve yenilenemez doğal varlıklardır. Bu çerçevede Ilgaz Dağları için aşağıdaki adımlar önerilmektedir.

- 1. Kapsamlı jeosit envanteri:** Sahada KAFZ unsurları, ofiyolitik litolojiler, doruk jeomorfolojisi ve karstik/akarsu şekillerini kapsayan, koordinatlı ve değer puanlamasına dayalı bir jeosit envanteri hazırlanmalıdır (Kazancı vd., 2009 yaklaşımı örnek alınabilir).
- 2. Jeoyol ve yorumlama altyapısı:** Mevcut yürüyüş ve tırmanış rotaları temel alınarak, duraklarında bilimsel açıklama panoları bulunan jeoyollar tasarlanmalı; ziyaretçi rehber kitapçıkları ve dijital içerikler üretilmelidir.
- 3. Bölgesel jeopark vizyonu:** Komşu Küre Dağları Milli Parkı'nın jeosit çalışmalarıyla kurulacak sinerji üzerinden, Kastamonu ölçeğinde bütünsel bir jeopark/jeoturizm ağı değerlendirilmelidir.
- 4. Yerel halkın katılımı ve kapasite geliştirme:** Jeoturizm rehberliği eğitimleri, yerel girişimcilik destekleri ve gelir paylaşım modelleriyle koruma kültürü güçlendirilmelidir.
- 5. İzleme ve taşıma kapasitesi yönetimi:** Hassas jeositlerde ziyaretçi yoğunluğu izlenmeli, taşıma kapasitesi aşıldığında yönlendirme ve sınırlama mekanizmaları devreye alınmalıdır.

9. Sonuç ve Değerlendirme

Ilgaz Dağları, Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun denetimindeki tektonik mimari, Bolu–Ilgaz ofiyolitik kuşağına bağlı litolojik çeşitlilik, derin akarsu vadileri ve 2587 metreye ulaşan doruk morfolojisiyle, kayda değer bir jeomiras potansiyeli barındırmaktadır. Bu bölümde saha; tektonik, litolojik, glasiyal-periglasiyal, akarsu-karstik ve panoramik jeositler olmak üzere beş kategori altında değerlendirilmiş ve her bir grubun bilimsel ile turistik değeri ortaya konmuştur.

Sahanın en güçlü yanları, büyük nüfus merkezlerine yakınlığı, millî park altyapısı ve köklü kış turizmi geleneğidir. Buna karşılık, ayrıntılı jeosit envanterinin ve yorumlama altyapısının eksikliği, potansiyelin tam olarak değerlendirilmesinin önündeki başlıca engeldir. Komşu Küre Dağları için yürütülen kapsamlı jeosit çalışmaları (Kazancı vd., 2009), Ilgaz için izlenebilecek somut bir yol haritası sunmaktadır. Sahanın doruk kuşağındaki yüksek dağ şekillerinin ayrıntılı jeomorfolojik haritalanması ise hem bilimsel

literatüre hem de jeoturizm uygulamasına en büyük katkıyı sağlayacak öncelikli araştırma alanıdır.

Sonuç olarak Ilgaz Dağları, jeoçeşitliliğini bilimsel temelli bir envanter, etkili bir yorumlama altyapısı ve yerel halkın katılımına dayalı bir jeokoruma anlayışıyla buluşturduğunda; yalnızca kış turizmiyle anılan bir destinasyon olmaktan çıkıp, dört mevsim ziyaret edilebilen bütünsel bir jeoturizm merkezine dönüşebilecek niteliktedir. Daha geniş bir çerçeveden bakıldığında bu örnek, güçlü bir jeoçeşitliliğe sahip olmakla birlikte bu zenginliği henüz turistik değere dönüştürememiş çok sayıda Anadolu dağ kütlesi için aktarılabilir bir model sunar. Söz konusu dönüşüm, kaynağın korunması ile kullanımı arasındaki dengenin titizlikle gözetilmesi koşuluyla, hem doğal mirasın korunmasına hem de bölgesel kalkınmaya hizmet edecektir.

REFERANSLAR

- Akkan, E. ve Tunçel, M. (1993). Esence (Keşiş) Dağlarında Buzul Şekilleri. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2, 225–240.
- Çılğın, Z. ve Bayrakdar, C. (2020). Teke Yarımadası'ndaki (Güneybatı Anadolu) Glasiyal Sirklerin Morfometrik Özellikleri. Türk Coğrafya Dergisi, 74, 107–121. <https://doi.org/10.17211/tcd.729978>
- Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H. ve Doğu, A. F. (2004). Glacial Morphology of Eastern Black Sea Mountains (Turkey). Caucasian Geography Reviews, 4, 46–51.
- Çiner, A. (2003). Türkiye'nin Güncel Buzulları ve Geç Kuvaterner Buzul Çökelleri. Türkiye Jeoloji Bülteni, 46(1), 55–78.
- Dinç, A. (2012). Ilgaz Dağı ve Çevresinin Turizm Potansiyelinin İncelenmesi. I. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Ankara.
- Doğa Derneği (2018). Ilgaz Dağları – Önemli Doğa Alanları. Erişim: <https://dogaderneği.org/ilgaz-daglari/>
- Doğu, A. F., Somuncu, M., Çiçek, İ., Tunçel, H. ve Gürgen, G. (1993). Kaçkar Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 2, 157–183.
- Doğu, A. F., Çiçek, İ., Gürgen, G., Tunçel, H. ve Somuncu, M. (1994). Göller (Hunut) Dağında Buzul Şekilleri, Yaylalar ve Turizm. Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 3, 193–211.
- Dowling, R. K. (2011). Geotourism's Global Growth. Geoheritage, 3(1), 1–13. <https://doi.org/10.1007/s12371-010-0024-7>
- Gray, M. (2008). Geodiversity: Developing the Paradigm. Proceedings of the Geologists' Association, 119(3–4), 287–298.
- Hose, T. A. (1995). Selling the Story of Britain's Stone. Environmental Interpretation, 10(2), 16–17.

- Kazancı, N., Suludere, Y., Mülazımoğlu, N. S., Tuzcu, S., Mengi, H. ve Hakyemez, H. Y. (2009). Milli Parklarda Jeolojik Miras-7: Küre Dağları Milli Parkı ve Çevresi Jeositleri (Kastamonu-Bartın). (TÜBİTAK ÇAYDAG-106Y043) TÜBİTAK, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, MTA, Jeolojik Mirası Koruma Derneği Ortak Projesi, Ankara.
- Kazancı, N. (2010). Jeolojik Koruma: Kavram ve Terimler. JEMİRKO ve TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.
- Kocalar, A. C. (2021). Jeoturizmin Türkiye'deki Potansiyelinin Kırsal Kalkınma Açısından İncelenmesi. Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6, 25–36.
- Koçan, N. (2012). Ekoturizm ve Sürdürülebilir Kalkınma: Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Jeopark ve Jeoturizm Projesi. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 3(2), 69–82.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020). Ilgaz Dağı Milli Parkı. Kültür Portalı. Erişim: <https://www.kulturportali.gov.tr>
- Kurter, A. (1982). Kastamonu ve Çevresinin Doğal Görünümü. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2930, İstanbul.
- Menteş, İ. (2001). Ilgaz Dağı Milli Parkı'nın Korunan Alan Olarak İrdelenmesi ve Yönetimi (Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Şengör, A. M. C. ve Yılmaz, Y. (1981). Tethyan Evolution of Turkey: A Plate Tectonic Approach. Tectonophysics, 75(3–4), 181–241.
- Şengün, M. T., Kılıçarslan, M. ve Gökteş, Y. (2023). Karacadağ/Baruttepe (Diyarbakır) Çevresinin Jeomiras ve Jeoturizm Özellikleri. Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi, 10, 133–148. <https://doi.org/10.46453/jader.1205812>
- Tokay, M. (1973). Kuzey Anadolu Fay Zonunun Gerede ile Ilgaz Arasındaki Kesiminde Jeolojik Gözlemler. Kuzey Anadolu Fayı ve Deprem Kuşağı Sempozyumu, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Ankara, 12–29.

Yusuf Atılmanın romanında bağdaşıklık unsurları

Esra ARAZ¹

¹ Batman üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programı

ÖZET

Modernizmin romana yansması; bu romanda bilinç akışı. Serbest akış, çağırışım bilinç altı ve iç monolog gibi anlatım teknikleri kullanılır. Bireyin iç dünyası yanımları biçim ve anlatım teknikleri Zebercet etrafında şekillendirilen insan birey olarak tanımlayıp merkeze almak ve söylemi tüm yönleriyle aynı zamanda insanı birey olarak tanımlayıp merkeze almak ve modernist edebiyatı yansılamaktır. Varoluş felsefi anlayış psikolojik kavram belirtileri, soyut yaşam ve varoluş kavramları gözlemlenir.

Anahtar Kelimeler: Aylak Adam, Modernizm, İçsel diyaloglar, bilinçakışı ve bilinç altı yansımaları görülür.

GİRİŞ

19.yy. sonu ve 20.yy. başlangıcı aklın ön planda olması ‘‘Aydınlanma Hareketi’’yle keşfedilen gündeme gelen yeni süreçtir.

Değişimin fazlasıyla belirli olduğu biçim ve içerik farklı gösterildi (Ecevit 2008:17) Ulus ve devletin gerekliliği ilk eserlerinde birey ön planda ikinci eserlerinde modernizm ve varoluş kavramları görülür.

Estetik endişe ile yazılan romanlarında bireyin gerçekliği modernizm ve bilinç altı (Kefeli 2009: 79)

Yaşadığı süreyi az sayıda romanı var psikanaltik konular şu romanlarında görülür Anayurt Oteli ve Aylak Adam da mevcuttur. (Uğurlu 2007.s1740)

Akarsu’nun varoluşçu yansması somut yaşam karakter (C.) ve romanda varoluş yalnızlık, yabancılaşma varoluş bakış açısıyla yazılmıştır.

Vüsat Bener, ‘‘Nereden geldik, nereye gidiyoruz’’ bu soruya Atılğan ‘‘ Ya süresiz hapisteyiz ya intihar ediyoruz ya da işkence altında öldürölüyüz ‘‘ ((Balabanlılar 1992, s.).

Yaşamın yaşanmaya değip değmediği varsayım üzerinde bir fikre ulaşmak. (Camus,2010, s. 21)

C asil bir karaktere sahiptir cinsellik fikri rüyasında babasını defalarca öldürdüğünü görür teyzesi ile babasını birlikte görmesi bu olaylar da etkili olmuştur.C. nin teyzesine olan sevgisi ve saygısı bitmiştir her sorunun kaynağında babasını bulmuştur.

Varoluşçu bakış

Psikoterapi ekoller C.nin dünyası varoluşçu halleri mufasal gerçek bildirileri (Bal ,2020b, s.16)). Aylak Adam romanına ‘‘ Birden kaldırımlardan taşan

kalabalıkta onun da olabileceği aklıma geldi. Çimdeki sıkıntı eridi...’> (Atılğan ,2017, s.13). Romanda Satre’nin kendi özündeki kavramlara). yapar insan olarak temsili verilir. (Türkeş,2017, s. 53). C düzenli hayatı olanı sert şekilde eleştirmektedir onları hayatın monoton ezberci insanları olarak görür.

C. düzeni saçma bulur sokak isimleri neden düzenli neden hayatta insanlar düzen için bir ayarda gitmektedir bazılarına saçma gelen C.’ye anlamlı gelir. (Atılğan, 2017, s.151) ve ‘‘Babasına benzemekten korkardı ‘Atılğan ,2017, s. 17) . Babasının başka kadınlarla birlikte olduğu evi satar. (Uğurlu ,2007, s. 1720). Ben-Sen ilişkisi ben olması için senin olman şarttır.

Kalabalık cinsellik serüveni C ile sevişmeleri Güler’in yalnız kalmamak psikolojisi bir anlıkta olsa C.nin sevişme tutkusu zihnindeki bitmeyen kalabalık yaşam ile biter. ‘‘Aptallıkları bu aptallığın komik görünen arzu ve ihtişamı ortadan kaldırmak ‘‘ (Nietzsche,2020, s.32). ‘‘ Kadınlar niçin evleniyor yalnız kalmamak için’’ (Atılğan ,2017, s. 139). Burada köy hayatı değil de modern hayatta yalnız kalan bireyin içsel serüvenleri bireyin yalnızlaşması (Güngör,2014, s. 125). C. ‘nin yıllar sonra bulup kaybetmesi alaycı hayat düzene karşı gelmesi (Atılğan,2017, s.190).

İronik olan ise B. İle karşılaşması Sami ablasını C.’ye B. Olarak tanıtmış olması el sıkışmaları bir daha varoluşsal nitelikte (Kılınç,2015, s.31). C.’nin tekrardan aşkı paylaşacak kadını bulması bu romanda okuyanlar da kendilerini karakterin yerine koyabilmelerini sağlar.

Tatmin ve tatminsizlik mutluluk, mutsuzluk, yaşam doluluk, sevinç, üzüntüler ve düşler vardır. Meslek sahibi olmak ona göre önemli değil düzen değil de düzensizlik baba olmak ya evlilik düzenli bir hayat hiç de onun benimseyeceği yaşam tarzı değildir. İkilemler arasında kalıp yaşamını bu şekilde ilerletecektir yaratıcılık ifade eden ona göre herkesten farklı olmak daha güzeldi rutin bir yaşam biçimi onun benimseyebileceği bir durum değildi babasının sorumsuzluğu onu bu şekilde yaşamaya varoluşsal sorgulayarak diğer insanlar gibi evlenip baba olup bu rutin içinde yaşamak değildi.

Aylak Adam

Sait Faik Abasıyanık’ın Lüzumsuz Adam adlı öyküsü aylaklık konusu işlense de roman tarzında Yusuf Atılğan ile asıl işlevini kazanmıştır.

C para kazanma derdinde değil aile geçindirmek ya da evlilik farklı hayat günübirlik anlamsız ama keşfetme amaçlı İstanbul’da yaşamını devam ettirmektedir. C.’yi teyzesi büyötmüştür babası tarafından her zaman göz ardı edilmiştir bu sebeple asi ve saldırgan bir tiptir. Babası eve gelince hiç mutlu olmaz kendi köşesine çekinir babasını sevmez ve ondan korkardı Freud

açısından bakıldığında çocukluk döneminde yaşadığı travmalar yaşam biçimini etkilemiştir.

C.'nin bacaklara olan travması çok farklı onun çocukluğunda babası bacaklara ne kadar düşküncü bu onda ayrı bir şekilde saplantı olmuştur. Eagleton'a göre erkek çocuk küçük yaşta sünnet edilirse 'iğdiş edilmiş' korkusu oluşur ve bunu çocuk ceza olarak görür. (Eagleton,2014s.165).

Bu romanda iç monolog, iç çözümleme, geriye dönüş, mektup, otobiyoğrafi ve günlük gibi teknik kullanılmıştır. " Freud, bilinç ve bilinçaltı bilinç akışı kullanıldı". (Odacı 2009:610). Bilinç akışı teknikleri kahramanın beyninden geçenler çağrışımlar hayal iç çatışmalar iç hesaplaşmalar gibi konulara değinir.

İşsiz üçsüz olan C.'nin yaşamı ressam arkadaşı sadık atölyeler, sokaklar ve restoranlarla kısıtlıdır. Aylak Adam romanından betimlemeler:

"-neden bu kadar kötünsersin?

-sen neden değilsin?

Çevrene bakmıyor musun?

En mutlu görünenlerine bile?

Bütün bunlar üç oda, bir mutfak, iki çocuk ile başlıyor.

Sonra? (s.92)

Kitapta anlatılan yan karakter sayılamayacak 'B'. Karakteriyle çoğu kez tesadüfi karşılaşmaları aslında C.'nin aradığı kadın 'B.' karakteriydi. C.'nin geç kalmışlıkları kuralsızlıkları toplumsal değerleri yıkmak toplumdaki soyutlamak paranın her sorunu çözemeyeceğini söyler. C.'nin en büyük korkusu bir gün bu insanlara benzemekten korkar.

" kim bilir, iç sıkıntısı olmazsa, belki insanlar işe gitmeyi unuturlardı" diyen, zengin değil "paralı" bir adamın hikayesidir. Alışılmış tatların sürüp gitmesindeki rahatlığı ve hep öteye uzayan ağaç dalının gövdeden ayrılma eğilimini güzel anlatır ki!

Çocuk babasını kendine rakip görür. Babayı kendine rakip görür. Freud bakış açısını yansıtır (Moran ,2016, s. 153). Freud'a göre rüyalar akıl dışıdır gizli dürtülerdir arzunun isteklerin olduğu bilinçdışı rüyalar simgesel düşünceler rüyalarla bilinçlenmişlerdir. Oidpus, çocuğa yapılmaması gerekenleri yapılması gerekenleri öğretir. Baba gibi olma babanın her yaptığını yapma. C. bu dönemi atlatamaz babaya düşman olur.

C.'nin annesi ölmüş teyze iyi baba ise kötü adam babasıyla uyuşamaz iğdişlik korkusu yasalara karşı çıkar. Giyim tarzı sokaktaki insanlarla aynı değil yasaklara uymaz (Atılğan,2017, s. 18). Narsistik kişiler olağandışı ilgi sevgi isterler narsistler başkalarının ilgi ve sevgilerine muhtaçtırlar Freud'un oral dönemde anne ile yeterince vakit geçirmediikleri için bu durumlar ortaya çıkar. İd, ego ve süper ego id, haz dolu iken ego dengeyi kurmaya çalışır. Süper ego ise vicdanın sesi doğru olan ego iki dengeyi bir arada kurar ne şiş yansın ne kebab ama 'id ile süper ego 'arasında kalır:

“_ 'Yoksuldan çalıp Tanrıya verdi!’

_Tanrıya değil, bilirsin. Hem ben çalmadım.

_Ama verdiğin çalınmış paraydı.

_Ne yapsın insan, kaldırıp denize mi atsin kendini? Bu dünyada onun başka türlü yok!

_Var. Alın terinin kazandığı...

_Sus, onları da bilirim. Çalamadıkları, kolayını bilmedikleri için terlerler. Görmedin mi balıkçıyı? Yüzlüğü almadı mı?

_Balıkçı senin neden verdiğini anladı. Huza balığı dediğin zaman...

_Sus, sus artık!’’ (Atılğan,2000, s. 64)!

Güler'i, Ayşe'yi sevmeyi dener başaramaz aylakça gezer sokaklarda tolumdan uzak, işsiz yurtsuz kahvelerde dolanır. C. evlenmeyi yuva kurmayı bilmez benlik duygusu düşük herkese benzemekten korkar sevmeye duygusu ona uzak bir kavramdır’’ (Özbudun vd., 2018, s.15). “Yabancılaşmış kendini toplumdan uzak durur, bireysellik ona göre her şeyin önünde olduğunu düşünür içsellığı ‘lanet’ olarak görür’’ (Özbudun vd., s.44). C. kendi arayışı toplumun düşüncelerini eleştirir insanların monoton hayatını eleştirir. Kendini tekrarlamayı istemez, kolayı sevmez sıradan basit olanı sevmez. C. bunun için arayışları bitmez.

C. her şeye karşı yılbaşının kutlanmasını sevmez gecelerini hindi yenilmesini resim yapılmasını sevmez “ Ama çıkmazsanız buradan. Çekinirsiniz. Ya soğuktan ya sıcaktan ya da sehpayı kurduğunuz zaman insanların alayından korkarsınız’’ (Atılğan, 2000, s.14). Ben, mutsuz olduğunda isteklerinden vazgeçer. C.'nin seveceği kadın onun gibi karşılıksız sevecek kadın olmalı bu kadın annesiydi onu karşılıksız tek seven kadın. Annesi onun gerçek aşkıydı haz varsa insan var. 'Senin aradığın kadın dünyada yok, dedi' 'Var! O olmasaydı ben olmazdım’’ (Atılğan, s. 183)!

C. kötü baba tip, ne karşın zihninde anne tipi Zehra teyze, C.'nin yaşam boyu arayışını belirler. Kendini toplumun baş kahramanı ve herkesten farklı görür. Tensel temalar sevişmeler:” Önce el tutulur sonra öpülür, sonra memeler okşanır; en son eteğin altı gelir.” (s.30)

Yabancılaşma üzerine Marksist anlayışı savunan Erich Fromm yabancılaşma psikolojisi; ekonomik, politik ve sosyolojik konuları ele alır. Çok yönlü ele alınan yabancılaşma konusu kilit noktadır. Yabancılaşma perspektif tüm konularla ele alındı bu romanda varoluş ve yabancılaşmanın tüm kısımları bulunur.

Hegel'in; dışsallaşma, uzlaşmak ve yabancılaşma türü görülür bu sebeple dışsallaşma kopma kaçınılmaz şekilde yer verilir. K. Marx ve Hegel yabancılaşma nesnel olmak üzerine yorumlanılır. Hegel, varlığın kendi özünde özgürleşme mutlak bilgiye ulaşmak yalnız felsefeyi düşünmekle olur. Emile Durkheim'e göre yabancılaşma modernleşme sanayileşme laikleşme canlının varlığı üzerinde oluşur. Max Weber yabancılaşma düşsel yaşam akılcılığın ön planda olduğu metafizik umut inanç insanların yükleri işlenilir. Freudyen psikanalizde ikirciklik (Budak ,2003:386) kin ve nefretler baba özdeşleşmesi babadan nefret duymak hayranlık duyulan baba babasına duyduğu nefreti bilinçdışına iter oidipus karşılaşması babayı ortadan kaldır anneye duyulan sevgi babanın ortadan kalkması ve sadece o annesine sahip olmalı oğlan çocuktaki çift cinsellik konusu işlenir.

Kernberg depresif hastalarda boşluk hissi sevgi yalnızlık hasret bilinçdışı üst ben hastalıklar sevi hasretle çoğalır. Atılğan'ın aylaklık evresi hevesleri uçuk zevkleri kent sıkıntısı bohemiği işler. Zehra teyze C.'ye anne yokluğunu hissettirmedi. Şefkatli sevecen C. için çocukluğunun ilk kadını C. teyzesiyle babasını görünce isyankâr okula gitmemesi saldırı içinde olmasını etkilemiştir. Varoluşsal yapıtlar babasının bazı saplantıları babası gibi sevgisizdir kadın bacaklarına saplantılıdır.

Çevresindeki kızları sürekli cinsel amaçlı görür el ele tutuşur, sevişir ve yatıp kalkarlar. Kulak kaşıma, sadece C.'de değil, Yusuf Atılğan'da da görülen bir tiktir. Cezaevi arkadaşı Nuri İyem, C. babasından dayak yediğinde kulak kaşıması arttı. C.'nin sokakta dayak yiyen şiddete başvuranlar bıyıklı oluşlarıdır.

Yabancılaşmanın sebebi C.'nin çocukluğuyla ilgilidir çocukluğunda yaşadığı olaylar babasıyla da kopukluk yaşar. C toplumdan uzakta yaşar kenti hapis gibi görür. Kadını bulduğunda onunla özgürlüğüne kavuşacaktır. Bu kadına asla ulaşamayacaktır çünkü onun kafasında iyi kadın annesinin rolünde olacaktır.

Sanayi, şehirleşme ve modernleşmenin etkin olduğu yıllar yaşam tarzı yabancılaşmanın etkin olduğu modern hayatın etkin olduğu çıkmaz sokaklarında umut yerine umutsuzluk mutluluk yerine mutsuzluk yaşam biçimi görülür. Üretimin etkin olduğu sanayileşmenin etkin olduğu yıllar daralmış sokaklar içinde kendini bulmaktır. Üreticinin işverene hizmet verdiği dönem emek satılarak körelmiştir. Özel mülkiyet emeklilerden işçilerden bağımsız üretici toplumu çıkmıştır. Psikolojik varoluşsal problemleri ele alır her canlı ihtiyaçlarını karşılar.

Türk Edebiyatında ilk yabancılaşmış konular ‘yanlış batılılaşma’ konuları işlenir örnek; Ahmet Mithat Efendi’ye ait eser Felâton Bey ile Rakım Efendi; Züppe köksüz insanlar işlenir. Alafrangalaşma kültürüne yabancılaşan kişi Felâton Bey’dir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu Yaban adlı romanında alafrangalaşma ana karakter Ahmet Celal üzerinde görülür. Diğer romanlarından Kiralık Konak, Sodom Gomore ve Ankara adlı romanında alafrangalaşma işlenir. Sabahattin Ali’nin Kürk Mantolu Madonna’sında Raif Efendi’dir.

Var olma arzusu emek aracılığıyla doğada var olma süreci ‘yabancılaşma’ uzaklaşmak, var olma süreci yabancılaşma etkisiyle oluşur. Karl Marx yabancılaşma eylem madde felsefe çözümleme toplumu yapısı ezile sınıf sistemi işlenir. Özgürleşme sosyal sınıf insanlığın özgürlüğü varlığı ekonomik sebepler yabancılaşma etkisi görülür.

Yusuf Atılgan, ilkokulun ilk üç yılını Hacırâhmanlı köyünde dört ve beşinci sınıfı ise Manisa’da okumuştur. Çalışkan azimli zeki bir öğrencidir o zamanlar da kitaplara olan ilgisi büyüktür. Kentte bulunan kitaplara kent hayatına ilgisi o zamanlar da belirgindir. Hep meraklı kitap okuyan entel daha sonra da eğitim hayatını Balıkesir’de tamamlar. Üniversite yıllarında Behice Boran’ın öğrencisi olma şansını yakalamıştır. İstanbul Üniversitesinde Edebiyat Fakültesini bitirdi ancak babasının maddi imkansızlıkları yüzünden okulu bırakıp askere gitmiştir. Aylak Adam C.’nin arayış yılları 28 yaşında ana karakter’’ C. paralı yalnız ve sıkıntılı bir gençtir toplumda kabul görülen her şeye karşı çıkar yabancılaşmış arayış içindedir.’’

C. psikojik yaşam bozukluğu, ruhsal bozuklukları ve bilinçaltına itilmiş olaylar olay örgüsü ana karakterin ruh dünyası yalnızlaşma iletişim kopukluğu işlenir yemek yemez uyku bile uyumaz. Aylak Adam dört başlıktan oluşur ‘‘Kış’’, ‘‘İlyaz’’, ‘‘Yaz’’, ‘‘Güz’’ kira geliriyle işlenen mirasyedir.

C’nin mesleği aylakça gezmektir. C., İşsiz bir aylaktır gerçek sevgiyi aramaktadır. İstanbul’da üniversite öğrencileri ve sanatçıları çevresinde gezer. Entelektüel kişiliğiyle kendine isim koymamıştır toplumun kurallarına ayak

uydurmak ya da herkese benzemek onun en korkunç rüyasıdır. C balıkçı yazar olamazdı eleştirmen besicilik yapmak ya da başka bir iş ona göre değildi. Çağın toplumun kültürünü reddeder herkes gibi olmak istemez tek tipleşmeden korkan tip Aylak Adam yalnızlaşmış yabancılaşmış aylak tiptir.

Bıyık C'nin babasına benzemek korkusu; kulak çocukken teyzesi ile babasının yaşadığı ilişki yaşadığı şiddet olayı; bacak C'nin bacak düşkünlüğü kadınlarla olan ilişkisini yansıtır. Dördüncü bölüm güz bölümü; huzura kaçmak ister teyzesiyle çocukken gittiği sinema yılları anlatır. Zehra teyze; annesinin sevgi ve şefkatini arıyordu çocukluk yılları bilinçaltına itilmiş yıllar cinsel objelerin gün yüzüne çıkması en güvendiği sevdiği teyzesinden beklemediği objeler onu sevgisizleştirmiş ve topluma yabancı olmasının nedenidir. Erkek çocuktaki anne sevgisi anneyi kimse ile paylaşamaması çocukluk yıllarının travmasında etkili olmuştur. Babasına benzememeye çalışmış. "Babam adamsa ben adam değilim" demiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Aylak Adam romanında modern çağın hastalığı olarak nitelenmiştir. Yabancılaşma konusunun esas alındığı modern insanların problemleri farklı kültürdeki insanların topluma ayak uydurmayı bunun için direnmesi psikolojik, psikanaliz ve otobiyografik öğelerin temel ele alınması işlenir.

Karşılaştırmalı edebiyatın etkili olduğu kültür ve alışveriş imkanları sağlar. Yabancılaşma Batı ve Türk edebiyatında etkili olduğu tarihsel kökenler yaşam biçimi sanayileşme çabaları imge arayışları, ekonomik, toplumsal, varoluşsal, sanayi devrimi, makineleşme ve şehirleşme problemler işlenir.

19.ve20.yy'nin insanları modernleşme varoluşsal problemleri işlenir. Çalışmanın yabancılaşmanın etkileri bilinçaltına yerleşen modern çağın yabancılaşma konusu Türk edebiyatında Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi adlı eseri Yakup Kadri'nin Sodom ve Gomore, Yaban ve Ankara gibi romanları örnek gösterilir. Oğuz Atay Tutunamayanlar, Atılğan Aylak Adam ve Anayurt Otel Sabahattin Ali Kürk Mantolu Madonna adlı eseri örnek gösterilir. Karl Marx evrensel özel mülkiyetin yabancılaşmanın çözümü eylemci felsefenin materyal gücünün savaş gücü politik özgürleşme sınıfsız mülkiyetsizin toplum düzenidir. Kapitalizm anlayışı yabancılaşmış insanların ekonomik topluluk sevgi ve güç bağıyla oluşur.

Yabancılaşma sosyal konular felsefenin evrensel gücü işçi-kapitalist çalışması topluma yabancılaşan emek gücü eylemcinin tüm toplumlaşmanın etkisi tüm toplumun özgürleşmesi ile olur. Akıl sevgi ile mümkündür yabancılaşmış,

ekonomik politik sebepler yabancılaştırmanın farklı şekilleri ele alınır. Yabancılaştırma kuralı toplumdaki değerleri reddeder. C'nin bir ismi yoktu topluma aykırı toplumda bir yeri olmadığını söyler C. Toplumsal değerleri reddeder. Aylak Adam psikanaliz yani; Freud yerleşik değerleri reddeder. Freud'un etkileri C. annesi yerine koyduğu teyzesine olan sevgi şefkati sonradan babası ile teyzesinin ilişkisi babasından şiddet görmesi baba nefretini oluşturur Oidipus kompleksi oluşur babasının eve geliş saatlerinde mutluluk duymaz odasından çıkmaz babası eve gelince odasından başka bir yere gitmez.

C. edebi metinlerde oluşan anlatım teknikleri felsefenin amacı postmodern arayışlar; bilinç akışı, iç monolog, mektup, leitmotif, günlük, diyalog ve geriye dönüş teknikleri işlenir. Yazar kendi işi olan değil, aykırı sarhoş, cinsel isteklerini gerçekleştiren diğer insanlar gibi toplum ne düşünür kafasıyla hareket etmez tam aksine toplumun tersine topluma ayak uydurmayan, nevrotik, narsist, bohem farklı insan tipini ele alır. C anti-kahraman tipi olarak bilinir.

C., gerçek aşkı arayan mutsuz sıkılgan 'aylak' bir adamdır. C Güler ve Ayşe ile bir şeyler yaşar ama gerçek sevgiyi bulamaz. Mutsuz, sıkılgan, huzursuz, sevinçsiz ve kederli aylak adamdır. İç konuşmalar, iç çözümlemeler ve geriye dönüş teknikleri kullanılır.

Modernist anlayışın biçim anlatım kurgu ve deneyim üzerinde etkili olmuştur. Bireyselleşen toplumun yapısı bireyi merkeze almak geleneksel roman anlayışının ötesine geçmiştir. Serbest çağrışım, iç konuşma modern çağın konuları modernist unsurlarla harmanlaşarak genişlemiştir. Atılgan psikanalitik yapı ve modernist anlayışın belirin olduğu yazardır. Bu romanı yazarken maddi sıkıntısı olmayan insanında kendine göre farklı değerleri var. C'nin aylak olmasında babasının onun çocukluğunda başka kadınları tecavüz etti i ve teyzesi ile birlikte olduğunu görmesi teyzesini annesi yerine koyması ona duyduğu sevgi ve şefkat babasının hareketiyle kafasında bitmesine neden olmuştur. Babasının kaba hareketleri onun yaşamının tamamını etkilemiştir adeta bir leke olarak hayatında kalmıştır babasının kadın düşkün olması onun hayatının tamamını etkilemesine neden olmuştur.

C.'nin mavi gözlü anne arayışı romanda C.' intihar etme düşüncesi okurların aklından geçmiştir ama aksine intihar olmamıştır. C.'nin annesinin adı laca'dır teyzesi bu sevgi boşluğunu doldurur.

Psikanaltik çalışma olan bu eser kahramanın yabancılaştırma sorunları, anne-teyze ve babası ile yaşadığı yabancılaştırma hayatının tamamını etkilemiştir.

Kadınlar da tıpkı erkekler gibi cinsel evrelerini gerçekleştirebilir aşkın dini ve ideal ahlaki sistem yapısının etkisinde nesne ve varlıkları kendine özgü bir şekilde seçilebilir. Özgür insan olursa özgür birey olur yalnız özerk birey olunmaz. Böylece özgür kadın evine bir saat de geç gitse ona kimse hesap sormaz meraklanmaz onun için.

C. roman boyunca kimseyi yerine koyamaz kimse ile ciddi samimi bir ilişkisi olmaz romanda yarattığı B. karakteri de kendisi gibi topluma yabancılaşmış roman boyunca gerçek sevgiyi bulamaz C. de aslında toplumun kurallarını biliyordu bu kurallar ona göre değildi.

AYLAK ADAM METİN TAHLİLİ

Betimlemede kullanılan renkler:

Bir cigara yakıp ilk iki katın merdivenlerini tırmandı.	Bir kır saçlı orta yaşlı, iri burunlu adamın Eleni'yi sıkıştırdığını bilmek neşesini artırıyor.
Geceden ıslak taşlar donmuş, kaygan.	Sigarayı küllüğe bastırıp üstünden battaniyeyi attı.
Mavi gözlü çocuk onun resmini yapacak.	Kocaman kalçanın belin kıvrıntısına birden inişi...
Sinemaya girdiğinde üstü başı ıslaktı.	Damın beton düzlüğüne kar yağıyordu.
Kiremitlerden biri çatlak olmasa dam akacak.	Dışarda çiğnenmemiş kar, üstüne bastıkça gıcırıyordu.

Karanlık ile ilgili cümleler

Alışılmışın dışına çıkılarak sadece renklerle karanlığın olmayacağı belirtilir.

Kağıtlarda kalan sözler çöp kutusuna atacaktım.	Bu kelimenin harfleriyle başka seçenekler yazılabilir.
Paltosunun giyerken artan huzursuzluğu dışarda.	İnsan başlarının arkasında onu görüyordu.
Kafasında yazdıklarıyla uğraşıyordu.	Gene de kendi içinin derinliklerine sinmiş dağınık, dikkatsiz bir başka kişi.

Halk ağzında bulunan sözcüler:

Sesinin böyle tarazlı oluşu tuhaftı.	Hergelenin biriyim ben.
Bir cıgara yakalım.	Dazlak adam kalktı gitti.
Kadın kıkırdadı.	Sulu bakışlı adamın varlığı beni sinirlendiriyordu.
Yüzlüğü adamın eline sıkıştırdı.	Sen kimin kimsen yok bir kızsın.

Bağdaşıklık hataları:**Gereksiz sözcük kullanımı:**

Dört sandalye vardı locada.	Sabahtan beri konulara çalışmakla bitmiyordu.
Neydi o demin söylediği.	Sen kendin yaptın .
Deminden beri avukatın sesinde titreme...	Henüz hâlâ bilmiyordu teyzesini.
Susuzluktan sonra sululuk deyip içti.	C. burnu havada kendini beğenmiş biri değildi.

Sözcüğün yanlış yerde kullanımı:

Her yolda kalan insana yardım etmeliyiz.	Yolda kalan her insana yardım etmeliyiz.
Doğru dürüst C. anlatır şunu.	İnsan doğru dürüst anlatır şunu.
Yeni durağa gelmiştik ki otobüs geldi.	Durağa yeni gelmiştik ki otobüs geldi.

Çelişen sözlerin bir arada kullanımı

Eminim bu saatlerde eve gelmiş olmalı.	Eminim/ olmalı.
Artık kesinlikle böyle hataya düşmeyebilir.	Keskinlikle/ düşmeyebilir.
Bu önlemler hiç şüphesiz sorunu giderebilir.	Şüphesiz/giderebilir.

Özne eksikliği:

Herkes üzülüyordu, yardım etmiyordu.	Kimse
Babasının durumu gittikçe kötüleşiyor, yerinden kalkamıyordu.	Babası
Adamın yetkileri elinden alındı, kovuldu.	Adam

Dolaylı Tümleç eksikliği:

Burada çok teyzesini özlüyor, gitmek istiyordu.	Teyzesine
Yalnızdı Güler'i seviyordu gitmiyordu.	Güler'e
Babasını evde istemiyor, sarılmıyordu.	Babasına

Nesne eksikliği:

Annesine olan özlemi bitmiyordu, özlüyordu.	Annesini
Kadınlara güvenmiyor, seviyordu.	Kadınları
Babasına kin doluydu, sevmiyordu.	Babasını

Karşılaştırma hataları:

Sırma gibi saçlarını toplayıp topuz yaptı.	Yarının mutlu günlerine özlem duyuyoruz.
İlerleyen saatlerde tekrar birlikte olacağız.	Yangında ihmal var.
Sen beni hiç dinlemezsin ki.	Bu adam kendi gölgesinden hatta karanlıktan korkardı.
Baharın en güzel aylarından biridir nisan, mayıs.	İlk kez gerçekleşen gösteriye katılım rekor düzeydeydi.

Gereksiz Sözcük kullanımı:

Bu konuda herkesin fikrini görüşünü almalısın.	Dışarı çıkmak istediğini kulağıma alçak sesle fısıldadı.
Ben varlıklı, zengin biri değilim.	Böyle yüksek sesle bağırma teyze.
Burada olanak ve imkanları bulamadım.	Geceler boyu uyuyamamamın nedeni annesizliktendir.

Noktalama işareti eksikliğinden kaynaklanan hatalar:

Sarhoş adama ağzından geleni söyledi.	Genç kadına baktı.
O'na hayrandı.	Hasta teyze sustu.
İlerleyen saatlerde tekrar birlikte olacağız.	Akıllı adama bağırdı.

Çelişen sözlerin bir arada kullanılması:

Hiç şüphesiz babası olabilirdi.	Kesinlikle kadınları seviyor olmalı.
Belki de kesinlikle kızla buluşacaktı.	Hemen hemen yazar tam yüz otuz sayfa yazmış olmalı.
Eminim babasına çekmiş olmalı.	Galiba gideceğini kesinlikle kestiremiyordu.

Tamlama hataları:

Gençlik, duygusal ve kişilik sorunları yaşıyor.	Gençlik, duygusal sorunlar ve kişilik sorunları yaşıyor.
Bizde iki türlü düşünürler var.	Bizde iki tür düşünür var.
Çoğu günler elektrik kesikti.	Çoğu gün elektrik kesikti.

Zarf Tümleci eksikliği:

Hiçbir zaman çalışmadı, tembellik etti.	Hiçbir zaman çalışmadı, hep tembellik etti.
Güler'i severim, iyi anlarız.	Güler'i severim, onunla iyi anlarız.
Durmadan geziyor, dinlenmiyor.	Durmadan geziyor, hiç dinlenmiyor.

Ek eksikliği:

C.'nin bütün gün aylak aylak gezmesi hayatın gerçekliğinden biraz uzak olmak istemesindendir.	C.'nin bütün gün aylak aylak gezmesi hayatın gerçekliğinden biraz uzak olmak istemesidir.
Bütün yemekleri hazırlayıp bir kenara koyulmalıdır.	Bütün yemekler hazırlanıp, bir kenara koyulmalıdır.
Çok zor durumda; ama çaresiz değildi.	Çok zor durumdaydı; ama çaresiz değildi.

Mecaz anlamlı sözlerin kullanımı:

Kes şu zırlıtyı! Diye bağırdı biri.	Yüzü asıktı ama umursamadığı belliydi.
Bırak şu alık arabı.	Kafamdan kovdum onu, sarıldım.
Kendini koyvermiş, lapa gibi...	Babamın yüzü ekşidi.
Acınacak gibi suratım.	Yüreğimin çarpıntısını duyacak.

Aylak Adam Romanında Deyimler:

Lök gibi oturmak.	Başına buyruk.
İçini korku kaplamak.	Vız gelmek.
Ağzı sulanmak.	Burun buruna gelmek.

Aylak Adam Romanında Atasözleri:

Bal tutan parmağını yalar.	Armut dibine düşer.
Ölenle ölünmez.	Sen bilirsin deyince dövüş kavga olmaz.
Ekmek elden su gölden.	Kötü kabağın çekirdeği çok olur.

Aylak Adam ikileme türlerine göre:

Kendi kendine	boy boy
İri iri	uzun uzun
Söve söve.	Katıla katıla.
Basa basa.	Sık sık.

Aylak Adam Romanında fiilimsiler:

Aylak Adam İsim Filler:

Duymak, dayanmak.	Beklemeyi, yaşamak, uzanışlar.
Konuşmak, dinlenmek.	Yürümesi, gülüş,aldanış.
Yapmak, gitmek.	Gitmeyi, söylemeyi, barışmak.

Aylak Adam sıfat filler:

Taşan, kesiliveren, kızılmış.	Yaklaşan, bilinmeyen, geçen.
Gelen, şaşılacak, kalan.	Olacak, aynalaşan, konuşan.
Geçen, oturacak, yaptığım.	Çeken, buluşacağımızı, ilerleyen.
Kızarmış, öpen, isteyen.	Çözümlenecek, uğrayacağı, uzatılan.

Aylak Adam zarf fiiller:

Tutarken, düşünmez.	Bittikçe, uzayınca.
Dönüp, giderken.	Çıkarken, geçerken.
Konuşarak, bakarak.	Yapamadan, deyince.
Sayıp, gidince.	Kuşkulanıp, uyuyamadan.

Aylak Adam Romanında İsimler & Fiiller

İsim	İsim	Fiiller	Fiiller
Müşteri	Acıma	Topla	Düşün
Sokak	Gurur	Salla	Bak
Loca	Yardım	Tak	Kal
El	Teyze	Git	Tanı
Soğuk	Çene	Ver	Gör
Akıl	Kadın	Gör	Bak
Gece	Bacak	Açıl	Tut
Lamba	Bardak	Eğil	Bul
Sarı	Baba	Gir	Bil
Dudak	Perde	Geç	Git
Merak	Sokak	Çal	Gül

İsim	İsim	Fiiller	Fiiller
Tuzluk	Kulak	Hoşlan	Çiğne
Göz	Kafa	Başlan	Kıskan
Koku	İnsan	Bil	Değ
Et	Lokanta	Ye	Sor
Teyze	İştah	İç	Doy
Ayşe	Bayan	Göster	Yap
Çocuk	Oda	Otur	Çevir

İsim	İsim	Fiil	Fiil
El	Balık	Kal	Koş
Kadın	Adam	Geç	Çal
Sıra	Göz	At	Al
Hayvan	Ders	Dur	Bırak
İş	Güler Özel	Arala	Dur
Dil	Bey	Atma	Giy
Ses	Uyku	Otur	Sarıl

KAYNAKLAR

Aksan, D. (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksan, D. (2001). Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksan, D. (2015). Türkçenin Sözcük Varlığı. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ö. A (2019'a). Atasözleri Sözlüğü, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Aksoy, Ö. A(2019b). Deyimler Sözlüğü, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.

Atılğan, Y. (2000). Aylak Adam. İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi.

Akyalçın, (2007). Türkçe İkilemeler Sözlüğü Ankara: Anı Yayınevi.

Aktunç, H (2000) Büyük Argo Sözcükleri İstanbul: Yapı Kredi Yayınevi.

Türk Dil Kurumu (2005). Türkçe Sözlük Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu (2011). Türkçe Sözlük Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ecevit. Y. (2008). Edebiyatta Yabancılaşma ve Yabancılaştırma. Virgül 14.

Yeter, G.B. (2015). Türk Post modern Anlatılarında Modernizm Eleştirisi. Yayınlanmış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Yolalan. R, (2009). Yusuf Atılğan'ın Romanlarında Birey ve Birey Sorunları. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yusuf Atılğan'a Armağan, (1992), Haz ve Der: İletişim Yayınları İstanbul.

- Atılğan, Yusuf (2000), Aylak Adam, YKY, İstanbul.
- Atılğan. Y. (2017). Aylak Adam. İstanbul: Can Yayınları.
- Eagleton T. (2014). Edebiyat Kuramı Giriş (çev. T. Birkan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tura, S. M. (2016). Freud'dan Lacon'a Psikanaliz. İstanbul Kanat Kitap.
- Cebeci. O (2015). Psikanaltik Edebiyat Kuramı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Bataille, G. (1993). Erotizm. Ankara: Onur Yayıncılık.
- Demiralp, O. (2000) Bir ayrıntının ardında Kitap-lık, (41), 88-92.
- Kolcu, A.İ Yusuf Atılğan Roman Dünyası, İstanbul: Toros Kitaplığı.
- Hilav, S (2003), Edebiyat Yazıları İstanbul: YKY.
- Freud, S. (2009), Cinsellik Üzerine, (S. Kutlu, Çev.) Ankara: Alter Yayınları.
- Jung, C (2005), Dört Arketip, (Z.A, Yılmaz. Çev) İstanbul: Metin Yayınları.
- Dino, G. (2008), Türk Romanın Doğuşu, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çetin, n. (2003), Roman Çözümlemeleri Yöntemleri, Ankara: Öncü Basımevi.

Platon'un Filozof-Kral İdealinin Işığında Günümüz Etik Liderlik Yaklaşımları

Halil İbrahim KELEŞ¹

¹ Öğr. Gör.; Siirt Üniversitesi/ Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu /Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Programı, halilibrahimkeles@siirt.edu.tr , ORCID No: 0000-0003-0226-8054

ÖZET

Bu çalışmada, Platon'un Devlet adlı eserinde temellendirdiği filozof-kral idealini, etik liderlik literatürü bağlamında incelemektedir. Antik siyaset felsefesinde ideal olanı ortaya koymaya çalışan liderlik anlayışı ile modern etik liderlik yaklaşımları arasında kavramsal ve düşünsel süreklilikler ortaya konulmaktadır. Bölümün temel amacı, filozof-kral modelinin yalnızca tarihsel bir felsefe iddiası olmadığını, aynı zamanda günümüz liderlik krizlerini anlamada güçlü bir teorik referans sunmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda bölümde; Platon'un insan, bilgi ve erdem anlayışı ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Bununla beraber etik liderlik kavramı felsefi ve yönetsel literatür çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Modern Liderlik, Etik, Yönetim, Modern Yönetim

1. Giriş: Liderlik, İktidar ve Etik Sorumluluk

Liderlik, tarih boyunca yalnızca yönetme becerisi ya da otorite kullanımıyla sınırlı bir olgu olarak görülmemiş; aynı zamanda ahlaki sorumluluk, adalet ve erdem gibi değerlerle iç içe geçmiş farklı boyutlara sahip bir kavram olarak ele alınmıştır. Toplamların siyasal ve örgütsel yapılarında liderlerin davranış ve otorite biçimleri, yalnızca kısa vadeli başarıları değil, uzun vadeli toplumsal güveni de doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle liderlik kavramının etik temelleri, hem felsefi hem de yönetsel açıdan tartışılması gereken temel bir problem alanı olarak hala önemli bir konudur (Pieper, 2012: 147).

Modern toplumlarda liderlerin karşı karşıya kaldığı etik sorunlar; çıkar çatışmaları, güç ve yetkinin kötüye kullanılması, şeffaflık eksikliği ve toplumsal güvenin aşınması gibi çok yönlü problemleri kapsamaktadır. Bu tür sorunlar, etik ilkelere dayanmayan liderlik anlayışlarının örgütsel bağlılığı zayıflatıldığını ve kurumsal itibar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymaktadır (Brown ve Treviño, 2006: 600). Türkiye'de yapılan akademik çalışmalar da benzer biçimde, etik liderliğin çalışan güveni ve örgütsel adalet algısı üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir (Yıldız, 2019:98).

Etik liderliğe ilişkin bu çağdaş tartışmalar, her ne kadar modern yönetim bilimi çerçevesinde ele alınsa da, kavramın düşünsel temelleri Antik Yunan felsefesine kadar uzanmaktadır. Özellikle Platon bu konularda fikirler beyan etmiştir. Bununla beraber Platon'un Devlet adlı eserinde geliştirdiği filozof-kral anlayışı, liderliğin bilgi ve erdem temelinde yapılandırılması gerektiğini savunan en erken sistematik modellerden biri olarak kabul edilmektedir (Platon, 2005:291). Platon, siyasal düzenin bozulmasını, iktidarın bilgeliğe sahip olmayan bireylerin elinde bulunmasına bağlamış ve bu duruma normatif bir çözüm önerisi sunmuştur.

Platon'a göre filozof-kral, "iyi ideası"nı kavramış, hakikatin bilgisine ulaşmış ve kişisel tutkularını kamusal yararın önüne geçirmeyen bir yöneticidir. Bu bağlamda liderlik, maddi kazanç ya da statü arayışından ziyade, toplumun bütününe karşı duyulan ahlaki bir sorumluluk olarak tanımlanmaktadır (Platon,2005:16). Filozof-kralın yönetime talip olması, bir güç isteğinden değil, bilgeliğin zorunlu kıldığı etik bir görev anlayışından kaynaklanmaktadır. Türk etik ve felsefe literatüründe de Platon'un bu yaklaşımı, liderliğin normatif boyutunu açıklamada önemli bir referans noktası olarak ele alınmaktadır. Kuçuradi'ye göre etik, insan eylemlerinin değerini sorgulayan bir alan olup, yönetsel kararlar bu değer sorgulamasından bağımsız düşünülemez olarak tanımlanmaktadır. Bununla beraber değer sorunlarının konusu olarak açıklamaktadır (Kuçuradi, 1999: 3). Bu açıdan incelendiğinde filozof-kral ideali, çağdaş etik liderlik yaklaşımlarına teorik derinlik kazandıran düşünsel bir çerçeve sunmaktadır.

2. Platon'un Siyaset Felsefesinde Liderlik Anlayışı

Platon'un siyaset felsefesinde liderlik kavramını, yönetsel bir beceri ya da iktidarı sürdürme sanatı olarak değil, insanın ahlaki yapısıyla doğrudan ilişkili bir etik sorumluluk alanı olarak ele alınmaktadır. Platon'a göre bir devletin nasıl yönetildiği, o devleti yöneten kişilerin karakteriyle ve sahip oldukları bilgi türüyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle siyasal düzenin niteliği, yasaların katılığı ya da kurumların gücünden ziyade, yöneticilerin erdem düzeyiyle belirlenmektedir (Platon,2005:8).

Platon'a göre liderliğin temel koşulu bilgi sahibi olmaktır; ancak bu bilgi gündelik deneyime ya da teknik uzmanlığa indirgenemez. Filozof-kralın sahip olması gereken bilgi, "iyi"nin bilgisi olarak tanımlanan, ahlaki bir bilgelik türüdür. Bu bağlamda Platon, yöneticilerin matematik, diyalektik ve felsefe temelli uzun bir eğitim sürecinden geçmesini zorunlu görmüş ve liderliği ancak bu süreci başarıyla tamamlayan bireylerin üstlenebileceğini savunmuştur (Platon,2005:27). Bu yaklaşım, liderliği doğuştan gelen bir ayrıcalık ya da siyasi bir kazanım olarak değil, eğitim sürecini tamamlamış bireyler tarafından hak edilmesi gereken bir görev olarak konumlandırmaktadır. Platon'a göre yönetme yetkisini arzulayan bireyler, çoğu zaman bu yetkiye layık olmayan kimselerdir. Buna karşılık filozof-kral, iktidarı istemez; ancak toplumun iyiliği için yönetme sorumluluğunu üstlenmek zorunda kalır. Bu durum, liderliğin ahlaki bir yükümlülük olarak tanımlandığını göstermektedir (Platon,2005:154).

Platon'un liderlik anlayışında dikkat çeken önemli unsurlardan biride, yöneticilerin kişisel çıkarlarının sistematik biçimde kısıtlanmasıdır. Filozof-kralın özel mülkiyet edinmesi, zenginleşmesi ve maddi hazları da ön planda tutması da yasaklanmıştır. Platon'a göre bu tür eğilimler, yöneticinin karar alma süreçlerini bozmakta ve adalet ilkesini zedelemektedir. Bu nedenle

liderliğin etik doğasını koruyabilmek için yöneticinin maddi çıkarlardan bilinçli biçimde uzak tutulması gerekmektedir (Platon,2005:192).

Sonuç olarak Platon'un siyaset felsefesinde liderlik, gücün kullanımı değil; bilginin ve erdemin toplumsal düzeni şekillendirmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu anlayış, etik liderlik yaklaşımlarının felsefi temellerini anlamak açısından önemli bir düşünsel miras sunmaktadır.

3. Filozof-Kral İdealinin Temel Etik İlkeleri

Platon'un filozof-kral idealini özgün kılan temel unsur, liderliğin belirli etik erdemler üzerine inşa edilmesidir. Platon'a göre yöneticilik, teknik bir uzmanlık alanı değil; ahlaki yetkinlik gerektiren normatif bir sorumluluktur. Bu nedenle filozof-kral, adalet, bilgelik, ölçülülük ve cesaret erdemlerini kişiliğinde bütünleştirmiş ideal bir lider tipini temsil etmektedir (Platon,2005:167). Erdem temelli bu yaklaşım, modern etik liderlik teorilerinde de liderliğin karakter boyutuna yapılan vurguyla örtüşmektedir (Northouse, 2022: 49).

3.1. Adalet

Platon'un siyaset felsefesinde adalet kavramı, yalnızca hukuki bir düzenleme değil; toplumsal uyumun ve ahlaki dengenin temel ilkesidir. Adalet, herkesin kendi doğasına ve yetkinliğine uygun işi yapması ve başkasının alanına müdahale etmemesi olarak tanımlanmaktadır. Filozof-kralın temel görevi, bu düzeni koruyacak adil bir yönetim anlayışını hayata geçirmektir. Platon'a göre liderin adaletten uzaklaşması, bireysel bir ahlak sorunundan öte, siyasal yapının bütününe tehdit eden sistematik bir bozulmaya yol açmaktadır (Platon,2005:243).

3.2. Bilgelik

Filozof-kral idealinin temelini oluşturan bilgelik erdemi, liderliğin bilgi temelli bir olay olarak görülmesini sağlamaktadır. Platon'a göre bilgelik, pratik yarar sağlayan teknik bilgiden farklı olarak, "iyi"nin bilgisine ulaşmayı ifade etmektedir. Bu bilgi, liderin kısa vadeli çıkarları değil, uzun vadeli toplumsal faydayı esas almasını mümkün kılar (Platon,2005:289). Platon, bilgeliğe dayanmayan liderliğin kaçınılmaz biçimde keyfi yönetime yol açacağını savunmaktadır. Bu düşünce, modern liderlik tartışmalarında etik karar verme süreçlerine ilişkin tartışmalarla paralellik göstermektedir.

3.3. Ölçülülük

Ölçülülük, Platon'un etik anlayışında ihtiyaçlardan doğan istekleri temsil olarak ifade etmektedir. Filozof-kral, haz ve çıkar arayışını sınırlayabilen, gücü kişisel tatmin aracı hâline getirmeyen bir liderdir. Bu

erdem, liderin karar alma süreçlerinde tarafsızlığını koruması açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Platon'un filozof-kralın mülkiyet edinmesini ve zenginleşmesini sınırlandırması, ölçülülük erdeminin siyasal düzeyde kurumsallaştırılması olarak değerlendirilebilir (Platon,2005:22).

3.4. Cesaret

Platon'un filozof-kral anlayışında cesaret, fiziksel güçten ziyade ahlaki kararlılık anlamına gelmektedir. Bununla beraber adaletin ön koşulu, liderin doğru olduğunu bildiği ilkeleri, baskı ve tehditlere rağmen savunabilme yetisidir. Bu bağlamda filozof-kral, popüler olmayan ancak adil kararlar almaktan kaçınmayan bir lider tipini temsil etmektedir (Platon,2005:22). Cesaret erdemi, liderliğin etik tutarlılığını sürdürebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Platon'a göre bilgelik ve adalet, cesaretle desteklenmediğinde eylem düzeyinde etkisiz kalmaktadır.

4. Etik Kavramı ve Etik Liderlik Yaklaşımları

Etik liderlik kavramı, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren artan kurumsal skandallar, kamuoyunda yükselen etik duyarlılık ve yönetsel meşruiyet tartışmalarıyla birlikte yönetim literatüründe daha merkezi bir konum kazanmıştır. Modern örgütlerde liderlerin performans üretmelerinin yanında, aynı zamanda bu performansı hangi ahlaki ilkeler doğrultusunda gerçekleştirdikleri de sorgulanmaktadır. Bu bağlamda etik liderlik, liderliğin normatif boyutunu merkeze alan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır (Northouse, 2022: 69). Etik liderlik, liderin kişisel davranışlarında ve yönetsel kararlarında ahlaki ilkelere bağlı kalması, bu ilkeleri açık biçimde ifade etmesi ve izleyicilerini etik davranışlara teşvik etmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımda lider, yalnızca etik kurallara uyan bir yönetici değil; aynı zamanda etik değerlerin örgüt içinde yayılmasını sağlayan bir rol modelidir (Brown ve Treviño, 2006: 596). Dolayısıyla etik liderlik, bireysel ahlak ile örgütsel etik arasında köprü kuran bir liderlik biçimi olarak değerlendirilmektedir.

4.1. Etik Liderliğin Temel Özellikleri

Modern etik liderlik literatüründe etik liderin ayırt edici özellikleri arasında dürüstlük, adalet, sorumluluk, şeffaflık ve tutarlılık ön plana çıkmaktadır. Etik lider, karar alma süreçlerinde kişisel çıkarlarını geri planda tutmakta ve örgütün tüm paydaşlarını kapsayan adil bir yaklaşım sergilemektedir. Brown ve Treviño'ya göre etik liderliğin en belirgin yönü, liderin hem “ahlaki kişi” hem de “ahlaki yönetici” rolünü aynı anda üstlenmesidir (Brown ve Treviño, 2006: 597). Bu bağlamda etik lider, yalnızca kendi davranışlarıyla değil, ödül-ceza mekanizmaları ve iletişim biçimiyle de etik bir örgüt iklimi oluşturmaktadır. Etik olmayan davranışlara karşı tutarlı bir duruş sergilenmemesi, liderin etik söylemlerini işlevsiz hâle

getirmektedir. Bu durum, etik liderliğin yalnızca söylemsel değil, davranışsal bir bütünlük gerektirdiğini ortaya koymaktadır (Northouse, 2022: 433).

4.2. Etik Liderlik ve Etik Karar Verme

Etik liderlik yaklaşımlarında etik karar verme süreçleri daha merkezi bir yer tutmaktadır. Etik lider, kararlarını yalnızca yasal uygunluk ya da örgütsel çıkarlar doğrultusunda değil, ahlaki sonuçlarını dikkate alarak şekillendirmektedir. Bu süreçte adalet, zarar vermeme ve kamu yararı gibi ilkeler belirleyici olmaktadır (Trevino, Hartman ve Brown, 2000: 132). Platon'un filozof-kral idealinde olduğu gibi modern etik liderlik anlayışında da liderin bilgiye dayalı ve rasyonel karar alma kapasitesi önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu rasyonellik, araçsal akılla sınırlı kalmayıp; değer temelli bir muhakeme biçimini içermelidir. Bu yönüyle etik liderlik, klasik yönetim anlayışlarından ayrılarak normatif bir çerçeve sunmaktadır (Northouse, 2022: 435).

4.3. Etik Liderlik, Güç ve Sorumluluk İlişkisi

Modern etik liderlikte güç, kaçınılması gereken bir unsur olarak değil; ahlaki sorumlulukla dengelenmesi gereken bir olay olarak ele alınmaktadır. Etik lider, sahip olduğu gücü kişisel çıkarları için değil, örgütsel ve toplumsal fayda üretmek amacıyla kullanmalıdır. Gücün etik ilkelerden bağımsız kullanımı, liderlikte yozlaşmanın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Brown ve Treviño, 2006: 604). Bu yaklaşım, Platon'un yöneticilerin maddi çıkarlarını sınırlama fikriyle önemli ölçüde örtüşmektedir.

4.4. Etik Liderliğin Sınırları ve Eleştiriler

Her ne kadar etik liderlik olumlu bir normatif çerçeve sunsa da, literatürde bu yaklaşımın bazı sınırlılıklarına da dikkat çekilmektedir. Etik liderliğin ölçülmesindeki güçlükler, kültürel farklılıklar ve etik değerlere farklı bakış açıları, bu eleştirilerin başlıca odak noktalarıdır. Ayrıca etik liderliğin aşırı idealize edilmesi, liderlerden gerçekçi olmayan beklentiler doğurabilmektedir (Northouse, 2022: 441).

5. Filozof-Kral ile Etik Liderlik Arasındaki Kavramsal Süreklilik

Platon'un Devlet adlı eserinde ortaya koyduğu filozof-kral ideali, liderliğin yalnızca yönetsel bir yetkinlik değil, aynı zamanda derin bir etik sorumluluk olduğunu savunan normatif bir yaklaşıma dayanmaktadır. Platon'a göre devletin adil bir biçimde yönetilebilmesi, ancak bilgeliği, erdemi ve ahlaki yetkinliği bir arada taşıyan ve yasaları ve ahlakı koruyan yöneticiler aracılığıyla mümkündür (Platon,2005:278). Bu yaklaşım, modern etik liderlik kuramlarının temel varsayımlarıyla önemli ölçüde örtüşmektedir. Modern etik liderlik teorileri, liderin yalnızca örgütsel hedeflere yalnızca

ulaşma becerisiyle değil, aynı zamanda bu hedeflere hangi ahlaki ilkeler doğrultusunda ulaştığıyla da değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan etik liderlik, Platon'un "bilgiye dayalı yönetim" anlayışının ağdaş bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

5.1. Bilgi, Bilgelik ve Ahlaki Yetkinlik

Platon'un filozof-kral idealinde bilgi, salt teknik bir yeterlilik değil; iynin bilgisine ulaşmayı amaçlayan felsefi bir konudur. Filozof-kral, idealar dünyasını anlayabilen ve bu bilgiyi toplumsal yaşama aktarabilen kişidir (Platon, 2005:286). Bu bağlamda bilgi, ahlaki muhakemenin temel dayanağıdır. Modern etik liderlik anlayışında da benzer biçimde liderin etik kararlar alabilmesi için değer bilgisine ve ahlaki farkındalığa sahip olması gerektiği vurgulanmaktadır. Brown ve Treviño, etik liderliğin temelinde liderin ahlaki muhakeme yeteneğinin bulunduğunu belirtmektedir (Brown ve Treviño, 2006: 596). Dolayısıyla her iki yaklaşımda da liderliğin meşruiyeti, bilgi ve erdem birlikteliğine dayanmaktadır.

5.2. Güç Kullanımı ve çıkar Sınırlaması

Platon'un yöneticilere yönelik en dikkat çekici önerilerinden biri, filozof-kralların maddi mülkiyet ve özel çıkarlardan uzak tutulmasıdır. Bu sınırlama, gücün yozlaşmasını engellemek ve yöneticilerin adalet ilkesinden sapmasını önlemek amacıyla tasarlanmıştır (Platon, 2005:192).

Modern etik liderlik literatüründe bu ilke, çıkar çatışmalarından kaçınma ve hesap verebilirlik kavramları üzerinden ele alınmaktadır. Etik liderin kişisel çıkarlarını örgütsel ve toplumsal faydanın önüne koymaması, şahsi çıkarların ön planda tutulmaması etik liderliğin temel koşullarından biri olarak kabul edilmektedir (Trevino, Hartman ve Brown, 2000: 128). Platon'un bu yaklaşımı, modern etik liderlik ilkeleriyle normatif bir paralellik göstermektedir.

5.3. Rol Model Olma ve Ahlaki rnek Oluşturma

Filozof-kral, Platon'un devlet tasarımında yalnızca yasa koyucu değil; aynı zamanda toplum için ahlaki bir örnek olmak zorundadır. Yöneticinin erdemli yaşamı, toplumun geneline yayılacak etik davranışların kaynağı olarak görülmektedir (Platon, 2005:115). Modern etik liderlik teorilerinde de liderin rol model olma işlevi merkezi bir konuma sahiptir. Etik lider, davranışlarıyla izleyicilerine etik standartlar sunmakta ve örgüt içinde etik bir iklim oluşturmaktadır (Northouse, 2022: 436).

5.4. Elitizm Eleştirisi ve Katılımcı Liderlik Sorunu

Platon'un filozof-kral anlayışı, tarihsel süreçte elitist bir yönetim modeli olarak benimsendiği için eleştirilmiştir. Bilgeliğin yalnızca belirli bir sınıfa ait olduğu varsayımı, demokratik temsil ve katılım ilkeleriyle çelişmektedir (Popper, 2019: 29). Bu eleştiriler, Platoncu modelin modern siyasal ve örgütsel yapılara doğrudan uygulanmasını kısıtlanmasına sebep olmaktadır. Modern etik liderlik yaklaşımları ise daha katılımcı ve çoğulcu bir çerçeve sunmaktadır. Etik liderlik, liderin mutlak otoritesine değil; şeffaflık, diyalog ve ortak değer üretimine dayanmaktadır (Brown ve Treviño, 2006: 600). Bu yönüyle modern etik liderlik, Platon'un normatif idealini demokratik bir zemine taşımaktadır.

5.5. Filozof-Kral İdealinin Günümüz Etik Liderliğine Katkısı

Tüm eleştirilere rağmen Platon'un filozof-kral ideali, etik liderlik tartışmaları için teorik olarak güçlü bir referans noktası sunmaktadır. Özellikle liderliğin erdem, bilgi ve ahlaki sorumluluk temelinde ele alınması, modern etik liderlik literatürünün temel varsayımlarıyla örtüşmektedir. Bu yaklaşım, Platon'un yöneticilere yüklediği ahlaki sorumlulukla doğrudan ilişkilendirilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada Platon'un filozof-kral idealinin temel varsayımları, modern etik liderlik yaklaşımları çerçevesinde yeniden ele alınmış ve çağdaş toplumlar açısından normatif bir liderlik okuması yapılmıştır. Platon'un liderliği bilgi, erdem ve ahlaki sorumluluk temelinde tanımlayan yaklaşımı, günümüz liderlik krizlerinin anlaşılmasında güçlü bir felsefi zemin sunmaktadır. Özellikle liderliğin yalnızca yönetsel başarı veya teknik yeterlilikle sınırlandırılmayacağı yönündeki Platoncu vurgu, çağdaş etik liderlik literatürüyle önemli ölçüde örtüşmektedir (Annas, 1981: 244). Modern toplumlarda liderlerin karşı karşıya kaldığı etik ikilemler; güç yoğunlaşması, çıkar çatışmaları, hesap verebilirlik eksikliği ve toplumsal güven kaybı gibi sorunlar etrafında toplanmaktadır. Bu bağlamda etik liderlik yaklaşımları, liderin kişisel erdemlerini ve ahlaki muhakeme kapasitesini örgütsel ve toplumsal düzeyde belirleyici unsurlar olarak ele almaktadır. Platon'un filozof-kral idealinde yöneticinin bilgiye dayalı ve erdemli bir karaktere sahip olması gerektiği yönündeki yaklaşımı, etik liderliğin normatif temellerini tarihsel olarak önceleyen bir bakış açısı sunmaktadır (Ferrari, 2012: 124).

Çalışmada ulaşılan temel bulgulardan biri, Platoncu liderlik anlayışının çağdaş toplumlara birebir uygulanabilir bir yönetim modeli olmaktan öte, liderliğin etik niteliğini değerlendirmede kullanılabilecek kuramsal bir referans oluşturduğudur. Özellikle filozof-kral modeline

yöneltilen elitizm ve katılımcılık eleştirileri, bu yaklaşımın modern demokratik yapılarla sınırlı bir uyum içinde olduğunu göstermektedir. Bu noktada çağdaş etik liderlik teorileri, Platon'un normatif liderlik anlayışını daha çoğulcu ve katılımcı bir zemine taşımaktadır. Etik liderliğin şeffaflık, hesap verebilirlik ve paydaş katılımı gibi ilkeleri, Platon'un erdem merkezli liderlik anlayışını modern örgütsel ve toplumsal yapılara uyarlamaktadır. Böylece filozof-kral ideali, mutlak bir yönetici tipi olarak değil; liderliğin ahlaki sorumluluğunu hatırlatan kurucu bir düşünce modeli olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak Platon'un filozof-kral ideali, çağdaş liderlik tartışmalarında tarihsel bir merak unsuru olmanın ötesinde, etik liderliğin felsefi temellerini anlamaya yönelik güçlü bir düşünsel kaynak olarak değerlendirilebilir. Bu ideal, günümüz toplumlarında liderliğin yalnızca “ne kadar başarılı” olduğu değil, “ne kadar adil ve ahlaki” olduğu sorusunu sürekli canlı tutması bakımından önemini korumaktadır. Bu yönüyle Platoncu liderlik okuması, etik liderlik literatürüne eleştirel, derinlikli ve bütüncül bir katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Annas, J. (1981). *An introduction to Plato's Republic*. Oxford University Press.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595–616. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004>
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117–134. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2005.03.002>
- Ferrari, G. R. F. (2012). *The Cambridge companion to Plato's Republic*. Cambridge University Press.
- Kuçuradi, İ. (1999). *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Northouse, P. G. (2022). *Leadership: Theory and practice* (9th ed.). Sage Publications.
- Pieper, A. (2012). *Etğe Giriş (Einführung in die Ethik)*. Ayrıntı Yayınları
- Platon. (2005). *Devlet (Çevirmen: Veysel Atayman, Cenk Saraçoğlu)*, Bordo Siyah Yayınları
- Popper, K. R. (2019). *Açık toplum ve düşmanları* (Cilt 1, Çev. M. Tunçay). Yapı Kredi Yayınları.
- Trevino, L. K., Hartman, L. P., & Brown, M. (2000). Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California Management Review*, 42(4), 128–142.

Yıldız, M. (2019). Etik liderlik ve örgütsel güven ilişkisi üzerine bir araştırma. İş Ahlakı Dergisi, 12(1), 75-112.

Atatürk Dönemi Nüfus Politikalarının Çocuk Sorununa Yaklaşımı ve Basındaki Yansımaları (1923-1938)

Pelin YOĞUN¹

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı. pelinyogunn@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-9184-4246

ÖZET

Bu çalışma Atatürk döneminde nüfus sorununun çocuk bağlamında nasıl algılandığının basına yansımaları üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bunun için öncelikle nüfusun niteliği ve niceliğinin devletler açısından neden önemli olduğu açıklanmıştır. Atatürk dönemi nüfus politikalarını anlamlandırabilmek için ilk etapta Osmanlı döneminde gerçekleştirilen nüfus sayımları ve bu sayımların amacı anlatılmıştır. Atatürk döneminde nüfusu arttırmaya yönelik çalışmaların dönemin hükümete yakın olan Ulus ve Cumhuriyet gazetelerinde nasıl değerlendirildiğini belirlemek için bu gazeteler incelenmiştir. Ayrıca çocuk yetiştirmeyi ve çocuk sağlığını konu alan Gülbüz Türk Çocuğu dergisi de analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalar sonucunda nüfusun artırılması için beden ve ruhen sağlıklı çocuklar yetiştirilmesi gerektiği ve evlenip çocuk doğurmanın vatani bir görev olarak algılandığı saptanmıştır. Türk modernleşmesinde kadının kamusal alanda görünür olması beklenmiş olsa da asli görevinin sağlıklı çocuklar doğurup bu çocukları beden ve ruhen sağlıklı yetiştirmek olduğu vurgulanmıştır. Sonuç olarak Atatürk dönemi nüfusu arttırmaya yönelik politikaların doğum oranını arttırmaya ve sağlıklı çocuklar yetiştirmeye yönelik olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus politikası, çocuk politikası, Atatürk dönemi, çocuk yetiştirme, Türk modernleşmesi

GİRİŞ

Eski çağlardan bu yana nüfus, öncelikle niceliği, ardından da niteliği ve dağılımı açısından her türlü yönetsel ve siyasi yapı için önem arz eden bir konu olmuştur. Başlangıçta nüfusun yalnız sayıca artması için geliştirilen politikalar, zamanla yerini nüfusun artış hızını ve niteliğini de etkilemeyi amaçlayan iktisadi, sosyal ve politik önlemlere bırakmıştır. Nüfus politikaları olarak adlandırılan bu önlemlerin bütünü nüfusun kontrollü ve planlı bir şekilde büyümesini sağlamayı amaçlamaktaydı (Başol, 1984:12).

Dünyayı pek çok anlamda dönüştüren hızlı teknolojik gelişmelerin yaşandığı dönemlerde nüfus politikalarının temelinde nüfusun öncelikle sayısal olarak artırılması amacı vardı. Bu amaçla doğum oranlarının artırılması el atılan önemli sorunların başında gelmişti. Toprağa dayalı ekonomilerin yanı sıra sanayi temelli ekonomik modeller için de iş gücü piyasasını ayakta tutabilmek amacıyla insan sayısı önemliydi (Başol, 1984:13-14).

Osmanlı Devleti'nde de nüfus istatistikleri ortaya koyma çabası ilk etapta vergi mükelleflerini saptamak ve askere alınabilecek erkek sayısını belirlemek içindi. Fakat devletin son dönemine kadar düzenli ve sistemli bir nüfus siyaseti yoktu. 1829 tarihinde ilk nüfus sayımı yapılmıştı. II. Mahmut döneminde yapılmış olan bu sayım savaş koşullarından dolayı tamamlanamamıştı (Güriz, 1975:16-17). 1831 yılında sadece Rumeli ve Anadolu topraklarını kapsayacak şekilde bir başka nüfus sayımı yapılmıştı. Ancak Osmanlı topraklarının tamamını kapsamadığı için hala nüfusa dair kesin bir bilgi vermemekteydi (Karpas, 2003: 57-58).

Giderek daha sistematik bir yöntemle yapılan diğer bir nüfus sayımı ise 1844 yılında askeri amaçla gerçekleştirilmişti. 1856 tarihinde ise yine ülkenin bir kısmının sayıma dâhil edildiği başka bir nüfus sayımı yapılmıştı. Bu sayıma göre 1844-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Asya kıtasındaki nüfusu 16 milyon, Afrika kıtasındaki nüfusu 3,8 milyon, Avrupa'da kalan nüfusu ise 15,5 milyondur. Toplam nüfus 35,5 milyon civarındaydı (Karpas, 2003: 65). Modern anlamda bir nüfus sayımı yapılabilmesi için ilk istatistik dairesi ise 1874 yılında kurulmuştu. Fakat üç yıl sonra bu kurum kapatılmıştı (Çakmak, 2009: 90). 1877-1878 Osmanlı Rus savaşları sürerken başka bir nüfus sayım denemesi gerçekleşmişti. Ama teknik koşulların elverişsizliğinden ötürü bu sayım sadece İstanbul'da dahi altı ay sürmüştü (Güriz, 1975: 17).

1881 yılında yürürlüğe giren Nüfus Sicili Nizamnamesi ile düzenli nüfus kayıt sistemi oluşturulması için ilk adım atılmıştı. 1884 yılına gelindiğinde ise nüfus sayım işlerinin yapılabilmesi için Sicili Nüfus Ahali İdare-i Umumiyesi kurulmuştu. Bu kurumun planlaması ile 1884 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında ise toplam nüfus 28,7 milyona düşmüştü. Şüphesiz bunda savaş sonucu gerçekleşen toprak kayıplarının etkisi vardı. Bu kurumun yetkileri 1889 yılında genişletilmişti. Tüm bu yenilikler yeterli olmamış ve 1891 senesinde İstanbul'da Merkezi İstatistik Encümeni kurulmuştu. 1913 yılına gelindiğinde ise nüfus sayım ve kayıt işlerinin yürütülmesi için yeni bir nizamname oluşturulmuş ve Nüfus Müdüriyeti kurulmuştu. Ertesi yıl I. Dünya Savaşı'nın başlaması sebebi ile devlet nüfus işlerini takip etmeyi bırakmıştı. Halk ise, savaşın getirdiği koşullardan ötürü doğum, ölüm, evlenme gibi durumları bildirmekten vazgeçmişti. Dolayısıyla nüfusa dair kesin bir rakam ortaya koymak mümkün değildi (Çakmak, 2009: 90).

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda yaşanan toprak ve insan kaybı nüfusun hızla azalışını beraberinde getirmişti. Bağımsızlık mücadelesi 1922

yılına kadar süren Türk topraklarında, on yıllık savaş sonucunda 18-20 milyonluk Anadolu nüfusu 13 milyona düşmüştü. 1911 ile 1922 yılları arasında neredeyse 5 ile 7 milyon arasında kayıp yaşandığı tahmin edilmekteydi (Müderrisoğlu, 1990: 23).

CUMHURİYET DÖNEMİ NÜFUS VE ÇOCUK

Savaşlar, salgın hastalıklar, ekonomik koşulların beraberinde getirdiği kötü beslenme nüfusun azalmasına sebep olmuştu. Cumhuriyet devrimlerinin gerçekleşmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için insan kaynağına ihtiyaç vardı. Bu amaçla Kurucu Meclis'te nüfus artırma politikaları gündeme getirilmişti. Kısacası devletin bekası için güçlü bir nüfus olmazsa olmaz koşullardan biriydi (Arı, 1992: 410).

İlk aşamada evlilikleri özendirmek üzere bekârlardan vergi alınması kanunu gündeme getirilmişti. Samsun Milletvekili Hamdi Bey 19 Ekim 1920 tarihinde meclise sunduğu kanun teklifi ile 25 yaşını doldurup henüz evlenmemiş veya eşinden ayrılmış erkeklerden vergi alınmasını talep etmişti (Yüksel Oktay, 2014: 37-39). Ayrıca hâlihazırda gerçekleşen evliliklerden doğan çocukların kayıt altına alınması sorununa bir çözüm bulunması için 28 Eylül 1920 tarihinde “Nüfus vukuatının iki ay müddetle cezai nakdiden muafiyetine dair kararname” çıkarılmıştı. Bu düzenleme ile iki ay içerisinde haber verilecek nüfus değişiklikleri para cezasına çarptırılmayacaktı. Ek olarak ölüm, doğum, evlilik ve boşanma gibi durumlara ait belgeleri toplayıp haber verme görevi her kazadaki imam ve muhtarlara verilmişti. Bu gibi durumları bildirmeyen hem imam ve muhtarlara hem de halka para cezası verilecekti (Çakmak, 2009: 90).

Hamdi Bey'in Meclis'e sunduğu ancak kabul edilmeyen bekârlık vergisi yasa teklifinden bir yıl sonra konu yeniden tartışmaya açılmıştı. Bu defa Erzurum Vekili Salih Efendi meclisin 17 Şubat 1921 tarihli oturumunda mecburi evlilik konusunda kanun teklif etmişti. Buna göre Türk nüfusunu kırıma uğratan verem ve frengi, fuhuş ve sefaletten kaynaklanıyordu; bu durum sağlıklı çocuklar doğmasının önünde büyük bir engeldi. Toplamda on yedi maddeden oluşan bu kanun teklifi de reddedilmişti. (Mutlu, 2013: 183-187). Bu kanun teklifi yöneticilerin nüfus sorununu aile ve sağlık sorunu olarak gördüklerini kanıtlaması açısından önemli bir veriydi.

Diğer yandan savaşta babalarını kaybetmiş yetim ve bakıma muhtaç çocuk sayısı artmaktaydı. Evlilik dışı doğan, sokakta kalan, hastalıkla boğuşan çocuklara bakım yardımının yapılabilmesi için 1921 yılında Ankara'da Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştu. Cemiyet sıcak yemek ve süt dağıtımı

ile çocukların beslenme problemini çözmeye yönelik faaliyetler yürütüyordu. Ayrıca Cemiyet, dispanserler, doğumevleri, süt damlası gibi kurumlarda çocuklara sağlık hizmeti verilmesini sağlıyordu (Sarıkaya, 2007: 736). Ek olarak, Cemiyet’te düzenli olarak gebe kadınların ve çocukların hem genel muayenesi hem de diş muayenesi yapılıyordu (Ulus, 27 İlkanun 1934: 3).

Sağlıklı nesiller yetiştirilmesinin yanında Cumhuriyet’in arzu ettiği bir diğer husus ise nitelikli bir nüfusa sahip olabilmek için çocuk yetiştirmenin bilimsel değerler ışığında yapılmasıydı. Nüfus politikasının bir diğer ayağı çocuk bakım eğitimi idi ve bunun için öncelikle anne eğitilmeliydi. Bu amaca hizmet etmek için kadınların takip ettiği süreli yayınlarda sıklıkla çocuk büyütme üzerine makaleler yayımlanmıştı. Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin yayın organı olan Gülbüz Türk Çocuğu Dergisinde de çocuğun sağlığı, bakımı ve eğitimi için yapılması gerekenlere yer verilmişti. Ayrıca bu dergi çocuk ölümlerini “milli bir facia” olarak değerlendirmekteydi. Devletin bekası için beden ve fikren güçlü çocuklar yetiştirilmeliydi (Selçuk Şirin, 2013: 1277-1280).

Nüfus politikaları tartışılırken şüphesiz ki kadının toplumdaki konumu ve rolleri de tartışma konusu olmuştu. Çünkü gelecek nesillerin sağlıklı bir şekilde yetişmesi görevi kadına atfedilmişti. Cumhuriyet ile kadınlar kamusal alanda daha çok görünür hale gelmeye başladılarsa da farklı çevrelerin ortaklaştığı temel değer kadının öncelikle iyi bir eş ve iyi bir anne olması gerektiğiydi. Kadına yüklenen bu misyondan ötürü modernleşmenin Türk aile yapısını olumsuz etkilediği tartışmaları da yapılmıştı. Modern hayatın getirdiği eğlence kültürüne aktif bir şekilde katılan annelerin, çocuklarıyla yeterince ilgilenemediklerinden ötürü bu çocukların hırsız ve ahlaksız yetişeceğine inanılıyordu (Özer, 2005: 236-242). Bunun yanında basında, kadınların çalışma hayatı içerisinde yer almalarının da çocuk sahibi olmaları önünde bir engel teşkil ettiği tartışılıyordu. Çalışan kadın çocuk bakımına yeteri kadar zaman ayıramayacaktı (Toprak, 2017: 205-207).

Neslin kurumasına ve neslin ışıltısının sönmesine sebep olan en önemli sorunun cahil anneler olduğu vurgulanmış ve nesli kurtarmak için öncelikle alınacak önlemin anneleri eğitmek olduğu tespit edilmişti. Bunun için Himaye-i Etfal Cemiyet’inin salonlarında ayda iki kere annelere çocuk bakımı hakkında dersler verilmişti. Bu derslere kurumdan yardım alan annelerin katılımı zorunlu idi. Ayrıca derslere eksiksiz katılan anneler de derslerin sonunda ödüllendiriliyorlardı. Derslere davet ilanları ise gazetelerde yayınlanıyordu (Köylü Çocuk, 1929: 7). Ek olarak anneler için

çocuk bakımı yöntemlerini anlatan bildiriler hazırlanmış ve her ay için bir öğüt parasız dağıtılmıştı. Bildirilerde bebeklere birinci aydan on ikinci aya kadar nasıl bakılacağı ayrıntılarıyla anlatılmıştı (Ulus, 16 İlkkanun 1934: 4).

Kadınlara, çocuk bakımı esnasında yaşlıları dinlemek yerine doktorların ve bilimin ne söylediğini dinlemeleri telkin edilmişti (Selim Sırrı, 1929: 6). Gürbüz Türk Çocuğu, Cumhuriyet ve Ulus gibi farklı yayın organlarında çocuğun neden ağlıyor olabileceği (Çocuk Ağlaması, 1929: 3), çocuğa hangi sıcaklıkta nasıl kıyafetler giydirileceği (Cumhuriyet, 25 Nisan 1929: 5), neler yedirileceği (Ulus, 25 Mart 1935: 3), çocuğun altının nasıl değiştirileceği-nasıl kundaklanacağı (Cumhuriyet, 23 Nisan 1929: 5), banyosunun-temizliğinin nasıl yapılacağı (Rıza Tahir, 1929: 8), çocuğa cinsellik eğitiminin nasıl verileceği (Ali Fuat, 1929: 6), çocuğun nasıl sevineceği (Fazla Sevda Çocuğu Öldürür, 1929: 17) gibi konularda bilgiler veren yazı dizileri yayınlanmıştı.

Çocuk bakımı hakkında annelere telkin edilen en temel düşünce çocukların diğer her şeyden daha değerli olduğuydu. Dr. Ali Şükrü Bey çocuk bakımı hakkında verdiği bir konferansta anne ve çocuk hakkında şöyle dedi: “...Muhterem Hanfendiler, nesli ati sizden çok şeyler bekliyor. Fazla insana ihtiyacımız vardır. Fakat bunların sıhhati tam olmalıdır. Hakiki vatan tehlikesi serhatlardan değil çocukların beşiklerinden başlar. Bu beşiklerin bir mezar eşiği olmaması lazım... (Cumhuriyet, 25 Nisan 1929: 1)”

Dr. Reşit Galib ise her annenin ilk görevinin çocuğunu emzirmek olduğunu ifade etmişti. Bazı kadınların vücutlarının şeklinin bozulmasından korktukları için çocuk doğurmadıklarını ya da doğurdukları çocuğu emzirmediğini; böyle kadınların vatanlarına askerlik görevini yapmaktan kaçan erkeklerden daha çok zarar verdiklerini belirtmişti. Hatta çocuk doğurmak için sağlık açısından herhangi bir engeli bulunmadığı halde doğurmaktan kaçınan kadının saygıyı hak etmediğini söylemişti (Cumhuriyet, 25 Nisan 1929: 5). Buna paralel olarak Gürbüz Türk Çocuğu dergisinde çıkan bir makalede, kadının sosyal hayatını da çocuğuna göre düzenlemesi gerektiği savunulmuştu. Sosyal hayatından feragat etmeyip çocuklarını da sinemaya tiyatroya götüren ve sigara dumanı altında hijyenik olmayan ortamlara maruz bırakan annelerin en büyük günahı işlediği ifade edilmişti. Kadınlara, çocuklarının ihtiyaçlarını kendi zevklerinden üstün tutmaları gerektiği öğütlenmişti (Çocuk istirahatını kendi zevkinden üstün bil, 1929: 6).

Dergide vurgulanan en önemli husus çocukların bir milletin geleceği olduğu idi. Ferit Celal, “Çocuk” başlıklı yazısında çocuklarına gereken önemi ve değeri veren milletlerin geleceklerini sağlam temeller üzerine kurmuş olduklarını ifade etmişti. Ülkede çocuklara gereken değerin verilmesi konusunda bir uyanış olduğunu fakat bu uyanışın hala yeterli olmadığını vurgulamıştı. Ferit Celal’e göre, her çocuk milletin şefkati ile suç işlemekten, kötü alışkanlıklardan ve sokaktan kurtarılabilirdi. Çocuklarına gereken değeri veren milletlerin istikbalinin canlı ve umutlu olacağını söylemişti (Ferit Celal, 1929: 2). Cumhuriyet Gazetesinde çıkan bir yazıda ise: “Gene bizde az çok herkes bilir ki çocukların hastalıklardan, sefaletlerden ve nihayet ölümlerden korunması içtimai ve hayati mes’elelerin belki en mühimidir. Çocuk meselesinin hallettiği gün türk cemiyeti en mühim mes’elesini halletmiş olacaktır. Filhakika memleketin en büyük serveti olan nüfus mes’elesinin halli bizde çocuk mes’elesinin haline bağlı görünür. Doğan çocuklar ölmesinler, yaşasınlar ve birer uzuv olarak hayata ve cemiyete karışabilsinler. İşte Türkiye’nin hem nüfus mes’elesi hem çocuk mes’elesi budur... Çocuk ki bugünün gülü, fakat yarının insanıdır. Yarınki milletin bugünkü çocuklardan teşekkül edeceğini göz önünde tutarsak mes’elelerin ehemmiyet ve azametini daha iyi anlamış oluruz.” (Cumhuriyet, 28 Mart 1929: 3).

Tüm bu seferberliğe rağmen çocuk ölüm oranının %90’ı bulduğu Cumhuriyet’in ilk yıllarında sadece sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleriyle çocuk sorununun iyileştirilemeyeceği tartışmaları gündeme gelmişti. Devletin çocuk koruması için yasal önlemler alması giderek bir zorunluluk haline geliyordu (Toprak, 2017: 188-208).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922’de Meclis’in açılış konuşmasında nüfusu arttırma yönelik yeni adımlar atılacağını söylemişti (Güriz, 1975: 42). Meclis’in dördüncü açılış yılının ilk konuşmasında da Mustafa Kemal yine nüfus sorununa değinmiş ve nüfus sorununun ülke için hayati bir konu olduğunun altını çizmişti (Güriz, 1975: 42). 1924’e gelindiğinde ise Atatürk, sıtmanın kol gezdiği memlekette nüfusu arttırmak için salgın hastalıklarla mücadele edip ölüm oranlarının azaltılması gerektiğini ifade etmişti (Güriz, 1975: 42). Öte yandan bu sorunla gerçek anlamda mücadele edebilmek için öncelikle nüfusa dair kesin rakamlar bilinmeliydi. Bu gereklilikten hareketle Atatürk’ün emriyle 26 Şubat 1926 tarihinde Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve başına Belçikalı Camille Jacquart getirilmişti. Jacquart, Türkiye’de ilk nüfus sayımının yapılması sürecini de organize etmişti (Cillov, 1970: 29).

1926 yılına gelindiğinde, insanları çocuk sahibi olmaya teşvik etmek maksadıyla çocuklu ailelere yardım yapılmasına dair yasal düzenlemeler yapılmıştı. 18 Mart 1926 tarihli Memurin kanununa göre belli sürelerde görev yapmış memur çocuklarının yatılı okullarda okumaları için maddi destek sağlanacaktı. On yıl hizmet etmiş bir memurun ise bir çocuğu tamamen ücretsiz, diğer çocuğu ise yarı fiyatlı indirim yapılarak yatılı okullara kabul edileceklerdi. Böylelikle ekonomik sıkıntılardan ötürü çocuk sahibi olmak istemeyen devlet memurlarına, çocuklarının eğitiminde destek olunarak memurlar çocuk yapmaya teşvik edileceklerdi (Semiz, 2010: 432-433). Aynı zamanda 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun'un 272. ve 273. maddeleri ebeveynleri tarafından bakımı yapılmayan ve kötü muameleye maruz kalan çocukları, ebeveynlerinden korumaya ve gerektiği takdirde devletin himayesi altına almaya yönelikti (Cumhuriyet, 26 Nisan 1929: 1).

Bu tedbirlerin nüfusu arttıracığı beklentisi ışığında 28 Ekim 1927 tarihinde Cumhuriyet'in ilk sistematik nüfus sayımı gerçekleştirilmişti. Bu nüfus sayımına göre Türkiye'nin genel nüfusu 13.648 idi (Cillov, 1964: 72). Ülke nüfusu hala beklenen düzeyde değildi. Bu nedenle evlilikleri özendirmek için daha evvel de Meclis'e sunulan fakat kabul edilmeyen Bekârlık vergisi yeniden gündeme getirilmişti. Yozgat vekili Süleyman Sırrı Bey 1929 yılında Meclis'e, 25 yaş ile 45 yaş arasındaki bekâr erkeklerden ve 25-35 yaş arasındaki devlet dairelerinde çalışan bekâr kadınlardan vergi alınmasını teklif eden bir yasa tasarısı sunmuştu. Bu vergiden gelecek paranın %20'si, beşten fazla çocuk sahibi olan babalara verilecekti (Cumhuriyet, 19 Mart 1929: 3). Bu yasa teklifine dair kamuoyu yoklaması yapmak üzere dönemin basınında halkın fikirlerine de yer verilmişti. Bekâr kalmayı tercih edenlerin genel savı hayat pahalılığının ve geçim derdinin yarattığı sıkıntıdan ötürü evlenmenin mümkün olmadığı yönündeydi. Evlilikleri çoğaltmak için öncelikle ülkenin refahını arttırmak gerektiği vurgulanmıştı (Cumhuriyet, 20 Mart 1929: 3).

Bekârlık vergisini savunanlar ise kendilerinin vatan için önemli bir görev icra ettiklerini bu nedenle de bu görevi ifa etmeyenlerden para alınması gerektiğini düşünüyorlardı (Cumhuriyet, 22 Mart 1929: 4). Kadın Birliği Başkanı Latife Bekir Hanım da bekârlardan vergi alınması taraftarıydı. Bir aileye bakabilecek yeterli düzeyde para kazandığı halde evlenmeyip parasını tek başına harcayan erkeklerin içki, kumar, fuhuş gibi yollara sapabileceğini savunmaktaydı (Cumhuriyet, 25 Mart 1929: 1). Sonuçta ülkenin iktisadi

koşullarından dolayı verginin alınması Meclis tarafından uygun bulunmamıştı (Cumhuriyet, 27 Mart 1929: 3).

1929 yılının Nisan ayında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin öncülüğünde çocuk haftası düzenlenmişti. Gülbüz Türk Çocuğu dergisinde çocuk haftasının Türk milletinin çocuğa verdiği değeri göstereceğini ve bu nedenle de bu haftanın en iyi şekilde organize edilmesi için gereken tüm çabanın gösterileceği yazılmıştı (Çocuk Haftası, 1929: 13). Çocuk haftasında annelere çocuk bakımı hakkında filmler izletilmiş ve konferanslar düzenlenmişti (Cumhuriyet, 1 Nisan 1929: 1), bir hafta boyunca Türk Ocağı'nın yönetimine temsili olarak çocuklar getirilmiş (Cumhuriyet, 20 Nisan 1929: 1) ve hazırlanmış güzel bir sofrada eşliğinde çocuk balosu düzenlenmişti (Cumhuriyet, 20 Nisan 1929: 2). Ayrıca çocuklar arasında doktorlar tarafından meme, mama ve oyun çocukları şeklinde üç grup oluşturulmuş ve bu grupların kendi içinde gülbüz çocuk yarışması yapılmıştı. Yarışmaya katılan çocukların kilolarına ve daha evvel herhangi bir hastalık geçirip geçirmediğine bakılmıştı. Birinci olan çocuklara da hediyeler verilmişti (Cumhuriyet, 2 Nisan 1929: 5). Çocuk haftasında ayrıca savaştan çıkmış olan bir milletin en önemli sorunlarından biri olan babaları şehit olan yetim çocukların korunması gerektiğinin altı çizilmişti (Cumhuriyet, 25 Nisan 1929: 1).

Çocuk haftası münasebetiyle Aydın vekili Dr. Reşit Galip Cumhuriyet gazetesinde “Çocuğun Himaye Mes'elesi” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Bu yazıda çocuk nüfusunu arttırmak için alınacak önlemler şöyle sıralanmıştı: “1. Evlenmeyi teşvik etmek, aileyi himaye. 2. Çocuk düşürmek ile mücadele. 3. Ölü doğumların sebeplerini araştırmak ve bunlarla çarpışmak. 4. Gebe kadının himayesi. 5. Doğum sırasında yardım. 6. Doğumun ilk aylarında anaya yardım çocuğa bakım. 7. Süt çocuğu bakımı. 8. Süt kesiminden sonraki çocukluk devrelerine ait bakım ve himaye.” (Cumhuriyet, 24 Nisan 1929: 5). Yine Cumhuriyet Gazetesinde dikkat çeken bir haber ise Aka Gündüz'ün Çocuk Haftası sebebiyle Himaye-i Etfal Cemiyet'i için yazmış olduğu çocuk marşı idi. Bu marşta, çocuklar vatanın malı, milletin geleceği olarak kabul edilmişlerdi (Cumhuriyet, 28 Mart 1929: 2).

Çocuk sağlığı sorunu Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki ana temelde tartışılmıştı. İlki çocuğun anne karnındaki sağlığı ve sağlıklı doğması ikincisi ise doğduktan sonra sağlıklı büyümeleri şeklindeydi. Çocuğun anne karnında oluşmaya başladığı andan itibaren korunması gerektiği savunuluyordu. Bunun için ıskat-ı cenin (çocuk düşürme) engellenmeye

çalışılıyordu (Gülser ve Rasimoğlu, 2019: 334-337). 1930 yılına gelindiğinde bebek ölüm oranlarının hala oldukça yüksek olması sebebiyle çocukların öncelikle sağlıklı bir şekilde dünyaya getirilmesini sağlamak amacıyla bir takım yasal düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştu. Bu minvalde 6 Mayıs 1930 tarihinde Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarılmıştı (Çakır, 2019: 122). Buna göre doğum ve gebe kontrolü ücretsiz gerçekleştirilecekti. Kendi isteği ile çocuk düşüren ya da buna yardımcı olanlar hapis cezası ile cezalandırılacaktı. Yasaya göre, herhangi bir alet ya da ilaç kullanarak ya da başkası tarafından kullanılmasına izin vererek çocuk düşüren kadın altı aydan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacaktı. Gebe kadının bebek düşürmesine yardım etmek amacıyla herhangi bir araç temin edip bebeği düşürten kimse ise bir yıl ile üç yıl arasında hapis cezası alacaktı. Bu düşürtme işlemi esnasında kadın hayatını kaybederse ceza dört yıl ile yedi yıl arasında olacak; gebe kadının ölümü çok tehlikeli farz edilen bir araç sonucunda gerçekleşirse kişi beş yıldan on yıla kadar ağır hapis ile cezalandırılacaktı (Çakır, 2019: 139-140).

1930 yılında nüfusun istenilen düzeyde olmamasının gerekçesi bebek ölüm oranlarının yüksek olması olsa da hala nüfus kayıt işlemleri eksik yapılıyordu. Erzurum Valisi Fevzi Bey, İstatistik Genel Müdürlüğü'ne yazdığı dilekçede köylerdeki muhtarların yeni alfabeyi bilmediklerinden ötürü nüfusu gerektiği şekilde kayıt altına alamadıklarını belirtmişti. Bu soruna Müdürlüğün bir çözüm bulmasını talep etmişti. İstatistik Müdürlüğü, bunun üzerine 12.04.1930 tarih ve 396 sayılı tezkere ile nüfus memurlarının on beş günde bir köylere giderek doğum, ölüm, nüfus ve evlenme gibi olayları kaydedeceklerine dair karar almıştı (Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/24-135-10, 1930).

1931 yılında gayri meşru çocukların nüfusa kaydedilmeleri için Dâhiliye ve Hariciye Vekâletlerinden temsilcilerin olacağı bir komisyon kurulmuştu. Bu komisyon 11.11.1931 tarihli ve 3390 numaralı tezkereye dayanarak evlilik dışı doğan çocukların haklarının korunması için nüfusa kaydedilmelerini sağlamıştı (BCA, 30-18-1-2/34-18-6, 1933). Aynı zamanda Hükümet, çocuk koruması alanında dünyadaki gelişmeleri de takip ediyordu. 4-9 Temmuz 1933 yılında Paris'te toplanacak olan Milletlerarası Çocuk Himayesi Kongresine Maarif Vekilliği Sıhhat Müfettişi Dr. Nebil Bey, resmi pasaport ile gönderilmişti (BCA, 30-18-1-2/37-44-19, 1933).

1934 yılında, Cumhuriyet Halk Fırkası hazırlamış olduğu raporda, genç nüfusun evlenmesine engel olan sebepler, çocuk sahibi olmayı düşünmeyenlerin gerekçeleri ve bunlara yönelik çözüm önerileri, bebek

ölüm oranlarının düşürülmesi için yapılacak çalışmalar yer almıştı. Buna göre evlenmeye engel teşkil eden gerekçelerin başında Medeni Kanun ile evlenme ve boşanma prosedürlerinin uzamış olması, ekonomik buhran ve fuhuş geliyordu. Çözüm olarak ise nikâh merasiminin basitleştirilmesi ve her iki tarafın rızası olduğu takdirde mahkemenin boşanmaları kolaylaştırması önerilmişti. Fakat bu önerilerin kabulü Medeni Kanunu'nun değiştirilmesi anlamına geleceğinden ötürü bu değişiklikler yapılamamıştı. Doğumu teşvik etmek ve ölüm oranlarını azaltmak için ise doktor sayısının artırılması ve herkesin sağlık hizmetinden yararlanması gerekiyordu. Ayrıca Himaye-i Etfal Cemiyetine daha fazla yardım yapılacak, çok çocuklu ailelere vergi indirimi, çalışan maaşlarında çocuk sayısına göre ek ödenek tahsis edilecekti. Bebeklerin sağlıklı doğmasını sağlamak için alkol oranı yüksek rakı gibi içkiler yasaklanacak ve anne adayları spora teşvik edilecekti (Güriz, 1971: 19-21).

Çocukların sağlıklı bireyler olarak dünyaya gelmeleri ve bedensel sağlıkları için alınan önlemlerin yanı sıra sağlıklı bir ruhsal gelişim süreci geçirmeleri için de yasal düzenlemeler yapılmıştı. Bu bağlamda 2 Mart 1935 tarihinde Kırklareli Milletvekili Doktor Fuat Bey, on iki yaşından küçük çocukların sinema, tiyatro gibi yerlere gitmelerinin yasaklanması ile ilgili bir kanun teklifi sunmuştu. Fuat Bey'e göre çocukların sinema ve tiyatroya gitmeleri kişiliklerini ve ahlaki yapılarını olumsuz etkiliyordu. Çocuklar oyuncuları taklit ediyor ve onlar gibi giyiniyorlardı. Çocuklar her filmi değil, onlara iyi ve güzele dair öğütler veren filmleri izlemeliydiler. Sonuçta, 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha kanununun 167. maddesi ile on iki yaşından küçük çocukların sinema, tiyatro ve dans salonu gibi yerlere girmeleri yasaklanmıştı. Ancak aynı kanunun 2. fıkrasında altı yaşından büyük çocuklar, sadece onlar için yapılmış olan öğretici sinema ve tiyatro oyunlarına gidebileceklerdi (BCA, 30-10-0-0/146-44-1, 1935).

Aynı yıl, Çocuk Esirgeme Kurumu adını alan Cemiyet, gelirlerini arttırmak için Kurban Bayramı'nda yapılacak harcamaların bir kısmının Cemiyete vakfedilmesine dair bir kampanya başlatmıştı. Bu kampanya destek görmüştü (Ulus, 5 Mart 1935: 3).

Çocuk Esirgeme Kurumu 16.12.1934 ile 01.01.1935 yılları arasında 3340 çocuğa yardım yapmıştı. Ayrıca aynı tarih aralığında 351 hasta çocuk, kurumun polikliniklerinde muayene edilmişti. Ek olarak her gün 145 çocuğa Süt Damlası merkezlerinde 1319 kilo bedava süt temin edilmişti. Yoksul çocuklar için açılmış olan aş evinde ise her gün 190 çocuğa öğle yemeği verilmişti (Ulus, 4 Sonkanun 1935: 3). 16.01.1935 ile 01.02.1935 tarihleri

arasında ise Kurum, 2651 çocuğa yardım etmişti. 22 hasta çocuk muayene edilmiş ve 674 çocuğun da dişleri tedavi edilmişti (Ulus, 5 Şubat 1935: 5).

20 Ekim 1935 tarihinde yeni bir nüfus sayımı yapılmıştı. Sayımda Uluslararası İstatistik Enstitüsü'nün belirlemiş olduğu cinsiyet, yaş, medeni durum, din, ana dil, meslek, okur-yazarlık, doğum yeri ve sağlık soruları yer almıştı. (Ulus, 15 Mart 1935: 1). Sayım günü kimsenin evden çıkmaması, çıkanların para ve hapis cezasına çarptırılacağı duyurulmuştu (Ulus, 15 İlkteşrin 1935: 5). 1935 yılında yapılan nüfus sayımında erkek nüfusu 7.974.925, kadın nüfusu 8.213.842 olarak tespit edilmiş ve ülkenin toplam nüfusunun 16.188.767 olduğu açıklanmıştı. 1927 nüfus sayımı ile karşılaştırıldığında ülke nüfusu 2.540.497 kişi artmıştı (Ulus, 25 İlkteşrin 1935: 1). 1935 nüfus sayımını Falih Rıfkı Atay, Ulus gazetesinde şöyle değerlendirmişti: “Bir memlekette nüfus arttırmak demek, bütün say ve genlik faaliyetlerine imkân veren, halka güven veren ve sükûn veren bir idarenin varlığı demektir. Kalabalık Türkiye, bayındır Türkiye gibi Cumhuriyet'in eseri ve şerefidir” (Ulus, 25 İlkteşrin 1935: 1).

1935 yılında çocuk işçiler ve çalışan anneler sorunu ile ilgili de yasal düzenlemeler yapılmıştı. Bu konuda, dönemin Sağlık Bakanı olan Dr. Refik Saydam'ın hazırladığı kanuna göre on dört yaşından küçük çocukların çalıştırılması yasaklanmıştı. Ayrıca gebe kadınlara doğumdan önce ve sonra üç ay ücretli izin verilmesine karar verilmişti (Ulus 8 Mart 1935: 4). Uygulanan tüm bu politikalar neticesinde 1935-1940 yılları arasında çocuk ölüm oranları %6 seviyesine düşmüştü. Doğurganlık hızı ise binde 6,7 oranındaydı (Yüksek Oktay, 2014: 38).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hamlelerinin yapıldığı dönemde nüfus sayım işlerine önem verilmişti. Fakat bu sayımlar ilk etapta vergi mükelleflerini belirlemek ve askere gidecek erkek nüfusu tespit etmek içindi. Cumhuriyet döneminde ise yaklaşık on yıl boyunca içinde bulunulan savaşıardan ve toprak kayıplarından ötürü nüfus 18-20 milyondan 13 milyona düşmüştü. Çocuk ölüm oranı ise %90 civarındaydı. Nüfus, genç Cumhuriyet'in ekonomik ve sosyal olarak kalkınması için yeterli düzeyde değildi. Nüfus azlığının ülke için büyük bir tehlike arz ettiği sorunu ortaya koyulduktan sonra nüfusu arttırmaya yönelik yapılması gerekenler mecliste tartışılmıştı. Üzerinde durulan temel hususlar aile kurumunu güçlendirip sağlıklı çocuklar doğmasını ve yetişmesini sağlamak amacıyla evlilikleri özendirmek ve çocuk sağlığı için önlemler almaktı. Çocuk doğurmayı teşvik

etmek maksadıyla öncelikle kadınları evlilik ve çocuk bakımı hakkında bilgilendirmişlerdi. Çocuklar devletin geleceği olduğundan ötürü çocuğun anne karnından itibaren sağlığının korunması gerekiyordu.

Öncelikle çocuk bakım işlerini Himaye-i Etfal Cemiyet'i yürütüyordu. Cemiyet, anne ve bebek sağlığı için ücretsiz muayeneler, yardım kampanyaları ve süt damlası projesi ile mama desteğini sağlayacak projeler yapmıştı. Fakat çocuk ölüm oranının böylesine yüksek olduğu bir toplumda çocuk korumasının sadece sivil toplum kuruluşlarına bırakılamayacağı bilinci ile çocuk düşürme, çocuk sağlığı ve çocuk işçiler konularını da kapsayacak şekilde çocuk koruması ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmıştı. Sonuçta hem Himaye-i Etfal Cemiyet'in çalışmaları hem de devletin koruyucu önlemleri ile 1939 yılına gelindiğinde çocuk ölüm oranı %6'ya düşmüştü. Yapılan çalışmalar ve eldeki veriler ışığında Atatürk döneminde çocuk koruması için alınmış önlemlerin başarılı sonuçlar doğurduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

ARŞİV

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA). (12.04.1930). *Nüfus teşkilatının halka yaklaştırılması veya nüfus memurlarının köylere giderek doğum, ölüm ve evlenmeye ait işlemleri yapmalarına dair*, (Fon Kodu: 30-10-0-0/24-135-10).

BCA. (19.03.1933). *Evlilik dışı doğan çocukların tescil ve nesep vaziyetleri hakkında kanun layihası*, (Fon Kodu: 30-18-1-2/34-18-6).

BCA. (13.06.1933). *Paris'te toplanacak Milletlerarası Çocuk Himayesi Kongresi'ne Dr. Nebil'in gönderilmesi*, (Fon Kodu: 30-18-1-2/37-44-19).

BCA. (27.04.1935). *12 yaşından küçük çocukların sinema, tiyatro gibi yerlere gitmeleriyle ilgili, Kırklareli Milletvekili Doktor Fuat Bey'in verdiği kanun teklifi*, (Fon Kodu: 30-10-0-0/146-44-1)

SÜRELİ YAYINLAR

Cumhuriyet. (1929, 19 Mart), s. 3.

Cumhuriyet. (1929, 28 Mart), s. 2.

Cumhuriyet. (1929, 28 Mart), s. 3.

Cumhuriyet. (1929, 20 Mart), s. 3.

Cumhuriyet. (1929, 22 Mart), s. 4.

Cumhuriyet. (1929, 25 Mart), s. 1.

Cumhuriyet. (1929, 27 Mart), s. 3.

Cumhuriyet. (1929, 1 Nisan), s. 1.

Cumhuriyet. (1929, 2 Nisan), s. 5.

Cumhuriyet. (1929, 20 Nisan), s. 1.

Cumhuriyet. (1929, 20 Nisan), s. 2.

Cumhuriyet. (1929, 23 Nisan), s. 5.

Cumhuriyet. (1929, 24 Nisan), s. 5.

Cumhuriyet. (1929, 25 Nisan), s. 1.

Cumhuriyet. (1929, 25 Nisan), s. 5.

Cumhuriyet. (1929, 26 Nisan), s. 1.

Ulus. (1934, 10 İlkânun), s. 4.

Ulus. (1934, 16 İlkânun), s. 4.

Ulus. (1934, 27 İlkânun), s. 3.

Ulus. (1935, 5 Şubat), s. 5.

Ulus. (1935, 5 Mart), s. 3.

Ulus. (1935, 8 Mart), s. 4.

Ulus. (1935, 15 Mart), s. 3.

Ulus. (1935, 25 Mart), s. 3.

Ulus. (1935, 15 İlkteşrin), s. 5.

Ulus. (1935, 25 İlkteşrin), s. 1.

Ulus. (1935, 4 Sonkanun), s. 3.

Çocuğun istirahatını kendi zevkinden üstün bil. (1929). *Gürbüz Türk Çocuğu*, (38), 6.

Selim Sırrı. (1929). Genç annelerle hasbihal. *Gürbüz Türk Çocuğu*, (28), 6.

- Çocuk Ağlaması. (1929). *Gülbüz Türk Çocuğu*, (29), 3.
- Çocuk Haftası. (1929). *Gülbüz Türk Çocuğu*, (30), 13.
- Rıza Tahir. (1929). Çocuklarda temizlik. *Gülbüz Türk Çocuğu*, (30), 8.
- Dr. Ali Fuat. (1929). Çocuklara cinsi terbiye nasıl verilir?. *Gülbüz Türk Çocuğu*, (34) 6.
- Fazla Sevda Çocuğu Öldürür. (1929). *Gülbüz Türk Çocuğu*, (34), 17.
- Ferit Celal. (1929). Çocuk. *Gülbüz Türk Çocuğu*, (34), 2.
- Köylü Çocuk. (1929). *Gülbüz Türk Çocuğu*, (34), 7.

KİTAPLAR VE MAKALELER

- Arı, K. (1992). Cumhuriyet dönemi nüfus politikasını belirleyen temel unsurlar. *Atatürk Araştırmaları Dergisi*, 8 (23), 409-420.
- Başol, K. (1984). Demografi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Cillov, H. (1970). İktisadi istatistiklerimizde 50 yıllık gelişmeler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30 (1-4), 27-46.
- Cillov, H. (1964). Türkiye'deki nüfus planlamasının iktisadi kalkınma bakımından önemi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 24 (1-2), 69-81.
- Çakır, G. (2019). *Atatürk döneminde çocuk, kadın ve aile algısı* (Yayınlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Çakmak, F. (2009). Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusu kayıt altına almaya yönelik girişimler. *ÇTTAD*, 8(18-19), 89-115.
- Gülser C. ve Rasimoğlu İ. (2019). Erken cumhuriyet döneminde sağlıklı bireyin inşası: Pronatalist politikalar, çocuk sağlığı ve verem. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39 (2), 329-357.
- Güriz, A. (1975). Türkiye'de nüfus politikası ve hukuk düzeni. Ankara: Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları.

- Güriz, A. (1971). Türkiye’de siyasi partilerin nüfus politikası konusunda görüşleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28 (1), 13-40.
- Karpat, K. H. (2003). Osmanlı nüfusu demografik ve sosyal özellikleri (1830-1914). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mutlu, C. (2013). Millî Mücadele’de Türkiye’de azalan nüfus ve izdivaç meselesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29 (85), 169-206.
- Müderresioğlu, A. (1990). Kurtuluş Savaşı’nın mali kaynakları. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Özer, İ. (2005). Avrupa yolunda batılâşma ya da batılılaşma İstanbul’da sosyal değişimler. İstanbul: Truva Yayınları.
- Sarıkaya, M. (2007). Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de nüfus konusunun dönemin dergilerine yansıma örneği: Gürbüz Türk Çocuğu Dergisi. 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri* s.733-747.
- Selçuk Şirin, F. (2013). İktidar ve çocuk. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8 (8), 275-1284.
- Semiz, Y. (2010). 1923-1950 döneminde Türkiye’de nüfus artırma gayretleri ve mecburi evlendirme kanunu (Bekârlık Vergisi). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 423-469.
- Toprak, Z. (2017). Türkiye’de yeni hayat inkılâp ve travma 1908-1928. İstanbul: Doğan Kitap.
- Oktay Yüksek, E. (2014). Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (7), 31-53.

Kültürel Belleğin Somutlaşma Alanı Olarak Seramik Yüzeyler: Duvar Panoları

Seda DİLAY¹

1- Doç., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, El Sanatları Bölümü. sdilay@kmu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5239-8589

ÖZET

Çağdaş seramik sanatı, tarih boyunca geleneksel malzeme ve üretim pratiklerini aşarak eser-, mekân-izleyici arasında önemli roller üstlenmiştir. Bu etkileşimin en somut alanlarından biri de çağdaş seramik duvar panoları olmuştur. Mimari yapıları süsleyen dekoratif unsur olmanın yanı sıra, kültürel bellek ile /mekânlar arasında bağ kurmayı başarmıştır. Kurulan bu bağ, dinamik birer arayüz işlevi görmektedir. Bu çalışma, seramik malzemenin aktarımındaki yapısal rolünü yerel kodların ve kültürel alışkanlıkların ve maddenin eylemliliğinin çağdaş form diliyle yenilikçi üretim süreçlerini incelemektedir. Pasif ve durağan bir konumdan aktif ve dinamik bir sürece geçişte yerel bellek; malzemenin fiziksel doğası, dokusu ve üretim süreçlerindeki rastlantısallıkla birleşerek mimari yüzeyde somut bir varlık kazanmaktadır.

Geç modern mimarinin kimlik kazandırdığı seramik panolar, maddenin eylemliliği kavramı zemininde ele alınmıştır. Seramik nesnelerin işlevsel ve kavramsal anlamlar kazandığı, ifadeler taşıdığı ve alana canlılık kazandırdığı görülmektedir. Seramiğin doğasında var olan amorf yapı, pişirim süreçlerinin rastlantısal etkileri ve kile müdahale biçimleri, statik mimari duvarları toplumsal hafızanın somutlaştığı yaşayan birer katmana dönüştürmektedir. Çalışma kapsamında; tarihsel süreçte yerel mimarideki taş işçiliği, anıtsal yapılar ve geleneksel motiflerin, çağdaş seramik panolarda soyutlama yöntemi olarak nasıl karşılık bulduğu çözümlenmektedir. Araştırma sonucunda, çağdaş seramik duvar panolarının geçmişin kültürel mirasını geleceğe taşıyan zamansal bir köprü olduğu, aynı zamanda yerel malzemelerin kullanımı ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle estetik bir farkındalık alanı yaratarak kolektif hafızayı mekâna sabitlediği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler – Seramik Sanatı, Maddenin Eylemselliği, Kültürel Bellek, Mekân, Arayüz.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en kadim malzeme pratiklerinden biri olan seramik, endüstrileşme ve modernizm süreçleriyle birlikte zanaat odaklı faydacı sınırlarını aşarak çağdaş sanatın en dinamik ifade araçlarından birine dönüşmüştür. Bu dönüşüm, seramiği sadece kendi içine kapalı bir galeri nesnesi olmaktan çıkarmış; onun mekânla, mimariyle ve doğrudan izleyiciyle kurduğu ilişkisel ağı yeniden tanımlamıştır.

Seramik panolar, mimari bir yapının betonarme soğukluğunu, malzemenin rastlantısal dokusu ve yerel renk kodlarıyla kırarak çağdaş seramiğin galeri dışına çıkıp mekânın kimliğini nasıl inşa edebileceğini kanıtlayan ilk anıtsal kamusal arayüzlerdendir. Çağdaş seramik sanatının mekânsal düzlemde bulduğu en güçlü vizyonlardan biri olan duvar panoları,

tarihsel süreçteki dekoratif bezeme ya da süsleme algısını yıkarak, yapının ve kentin karakterini belirleyen majör plastik unsurlar haline gelmiştir (Akdoğan, 2018, 387). Bu bağlamda duvar, üzerine bir nesne asılan statik bir sınır olmaktan çıkıp, bizzat seramik yüzey vasıtasıyla çevreyle iletişim kuran, nefes alan ve anlam üreten dinamik bir arayüz işlevi görmektedir. Geç modern mimarının tek tipleştirici, pürüzsüz ve dilsiz yüzeylerine karşı yapısal bir müdahale biçimi olarak beliren bu seramik panolar, mekâna eylemlilik bağlamında yeniden kimlik kazandırmaktadır. Çamur, sanatçının ona mutlak bir biçim dayattığı pasif bir nesne olmayıp; kendi fiziksel doğası, kimyasal bileşenleri, plastik hafızası ve pişirim süreçlerindeki rastlantısal dinamikleriyle sürecin aktif bir ortağı, alanı canlandıran işlevsel ve kavramsal bir ifade öznesidir.

Kolektif hafızanın mimari yüzeye sabitlenmesi sürecinde, yerel kodlar ve kültürel alışkanlıklar seramik yüzeyin yapısal ve anlatısal omurgasını oluşturmaktadır. Seramiğin doğasında var olan amorf yapı, pişirim süreçlerinin öngörülemez etkileri ve kile yönelik deneysel müdahale biçimleri, statik mimari blokları toplumsal hafızanın somutlaştığı yaşayan birer katmana dönüştürmektedir. Özellikle tarihsel süreçte yerel mimaride kendine yer bulan taş işçiliği, anıtsal yapılar ve geleneksel motiflerin çağdaş seramik panolarda morfolojik birer soyutlama yöntemi olarak nasıl karşılık bulduğu, bu dönüşümün metodolojik çerçevesini belirlemektedir. Sanatçı, yerel kil kaynaklarını ve geleneksel form dillerini yenilikçi üretim süreçleriyle harmanlayarak, geçmişin kültürel mirasını geleceğe taşıyan zamansal bir köprü inşa etmektedir. Sonuç olarak, çağdaş seramik duvar panoları, malzeme özgüllüğü ile mekânsal dinamikleri bir araya getirerek hem ekolojik ve sürdürülebilir bir estetik farkındalık alanı açmakta hem de kolektif belleğin kamusal alanda kalıcı bir biçimde somutlaşmasını sağlamaktadır.

Ayrıca, çağdaş seramik duvar panoları, malzeme özgüllüğü ile mekânsal dinamikleri bir araya getirerek hem sürdürülebilir bir estetik farkındalık alanı açmakta hem de kolektif belleğin kamusal alanda kalıcı bir biçimde somutlaşmasını sağlamaktadır.

2. KÜLTÜREL BELLEĞİN TARİHSEL İZLERİ

Kültürel bellek, insanlığın varoluşsal bir ihtiyacı olan iz bırakma ve arzusu doğrultusunda, prehistorik dönemlerden günümüze seramik malzemeye yapısal bir bağ kurarak şekillenmiştir. Bu yapısal bağ, yalnızca insanın nesneye biçim vermesiyle değil, maddenin eylemliliği sayesinde kilin kendi hafızasını, direncini ve doğasını sanatsal sürece aktif bir ortak olarak dayatmasıyla tarihsel bir süreklilik kazanır. Yazı öncesi çağlarda insan yapısına, yaşamsal faaliyetlere ve olağan ritüellere bağımlı toplumsal hafıza, yok olma riskine karşı ilk olarak mağara duvarlarında ve çamurun pişirilmesiyle elde edilen pişmiş toprak nesnelerde somut birer işaret fişğine dönüşmüştür (Şekil 1).

Şekil 1: Mağara Resimleri

Yazının icadıyla birlikte Mezopotamya ve Hitit gibi köklü medeniyetlerde kültürel bellek, kil tabletler ve mühürler aracılığıyla biyolojik sınırları aşarak kurumsal, nesnel ve kalıcı bir nitelik kazanmış; iktidarın, inancın ve toplumsal anlatının ebedileştirilmesi için en güvenilir arşiv yüzeyi seramik olmuştur. Matbaanın icadı ve kütüphanelerin yaygınlaşmasıyla bellek geçici olarak basılı kâğıdın taşınabilir dünyasına kaymış olsa da geleneksel mimari yapayı seramikleri, çiniler ve mozaikler, toplulukların inanç dünyasını ve estetik kodlarını mekâna sabitlemeye devam etmiştir. Günümüzün dijital ve aşırı akışkan siber çağında ise geçmiş, uçucu ve manipülasyona açık bir yapıya bürünmüştür; bu durum çağdaş seramik sanatçıların, dijital dünyanın geçiciliğine karşı bir direnç odağı oluşturmaya yöneltmiştir. Bu bağlamda çağdaş seramik duvar panoları, geleneksel malzeme bilgisini modern estetikle harmanlayarak, toplumsal belleğin soyut katmanlarını mimari yüzeylerde kalıcı, dokunulabilir ve mekânsal anıtlar olarak yeniden somutlaştıran yaşayan birer kültürel arayüz işlevi görmektedir.

Bu bağlamda çağdaş seramik duvar panoları, geleneksel malzeme bilgisini modern estetikle harmanlayarak, toplumsal belleğin soyut katmanlarını mimari yüzeylerde kalıcı, dokunulabilir ve mekânsal anıtlar olarak yeniden somutlaştıran yaşayan birer kültürel arayüz işlevi görmektedir (Arslan, 2023: 149). Bu işlev, çağdaş seramik sanatının günümüzde büründüğü disiplinler arası kimliğin ve mekânsal genişlemenin en somut göstergesidir. Çağdaş seramik sanatı; nesne üretmeye odaklı geleneksel sınırlarını aşarak, kavramsal derinliği olan, mekânla diyalog kuran ve izleyiciyi sürecin bir parçası kılan dinamik bir yapıya evrilmiştir. Bu evrim içinde duvar panoları, salt birer bezeme ya da dekoratif unsur olmaktan çıkıp, sanatçının toplumsal hafızayı, yerel kimliği ve kültürel kodları çağdaş bir dille yeniden yorumladığı entelektüel bir ifade alanına dönüşmüştür.

Sanatçılar bu bellek aktarımını gerçekleştirirken, özellikle Anadolu'nun köklü mimari yüzey geleneğinden, Selçuklu ve Beylikler dönemlerinin anıtsal taş oymalarından, medrese, cami ve han duvarlarındaki sembolik, geometrik ve bitkisel motiflerin plastik dilinden derinden beslenmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Selçuklu Dönemi Anıtsal Taş Oymaları (Doğan ve Yazar, 2013: 247)

Anadolu medeniyetlerinin taşa ve kile kazıdığı bu katmanlı görsel miras, çağdaş seramik sanatçısının elinde modern birer form ve doku analizine evrilerek çağdaş yüzeylerde yeniden üretilir. Böylece çağdaş seramik sanatı, malzemenin kadim ve yerel doğasını korurken, maddenin eylemliliği sayesinde kilin kendi hafızasını ve plastik direncini bugünün sanatsal paradigmalarıyla harmanlamakta; mimari yüzeyleri kolektif belleğin estetik birer tartışma alanına dönüştürerek kamusallaştırmaktadır.

3. TAŞIYICI UNSUR OLARAK SERAMİK

Seramik; en yalın tanımıyla kil, toprak ve mineral esaslı hammaddelerin suyla şekillendirilip kurutulduktan sonra, yüksek dereceli fırınlarda pişirilmesiyle elde edilen kalıcı ve inorganik malzemedir. Bu malzeme, salt teknik bir üretim süreci ya da işlevsel bir nesne olmanın ötesinde, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren soyut düşüncenin, inancın ve toplumsal yaşantının somut birer belgesi haline gelmiştir. Yapılan araştırmalar, seramik kullanımının Anadolu topraklarında yaklaşık 8000 yıllık köklü bir geçmişe sahip olduğunu ve bu geleneğin M.Ö. 6. binden günümüze dek kesintisiz bir biçimde sürdüğünü göstermektedir (Sevinç ve Öksüz: 2013). Seramik, yüksek malzeme dayanıklılığı sayesinde bu binlerce yıllık tarihsel süreçten sağlam bir şekilde günümüze ulaşabilen en dayanıklı maddelerdendir.

Yapısal olarak seramik, doğanın en temel elementleri olan toprak, su, hava ve ateşi bünyesinde birleştiren; ham halindeyken akışkan ve geçici, pişirildiğinde ise jeolojik zaman ölçeğinde zamana direnen bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle maddenin eylemliliğinin en somut örneklerinden olan seramik, insanlığın iz bırakma gibi varoluşsal bir ihtiyacına hizmet eden en temel malzeme özgürlüğünü bünyesinde barındırır.

3.1. *Tarihsel süreçte seramik ve kültürel yerleşim*

Tarihsel süreç incelendiğinde seramik, yerleşik hayata geçişin ve medeniyet inşasının en güçlü taşıyıcısı olarak karşımıza çıkar. Neolitik Dönem’ le birlikte insanın çamuru ateşle buluşturması, sadece gıda saklama kaplarının üretilmesini sağlamamış; aynı zamanda toplulukların kendi estetik kodlarını, mitolojik anlatılarını ve sembolik dünyalarını bu kapların üzerine

kazınmasına imkân tanımıştır. Yazının henüz bulunmadığı prehistorik çağlarda, seramik yüzeylerdeki bezemeler ve formlar, toplumsal belleğin aktarımında görsel birer dil işlevi görmüştür. Medeniyetin kurumsallaşma aşaması olan Mezopotamya, Hitit ve Mısır gibi köklü uygarlıklarda ise seramik, doğrudan bilginin ve hukukun resmi arşiv yüzeyi haline gelmiştir (Cengiz, 2015: 91). Bu uygarlıkların günümüze miras bıraktığı seramik eserler Mezopotamya'nın kapları, Hitit İmparatorluğu'nun inanç sistemini simgeleyen hayvansal figürleri ve Mısır'ın törensel kapları, malzemenin hem işlevsel hem de geçmişi günümüze taşıyan görsel nesneler olduğunu kanıtlamaktadır (Şekil 3, 4, 5).

Şekil 3: Boyalı Çanak Çömlek, M.Ö. 5.-6. yy. da Ubeyd Mezarlığı, Mezopotamya

Şekil 4: İkiz Boğalar, Hitit/Boğazköy, M.Ö. 16.yy., Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi.

Şekil 5: El Badara, Mısır, M.Ö. 4000-3500 British Museum. (Cengiz, 2015, 91)

Kil tabletler üzerine çivi yazısıyla kazınan destanlar, kanunlar ve ticaret kayıtları, pişirilerek ebedileştirilmiş ve insanlığın ilk kurumsal hafıza havuzunu oluşturmuştur. Antik Yunan'da mitolojik anlatıların vazolar üzerine işlenmesiyle devam eden bu süreç, Orta Çağ İslam coğrafyasında ve Anadolu Selçuklu döneminde mimari (Şekil 6.) bütünleşmeyle yeni bir zirveye ulaşmıştır. Çini, mozaik ve tuğla işçiliği aracılığıyla inanç sistemleri ve kozmolojik semboller mimari yüzeylere nakşedilmiş; seramik, kamusal alanda toplumu bir arada tutan ortak bir estetik kimlik arayüzüne dönüşmüştür (Batu, 2026: 3).

Şekil 6: Anadolu Selçuklu Dönemi Süsleme Örnekleri

<https://anadoluselcuklumimarisi.com/>

3.2. *Kültürel bellek olarak günümüze gelişi ve önemi*

Seramiğin kültürel yerdeki önemi, onun arkeolojik bir veri olmasının çok ötesinde, insanlığın kolektif hafızasını kırılmadan günümüze taşıyan canlı bir "belge" olmasından kaynaklanır. Jan Assmann'ın ifadesiyle kültürel bellek, gündelik akışın dışındaki kültürel formlar aracılığıyla hayatta kalabilmektedir (Assmann, 2001: 56). Seramik yüzeyler, organik

malzemelerin (ahşap, tekstil, parşömen) zamanla çürüyüp yok olduğu tarihsel kırılmalarda, yangınlardan ve doğal afetlerden güçlenerek çıkan doğası gereği, geçmişin bilgisini bugüne eksiksiz ulaştıran en dayanıklı sabit formdur. Kil, fırına girdiğinde zamanı dondurur ve üzerindeki parmak izinden sanatsal üsluba kadar her şeyi asırlar sonrasına miras bırakmaktadır. Kilin bu hafıza aktarım gücünü çağdaş bir mühür gibi duvar yüzeylerine taşıyan uygulamalar arasında seramik sanatçısı Joan Miró ve Josep Llorens Artigas'ın Paris'te bulunan UNESCO Merkez Binası için hazırladığı "Güneş ve Ay Duvarları" isimli büyük boyutlu seramik panoları en dikkat çekici örneklerden sayılabilir (Şekil 7). Söz konusu pano hem mimari bir yüzeye anlam kazandırmakta hem de kilin plastik gücü ve zengin sır katmanları aracılığıyla mekânı kamusal bir bellek alanına dönüştürerek, malzemenin zamana meydan okuyan eylemliliğini en üst düzeye taşımaktadır (<https://www.guggenheim.org/artwork/2946>).

Şekil 7: Joan Miró ve Josep Llorens Artigas, Güneş ve Ay Duvarları, UNESCO Merkez Binası, 1955 – 1958, Paris.<https://www.guggenheim.org/artwork/2946>

Tarihsel süreçte yaşanan bu biçimsel ve kavramsal kırılmalar, kili sadece zanaat malzemesi olmaktan çıkarıp geniş bir söylem zeminine taşımıştır. Bu nedenle kilin mimari ve kamusal ölçeklerde kazandığı kavramsal değer, malzemenin geleneksel algı kalıplarını kırarak onu çağdaş sanatın merkezine yerleştirmiştir. Günümüzde ise seramik, bu zengin tarihsel ve kültürel mirası arkasına alarak endüstriyel ya da geleneksel bir zanaat formu olmaktan çıkıp çağdaş sanatın en dinamik ifade araçlarından biri haline gelmiştir (Savaş ve Sevim, 2023: 612). Seramik objeleri gündelik işlevlerinden ve masa bağlamından kopararak galeri zemininde mekânsal birer yüzey elemanına dönüştüren Polonyalı sanatçı Marek Cecula'ın "Tabaklar Yerde" isimli enstalasyonu çağdaş sanat dinamiklerine örnek teşkil etmektedir (Şekil 8). Binlerce seri üretim porselen tabağın geometrik bir düzenle yan yana gelmesiyle oluşturulan bu yerleştirme, biçimsel yönüyle geleneksel halı ve kilim motiflerine ritmik bir gönderme yapmaktadır. Eserde porselenin seri üretime dayalı endüstriyel ile el dokuması halının geleneksel ve kültürel dokusu arasında disiplinler arası bir inşa söz konusudur. Ön plandaki form bütünlüğünün kasıtlı olarak eksik bırakılması ise malzemenin durağan yapısını kırarak izleyici algısını sürece dâhil eden dinamik bir arayüz yaratmaktadır (https://ceramicstoday.glazy.org/articles/marek_cecula.html). Sanatçının kullandığı bulunmuş seramikleri yeniden anlamlandırma yöntemi; "Porselen

Halı Projesi" sanat dünyası için bir strateji, etkileşim, değişim ve sentez niteliğindedir.

Şekil 8: Marek Cecula, Tabaklar Yerde, 2002.

https://ceramicstoday.glazy.org/articles/marek_cecula.html

Teknoloji çağının getirdiği aşırı sanallık, uçuculuk ve köksüzlük zemininde, siber arşivlerin kalıcılığı tartışılırken; seramik malzeme, fiziksel ağırlığı, dokunulabilir dokusu ve üç boyutlu varlığıyla hakikatin ve kalıcılığın temsilcisi olmaya devam etmektedir. Modern seramik sanatı, geçmişin kil tabletlerinden ve anıtsal duvar süslemelerinden devraldığı bellek aktarma görevini koruyarak; bugünün toplumsal krizlerini, ekolojik farkındalıklarını ve kimlik arayışlarını yüzeyinde somutlaştıran, geçmiş ile gelecek arasında zamansal bir köprü kuran yaşayan bir hafıza mekânı olarak varlığını sürdürmektedir (Alp ve Kürtoğlu, 2023: 235).

4. KİL TABLETLERDEN SERAMİK YÜZEYLERE: GÜNÜMÜZ PANOLARI

İnsanlığın ilk yazılı belgelerini koruyan çamur tabletlerden, Anadolu mimarisinin anıtsal duvarlarını süsleyen katmanlı taş ve çini işçiliğine kadar uzanan tarihsel süreç; seramiğin yalnızca bir malzeme değil, başlı başına bir hafıza mekânı olduğunu kanıtlamaktadır. Geçmişin kil tabletleri, üzerlerine kazınan bilgiyi zamanın aşındırıcı etkisine karşı nasıl asırlar boyunca sadakatle koruduysa; bugünün çağdaş seramik panoları da benzer bir refleksle, günümüz toplumunun kültürel ve estetik hafızasını mimari yüzeylere naksetmektedir. Bu dönüşümün ve bellek aktarımının çağdaş Türk seramik sanatındaki en köklü ve anıtsal örnekleri, kamusal alanın mimari dinamikleriyle bütünleşen duvar panolarında karşımıza çıkmaktadır. Sanatçıların kamusal yapılar için ürettikleri panoların kent belleği ve modern kamusal estetik üretimi açısından önemli kültürel göstergeler olduğunu söylenebilir (Batu, 2026: 3).

Cumhuriyet modernleşmesinin görsel belleğini kentsel mekâna taşıyan Sadi Diren, Jale Yılmabaşar, Hakkı İzzet, Füreyâ Koral ve Sadi Diren gibi öncü isimlerin çalışmaları, kilin hafıza taşıyıcılığını kanıtlayan birer anıt niteliğindedir (Erman, 2010: 83). Örneğin, Füreyâ Koral'ın İstanbul Manifaturacılar Çarşısı'nda ve Eski Ziraat Bankası Harbiye Şubesinde (Şekil 9) yer alan soyut formlar ve geleneksel çini bozumu motiflerle bezeli devasa

seramik panosu, sadece mimari bir yüzeyi süslemekle kalmaz; geleneksel Anadolu zanaat belleğini modern kentin kalbine, kamusal hafızaya mühürlemektedir (Mutlu, 2016: 6). Benzer şekilde, Sadi Dilen'in Ankara Garı için ürettiği, malzemenin en organik ve ilkel halini yansıtan panoları, adeta yer altındaki kadim kil tabletlerin modern birer replikası gibi yüzeye çıkarak toplumsal hafızayla diyalog kurmaktadır (Şekil 10).

Şekil 9: Füreyâ Koral, Seramik pano, Eski Ziraat Bankası Harbiye Şubesi, 1966, İstanbul (Akdoğan, 2018: 406)

Şekil 10: Sadi Dilen, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, 1967 <https://imc.org.tr/sanat>

Dünya ölçeğinde incelendiğinde ise seramik yüzeylerin kent belleğini ve kimliğini koruma arzusu daha avangart biçimlerde somutlaşmaktadır. Antoni Gaudí'nin Barselona'daki Park Güell'de kullandığı ve geleneksel seramiklerin kırılarak yeniden bir araya getirilmesiyle oluşan mozaik tekniği, geçmişin parçalarını bugünün estetiğinde yeniden inşa ederek kolektif belleği canlı tutmanın en erken ve radikal örneklerinden biridir (Şekil 11).

Şekil 11: Antoni Gaudí, Park Güell'deki Seramikler, Barselona.
<https://www.iskulturu.com/blog-post/barcelona-gaudi-eserleri-park-guell>

Tarihsel süreçten gelen anıtsal yüzey geleneği, günümüzde Portekizli sanatçı Joana Vasconcelos gibi isimlerin kamusal alan yerleştirmelerinde modern bir vizyonla yeniden üretilmektedir (Şekil 12). Sanatçının tasarladığı bu dinamik cephe uygulaması, seramiğin mimariyle bütünleştiği en karakteristik örneklerdendir (Karaca ve Yaşar, 2021: 143). El sanatları kavramını 21. yüzyıla uyarlayan Vasconcelos, ironi ve mizahla günlük

nesneleri birleştirerek, ev ortamı ile kamusal alan arasında bir köprü kurarken kadınların statüsünü, tüketim toplumunu ve kolektif kültürü sorgulamaktadır. Geleneksel Portekiz azulejo seramik sanatını güncel formlarla bozuma uğratarak; kentsel duvarları sürdürülebilir bir malzeme bilinciyle biçimlendirirken, aynı zamanda ulusal kimliğe ve kolektif belleğe ait kodları çağdaş sanat diliyle yeniden inşa eder (Lynch, 2013: 4). Söz konusu görselde de gözlemlendiğı gibi, geleneksel motiflerin statik sınırlarını yıkan bu akışkan kurgu, kentin monoton ritmini kırarak mekâna hareket kazandırır.

Şekil 12: Joana Vasconcelos, Seramik Duvar Panoları, Portekiz
<https://www.street-artwork.com/en/artwork/6130/portugal-porto-mosaic>

Seramik yüzeydeki her bir form ve renk katmanı, kent sakinleri için sadece görsel bir deneyim alanı yaratmaz; aynı zamanda şehri deneyimleyenler adına zihinsel haritalarda yer edinen anıtsal bir yön bulma merkezine dönüştürmüştür. Bu evrilme süreci, malzemenin tarih boyunca üstlendiğı hafıza aktarımını modern kent estetiğindeki bir izdüşümüdür. Sonuç olarak, geçmişin sembolik dilini bugünün dinamizmiyle fırınlayan bu tür anıtsal tasarımlar, seramik yüzeylerin kolektif kültürel belleğin somutlaşma alanı olarak ne denli güçlü bir arayüz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Dolayısıyla gerek yerel gerekse küresel düzlemdeki bu nitelikli örnekler göstermektedir ki; günümüz seramik panoları, kil tabletlerin binlerce yıl önce başlattığı tarihe not düşme eylemini modern mimarının yüzeylerinde devam ettirmektedir. Sanatçılar, çamurun plastik imkanlarını kullanarak geçmişin form geometrisini, dokusunu ve anlatısını bugünün mekânsal dinamikleriyle birleştirmekte; böylece duvarları salt birer beton kütlesi olmaktan çıkarıp, toplumun hafızasını taze tutan dokunulabilir birer kültürel arayüze dönüştirmektedir. Bu doğrultuda, form ve işlevin binlerce yıllık evrimi, günümüz duvar panolarında radikal bir dönüşüme uğramıştır. Sanatsal değışime örnek teşkil edebilecek Elizabeth Prince'ın, 3 boyutlu soyut duvar seramikleri, el yapımı modern minimalist porselen çiçeklerden oluşmaktadır (Şekil 13). Çağdaş seramik yüzeyler artık geçmişin bilgisini aynen taklit eden statik yapılar olmaktan çıkmış; geleneksel malzeme bilgisinin modern estetik teorilerle, mimari dinamiklerle ve ekolojik farkındalıkla yeniden harmanlandığı, toplumsal belleğin kamusal alanda nefes aldığı yaşayan arayüzler hâline gelmiştir.

Şekil 13: Elizabeth Prince, Porselen Çiçekler, Birleşik Krallık
<https://elizabethprinceceramics.com/products/abstract-wall-art-original-3d-artwork-set-of-12-ceramic-porcelain-handcrafted-sculptures-rose-flower-modern-japandi-minimalist-made-to-order?srltid=AfmBOoqqLJwAcEcAbb5KEWcsrYwuKgwEiuhrr2UIRGTjsaii3JQmJRc>

Prince'ın porselen çiçekleri, doğanın kırılğan ve geçici yapısını kilin kalıcılığıyla fırınlarken, aslında çağlar boyu insanlığın doğayla kurduğu sembolik bağı modern bir dille yeniden somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda, seramik yüzeyler salt yapısal birer eleman ya da dekoratif birer nesne değildir; onlar, geçmişin kültürel arketiplerini bugünün estetik algısıyla buluşturan, belleğin zamana karşı direndiği ve fiziksel bir form kazandığı çok katmanlı anlatı zeminleridir.

5. GEÇMİŞİN İZİNDEN GELECEĞİN YÜZEYİNE: ÇAĞDAŞ SERAMİK PANOLARDA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Kültürel belleğin binlerce yıllık taşıyıcısı olan seramik malzeme, maddenin eylemliliğine dayanarak günümüzün ekolojik dengeleri ve aşırı tüketim sarmalında, sadece geçmişe ait sanatsal kodları aktaran statik bir araç olmanın ötesine geçmek zorundadır. Geçmişin kil tabletlerinden ve anıtsal mimari yüzeylerinden devralınan miras, bugün ancak geleceğin yüzeyini inşa ederken gösterilen ekolojik sorumlulukla sürdürülebilir kılınabilir. Bu bağlamda çağdaş seramik sanatı, günümüzde derin bir malzeme sorgulamasına girişerek eko-estetik bir paradigmaya yönelmiştir. Bu yönelim doğrultusunda gerçekleştirilen çağdaş duvar panosu uygulamalarında, malzemenin yapısal kalıcılığı ile doğanın sürdürülebilirliği arasında doğrudan bir bağ kurulmaktadır. Sanatçıların kendi pratiklerinde yer verdikleri sürdürülebilir yaklaşımlar, seramik panoları yalnızca kültürel bir hafıza mekânı değil, aynı zamanda ekolojik bir direnç arayüzü hâline getirmektedir. Bu doğrultuda yürütülen özgün sanatsal üretim süreçlerinde, üretim atığı olan seramik çamurlarının, pişirim sonrası ıskarta malzemelerin ve yerel hammaddelerin tasarıma yeniden dahil edilmesi, belleğin sürdürülebilirliği kavramına maddesel bir boyut kazandırmaktadır.

Malzemenin bu döngüsel hafızasını çağdaş tasarımın merkezine alan ve küresel endüstrinin atık süreçlerini sanatsal birer manifesto olarak yeniden kurgulayan projelere imza atılmaktadır. Bu vizyonun küresel ölçekteki en somut örneklerinden biri, 2010 yılında Çin'de, atık seramikleri

iç ve dış mekân enstalasyonlarına dönüştürmeyi hedefleyen Recycled China'nın kuruluşudur. Ancak ekibin bu tasarım pratiğine girişi, söz konusu kusurlu vazoları, tabakları, çaydanlıkları ya da fincanları yalnızca bölgenin geleneksel el sanatları mirasına ait nostaljik kaynak olarak görmesinden ötedir (Şekil 14). Tasarımcılar, endüstriyel üretimin geride bıraktığı bu birikmiş atık porselen yığınlarını çağdaş dünyanın yeni ve doğal birer ham madde kaynağı olarak kabul etmiş; malzemeyi döngüsel bir eko-estetik anlayışıyla yeniden geri dönüştürerek kamusal alana kazandırmışlardır.

Şekil 14: Recycled China, 2016, Pekin.

<https://ceramicartsnetwork.org/ceramics-monthly/ceramics-monthly-article/Recycled-China>

Atık malzemenin geri dönüştürülerek çağdaş bir duvar panosunun dokusuna, formuna ve harcına entegre edilmesi, nesnenin kendi geçmişini ve üretim belleğini de yüzeyde görünür kılar. Plastik dil açısından ise bu ekolojik duyarlılık; geometrik ve sembolik formlar doğanın ritmi ve malzemenin yalın yapısıyla harmanlandığı soyutlama süreçleriyle somutlaşır (Şekil 15). Sürdürülebilirlik döngüsel düşünce ve yaratıcılığın bir araya geldiği geri dönüştürülmüş plastik ve seramikler sanatsal belleğin somutlaştığı bir süreci temsil etmektedir.

Şekil 15: Geri Dönüştürülmüş Kil ve Plastik Karolar, 2024-2025.

<https://kesemydesign.com/recycled-clay-and-plastic-tiles/>

Sonuç olarak, geçmişin izlerini taşıyan geleneksel motifler ile geleceğin sürdürülebilirlik etiğini bir araya getiren çağdaş seramik panolar; mimari yüzeylerde hem kültürel kimliği koruyan hem de doğaya saygılı alternatif bir varoluş sergileyen, zamana ve tükenişe direnen geleceğin anıtsal yüzeyleri olarak kamusal alandaki yerini almaktadır. Kilin ilk kez şekillendiği çağlardan bu yana süregelen iz bırakma eylemi, modern panoların yüzeyinde artık sadece geçmişi anlatan bir kronoloji değil, geleceğe yaşanabilir bir dünya bırakmayı hedefleyen etik ve estetik bir manifesto niteliği taşımaktadır.

SONUÇ

Bu çalışma, seramik duvar panolarının mimari mekanların yüzeylerinde estetik veya dekoratif bir kaplama unsuru olmanın yanı sıra; ortak hafızanın, toplumsal kimliğin ve zamanlar arası geçişliliğin kamusal alanda can bulduğu dinamik ve bütüncül kültürel bellek alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Kil malzemenin prehistorik çağlardan günümüze onu insanlık tarihinin en köklü ve kalıcı kanıtlarından biri durumuna getirmiştir. Maddenin zamana meydan okuyan yapısal değeri ve teknik gücü, mimari yüzeylerle ve kamusal mekânla bütünleştiğinde, toplumsal belleğe ve sosyal farkındalığa doğrudan hitap eden anıtsal bir iletişim arayüzü meydana getirmektedir.

Tarihsel süreçten günümüze uzanan mimari yüzey kaplama geleneği incelendiğinde, seramik panoların mekânı fiziksel olarak anlamlandırdığı, aynı zamanda da mekâna entelektüel ve tarihsel bir derinlik kazandırdığı görülmektedir. Duvar panoları; plastik dilin, form çeşitliliğinin ve sır katmanlarının sunduğu zengin anlatı olanaklarıyla, yerel ve evrensel kültürü bünyesinde barındıran kamusal birer anlatıcı işlevi görmektedir. Bu bağlamda çağdaş seramik yüzeyler, geçmişin bilgisini kullanarak kendine özgü üslubuyla adından söz ettirmektedir. Hatta; geleneksel zanaat mirasının modern estetik teorilerle, mimari dinamiklerle ve mekânsal akışkanlıkla harmanlandığı, kent sakinlerinin zihinsel haritalarında yön bulma merkezleri oluşturan yaşayan dışavurumcu arayüzlere dönüşmüştür.

Modern sanat refleksiyle birlikte seramik duvar panoları, malzeme bilinci bağlamında estetik olduğu kadar sürdürülebilir bir vizyonun da somutlaşma alanı haline gelmiştir. Üretim süreçlerindeki döngüsel hafızayı tasarıma dahil eden, endüstriyel atıkları ve yerel ham maddeleri anıtsal yüzeylerde estetik dile dönüştüren çağdaş yaklaşımlar, belleğin sürdürülebilirliği ve maddenin eylemliliği kavramına maddesel bir boyut kazandırmaktadır. Böylelikle seramik yüzey, hem geçmişin kültürel kodlarını koruyan bir hafıza mekânı hem de geleceğin çevresel kaderini bugünden çizen ekolojik bir arayüz kimliği kazanmaktadır. Sonuç olarak; nesneler, teknolojiler veya dönemsel üsluplar değişse bile, seramik duvar panoları, insanlığın düşünsel ve estetik birikimini kamusal alanlarda somutlaştıran en güçlü faktörlerden biri olacaktır. Kilin zamansız maddeselliği ile mimarinin mekânsal gücünü birleştiren bu anıtsal panolar; toplumsal belleğin görünür kılınmasında, kültürel sürekliliğin aktarılmasında ve mekânlara ruh kazandırılmasında gelecekte de dinamik ve kalıcı kültürel aktörler olacağı öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

Akdoğan, Ö. G. (2018). Kent, kimlik ve sanat: Anafartalar Çarşısı ve kamusal sanat üzerine bir inceleme. *Moment Dergi*, 5(2), 383-415.

- Alp, S., ve Kürtoğlu, A. (2023). *Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş seramik sanatının gelişim süreci*. Sosyal bilimler araştırmaları-III. Özgür Yayınları.
- Arslan, N. (2024). Kent Kimliğinin Hafıza Durakları Olarak Ankara Anafartalar Çarşısı ve İstanbul Manifaturacılar Çarşısının Seramik Panoları. *Uluslararası Disiplinler arası ve Kültürlerarası Sanat*, 9(19), 147-164.
- Assmann, J., ve Tekin, A. (2001). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. Ayrıntı Yayınları.
- Batu, T. K. (2026). Seramik sanatının yapı yüzeyi tasarımındaki yeri ve dönüşümü. *Journal of Awareness*, 11, e3054-e3054.
- Doğan, N. Ş., ve Yazar, T. (2013). Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi mimari süslemesinde küre, küre ve koni kesiti/kabara, rozet. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 19(19), 221-244.
- Erman, D. O. (2010). Cumhuriyet sonrası Türk seramik sanatının çağdaşlaşma süreci. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(6), 77-93.
- Lynch, K. (2013). *Kent imgesi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları*.
- Karaca, H., ve Yaşar, N. (2021). Mekâna Özgü Lif Sanatı Eserleri. *Turkish Journal of Fashion Design and Management*, 3(3), 131-148.
- Mutlu, H. S. (2016). Çağdaş Kent Mimarisinde Seramik Panolar ve İnönü Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi Uygulaması. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(14), 1-12.
- Savaş, F., ve Sevim, S. S. (2021). Endüstriyel duvar kaplamaları seramiklerinde Selçuklu geometrisinin kullanımı. *İdil Dergisi*, 80, 601-618.
- Sevinç, M., ve Öksüz, C. (2006). *Seramik Karo Uygulama Teknikleri* (No. 4). Dr. (h.c.) İbrahim Bodur Kale seramik Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım Vakfı

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Şekil 1. Mağara Resimleri
- Şekil 2. Selçuklu Dönemi Anıtsal Taş Oymaları (Doğan ve Yazar, 2013, 247)
- Şekil 3. Boyalı Çanak Çömlek, M.Ö. 5.-6. yy. da Ubeyd Mezarlığı, Mezopotamya (Cengiz, 2015, 91)
- Şekil 4: İkiz Boğalar, Hitit/Boğazköy, M.Ö. 16.yy., Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Cengiz, 2015, 91)
- Şekil 5: El Badara, Mısır, M.Ö. 4000-3500 British Museum. (Cengiz, 2015, 91)
- Şekil 6. Anadolu Selçuklu Dönemi Süsleme Örnekleri, <https://anadoluselcuklumimarisi.com/>
- Şekil 7. Joan Miró ve Josep Llorens Artigas, Güneş ve Ay Duvarları, UNESCO Merkez Binası, 1955 – 1958, Paris, <https://www.guggenheim.org/artwork/2946>
- Şekil 8. Marek Cecula, Tabaklar Yerde, 2002., https://ceramicstoday.glazy.org/articles/marek_cecula.html
- Şekil 9. Füreyâ Koral, Seramik pano, Eski Ziraat Bankası Harbiye Şubesi, 1966, İstanbul, (Akdoğan, 2018, 406)
- Şekil 10. Sadi Dilen, İstanbul Manifaturacılar Çarşısı, 1967, <https://imc.org.tr/sanat>
- Şekil 11. Antoni Gaudí, Park Güell'deki seramikler, Barselona. <https://www.iskulturu.com/blog-post/barcelona-gaudi-eserleri-park-guell>
- Şekil 12. Joana Vasconcelos, Seramik Duvar Panoları, Portekiz <https://www.street-artwork.com/en/artwork/6130/portugal-porto-mosaic>

Şekil 13. Elizabeth Prince, Porselen Çiçekler, Birleşik Krallık <https://elizabethprinceceramics.com/products/abstract-wall-art-original-3d-artwork-set-of-12-ceramic-porcelain-handcrafted-sculptures-rose-flower-modern-japandi-minimalist-made-to-order?srltid=AfmBOoqqTLJwAcEcAbb5KEWcsrYwuKgwEiuhrr2UIRGTjsaii3JQmJc>

Şekil 14. Recycled China, 2016, Pekin. <https://ceramicartsnetwork.org/ceramics-monthly/ceramics-monthly/article/Recycled-China>

Şekil 15. Geri Dönüştürülmüş Kil ve Plastik Karolar, 2024-2025. <https://kesemydesign.com/recycled-clay-and-plastic-tiles/> html adresinden 18 Mart 2026 tarihinde alınmıştır.

REFERANSLAR

http://www.waikato.ac.nz/_data/assets/pdf_file/0017/51632/APA_Referencing_6th_ed.pdf

Kaynaklar APA formatına göre verilmeli ve alfabetik sıraya konulmalıdır. Makale metni içinde kullanılan tüm kaynaklar burada listelenmeli ve makale içinde kullanılmayan kaynaklar burada listelenmemelidir. Birden fazla yazarı olan çalışmalarda yazar isimleri ve ile ayrılmalıdır. Çok yazarlı kaynaklarda & işareti kullanılmamalıdır. Kaynaklar arasında boşluk bırakılmamalıdır. Örnek olarak bazı kaynaklar aşağıda verilmiştir.

Dergi Makalelerin Kaynakça bölümünde gösterimi

- Sahin, S., Ocak, M.A., ve Uluçol, C.(2009). A systematic evaluation of preservice teachers' opinions on learning objects. *International Journal of Human Sciences*, 6(2), 723-736.
- Ocak, M. A., ve Akdemir, O. (2008). An investigation of primary school science teachers' use of computer applications. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 7(4), 54-60.
- Ocak, M.A. (2005). Mathematics teachers' attitudes toward the computers. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 4(3), 82-88.
- Scahill, E. M., Melican, C., ve Walstad, W. (2005). The preparation and experience of advanced placement in economics instructors. *Journal of Economic Education*, 36(1), 93-98.

Kitapların Kaynakça bölümünde gösterimi

- Yalın, H. İ. (2003). *Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kozol, J. (1991). *Savage inequalities: Children in America's schools*. New York: Crown Publishers.
- Calfee, R. C., ve Valencia, R. R. (1991). *APA guide to preparing manuscripts for journal publication*. Washington, DC: American Psychological Association.

Kitap Bölümlerinin Kaynakça bölümünde gösterimi

- Jonassen, D. H. (1999). Designing constructivist learning environments. Editör C. M. Reigeluth, *Instructional-design theories and models, Vol. II* (pp. 215-239). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- O'Neil, J. M., ve Egan, J. (1992). Men's and women's gender role journeys: Metaphor for healing, transition, and transformation. Editör B. R. Wainrib, *Gender issues across the life cycle* (pp. 107-123). New York, NY: Springer.
- Çakır, H., Karadeniz, Ş., ve Uluyol, Ç. (2008). Öğretim stratejileri: İnternet temelli öğretimde kuramsal temeller. Editör H. İ. Yalın, *İnternet temelli eğitim* (pp. 65-106). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Konferans Sunularının ve Bildirilerinin Kaynakça bölümünde gösterimi

- Akkoyun, F. ve Bacanlı, H. (1988). ACL-Sıfat tarama listesinin Türkçeye uyarlaması: TA ego durumları ölçekleri ile bir çalışma. *V. Ulusal Psikoloji Kongresine Sunulmuş Bildiri*.
- Lee, J., ve McIntire, W. G. (1999). Understanding rural student achievement: Identifying instructional and organizational differences between rural and nonrural schools. *The Annual Meeting of the American Educational Research Association, Montreal, Quebec, Canada Kongresine Sunulmuş Bildiri*.
- Barlow, D. H., Chorpita, B. F., ve Turovsky, J. (1996). Fear, panic, anxiety, and disorders of emotion. Editör R. Dienstbier, *Nebraska Symposium on Motivation: Vol. 43. Perspectives on anxiety, panic, and fear* (pp. 251-328). Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Elektronik Kaynakların Kaynakça bölümünde gösterimi

- Taylor, D. ve Potter, M. (2001). *The literature review: a few tips on conducting it*. University of Toronto. <http://www.utoronto.ca/writing/litrev.html> adresinden 8 Ağustos 2009 tarihinde alınmıştır.

Dışavurumcu Bir Arayüz Olarak Tasarımlarda Figüratif Semboller

Seda DİLAY¹

1- Doç.; Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü. sdilay@kmu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5239-8589

ÖZET

Tasarım tarihi, özünde insanlığın somut nesneler ve yüzeyler aracılığıyla kurduğu bir iletişim, anlam yaratma ve kolektif belleği aktarma sürecidir. Bu sürecin en köklü ve dinamik aktörleri olan figüratif semboller, nesnelerin mekanik işlevlerini örten dekoratif unsurlar olmanın ötesinde; yüzeyi insanla konuşan, kültürel kodları aktaran ve dönemin sanat anlayışını yansıtan dışavurumcu birer arayüz niteliği taşımaktadır. Bu çalışma; figürün doğayı doğrudan taklit etme evresinden sıyrılarak geçirdiği biçimsel indirgemenin, felsefi düzeyde dışavurumcu estetikle nasıl bütünleştiğini ve bu bütünleşmenin özne-nesne ilişkisi ile izleyici algısı üzerindeki yapısal etkilerini incelemektedir. Araştırma kapsamında; Selçuklu ikonografisinin çini, taş ve ahşap işçiliğindeki anıtsal yansımalarından Anadolu dokuma kültüründeki stilize sembol dilinin anatomisine kadar uzanan geleneksel kodlar, formun ardındaki mitolojik ve kozmolojik anlatılar ekseninde çözümlenmiştir. Bu mirasın çağdaş dünyadaki izleri duygusal yansımaların biçime aktarımı, çizgi, leke, renk ve doku gibi plastik dil öğeleri ve denge, uyum ahenk gibi ilkeler üzerinden ele alınmıştır. Çalışmada ayrıca, bu stilize dilin modern kurumsal kimlik tasarımlarındaki dönüşümü, çağdaş seramik heykel sanatındaki yeniden inşa süreçleri ve el sanatları tasarımındaki yeni nesil dışavurumcu arayışlar disiplinler arası bir yöntemle analiz edilmiştir. Sonuç olarak; yüzey ve obje tasarımlarında geleneksel kodların modern söylemlerle harmanlanmasının, geçmişin döngüsel hafızasını geleceğin estetik ve sürdürülebilirlik vizyonu ile yoğuran, toplumsal belleği güncel görsel haritalarda dinamik tutan vizyoner bir iletişim arayüzü inşa ettiği ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler – Dışavurum, Arayüz, Figür, Sembol, Tasarım

GİRİŞ

Figür, sembol ve anlatıların hüküm sürdüğü tasarım tarihi, özünde insanlığın somut nesneler ve yüzeyler aracılığıyla kurduğu bir iletişim ve anlam yaratma sürecidir; bu sürecin en köklü aktörleri ise figür ve sembol kavramlarıdır. Tarih öncesi çağlarda mağara duvarlarına kazınan şematik insan ve hayvan tasvirleriyle başlayan figüratif anlatım, sadece bir taklit eylemi değil, toplumsal belleğin ve inanç sistemlerinin yüzey üzerinde somutlaşma arayışıdır. Zamanla bu figürlerin stilize edilerek soyut anlamlar yüklenmesi, onları belirli bir kültürün ortak kodlarını taşıyan sembol mekanizmalarına dönüştürmüştür. Tasarım disiplininin evriminde bu iki kavram, nesne ile özne arasında bilgi ve duygu aktarımını sağlayan ilk ilkel kanalları oluşturmuştur. Günümüz çağdaş tasarım teorisinde ise bu etkileşim zemini, endüstriyel ya da dijital sınırları aşarak geniş bir arayüz kavramıyla yeniden tanımlanmaktadır. Tasarım nesnesinin yüzeyini salt bir sınır çizgisi

olmaktan çıkaran bu arayüz yaklaşımı; figüratif sembollerin estetik, ideolojik ve psikolojik katmanlarını bünyesinde barındıran, dışavurumcu bir iletişim alanına işaret eder. Dolayısıyla tasarım tarihi boyunca figür ve semboller, nesnelerin mekanik işlevlerini örten dekoratif unsurlar olmamış; aksine, yüzeyi insanla konuşan, kültürel kodları aktaran ve dönemin sanat anlayışını yansıtan yaşayan birer arayüz haline getirmiştir.

Sembolleşme sürecinde sanatsal ifadenin ve tasarımın tarihsel kırılma noktalarından olan figür, doğayı doğrudan taklit etme arzusundan sıyrılarak biçimsel bir indirgeme sürecine dâhil olmasıdır. İlk evrelerde dış dünyayı, insan anatomisini veya nesnel gerçekliği olduğu gibi yüzeye aktarmayı hedefleyen simgesel yaklaşım, modern sanat dinamikleri ve tasarım teorileriyle birlikte yerini felsefi bir ayıklama eylemine bırakmıştır. Bu süreçte figür; fazlalıklarından, detaylarından ve anatomik kaygılarından arındırılarak çizgisel, geometrik veya şematik bir özgüllüğe ulaştırılır. Biçimsel indirgeme olarak kavramsallaştırılan bu radikal soyutlama, figürü görsel bir tasvir olmaktan çıkarıp yoğunlaştırılmış bir anlam katmanına, yani bir sembole dönüştürür. Biçimin bu şekilde sadeleşmesi, onun taşıdığı kavramsal yükün ve dışavurum gücünün evrenselleşmesini sağlar; çünkü detayları azaltılan figür, artık bireysel bir nesneyi değil, kolektif bir fikri veya duygusal bir durumu temsil etmeye başlar. Dolayısıyla sembolleşme yolundaki bu evrimsel çizgi, tasarımcının yüzeyi salt bir taklit alanı olarak görmeyi bırakıp, biçimsel kodlar aracılığıyla izleyiciyle zihinsel ve duyumsal bağ kuran dışavurumcu bir arayüz tasarlama becerisini simgeler. Yeni dışavurumculuk bağlamında üretim gösteren sanatçılar; içerik ve kuramsal zemin olarak belirli sorunsallar üzerinde yoğunlaşmışlardır. Sanatçıların yöneldiği bu tematik çerçeve; figüratif anlatım, nesnellik, duygusal dışavurum, otobiyografik referanslar, kolektif/bireysel bellek, psikolojik derinlik, sembolizm, cinsellik, edebi etkileşimler ve anlatisallık gibi temel izleklerden beslenmektedir (Burunsuz, 2015: 244).

Sanat ve tasarım felsefesinde dışavurumculuk, dış dünyanın nesnel gerçekliğini olduğu gibi aktarmak yerine, bireyin içsel yaşantısını, duygu durumlarını ve tinsel devinimlerini yüzeye yansıtmayı esas alan radikal bir estetik yaklaşımdır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ekonomik, endüstriyel ve sosyal evrilmelerin yarattığı toplumsal bunalımlara tepki olarak doğan dışavurumculuk, sanatçıların bu gidişata karşı tepkisel ve çok sesli sanatsal bir duruş göstermelerini sağlamıştır (Ergin, 2007: 17).

20. yüzyılın başlarında pozitivist ve natüralist kalıplara bir başkaldırı olarak şekillenen bu felsefe, sanatsal üretimin merkezine sanatçının/tasarımcının öznel deneyimini ve ruhsal dışavurumunu yerleştirir. Bu bağlamda biçim, renk, doku ve çizgi, formel birer tasarım elemanı olmanın ötesine geçerek; öfke, coşku, yabancılaşıma veya melankoli gibi derin insani durumları taşıyan psikolojik araçlara dönüşür. Dışavurumcu tasarım felsefesinde nesnenin ya da yüzeyin geometrik düzeni, içsel gerilimlerin ve duyumsal katmanların serbestçe akabilmesi adına bilinçli bir

biçimde deformasyona uğrattılır, dinamize edilir veya abartılır. Dolayısıyla ekspresyonist estetik, tasarımı rasyonel bir işlevsellik zemininden kopararak, yüzeyi tasarımcı ile izleyici arasında empati kuran, duygusal kodları transfer eden yoğun bir anlam alanı haline getirir. Bu felsefi duruş, çağdaş yüzeylerin ve formların neden salt mekanik birer kaplama değil, insan ruhuna dokunan dışavurumcu teknikler ve duygusal etkileşim unsurları üzerinden birer iletişim arayüzü olduğunu kuramsal düzeyde temellendirmektedir.

Görsel iletişim kanalları, tasarım nesnesinin izleyici veya kullanıcı ile temas kurduğu ilk duygusal eşiktir; algı sanatı ise bu teması salt bir görme eyleminin ötesine taşıyarak zihinsel bir anlamlandırma sürecine dönüştürür. Çağdaş tasarım teorisinde nesne, sadece fiziksel bir kütle ya da işlevsel bir araç değil; barındırdığı form, doku, renk ve figüratif semboller aracılığıyla sürekli bilgi, duygu ve ideoloji yayan aktif bir iletişim aktörüdür. Bu bağlamda tasarım nesnesi, özne ile nesne arasındaki sınır çizgisi üzerinde konumlanan dinamik bir arayüz işlevi görür. Algı psikolojisi perspektifinden bakıldığında, yüzeydeki her bir figüratif sembol, izleyicinin bilişsel şemalarını, kültürel kodlarını ve bilinçaltı referanslarını tetikleyen birer görsel kanaldır. Tasarımcı, bu kanalları dışavurumcu bir dille kurgulayarak izleyicinin algı mekanizmasını manipüle eder, yönlendirir ve mekânla kurduğu bağı derinleştirir. Dolayısıyla bir arayüz olarak tasarım nesnesi, statik bir tüketim nesnesi olmaktan çıkarak; kodların çözüldüğü, duyumların aktarıldığı ve estetik deneyimin anlık olarak üretildiği yaşayan bir algısal etkileşim zeminine dönüşmektedir.

2. GELENEKSEL KODLAR: ANADOLU GÖRSEL KÜLTÜRÜNDE FİGÜRATİF SEMBOLİZM

Anadolu, tarih boyunca farklı medeniyetlerin, inançların ve kültürlerin kesişim noktası olmuş; bu zengin birikim, coğrafyanın görsel dilinde derin izler bırakmıştır. Bu toprakların insanı, somut gerçekliği aktarmanın ötesine geçerek doğayı, inanç dünyasını, yaşamı ve ölüm algısını figüratif birer sembole dönüştürmüştür. Toplumsal, siyasi, dinsel ve kültürel dinamiklerin sanatçıların dönemsel tutumları üzerindeki doğrudan belirleyiciliği, sanatsal üretimin tarihsel bağlamı içinde incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Kuşaktan kuşağa aktarılacak mimariden el sanatlarına kadar geniş bir üretim yelpazesine yansıyan ve Anadolu'nun kolektif hafızasını oluşturan geleneksel görsel arayüzler de bu sosyo-kültürel zeminin somut bir göstergesidir (Ergin, 2015: 21). Anadolu görsel kültüründeki figüratif sembolizm, yalnızca bezeme unsuru olmayıp, içinde barındırdığı kozmolojik, felsefi ve toplumsal anlamlarla varoluş sergilemektedir. Şekil 1. de yer alan kompozisyon, Avrasya hayvan üslubunun ve Anadolu görsel kültürünün köklü sembolik kodlarını barındıran dinamik bir hayvan mücadelesini sahnelemektedir. Şekilde stilize edilmiş yırtıcı bir hayvan türü ile kıvrık boynuzlarıyla dikkat çeken bir dağ keçisi/koç figürünün

mücadelesi betimlenmektedir. Akademik bağlamda bu figüratif sembolizm; evrenini ve doğanın döngüsel gücünü temsil eden geleneksel bir koda işaret eder. Kırmızı, kahverengi ve siyah tonların hâkim olduğu tekstil veya aplike benzeri bu yüzey, Anadolu dokuma ve el sanatlarında yüzyıllarca korunan kozmolojik inanışların, ikonografik bir süreklilikle somutlaştığının açık bir kanıtıdır.

Şekil 1. Pazırık Kurganı, kartal grifonun dağ keçisine saldırışı
<https://arkeofili.com/islamiyet-onesi-turk-sanatinda-hayvan-sembolizmi/>

Hayat ağacından çift başlı kartala, bereket simgesi olan bitkisel motiflerden koruyucu tıslımlara kadar her figür, ait olduğu dönemin tinsel dünyasına açılan birer kapı niteliğindedir (Kırtay, 2022: 138). Bu formlar, estetik bir kaygının ürünü olmalarının yanı sıra, insan ile evren arasındaki bağın görselleşmiş biçimleridir (Şekil 2). İnsanlık tarihinin en kalıcı sembollerinden biri olan çift başlı kartal figürü, İmparatorluğun gücünün, kültürel mirasının ve dini otoritenin bir simgesi olarak kabul edilmektedir. Kökenleri 4.000 yıl öncesine dayanan bu sembolize figür hikâyesi çok daha önce Antik Hititlerin kraliyet saraylarında ve hatta ondan da önce Mezopotamya dini sembolizminde başlamıştır.

Şekil 2. Çift başlı kartal, Alaca Hüyük
https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/cift-basli-kartalin-mirasi-hitit-krallarindan-modern-ikonlara_3_1423552.html

Anadolu'nun görsel dilini deşifre etmek ve geleneksel kodların günümüz sanat ve tasarım algısındaki izdüşümlerini keşfetmek kültürel bir

kaynaktır. Geçmişin arkaik formlarını çağdaş bir bakış açısıyla yeniden okumak, sadece köklü bir kültürel mirasa saygı duruşu değil, aynı zamanda geleceğin görsel dilini inşa ederken bu zengin sembolizmden beslenmenin de dinamik bir yoldur. Temellerini sosyal yaşam pratikleri ile heterojen inanış sistemlerinden alan semboller; doğrudan açıklanamayan nitelikleri barındırmaları ve yalnızca somut birer nesneye işaret etmekle kalmayıp çok katmanlı anlam dünyalarını temsil etmeleri bakımından tek bir tanımlamaya indirgenemeyen devingen imgelerdir (Çatalbaş, 2011: 49). Anadolu görsel kültüründeki bu köklü sembolizmin ve figüratif dilin en rafine, en sistemli görüldüğü dönemlerin başında ise Selçuklu sanatı gelmektedir (Gökdemir, 2023: 58). Bu doğrultuda çalışma, söz konusu geleneksel kodların çini, taş ve ahşap işçiliği gibi farklı malzeme yüzeylerindeki izini sürmek adına öncelikle Selçuklu ikonografisindeki figürlü tasvirlerle odaklanmaktadır.

2.1. Selçuklu İkonografisi: Çini, Taş ve Ahşap İşçiliğindeki Figürlü Tasvirler

Herhangi bir nesne, kavram, ifade veya duruşun sembole dönüşmesi barındırdığı anlamsal katmanlarla ilişkili olup sembollere soyut bir nitelik kazandırır. Semboller, barındırdıkları zengin anlam içerikleri ve tarihsel süreçten devrıldıkları kültürel miras sayesinde kelimelerden daha etkili ve derin bir ifadeye sahiptir (Alp, 2009: 3). Selçuklular süslemelerde hem Anadolu'daki saray, cami, türbe, gibi mimari yapılarda hem de çini-seramik gibi el sanatlarında insani, bitkisel ve hayvansal figürlere çokça yer vermişlerdir (Şekil 3). Orta Asya Türk sanatında ortaya çıkan ve Anadolu Selçuklu ikonografisini doğrudan etkileyen hayvan üslubu; yırtıcı kuşlar, vahşi memeliler, grifon gibi mitolojik yaratıkları konu alan dinamik bir tarzdır. Canlı ve hareketli mücadele sahnelerinin işlendiği bu üslupta, figürler aşırı stilizasyon ve geometrik uzuv tasvirleriyle karakterize etmiştir.

Şekil 3. Diyarbakır Ulu Camii, kabartma aslan-boğa mücadelesi. (Çoruhlu 2019)

Buradan hareketle sanatçının yetiştirdiği coğrafyanın kültürel zenginliği; yapıtlarındaki imgelem, sembol ve izlek çeşitliliğini doğrudan belirleyen parametrik bir kaynağı teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Anadolu'nun köklü ve katmanlı kültür birikiminden beslenen sanatçıların üretimlerinin de bu

tarihsel ve sosyo-kültürel derinliğin yansıması olarak özgün birer sanatsal değer taşıyacağını öngörmek mümkündür. Anadolu görsel kültürünün en katmanlı evrelerinden birini oluşturan Selçuklu ikonografisi, figüratif sembolizmin salt dekoratif bir bezeme unsuru olmanın ötesine geçerek; kozmolojik, dinsel ve hükümdarlık mitlerinin yüzey üzerinde somutlaştığı dışavurumcu birer arayüze dönüştüğü zengin bir dönemdir. Selçuklu sanatçıları, Orta Asya şamanistik kökenlerden beslenen hayvansal sembolizmi, İslam estetiği ve Anadolu'nun kadim uygarlık mirasıyla harmanlayarak kendilerine özgü, sıra dışı bir görsel dil inşa etmişlerdir (Akpınar, 2022: 11). Bu doğrultuda çini, taş ve ahşap işçiliği; çift başlı kartal, sfenks, siren, grifon, hayat ağacı, burç sembolleri ve av sahneleri gibi zengin bir figürlü repertuarın aktarım kanalları haline gelmiştir (Şekil 4). Taş işçiliğinde anıtsal portal ve kale duvarlarındaki bu figürler, Kubadabad gibi saray çinilerinde lüster ve sıraltı tekniklerinin sunduğu plastik olanaklarla saray yaşamını ve cennet tasvirlerini yansıtan minyatürize birer anlatıya dönüşmüştür (Tüzün, 2023: 3).

Şekil 4. Anadolu Selçuklu figürlü çinileri, <https://anadoluselcuklumimarisi.com/tr/cini>

Taş yüzeylerde ise derin oymalarla hayat bulan bu sembolik figürler, malzemenin organik yapısıyla birleşerek tinsel bir derinlik kazanmıştır (Şekil 5). Dolayısıyla Selçuklu çini, taş ve ahşap işçiliğindeki bu figürlü tasvirler, yüzeyi dönemin dünya görüşünü, evren algısını ve güç politikalarını izleyiciye aktaran çok katmanlı, dışavurumcu birer kültürel arayüz konumuna taşımaktadır.

Şekil 5. Yakutiye Medresesi, Hayat Ağacı, Taş kabartma
<http://hayatagacidergisi.com/hayat-agaci/>

Coğrafi koşullara bağlı olarak şekillenen barınma mimarisiyle paralellik gösteren Türk ahşap sanatı, kökleri Orta Asya geleneklerine dayanan köklü bir geçmişe sahiptir. Anadolu Selçuklu döneminde özgün bir nitelik kazanan bu işçilik; mimari strüktürlerin yanı sıra minber, kürsü, rahle, sanduka ve Kur'an mahfazası gibi hem dini hem de işlevsel mobilyalarda yüksek teknik ve estetik bir detaycılıkla uygulanmıştır (Şekil 6). Selçuklu Dönemine ait üstün işçilik içeren ahşap eserler mimari yapılarda mihrap, kapısı, dolap ve pencere kapakları gibi elemanlarda kullanılmıştır. Osmanlı Döneminde ise tüm bu detaylarda sadeleşmeler görülmüştür İslam süsleme sanatına uygun sonsuzluğu simgeleyen karışık geometrik bezemeler, stilize hayvansal, bitkisel ve figüratif motifler ile hat bezemeleri ahşap süslemelerde hâkimiyet kurmuştur.

Şekil 6. Rahle, Anadolu Selçuklu Ahşap İşçiliği

<https://ahsapsanati.com/ahsapsanati/anadoluda-ahsap-isciligi/>

2. 2. *Anadolu Dokuma Kültürü: Halı ve Kilim Motiflerindeki Stilize Sembol Dilinin Anatomisi*

Anadolu kültüründe figüratif ifadelerin biçimsel indirgemeye uğradığı ve yoğun birer kavramsal şifreye dönüştüğü en özgün sembolik arayüz alanlarından biridir (Yetim ve Şen, 2023: 239). Halı ve kilim yüzeyleri, salt işlevsel birer ev tekstili ya da dekoratif yaygı olmanın ötesinde; dokuyucunun içsel dünyasını, toplumsal statüsünü, inançlarını, korku ve beklentilerini aktardığı iki boyutlu, dışavurumcu birer görsel iletişim kanalıdır. Bu tekstil arayüzlerinde karşımıza çıkan eli belinde, koçboynuzu, hayat ağacı, akrep, turna veya pıtrak gibi motifler; karmaşık doğa ve insan figürlerinin dikey ve yatay iplik dokusu üzerinde geometrik, çizgisel bir dille stilize edilmesiyle üretilmiştir (Oyman, 2019: 16). Bu stilize sembol dilinin anatomisi incelendiğinde, detaylarından arındırılan her bir figürün kolektif bilinçaltına ait evrensel bir emsali temsil ettiği görülür. Örneğin eli belinde motifi soyutlanmış bir kadın figürü olarak anaerki hafızayı ve bereketi simgelemektedir (Şekil 7). Doğurganlığı, anneliği ve dişiliği simgeleyen eli belinde motifini, başta kilim ve dokuma eşyalarda, çuvalların üzerinde de görmek mümkündür.

Şekil 7. Dokumalardaki eli belinde motifi

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/en-yaygin-kullanilan-anadolu-motifleri>

Ayrıca koç boynuzu motif, ise, gücü ve enerjiyi yüzeyde somutlaştırır (Karagül ve Karagül, 2024: 49). Sözlü kültürün plastik bir dille ipliğe döküldüğü bu dokuma yüzeyleri, yazısız bir toplumsal bellek arşivi vazifesi görerek, kadim Anadolu insanının evrenle ve kendi iç dünyasıyla kurduğu felsefi bağı bugüne taşıyan yaşayan birer dışavurumcu arayüz niteliği taşımaktadır (Kotan, 2026: 715).

2.3. *Mitolojik ve Kozmolojik Anlatılar: Formun Arkasındaki Gizli Dışavurum*

Anadolu görsel kültüründe formun arkasındaki gizli dışavurum, görünür olan biçimin ötesinde, insanlığın evreni, varoluşu ve doğaüstü güçleri anlamlandırma çabasından doğan mitolojik ve kozmolojik anlatılarda saklıdır (Nar, 2014: 61). Yüzeylerde yer alan figüratif semboller, hiçbir zaman rastgele seçilmiş estetik beğenilerin ürünü olmamış; aksine, şamanistik gök kültlerinden animizme, çok tanrılı mitolojilerden semavi inançların katmanlarına uzanan derin bir kozmolojinin plastik dışavurumu olarak şekillenmiştir (Albayrak ve Çetin, 2025: 82).

Bu bağlamda, örneğin Selçuklu mimarisindeki evrenin merkezini ve ölümsüzlüğü simgeleyen motifler burç ve gezegen figürleri, sadece birer bezeme değildir (Çolak, 2024: 148). Bu formlar, evrenin gizli dilini yüzeye indiren, dünyevi olanla kutsal olan arasında köprü kuran şifreli birer arayüzdür. Dokumacıların, nakkaşların veya çini ustalarının biçimlerde yaptığı bilinçli deformasyonlar, stilizasyonlar ve geometrik düzenlemeler, aynı bu yolla somut dünyanın sınırlarını aşarak soyut ve tinsel bir gerçekliği dışa vurma arzusunun bir göstergesidir. Dolayısıyla, Anadolu'nun geleneksel yüzey tasarımlarında formun ardındaki bu gizli kozmolojik anlatı, izleyiciyi salt optik bir seyirden çıkarıp, insan ruhunun ve kolektif bilinçaltının derinliklerindeki saklı mitolojik şifreleri çözmeye davet eden entelektüel bir dışavurum zeminidir (Yakarıymaz, 2009: 49). Nitekim görsel sanatlarda somutlaşan bu şifreli ve çok katmanlı sembolizm, dönemin edebi ve felsefi

külliyatında da kendine güçlü bir karşılık bulmuştur. Örneğin Ortaçağ Döneminde ejderha, sadece bir mitolojik unsur olmanın yanı sıra, çeşitli kozmolojik, dışavurumsal ve felsefî kavramları karşılayan zengin bir alegorik unsur olarak konumlandırılmıştır (Şekil 8).

Şekil 8. Türk Mitolojik tasvirleri (Çoruhlu, 2019)
(<https://i0.wp.com/www.sanatinyolculugu.com/wpcontent/uploads/2017/11/ejder.jpg>).

2.4. Kolektif Belleğin Aktarımında Geleneksel Sembollerin Rolü

Bireysel kimliğin, bilişsel birikimin, anımsama ve unutma pratiklerinin sınırlarını tayin eden bellek; özneye dair varoluşsal ve zihinsel süreçleri açıklayan, yansıtan dinamik bir olgudur. Bireysel düzeydeki bu zihinsel ve varoluşsal birikim, toplumsal paylaşım ile genişleyerek kültürel bir boyut kazandığında ise devreye ortak hafıza girmektedir. Öyle ki, kolektif belleğin aktarımında geleneksel semboller, toplumsal hafızanın zamana karşı direnmesini sağlayan ve kültürel sürekliliği nesiller boyu canlı tutan en etkili şifreleme mekanizmalarıdır (Akbaş, 2025: 255). Yüzeyle aktarılan, çiniye işlenen veya kilime dokunan geleneksel semboller aracılığıyla maddesel bir görünürlük, yani somut bir arayüz kazanır. Geleneksel semboller, bir toplumun ortak yaşanmışlıklarını, travmalarını, zaferlerini ve evren algısını bünyesinde sabitleyen görsel piktogramlar gibidir (Şekil 9).

Şekil 9. İslami Dönem Sfenksi, (Çoraklı, B. 2022: 217).

Mimaride ve plastik sanatlarda somutlaşan bu anıtsal tasvirler, salt birer süsleme unsuru olmanın ötesinde, toplumun ortak inanç ve koruyucu mitlerini nesiller boyu taşıyan görsel birer anlatı aracıdır. Zaten yüzeylerdeki biçimsel indirgemeler ve stilizasyonlar, sembolün evrenselleşmesini ve zamansal sınırları aşmasını kolaylaştırır; böylece asırlar önce üretilen bir figüratif kod, bugünün izleyicisi için de tanıdık bir aidiyet hissi ve estetik bir bağ tetikler. Dolayısıyla geleneksel semboller, kolektif belleğin aktarımında sadece geçmişe ait statik birer nostalji nesnesi değil; kültürel kimliği bugünün kamusal alanında yeniden üreten, toplumsal hafızayı geleceğe taşıyan yaşayan ve dışavurumcu birer iletişim kanalıdır.

3. TASARIMDA STİLİZASYON VE DIŞAVURUM MEKANİZMALARI

Tasarım, somut dünyanın ya da soyut düşüncelerin yalnızca birer aktarımı değil; sanatçının veya tasarımcının zihinsel süzgecinden geçerek yeniden biçimlendirildiği dinamik bir inşa sürecidir (Şekil 10). Bu sürecin en güçlü araçlarından biri olan stilizasyon, doğada var olan formların, nesnelerin veya figürlerin temel karakteristik özelliklerini koruyarak yalınlaştırılması, şematize edilmesi ve özgün bir görsel dile kavuşturulmasıdır. Tasarımcı, dış dünyayı taklit etmek yerine onu ayıklar, eksiltir ve geometrik ya da çizgisel bir düzene indirger. Bu yönüyle stilizasyon, biçimsel bir basitleştirmeden ziyade, formun özünü yakalama ve onu yeni bir estetik kodla yeniden üretme becerisidir.

Şekil 10. Anne Athena, Guardian Of Time, 2022, El yapımı seramik, 44cm x 32cm
<https://www.jmgallery.com/exhibitions/44/works/artworks-2817-anne-athena-guardian-of-time-2022/>

Ancak bu biçimsel dönüşüm, nesnel bir form operasyonunun ötesine geçerek tasarımcının iç dünyasını, inançlarını, toplumsal aidiyetlerini ve hislerini yüzeye aktardığı bir dışavurum mekanizması haline gelir. Tam da bu bağlamda, seramik sanatçısı Olgü Sümengen Berker'in eserlerinde karşımıza çıkan figüratif çalışma kilden şekillendirme olmanın yanı sıra, form ile yüzey dokusunun estetik ortaklığıyla şekillenen derin bir zihinsel ve ruhsal dışavurum zeminine dönüşmektedir. (Şekil 11) (<https://www.galerisoyut.com.tr/sanatcilar/443/olgu-sumengen-berker#8549>).

Şekil 11. Olgü Sümengen Berker, Mavi Porselen, Sayfa 14, 25x26x47 cm
<https://www.galerisoyut.com.tr/sanatcilar/443/olgu-sumengen-berker#8549>

Her çizgi seçimi, her abartı veya eksiltme hamlesi, tasarımcının bilinçaltıyla ve ait olduğu kültürün görsel hafızasıyla kurduğu bağın bir yansımasıdır (Uğur, 2019: 6). Dolayısıyla stilizasyon; biçimin içerikle, tekniğin ise duyguyla birleştiği, tasarımcının kendi öznel gerçekliğini dışsallaştırdığı entelektüel bir köprü işlevi görür. Biçimin dönüşüm yolculuğunu anlamak, geçmişten günümüze sanatçıların ve tasarımcıların nesnelerle kurduğu bağın ve yaratım sürecindeki zihinsel mekanizmaların da deşifre edilmesini sağlayacaktır. Tasarımda figürün bir dışavurum arayüzüne dönüşmesi, nesnel gerçekliğin anatomik sınırlarının isteyerek kırılması ve malzemenin elverdiği teknik süreçlerle biçimsel olarak yalınlaştırılması mümkündür (Çakmakçı, 2023: 41). Anatomik yapının bilinçli deformasyonu; figürü taklitçi boyuttan kopararakona tasarımcının öznel

duygusunu, içsel gerilimini ve tinsel dinamizmini yükleme eylemidir. Bu süreçte anatomik detaylar abartılır, uzatılır, bükülür ya da yok edilir; böylece biçim, fiziksel bir illüzyon olmaktan çıkıp psikolojik bir dışavurum aracına dönüşür. Biçimsel yalınlaştırma süreci ise bu deformasyon eyleminin, kil, metal, dokuma veya tekstil lifleri gibi plastik malzemeler üzerinde somutlaşma yöntemini ifade eder. Yalınlaştırma, sadece görsel bir sadeleşme değil; malzemenin pişme, oyulma, döküm veya dokunma teknolojilerine uygun olarak formun en saf, en vurucu geometrik özüne indirgenmesi sürecidir. Tasarımcı, malzemenin sunduğu üretim olanaklarını ve teknolojik sınırları birer anlatım dili olarak kullanarak figürü karmaşık detaylarından arındırır. Sonuç olarak, anatomik deformasyon ile biçimsel yalınlaştırma teknolojisinin kesişimi; yüzeyde statik ve taklitçi bir figür yerine, malzemenin doğasıyla bütünleşmiş, izleyicide doğrudan algısal ve duygusal bir karşılık bulan, yüksek enerjili ve dışavurumcu bir tasarım arayüzü inşa eder (Delen, 2024: 178).

Duygusal ve Psikolojik Yansımaların Biçime Aktarımında tasarım nesnesinin ve yüzeyinin dışavurumcu bir arayüz kimliği kazanması, tasarımcının içsel dünyasındaki duygusal ve psikolojik yansımaların biçime radikal bir biçimde aktarılmasıyla gerçekleşir. Bu süreçte form, salt rasyonel bir işlevselliğin ya da estetik bir beğenin geometrik karşılığı olmaktan çıkarak; insanın tinsel gerilimlerini, varoluşsal kaygılarını, coşkularını veya aidiyet hissini bünyesinde sabitleyen psikolojik bir kaba dönüşür. Duygusal yansımaların biçime aktarımı aşamasında; yüzeydeki çizgilerin ritmi, dokuların sertliği veya yumuşaklığı, amorf yapıların gerilimi ve figüratif sembollerin yerleşim biçimi doğrudan birer duygu iletkeni vazifesi görür. Örneğin, keskin ve kırılğan hatlar içsel bir çatışmayı ve anksiyeteyi dışa vururken; akışkan, dairesel ve yumuşak formlar bütünleşme, huzur ve dinginlik psikolojisini yüzeyde somutlaştırır. Tasarımcı, kendi psişik deneyimlerini malzemenin fiziksel doğasıyla harmanlayarak, izleyicinin bilinçaltındaki duygusal şemaları tetikleyecek bir algı alanı inşa eder. Sonuç olarak, duygusal ve psikolojik katmanların bu şekilde biçime kodlanması, tasarım nesnesini sessiz bir tüketim metası olmaktan kurtarır; onu, izleyiciyle empati kuran, duygu transferi gerçekleştiren ve mekâna insani bir ruh üfleyen yaşayan, dışavurumcu bir arayüz haline getirir.

Tasarım yüzeyinin dışavurumcu bir arayüze dönüşmesinde çizgi, leke, renk ve doku, salt formel birer kompozisyon elemanı olmanın ötesine geçerek tinsel ve psikolojik birer anlatım dili işlevi görür (Çakmakçı, 2023: 12). Bu doğrultuda çizgi, sadece biçimi sınırlayan statik bir kontur değil; yönü, kalınlığı, hırçın ya da akışkan ritmiyle yüzeydeki içsel gerilimi veya dinginliği doğrudan izleyiciye aktaran dinamik bir vektördür. Yüzeyde serbestçe dağılan veya yoğunlaşan leke, rasyonel düzeni kıran, belirsizliği ve bilinçaltının derinliklerini somutlaştıran amorf bir güç alanı meydana getirir. Renk en güçlü duygu iletkenlerinden biri olarak, nesnel gerçekliğin yerel tonlarından tamamen bağımsızlaştırılır; coşku, öfke, yabancılaşma ya da

melankoli gibi psikolojik durumları doğrudan tetikleyen saf birer tinsel enstrümana dönüşür. Bu üç elemanı mekânsal ve duyuşsal olarak taçlandıran doku ise malzemenin fiziksel varlığını öne çıkararak izleyicide sadece optik değil, dokunsal bir empati alanı inşa eder. Sonuç olarak; çizgi, leke, renk ve dokunun bu şekilde dışavurumcu birer dil ögesi olarak harmanlanması, figüratif sembollerin yer aldığı arayüzü tek boyutlu bir görsel olmaktan kurtarır; onu, tüm plastik damarlarıyla insan ruhuna ve algısına hitap eden, yaşayan bir dışavurum alanına dönüştürür (Kuru ve Kakan, 2020: 1116).

Sembolik tasarımlarda özne-nesne ilişkisi, fiziksel bir temasın ötesine geçerek, izleyicinin zihinsel şemaları ile tasarım nesnesinin katmanlı yüzeyi arasında gerçekleşen interaktif bir anlam üretme sürecidir (Dilay ve Türkdoğan, 2022: 142). Bu ilişkide tasarım nesnesi, rasyonel dünyadaki işlevsel konumundan sıyrılarak izleyicinin karşısına entelektüel ve duyuşsal bir muhatap olarak çıkar. Nesnenin yüzeyinde barındırdığı figüratif semboller, anatomik deformasyonlar ve plastik dil öğeleri, izleyici algısını tetikleyen birer estetik uyarıcı vazifesi görür. İzleyici, bu sembolik arayüzle karşılaştığında salt optik bir görme eylemi gerçekleştirmeyip, kendi kültürel bagajını, kolektif bellek kodlarını ve psikolojik yaşantılarını devreye sokarak nesneyi yeniden anlamlandırır (Balseçen, 2024: 7361). Dolayısıyla sembolik tasarım nesnesi, anlamı kendi içinde dondurmuş statik bir kütle değildir; aksine, öznenin algı dünyasıyla birleştiğinde sürekli yeniden üretilen, akışkan bir iletişim alanıdır. Bu bağlamda izleyici algısı, tasarımcının yüzeye kodladığı dışavurumcu enerjinin çözümlendiği nihai alandır. Sonuç olarak sembolik tasarımlar, özne ile nesne arasındaki mesafeyi eriterek yüzeyi edilgen bir seyir nesnesi olmaktan çıkarır; onu, izleyicinin kendi iç dünyasından ve ortak kültürel hafızasından parçalar bulduğu, algısal etkileşimin en üst düzeyde yaşandığı dinamik bir arayüz haline getirir.

4. DİSİPLİNLERARASI YANSIMALAR VE ÇAĞDAŞ UYGULAMALAR

Çağdaş seramik heykel ve plastik sanatlar, geleneksel kodların ve arkaik formların taklitçi bir yaklaşımla sürdürülmesi yerine, figüratif sembollerin güncel estetik paradigmlar ve kavramsal yönelimler doğrultusunda yeniden inşa edildiği en dinamik mecralardan biridir (Ögütçen ve Arslan, 2025: 192). Günümüz seramik sanatçıları, kilin prehistorik çağlardan bu yana taşıdığı zamanı sabitleyen hafıza niteliğini, modern insanın yabancılaşma, kimlik, toplumsal cinsiyet ve ekolojik denge gibi varoluşsal meseleleriyle harmanlamaktadır. Bu yeniden inşa sürecinde figür, anatomik doğruluğundan tamamen kopararak amorf, parçalanmış, melez veya modüler yapılara dönüştürülür; böylece semboller, geçmişin nostaljik kalıntısı olmaktan çıkıp çağdaş dünyanın krizlerine seslenen sanatsal manifestolar haline gelir. Bu kuramsal dönüşümün çağdaş seramik sanatındaki somut ve nitelikli yansımalarından birine, ilgili eseri üzerinden

odaklanmak mümkündür. Nitekim; seramik sanatçısı Deniz Onur Erman'ın yapıtında da figürün geleneksel duruşundan bilinçli bir biçimde koparılarak, yeniden kurgulandığı görülür (Şekil 12). Baş kısmındaki kuş veya maske benzeri melez soyutlama ile etek yüzeyine eklenen mekanik saat düzeneği, geçmişin ikonografik plastik diliyle modern dünyanın endüstriyel gerçekliğini karşı karşıya getirmekte ve eseri estetik bir nesne olmanın ötesinde, düşünsel bir eleştiri zeminine konumlandırmaktadır.

Şekil 12. Deniz Onur Erman, Zaman Savaşçısı, 49x30 cm, Serigrafi, 2017
<https://www.galerisoyut.com.tr/sanatcilar/509/deniz-onur-erman#19041>

Eserde karşımıza çıkan bu çok boyutlu katmanlaşma ve saat örneğinde olduğu gibi hazır nesne entegrasyonu, seramik disiplininin sınırları esneten yapısını da doğrular niteliktedir. Zira, seramik çamurunun sunduğu plastik serbestlik; eklektik sır kombinasyonları, dokusal deformasyonlar, hazır nesne kullanımı ve pişirim teknolojilerinin getirdiği beklenmedik rastlantısallıklarla birleşerek yüzeyi ve formu çok katmanlı, dışavurumcu birer arayüz konumuna taşır (Canbolat, 2017: 158). Sonuç olarak, çağdaş seramik heykel disiplini figüratif sembollerin yeniden inşası; malzemeyi bir zanaat nesnesi olmaktan çıkarıp geleneksel hafıza ile güncel felsefi söylemler arasında güçlü bir köprü kuran ve plastik sanatlarda yeni bir ekö-estetik ile kavramsal dil inşa eden vizyoner bir kırılmayı temsil etmektedir (Baran ve Avcı, 2026, 144).

Tasarım ve kurumsal kimlik alanında stilize dilin dönüşümü, küreselleşen dünyanın hız, işlevsellik ve evrensel okunurluk ihtiyaçları doğrultusunda figüratif sembollerin radikal birer iletişim arayüzüne dönüşme sürecidir. Erken dönem kurumsal kimlik çalışmalarında markaları ve kurumları temsil eden amblemler, genellikle karmaşık figüratif unsurlar yoğun detaylar barındırırken; modern ve postmodern tasarım unsurlarıyla birlikte bu yaklaşım yerini katı bir biçimsel indirgemeye bırakmıştır (Atik ve Korucu, 2026, 767). Günümüz kurumsal kimlik felsefesinde stilizasyon; bir kurumun misyonunu, vizyonunu ve kültürel değerlerini en az çizgi, en saf geometri ve en yüksek algısal güçle ifade etme teknolojisi. Bu dönüşüm

sürecinde figürler, fazlalıklarından tamamen arındırılarak minimalist sembollere evrilmiştir. Bu stilize dil, markanın hedef kitleyle kurduğu bağı dinamikleştiren ve kurumsal yüzeyleri yaşayan birer dışavurum aracı haline getiren stratejik bir araçtır. Sonuç olarak, kurumsal kimlikte stilize dilin dönüşümü görsel bir yönelim veya estetik sadeleşme değil; karmaşık kurumsal hafızayı ve marka kimliğini saniyeler içinde çözülebilen evrensel birer görsel koda dönüştüren vizyoner bir tasarım mühendisliğidir (Uğur, 2018, 174).

Yüzey tasarımlarında geleneksel kodların modern söylemleri, kadim kültürel sembollerin geçmişe ait statik birer nostalji nesnesi olmaktan çıkarılarak, çağdaş tasarımın kavramsal, mekânsal ve ekolojik diliyle yeniden üretilmesini ifade eder. Günümüz yüzey tasarımcıları; Selçuklu ikonografisinden Anadolu'nun stilize dokuma motiflerine kadar uzanan zengin bellek katmanlarını, modern mimarinin ve kamusal alanın dinamik ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yorumlamaktadır (Gezer, 2022: 467). Bu süreçte geleneksel kodlar, biçimsel birer bezeme (dekorasyon) unsuru olmanın ötesine geçerek; malzemenin sürdürülebilirliği, döngüsel üretim modelleri ve eko-estetik faktörlerle eklemlenen çağdaş birer manifesto niteliği kazanır (Şekil 13). Geleneksel formların modern söylemlere evrilmesi aşamasında, biçimler minimalist çizgilerle yeniden parçalanır, modüler sistemlerle mimari yüzeylere entegre edilir ya da endüstriyel teknolojilerin sunduğu plastik olanaklarla soyutlanır.

Şekil 13. Wang Zi Won, The Meditating Mechanical Nirvana Sculptures, 2014.

<https://www.betweenmirrors.com/2015/01/wang-zi-won-and-meditating-mechanical-nirvana-cyborgs.html>

Böylece geleneksel kodlar, kentsel mekânlarda yer alan çağdaş duvar panolarında veya mimari kabuklarda, modern insanın yalnızlığına, çevre bilincine ve kimlik arayışına yanıt veren entelektüel birer iletişim arayüzü vazifesi görür. Sonuç olarak, yüzey tasarımlarında geleneksel kodların bu modern söylemsel dönüşümü; geçmişin bilgisini geleceğin çevre ve estetik çerçevede, toplumsal belleği güncel kentsel haritalarda dinamik bir biçimde yaşatan vizyoner bir köprü kurmaktadır.

El sanatları tasarımında yeni nesil dışavurumcu arayışlar, geleneksel zanaat disiplinlerinin salt işlevsel ve teknik birer el becerisi olarak

sürdürülmesine karşı çıkan, malzemeyi ve formu güncel sanat felsefesi ekseninde yeniden konumlandıran kavramsal bir kırılmayı ifade eder (Özakhun, 2023: 11). Yeni nesil tasarımcılar; seramikten dokumaya, ahşaptan metale kadar uzanan kadim el sanatları pratiklerini, çağdaş dünyanın kaotik yapısı, dijitalleşme ve ekolojik farkındalık gibi olgularla harmanlayarak multidisipliner bir senteze ulaşmaktadır. Bu yeni nesil arayışlarda, el sanatlarının doğası olan malzemeyle doğrudan dokunsal temas olgusu, bireysel ve toplumsal anlatıların yüzeye aktarıldığı dışavurumcu birer iletişim kanalına dönüştürülür. Geleneksel üretim teknolojileri bütünüyle dışlanmaz; aksine, malzemenin doğal kusurları, çatlakları, amorf yapıları veya üretim esnasındaki rastlantısal deformasyonlar bilinçli birer estetik manifesto olarak tasarıma dâhil edilir. Bu doğrultuda el sanatları nesnesi, nostaljik birer tüketim metası veya dekoratif obje olmaktan sıyrılarak; geçmişin döngüsel hafızasını bünyesinde taşıyan, modern insanın kimlik arayışına, yabancılaşmasına ve çevre vizyonuna plastik bir dille yanıt veren vizyoner birer arayüz kimliği kazanmaktadır (Kuzu ve Kaptan, .(2021: 481).

SONUÇ

Bu çalışma, tasarım nesnelerinin ve yüzeylerinin salt işlevsel birer araç veya dekoratif birer kabuk olmanın ötesine geçerek; figüratif semboller aracılığıyla insan ruhuna, toplumsal belleğe ve algı psikolojisine hitap eden dinamik birer "dışavurumcu arayüz" olduğunu ortaya koymaktadır. Tasarım tarihi boyunca figürün doğanın doğrudan yansıtılması evresinden sıyrılarak geçirdiği biçimsel indirgeme ve deformasyon süreçleri, biçimin bağımsız birer sembole dönüşmesini sağlamıştır. Dışavurumcu estetik felsefesiyle temellenen bu sembolik dil; çizgi, leke, renk ve doku gibi plastik öğelerin de yardımıyla tasarımcının içsel gerilimlerini, tinsel devinimlerini ve psikolojik yansımalarını izleyici algısına aktaran güçlü bir iletişim kanalı inşa etmektedir.

Araştırma kapsamında incelenen Anadolu görsel kültürü, bu sembolik arayüz mantığının tarihsel ve sosyo-kültürel açıdan en köklü uygulama alanlarından birini teşkil etmektedir. Selçuklu ikonografisinin çini, taş ve ahşap işçiliğinde anıtsal birer tılsım ve güç göstergesi olarak beliren figüratif tasvirleri ile Anadolu dokuma kültüründeki geometrik, çizgisel stilizasyon dili, bu durumun somut kanıtlarıdır. Formun arkasındaki mitolojik ve kozmolojik anlatılar, bu yüzeyleri statik birer bezeme olmaktan kurtarmış; kolektif belleğin aktarımında nesiller arası bağ kuran, yazısız birer hafıza arşivi ve toplumsal kimlik arayüzü konumuna taşımıştır. Modern ve çağdaş tasarım dinamikleri ise bu kadim geleneksel kodları bütünüyle dışlamak yerine, onları modern söylemlerle yeniden inşa etmiştir. Bu bağlamda, günümüz kurumsal kimlik tasarımlarında karmaşık kurumsal hafızanın sembol ve amblemler üzerinden minimalist bir dile dönüştürülmesi, biçimsel

yalınlaştırma teknolojisinin endüstriyel alandaki başarısını göstermektedir. Diğer taraftan, çağdaş seramik heykel ve plastik sanatlarda figürün amorf ve melez yapılarla yeniden yorumlanması ile yeni nesil el sanatları tasarımlarındaki arayışlar, malzemenin döngüsel hafızasını güncel insanın yabancılaşma ve sürdürülebilirlik krizleriyle buluşturmuştur. Bu disiplinler arası eğilimler, özne ile nesne arasındaki mesafeyi eriterek izleyiciyi edilgen birer seyirci olmaktan çıkarmış; estetik ve entelektüel deneyimin anlık olarak üretildiği birer algı alanı meydana getirmiştir. Sonuç olarak; formlar, mecralar ve teknolojik imkânlar ne kadar değişirse değişsin, tasarımlarda figüratif sembollerin kullanımı insanlığın düşünsel birikimini ve duygu dünyasını somutlaştıran en vizyoner yöntemlerden biridir. Geleneksel kodların çağdaş eko-estetik, kuramsal ve biçimsel söylemlerle harmanlandığı yüzey tasarımları; geçmişin kültürel mirasını geleceğin çevre ve sanat vizyonu ile fınırlamaya, toplumsal hafızayı kentsel ve görsel haritalarda canlı tutarak mekân ve nesneyi insanileştirmeye gelecekte de devam edecektir.

REFERANSLAR

- Akbaş, A. (2025). Gündelik hayatın sosyolojisi: Toplumsal hafıza ve anılar, *Habitus Toplumbilim Dergisi*. (Toplumsal Tedkikler), 225-260.
- Akpınar, M. (2022). *Türk Mitolojisindeki Hayvan Figürlerinin Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansıması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Albayrak, Y., ve Çetin, O. (2025). Şamanizm ve şaman törensel objeleri. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (66), 75-97.
- Alp, K.Ö. (2009). *Orta Asya'dan Anadolu'ya kültürel sembollere giriş*. 1. Basım. Ankara: Efil Yayınevi.
- Atik, İ. Ö., ve Korucu, N. (2026). Çağdaş sanatta malzemeye yaklaşımı yeryüzü ve dünya kavramlarıyla okumak. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 16(1), 763-781.
- Balseçen, H. (2024). Sanatsal beğenin oluşum evrelerinde izleyicinin rolü. *Social Sciences Studies Journal (SSS Journal)*, 5(53), 7359-7365.
- Baran, D., ve Avcı, S. (2026). Heykelde hazır nesne algısı ve dönüştürme. *Art Vision*, 32(56), 140-148.
- Burunsuz, M. (2015). Plastik sanatlarda ifadeci yaklaşımda beliren yeni algılama ve figüratif süreçler. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 242-253.
- Canbolat, Ö. G. A. (2017). Hazır Nesnenin Seramik Üretim Sürecinde Kullanımı. Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Seramik Bölümü, 2. Uluslararası Sanat Sempozyumu.
- Çakmakçı, A. Ş. (2023). Batı Resim Sanatındaki Dışavurumcu Yaklaşım Kapsamında Kullanılan Materyallerin Görsel Anlatım Diline Olan Etkisi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Çatalbaş, R. (2011). Türklerde hayvan sembolizmi ve din ilişkisi. *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, 3(12), 49-60.
- Çolak, S. (2024). Anadolu'da Gök Kutsallığı ve Sanatsal Uygulamalara Yansıması. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Çoraklı, B. (2022). Sfenks figürünün Selçuklu çini ve seramiğindeki ikonografik yolculuğu. *AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 10(27), 213-232.

- Çoruhlu, Y. (2019). *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar -Orta ve İç Asya'nın erken devir Türk mezar mimarisi üzerine bir deneme*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Delen, A. A. (2024). Stilizasyon tekniklerinin yalınlaştırma üzerine etkileri ve uygulama örneği. *Beykoz Akademi Dergisi*, (Sınırsız: Dünya Yapmak & Ötesi), 167-190.
- Demirci, G. (2024). Türkiye'de 1980 Sonrası Enstalasyon Sanatında Anadolu Kültürü Etkisi Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dilay, S., ve Türkdoğan, T. (2022). Güncel sanatta izleyicinin rolü. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (30), 129-145.
- Ercan, H. F. (2022). Anadolu'da Rastlanan Bereket Sembollerinin Çağdaş Plastik Sanatlarda İmge Olarak Kullanımı Özet Bildiri. *Cilt/Volume 6 Sayı/Issue 1 Temmuz/July*, 97.
- Gezer, Ü. (2022). Başlangıcından 16. Yüzyıla kadar, Türk dokuma sanatındaki üslup, desen, motif ve sembollerin tarihine bakış. *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 5(Özel Sayı 3), 455-477.
- Gökdemir, M. A. (2023). Jale Yılmabaşar'ın eserlerindeki göz ve horoz imgelerinin Anadolu kültürü ve sembolleri açısından incelenmesi. *Art-e Sanat Dergisi*, 16(31), 46-61.
- Karagül, M. F., ve Karagül, M. B. K. (2024). Eli belinde motifi ve seramik tasarımı esin kaynağı olarak kullanımı. *International Journal of Troy Art and Design*, 4(8), 46-57.
- Kırtay, K. K. (2022). Türk kültüründe hayat ağacı, bir motif olarak çini ve seramiklerde kullanımı. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 129-143.
- Kotan, M. M. (2026). Kültürel Bellekte Kilim. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 14(42), 707-722.
- Kurtoğlu, S., ve Arslan, A. A. (2025). Plastik sanatlarda disiplinler arası dönüşümler ve yorumlamalar. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 18 (Year: 18- Number: 104), 189-206.
- Kuru, A. Ç., ve Kakan, E. (2020). Çağdaş Türk resim sanatında dışavurumcu portre ve otoportrelerde Mukaddes Saran. *İdil, Sanat ve Dil Dergisi.*, 9(71).
- Nar, M. Ş. (2014). Günümüz toplumunda mitler: Anadolu halk efsaneleri üzerine genel bir değerlendirme. *folklor/edebiyat*, 20(79), 55-77.
- Oyman, N. R. (2019). Bazı Anadolu kilim motiflerinin sembolik çözümlemesi. *Arış Dergisi*, (14), 4-22.
- Ögütçen, S. K., ve Arslan, A. A. (2025). Plastik Sanatlarda Disiplinlerarası Dönüşümler ve Yorumlamalar. *Journal of Academic Social Science Studies*, 18 (104).
- Özakhun, S. S. (2023). *Çağdaş Sanatta Sanat ve Zanaat İlişkisinin Dönüşümü*. Yayınlanmamış doktora tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
- Türk, G. (2024). *Türk kültür coğrafyasında kült haline gelmiş av hayvanlarına bir örnek: Geyik*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları.
- Tüzün, A. D. (2023). *Kubadabad Saray Çinilerindeki Betimsel Anlatıların Sgraffitto Tekniği İle Seramik Yüzeylerde Uygulanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Uğur, U. (2018). *Marka kimliği, imajı, değeri, farkındalığı, güveni, bağlılığı*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Uğur, B. (2019). *Çağdaş Türk Seramik Sanatındaki Figüratif Eğilimlerin Plastik Açından İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İnönü Üniversitesi.
- Yakaryılmaz, N. (2009). *Türk Mitolojisinin Resmi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara.

GÖRSEL KAYNAKÇA

- Şekil 1. Kartal grifonun dağ keçisine saldırışı Pazırık Kurganı, <https://arkeofili.com/islamiyet-onesi-turk-sanatinda-hayvan-sembolizmi/>
- Şekil 2. Çift başlı kartal, Alaca Hüyük. https://www.arkeolojisanat.com/shop/blog/cift-basli-kartalin-mirasi-hitit-krallarindan-modern-ikonlara_3_1423552.html
- Şekil3. Kabartma aslan-boğa mücadelesi. Diyarbakır Ulu Camii. Çoruhlu, Y. (2019), *Eski Türklerin kutsal mezarları kurganlar, Orta ve İç Asya'nın erken devir Türk mezar mimarisi üzerine bir deneme*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Şekil 4. Anadolu Selçuklu figürlü çinileri, <https://anadoluselcuklumimarisi.com/tr-tr/cini>
- Şekil5. Hayat Ağacı, Taş kabartma, Yakutiye Medresesi, <http://haytagacidergisi.com/hayat-agaci/>
- Şekil 6. Ahşap işlemeli rahle, Anadolu Selçuklu Ahşap İşçiliği, <https://ahsapsanati.com/ahsapsanati/anadoluda-ahsap-isciligi/>
- Şekil7. Dokumalardaki eli belinde motifi. <https://www.kulturportali.gov.tr/portal/en-yaygin-kullanilan-anadolu-motifleri>
- Şekil8. Türk Mitolojik tasvirleri [file:///C:/Users/sedadilay/Downloads/Yasar_Coruhlu_Turk_Mitolojisinin_Ana_Hat%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/sedadilay/Downloads/Yasar_Coruhlu_Turk_Mitolojisinin_Ana_Hat%20(1).pdf)
- Şekil 9. İslami Dönemi Sfenksi, (Çoraklı, B. 2022, 217). Sfenks figürünün Selçuklu çini ve seramiğindeki ikonografik yolculuğu. AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 10(27), 213-232.
- Şekil10. Anne Athena, Guardian Of Time, 2022, El yapımı seramik, 44cm x 32cm <https://www.jgmgallery.com/exhibitions/44/works/artworks-2817-anne-athena-guardian-of-time-2022/>
- Şekil 11. Olgu Sümengen Berker, Mavi Porselen, Sayfa 14, 25x26x47 cm <https://www.galerisoyut.com.tr/sanatcilar/443/olgu-sumengen-berker#8549>
- Şekil12. Deniz Onur Erman, Zaman Savaşçısı, 49x30 cm, Serigrafi, 2017 <https://www.galerisoyut.com.tr/sanatcilar/509/deniz-onur-erman#19041>
- Şekil13. Wang Zi Won, The Meditating Mechanical Nirvana Sculptures, 2014. <https://www.betweenmirrors.com/2015/01/wang-zi-won-and-meditating-mechanical-nirvana-cyborgs.html>

